

יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' (Drohobycz) ובוריסלב (Boryslaw)

במזרח גליציה ודרכי הישרדותם בתקופת השואה

דניאלה מבור

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מונוגרפיה

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג להיסטוריה של עם ישראל

נובמבר, 2024

יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' (Drohobycz) ובוריסלב (Boryslaw) במזרח

גליציה ודרכי הישרדותם בתקופת השואה

מאת: דניאלה מבור

בהנחיית: פרופ' שרה בנדר

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

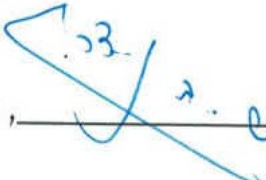
מונוגרפיה

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג להיסטוריה של עם ישראל

נובמבר, 2024

מאושר על ידי , תאריך 30.5.25

מאושר על ידי ד"ר מיכה פרי, תאריך 27.5.25

(יו"ר הועדה החוגית לתואר שני/שלישי)

לאבי יוסף טלנברג ז"ל, יליד דרוהוביץ',

שבחר בחיים לאחר שכל משפחתו אבדה ללא זכר בשואה.

תהא עבודת מחקר זו זכר למשפחתו-משפחתי

ואנדרטה לחייו.

הכרת תודה

ברצוני להביע את תודתי העמוקה לפרופ' שרה בנדר על עזרתה הרבה לאורך עבודת הדוקטורט, עצותיה ותובנותיה החכמות וניסיונה רב השנים כהיסטוריונית, שחלקה עמי ללא סייג.

תודות לאנשים הנפלאים, חברי ארגון ניצולי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, הדור הראשון לשורדים, הדור השני שזוכרים והדור השלישי שלקח על עצמו "לזכור, ולא לשכוח" ולהנחיל לדורות הבאים.

תודה מקרב לב לבעלי האהוב, שהולך אתי לאורך הדרך וחי אתי עבודת דוקטורט זו במהלך השנים האחרונות.

כמו-כן ברצוני להודות למכון הבין לאומי לחקר השואה ביד ושם וליחידה ללימודי פולין באוניברסיטת חיפה, על התמיכה והמלגות הכספיות להן זכיתי.

דרכי הישרדותם בתקופת השואה של יהודים בתעשיית הנפט

בדרוהוביץ' (Drohobycz) ובוריסלב (Boryslaw) במזרח גליציה

דניאלה מבור

תקציר

מאז מחצית המאה ה-19 עד ראשית המאה ה-20 היו יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב הסמוכה אליה מעורבים באופן אינטנסיבי בתעשיית הנפט המקומית. בין השנים 1853-1900 הפכו שתי הערים הנמצאות במרכז גליציה המזרחית למרכז הפקת נפט מן הגדולים והעשירים בעולם, שכלל בארות נפט ומכרות אוזוקריט (שעווה) שופעים בבוריסלב וסביבתה ובתי זיקוק גדולים בדרוהוביץ'. יהודי שתי הערים היו פורצי דרך, מגלים וממציאים, יזמים ופועלים, שפיתחו את תעשיית הנפט והמוצרים הנלווים לו יחד עם פולנים ואחרים. בתום מלחמת העולם הראשונה התגוררו בדרוהוביץ' כ-12,000 יהודים שהיוו כארבעים וחמישה אחוזים מן האוכלוסייה בעיר, ובבוריסלב התגוררו כ-10,000 יהודים - כשלושים ושניים אחוזים מהאוכלוסייה המקומית.

במסגרת הסכם וורסאי, שנחתם בתום מלחמת העולם הראשונה, הוענק אזור מזרח גליציה לפולנים. הרפובליקה הפולנית השנייה הכריזה על פיתוח תעשיית הנפט כיעד לאומי בעדיפות עליונה, ובמהלך שנות העשרים הפך 'אגן הנפט של בוריסלב' למרכז תעשיית הנפט של פולין. בשנות השלושים הממשלה הפולנית קידמה את פיטוריהם ההמוניים של יהודים שעבדו בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב, וב-1938 נותרו כ-700 יהודים (לעומת כ-3,500 ב-1921) שעבדו בתעשיית הנפט המקומית. באותה שנה נותרו בשתי הערים כ-40 חברות בבעלות או שותפות יהודים (לעומת כ-250 חברות כאלה ב-1921).

הצבא האדום נכנס לדרוהוביץ' ובוריסלב ב-24 בספטמבר 1939 בעקבות הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, שבמסגרתו התחייבה ברית המועצות בין השאר לספק לגרמניה נפט מ'אגן הנפט'. החל מראשית 1940 עודדו הסובייטים את העסקתם של יהודים בתעשיית הנפט בשתי הערים, והפעילו תוכניות הכשרה אינטנסיביות לתפקידים טכניים והנדסיים בהן השתתפו יהודים רבים. ערב פלישת הגרמנים לשטחי גליציה המזרחית ביוני 1941, נוצר בשתי הערים מאגר מובחן של 2,500-3,000 יהודים בעלי מקצוע בתעשיית הנפט שעבדו

כטכנאים, מנהלים בדרגות ניהול ביניים ובתפקידים בכירים. רבים ביניהם בעלי השכלה גבוהה מזו של יתר האוכלוסייה המקומית, ובעלי ניסיון מקצועי בהפעלת תעשיית הנפט המקומית וידע עדכני.

הסיפוח הרוסי של האזור הסתיים ב-21 ביוני 1941 במבצע ברברוסה. בין ה-23 וה-24 ביוני יצאו לברית המועצות עם הרוסים הנסוגים בין 4,500 ל-5,000 יהודים משתי הערים, ששיעורם באוכלוסייה היהודית המקומית (16%) היה גבוה מאד בהשוואה לשיעור היהודים שנמלטו עם הרוסים בגליציה המזרחית כולה (4.5%). בספטמבר 1941 חיו בדרוהוביץ' קרוב ל-12,500 ובבוריסלב עוד כ-12,200 יהודים. בין ספטמבר 1941 ושלחי 1942 הושמדו למעלה משני שלישים מיהודי שתי הערים באקציות רצח מקומיות על ידי הגסטפו ובסיוע המשטרה האוקראינית. רובם נשלחו בטרנספורטים להשמדה בבלז'ץ, ובדצמבר 1942 נותרו בחיים כ-5,000 יהודים בדרוהוביץ' וכ-3,500 בבוריסלב. מרבית הנותרים נכלאו בגטאות ובמספר מחנות לעבודת כפייה, וניסו להציל את עצמם בעיקר בעבודות יזומות שארגנו היודנטים, או במפעלים שנוהלו על ידי הגרמנים, שהבולטים ביניהם היו מפעלי חברת הפקת הנפט הגרמנית, בסקידן ארדול (Beskiden Erdöl AG) שהוקמה בספטמבר 1939.

ניצול תעשיית הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב היה יעד אסטרטגי עבור הרייך הגרמני ולאחר כיבוש שתי הערים היא הופעלה במהירות על ידי בסקידן ארדול, שנוסדה לצורך זה עוד בספטמבר 1939. בתוך חודשים ספורים מתחילת הכיבוש הגרמני הועסקו במפעלי החברה מספר מומחים יהודים מדרוהוביץ' ובוריסלב בעלי ניסיון ומוניטין מקצועי בתעשיית הנפט. הם בתורם דאגו לצרף אליהם בהסכמת החברה בעלי מקצוע יהודים נוספים, וזאת למרות מאמצי הס"ס למנוע עבודת יהודים למעט עבודתם בתעשיית החימוש.

קרפאטן אויל (Karpathen Öl) הגרמנית ירשה את פעילותה של בסקידן ארדול בספטמבר 1942, והפכה לגורם מכריע בעיצוב גורלם והישרדותם של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב. החברה תבעה משלטונות הרייך בברלין החרגות בכל הנוגע לגיוס כוח אדם וגורמי ייצור אחרים בהתבסס על הנחיותיהם של הרמן גרינג (Göring) ומשרד הכלכלה הגרמני, שהורו על מתן עדיפות גבוהה לכל פעילות שתגביר את ייצור הנפט. החברה ניסתה מספר פעמים להפעיל את מתקניה בעזרת עובדים לא-יהודים, אך יעילותם הנמוכה גרמה לכך, שהחברה פנתה לגורמים שונים בממשל הגנרלגוברנמן ובברלין על מנת שיאפשרו לה לגייס יהודים כעובדים מקצועיים. ביולי 1942 הסכים הימלר לניצול כוח העבודה של יהודים שלא גורשו והושמדו עד אז במסגרת "הפתרון הסופי", בעיקר למטרות ייצור נשק ותחמושת עבור הוורמאכט. בספטמבר 1942 הגבילו זמנית הימלר ואייכמן את גירושם של עובדי כפייה יהודים שעבדו בתעשיית הנפט, ובאוקטובר-נובמבר 1942 הם סווגו כעובדים של תעשיית החימוש ("Rüstungs-Juden"). לאחר שקיבלה אישור להעסיק עובדים יהודים, דרשה קרפאטן אויל מלשכות העבודה ליהודים הפנייה לעבודה לא רק של מומחים ובעלי ניסיון, אלא גם של

עובדים יהודים לא-מקצועיים וחסרי ניסיון ובסתיו 1942 העסיקה במתקניה בבוריסלב 1,700 עובדי כפייה יהודים, מתוכם פחות משליש היו עובדים מקצועיים.

מנהלה המסחרי של קרפאטן אויל, ברטולד בייץ, ומנהלים נוספים בחברה הצליחו לעתים להגן על עובדיהם היהודים מפני אקציות חיסול וטרנספורטים להשמדה. בסתיו 1942, הוקמו שני מחנות עבודת כפייה סמוך למתקני הנפט בשתי הערים. ל'מחנה בסקידן' בדרוהוביץ' הוכנסו כ-2,400 יהודים שעבדו בבתי הזיקוק בעיר. השמירה על המחנה הייתה בידי הס"ס שקיים בו משטר מחמיר, ועם זאת הוחבאו במחנה עשרות בני משפחה יהודים מחוסרי אישורי עבודה. ל'מחנה קושארי' בפרוור מרז'ניצה בבוריסלב הוכנסו כ-1,800 יהודים. כאן השמירה לא הייתה קפדנית, תנאי החיים היו קלים יותר מאשר בדרוהוביץ' והתזונה הייתה סבירה. קרבתו הפיסית של מחנה קושארי ליערות בוריסלב אפשרה תנועת אנשים אל היערות, בניית מחבואים חפורים באדמת היער ('בונקרים') ובריחה אליהם במקרה הצורך.

מחקר זה בחן את דרכי הישרדותם של יהודי דרוהוביץ', בוריסלב והכפרים הסמוכים לאחר כיבוש שתי הערים על ידי הגרמנים ביולי 1941 ואת השאלה, האם חיוניותו של הנפט למאמץ המלחמה הגרמני השפיעה על הצלתם. נסקרו למעלה מ-850 עדויות, יומנים, ספרי זיכרונות ומידע נוסף על יהודים מדרוהוביץ' ובוריסלב שנותרו בחיים ולמעלה מ-600 מהם הכילו מידע מספיק להערכות הבאות –

- א. כ-16% מיהודי שתי הערים עזבו ביולי 1941 לברית המועצות ביחד עם הרוסים הנסוגים.
- ב. 57% מהניצולים עבדו בכפייה בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב בתקופת הכיבוש הגרמני בין השנים 1942-1944 ונכלאו במחנות קושארי או בסקידן.
- ג. קרוב ל-62% מהניצולים, רובם ממחנה קושארי, נמלטו במהלך התקופה ליערות שגבלו במחנה ובנו שם בונקרים לשהייה ממושכת.

דרכי ההישרדות העיקריות של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב לאחר הכיבוש הגרמני היו כדלקמן -

1. כ-39% מהניצולים המשיכו את עבודתם בקרפאטן אויל עד הרגע האחרון וכשחשו שחייהם בסכנה, נמלטו למקומות מחבוא שהכינו מראש בתוך הערים ושרדו שם עד השחרור, לעתים יחד עם בני משפחה או אחרים שכבר נמצאו במחבוא.
2. 16% מהשורדים הסתתרו בבונקרים ביער עד השחרור על ידי הצבא האדום באוגוסט 1944.
3. כ-26% מהניצולים שרדו עד 1945 לאחר שנשלחו למחנות פלאשוב ואחר כך אושוויץ ומאוטהאוזן בעת חיסול מחנות בסקידן וקושארי באפריל, יוני ויולי 1944.
4. כ-18% מניצולי שתי הערים שרדו בכפרים, בערים אחרות, בניירות אריים ועוד.

כ-4.5-5% מהיהודים שחיו בדרוהוביץ' ובוריסלב שרדו במהלך השואה. היה זה שיעור בין הגבוהים בערי גליציה המזרחית, בה שרדו כ-2% בלבד מן היהודים. להשרדותם של "יהודי הנפט" מדרוהוביץ' ובוריסלב תרמו נסיבות, שנוצרו מן השילוב שבין חיוניות הנפט שנמצא בשתי הערים למאמץ המלחמה הגרמני ובין ריכוז גבוה של עובדים יהודים מיומנים ובעלי ידע בהפקתו היעילה של הנפט המקומי. עובדת היותם עובדים-חיוניים ועזרה חריגה שקבלו מאנשי חברת קרפאטן אויל ובראשם ברטולד בייץ מנעה את חיסולם והעלתה את סיכוייהם לשרוד עד השחרור.

23,500 (95%) מיהודי דרוהוביץ' ובוריסלב נרצחו בשואה.

תוכן עניינים

III	תקציר
X	רשימת טבלאות
XI	רשימת מפות
XII	רשימת איורים
1	מבוא
6	"קדחת הנפט" (1853-1919)
6	הבהלה לזהב השחור
10	אילי נפט יהודים ו"לעבאקים" בצידם
14	השפעת התפתחות תעשיית הנפט על מבנה החברה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב
21	קריסת תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב במהלך מלחמת העולם הראשונה
24	נספח א: מפות ואיורים
27	יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב בין שתי מלחמות העולם (1919-1939)
27	הסכסוך האוקראיני-פולני (1918-1919) והשפעתו על יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב
30	תעשיית הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב בראשית הרפובליקה הפולנית השנייה (1919-1929)
31	שינויים במבנה התעסוקתי של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב
40	יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב על סף מלחמת העולם השנייה (1930-1939)
45	נספח ב: מפות ואיורים
48	תקופת הסיפוח הסובייטי (1939-1941)
48	הסכמי גרמניה-רוסיה לאספקת נפט למאמץ המלחמה הגרמני
49	מאורעות ספטמבר 1939 בדרוהוביץ' ובוריסלב
52	תמורות בחיי היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב (ספטמבר 1939 - יוני 1941)
59	יהודים בתעשיית הנפט תחת שלטון וניהול סובייטי
68	נספח ג: מפות ואיורים
70	יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב במחצית הראשונה לכיבוש (יולי-דצמבר 1941)
70	על סף הכיבוש הגרמני
75	הפגזות ביהודי דרוהוביץ', בוריסלב וכפרי הסביבה עם פלישת הגרמנים לברית המועצות (יולי 1941)
76	הפגזות בדרוהוביץ' (אחד ביולי 1941)
78	הפגזות בבוריסלב (שלושה עד חמישה ביולי 1941)
82	הפגזות בכפרי הסביבה (יולי-אוגוסט 1941)
83	היודנרטים והמשטרה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב
83	היודנרט בדרוהוביץ'

85	היודנרט בבוריסלב
89	משטרת הסדר היהודית
91	התארגנות כוחות הכיבוש בדרוהוביץ' ובוריסלב (יולי-דצמבר 1941)
92	התארגנות תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב וראשית פעילותה של בסקידן ארדול (Beskiden Erdöl) (יולי-נובמבר 1941)
95	התארגנות המנהל האזרחי, המשטרה האוקראינית והגסטפו
96	אקציות ראשונות, עבודת כפייה, הרעבה ומחלות (ספטמבר 1941 - פברואר 1942)
97	ראשית עבודת הכפייה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב
101	אקציות ראשונות בשתי הערים
104	הרעבה המונית
108	מחלות ומגפת טיפוס
110	יוזמות הישרדות על ידי עבודה בדרוהוביץ' ובוריסלב (ינואר - אוגוסט 1942)
111	סדנאות עבודה עירוניות
112	מפעל הרעפים (דכובצ'ארניה, Dachówczarnia)
113	ה"קבלן" נפתלי בקנרוט
114	החוזה החקלאית בהירבקה
115	בתי המלאכה המכניים בדרוהוביץ'
115	המנסרות בדרוהוביץ' ובוריסלב
116	מחנה העבודה בטרוסקביץ (Truskawiec)
116	חברת בסקידן ארדול/ קרפאטן אויל בדרוהוביץ'
118	השמדה וניסיונות התערבות של קרפאטן אויל (מרץ-נובמבר 1942)
119	הטרנספורט הראשון לבלז'ץ מדרוהוביץ' (מרץ 1942)
120	הטרנספורט השני מדרוהוביץ', בוריסלב וכפרי הסביבה לבלז'ץ (אוגוסט 1942)
126	קרפאטן אויל יורשת את בסקידן ארדול ומקימה את מחנות בסקידן וקושארי (ספטמבר-אוקטובר 1942)
132	הקמת הגטאות
132	הקמת הגטו בדרוהוביץ' (אוקטובר 1942)
134	הקמת הגטו בבוריסלב (אוקטובר-נובמבר 1942)
137	הטרנספורט השלישי לבלז'ץ מדרוהוביץ' ובוריסלב (אוקטובר 1942)
140	הטרנספורט האחרון מדרוהוביץ' ובוריסלב לבלז'ץ (נובמבר 1942)
144	יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב במחצית השנייה לכיבוש (דצמבר 1942-אוגוסט 1944)
144	מחנה קושארי – מקלט ומלכודת
151	בניית בונקרים בתוך הערים

152	בניית בונקרים ביערות בוריסלב.....
155	חיסול הגטאות ומחנות העבודה בדרוהוביץ' ובוריסלב (מאי-יוני 1943).....
155	חיסול גטו דרוהוביץ'.....
157	חיסולו הממושך של גטו בוריסלב (מאי 1943 ואילך).....
158	חיסול מחנות העבודה בדרוהוביץ'.....
160	קרפאטן אויל מתערבת שוב כדי להגן על עובדיה היהודים.....
162	קרפאטן אויל מתערבת כדי להגן על עובדיה היהודים בפעם האחרונה.....
165	חיסול מחנות קושארי ובסקידן (פברואר - יולי 1944).....
172	נספח ד : מפות ואיורים.....
177	סיכום
185	ביבליוגרפיה

רשימת טבלאות

19	טבלה 1 : דרוהוביץ', שינויים באוכלוסייה היהודית, 1869-1931.....
20	טבלה 2 : בוריסלב, שינויים באוכלוסייה היהודית, 1865-1931.....
32	טבלה 3 : משלח יד של עובדים יהודים בתעשיית הנפט בבוריסלב, 1921.....
42	טבלה 4 : יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ', בוריסלב וסחודניצה, 1938.....
74	טבלה 5 : אוכלוסיית דרוהוביץ' ובוריסלב בראשית הכיבוש הגרמני, 15.9.1941.....
118	טבלה 6 : השינויים באוכלוסייה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב בשנות הכיבוש הגרמני, 8.1944-7.1941.....

רשימת מפות

24	מפה א : גליציה המזרחית והמערבית, 1914
45	מפה ב : העיר דרוהוביץ', 1934
46	מפה ג : העיר בוריסלב, וולנקה, מרז'ניצה והסביבה, 1934
68	מפה ד : חלוקת שטחי פולין לאחר הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, 1941-1939
172	מפה ה : מחוז דרוהוביץ' בשנות הכיבוש הגרמני, 1944-1941

רשימת איורים

25	איור א: דרוהוביץ', מראה כללי, 1900-1910
25	איור ב: בוריסלב, מראה כללי, 1900
26	איור ג: יהודים לעבאקים אוספים נפט מתוך שלוליות, בוריסלב, 1890
26	איור ד: יהודים כורי אוזוקריט בבוריסלב, 1910
47	איור ה: תשלובת הנפט 'גאליציה', דרוהוביץ', 1931
47	איור ו: רחוב פנסקה (Pańska), בוריסלב, 1928
69	איור ז: מפגש קצינים גרמנים ורוסים בין דרוהוביץ' וסטרי, ספטמבר, 1939
173	איור ח: גטו לאן (Łan) בדרוהוביץ', סדנאות עירוניות ומחנה בסקידן (ZAL), 1942
174	איור ט: מחנה קושארי במרז'ניצה, בוריסלב
175	איור י: מהנדסים יהודים שהתגוררו ב'בית הלבן', קושארי, 1943
175	איור יא: קריקטורות אנשי המשטרה היהודית בגלויה שהופצה במחנה קושארי ב-1943
176	איור יב: קבוצת יהודים שהבונקרים שלהם נחשפו על ידי שוטרים אוקראיניים, יערות בוריסלב, יוני 1944

מבוא

דוד הורוביץ, יליד דרוהוביץ (Drohobycz) שבגליציה המזרחית, תיאר בזיכרונותיו את האנומליה של החיים בראשית המאה העשרים בעיירה הגליצאית בה נולד וגדל, שהפכה למרכז תעשייתי מודרני:

בין מאות כפרים של איכרים אוקראינים, היו מפוזרות עיירות אפרורות, קטנות ועלובות, דומות זו לזו כטיפות מים, סמטאותיהן עקומות ומתפתלות, בתיהן שחים ודלים.... העיירה דרוהוביץ, המתפרסת לרגלי הרי הקרפאטים ושלוחותיהם... היא יוצאת דופן על רקע חיי החברה הרגילים בעיירות גליציה המזרחית... צביונה נמרץ יותר מבמקומות אחרים. לכל אחד מתהליכי החיים קצב מהיר יותר. ניכר כי כאן פעל חומר מתסיס וממריץ שמקומו נפקד בערי גליציה האחרות. מעיינות הנפט הפורצים מבטן האדמה בעיירה הקטנה, בוריסלב הסמוכה, חוללו תמורות כלכליות וחברתיות שלא היו דוגמתן במקומות אחרים בגליציה.¹

העיירה דרוהוביץ הוזכרה בכתובים בראשית המאה ה-11 בהקשר למעיינות שנבעו בה, שניתן היה להפיק מהם מלח - מוצר בעל ערך כלכלי רב באותה תקופה. בין המאות ה-14 וה-18 הפכה העיר למרכז סחר משמעותי, בו הוזכרו יהודים מדי פעם בהקשרים לחכירה, גביית מיסים ומסחר במלח. הם גורשו מן העיר ושוב אליה במספר גלים. מאז חלוקת פולין בסוף המאה ה-18 והפיכת גליציה לאזור אוטונומי בקיסרות האוסטרו-הונגרית, הניחו יהודי דרוהוביץ את היסודות לעלייתו של מעמד ביניים יהודי משמעותי בעיירה, בשונה מן המבנה החברתי-כלכלי בעיירות בגליציה באותה תקופה.² החל מאמצע המאה ה-19 התפתחה תעשיית נפט משגשגת בעקבות גילוי ופיתוח שיטות להפקת נפט בדרוהוביץ ובכפר הסמוך, בוריסלב, ויהודי שתי הערים הובילו את פיתוח התעשייה.

ציר הזמן של מחקר זה הוא כרונולוגי, החל מגילוי הנפט למאור במחצית המאה ה-19 עד שחרור שתי הערים על ידי הצבא האדום במלחמת העולם השנייה. לאורך השנים הנסקרות תיבחן מעורבותם של יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ ובוריסלב תוך התמקדות בתהליכים שהתרחשו בחיי היהודים בכלל ו"יהודי

¹ דוד הורוביץ, *האתמול שלי* (ירושלים ותל אביב: שוקן, תש"ל 1970), 13–14.

דוד הורוביץ (1899–1979), יליד דרוהוביץ, ממייסדי השומר הצעיר בעיר, עלה ארצה בהיותו בן 21 והיה לימים מנהל המחלקה הכלכלית בסוכנות, מנכ"ל משרד האוצר ונגיד בנק ישראל.

² נתן מיכאל גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ", בתוך *ספר הזיכרון ליהודי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה*, בעריכת נתן מיכאל גלבר, ארגון יוצאי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה (תל אביב: 1959), (להלן: *ספר הזיכרון ליהודי דרוהוביץ, בוריסלב והסביבה*), 28.

הנפט" בפרט במהלך שלוש שנות השואה, החל מכיבוש הערים על ידי הצבא הגרמני בימים הראשונים ביולי 1941 ועד השחרור בראשית אוגוסט 1944.

עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה היו יהודים רבים מעורבים ביזום, ניהול ועבודה בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובבוריסלב ורכשו לעצמם הון חברתי, תרבותי וכלכלי משמעותי. מעורבותם של יהודים בהתפתחות תעשיית הנפט המודרנית בשתי הערים והכפרים הסמוכים, מניבי הנפט, עמדה במרכזם של מחקרים אחדים. ההיסטוריונית אליסון פרנק (Frank) חקרה את חלקם החלוצי ופורץ הדרך של אלפי יהודים מגליציה, שנהרו לשתי הערים ופיתחו את תעשיית הנפט, החל מגילוי ופיתוח נפט למאור בשנות החמישים של המאה ה-19 ועד ערב מלחמת העולם הראשונה.³ היסטוריונים פולנים ניסו לחקוק בזיכרון הלאומי הפולני דווקא את חלקם הדומיננטי של בני ארצם בפיתוח שיטת זיקוק הנפט הגולמי של הנפט והתפתחות התעשייה.⁴ המחקר יבדוק מה היה עולם הידע, הניסיון והמעמד המקצועי שפיתחו והחזיקו יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב שעבדו בתעשיית הנפט מראשיתה עד מלחמת העולם הראשונה.

החוקרת ואלרי שאצקר (Schatzker) ואחרים המשיכו את מחקרה של פרנק והצביעו על דחיקת רגלם של יהודים מתעשיית הנפט במהלך שלטונה של הרפובליקה הפולנית השנייה בשנים 1919-1939, כולל פיטורי רוב העובדים היהודים בתעשייה ב'אגן הנפט' של דרוהוביץ' ובוריסלב. עם זאת, יהודים שהמשיכו לעבוד בכל הדרגות בחברות הנפט הבודדות שהמשיכו להעסיק יהודים, שימרו ידע וניסיון בתחום זה.⁵

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, כחלק מהסכם ריבנטרופ-מולוטוב שנחתם בין גרמניה וברית המועצות באוגוסט 1939, סיפחה רוסיה את גליציה המזרחית ובכלל זה את דרוהוביץ' ובוריסלב. בעבודת התזה שכתבתי, בדקתי את מעורבותם של יהודי שתי הערים בהפקת וייצור הנפט בתקופת הסיפוח הרוסי (1939-)

Alison Fleig Frank, *Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2007); Alison Fleig Frank, "Galician California, Galician Hell: The Peril and Promise of Oil Production in Austria-Hungary," *Bridges* 10 (June 2006), access date: 20.12.2023 [Galician California, Galician Hell: The Peril and Promise of Oil Production in Austria-Hungary](https://www.bridgesjournal.org/issue/10/6/Alison_Fleig_Frank_Galician_California_Galician_Hell_The_Peril_and_Promise_of_Oil_Production_in_Austria-Hungary) [.archive.org](https://www.bridgesjournal.org/issue/10/6/Alison_Fleig_Frank_Galician_California_Galician_Hell_The_Peril_and_Promise_of_Oil_Production_in_Austria-Hungary)

Wojciech Morawski, "Galician Oilfields," *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społeczne Studia i* ⁴ *Prace / Szkoła Główna Handlowa* 2 (2017): 15–32.

Mariusz Wojciech Majewski, "Poszukiwania Złóż Ropy Naftowej i Gazu w Polsce (1919–1939)," ⁵ *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis-Studia* 8, 66: 134 (1939-1919); Valerie Schatzker and Julien Hirshaut, *The Jewish Oil Magnates of Galicia (Part 1)* (Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press, 2015); Valerie Schatzker, "History of the Jewish Community of Borysław," JewishGen Kehila Links, 2016, access date: 20.12.2023 [.History of Borysław \(jewishgen.org\)](https://www.jewishgen.org/kehila/Boryslaw.html)

1941) ומצאתי שיהודים רבים חזרו לעבוד בתעשיית הנפט בשתי הערים בכל דרגות התעסוקה וכי מספר היהודים שמצאו את פרנסתם בתעשייה זו עלה בצורה חדה בשתי הערים וסביבתן מ-700 יהודים בסוף 1938 והגיע ליותר מ-2,500 איש ערב הפלישה הגרמנית במבצע ברברוסה ב-20 ביוני 1941.⁶

תעשיית הנפט הייתה בעלת חשיבות אסטרטגית למאמץ המלחמה הגרמני במהלך מלחמת העולם השנייה, ואספקת נפט מדרוהוביץ' ובוריסלב על ידי ברית המועצות לגרמניה נכללה בנספח סודי שצורף להסכם ריבנטרופ-מולוטוב. עם כניסת הגרמנים לגליציה ביוני 1941 שוקמה תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב, שמתקניה הושחתו על ידי הרוסים לפני שנסוגו מזרחה, והופעלה במהירות על ידי כוחות הכיבוש. בהמשך, ככל שכיבוש הקווקז על ידי הגרמנים התעכב ולבסוף נכשל בספטמבר 1942, הפכו שדות הנפט בשתי הערים ממשאב כלכלי נחוץ ליעד חיוני לגרמניה.⁷ חברת בסקידן-קרפאטן אויל (Beskiden Erdöl/ Karpathen Öl) הגרמנית, שניהלה את הפקת הנפט בשתי הערים, ניסתה בתחילה להפעיל את תעשיית הנפט בגליציה המזרחית בעזרת עובדים פולנים ואוקראינים, אך עד מהרה נוצר צורך מהותי בידע הטכני ובניסיון המקצועי של יהודים שעבדו בתעשיית הנפט לפני הכיבוש, והחברה החלה לדרוש מלשכות העבודה ליהודים אספקה של עובדים יהודים בעלי ניסיון וידע בתעשייה. היהודים בשתי הערים, שזיהו הזדמנות זו להציל את חייהם במהלך אקציות החיסול התכופות שהתנהלו בשתי הערים בין נובמבר 1941 ודצמבר 1942, התאמצו להשתלב במפעלי הנפט בין אם היה להם ניסיון קודם או לא. יוליה קיסלה (Kysla), שחקרה את אסטרטגיות ההישרדות של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב בשנות השואה, התרכזה בתיאור מקומות המחבוא שלהם בתוך שתי הערים, בכפרים הסמוכים ובבונקרים שבנו ביערות, אך לא עמדה על מאמציהם לשרוד בדרך של הצלה באמצעות-עבודה (survival through labor) בכלל ובתעשיית הנפט המקומית בפרט.⁸ מטרת המחקר הנוכחי לבדוק אם יהודי שתי הערים שהוגדרו כבעלי מקצוע בהפקתו ובעיבודו, הוחרגו ממדיניות הפתרון הסופי כפועל יוצא מן הצורך הקריטי של הגרמנים בנפט? מי היו הגורמים בממשל הגרמני שהתמודדו ביניהם על

⁶ דניאלה מבור, "יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' (Drohobycz) ובוריסלב (Boryslaw) כפרלוד לדרכי הצלתם במלחמת העולם השנייה והשואה (1850-1941)" (עבודת גמר מחקרית לאחר קבלת התואר מוסמך, תכנית מחקר מקדים, החוג לתולדות עם ישראל, אוניברסיטת חיפה, 2019).

⁷ אלפרד שפר (Speer), שר החימוש של הרייך, הודה בשנת 1945 בפני שוביו האמריקאיים, שהמחסור בנפט שנדרש למאמץ המלחמה הגרמני, היה המניע העיקרי להחלטה של היטלר לצאת למבצע ברברוסה. Walter Warlimont, *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht, 1939 bis 1945. Band I: September 1939 - November 1942* (Ausburg: Weltbild, 1990), 126-129 [במטה הוורמאכט הגרמני, 1939 עד 1945, כרך 1, ספטמבר 1939 – נובמבר 1942].

⁸ Iullia Kysla, "Surviving under Extraordinary Conditions: Holocaust in Boryslav (1941-44)," *Holocaust i Suchasnist, Studii v Ukraini i Sviti* 1, No. 11 (2012): 9–33.

חייהם וגורלם? האם היו ניגודי אינטרסים בין הגורמים, וכיצד השפיעו על קורות יהודי שתי הערים? מי היו הגרמנים שהניעו את מהלך ההחרגה, כיצד הוא התנהל ומה היו תוצאותיו?

בשלהי 1942 רוכזו יהודים שעבדו במתקני הנפט של קרפאטן אויל בשני מחנות עבודת כפייה סמוכים לבתי הזיקוק בדרוהוביץ', שכונו 'מחנות בסקידן' ובמחנה עבודת כפייה נוסף בבוריסלב, שכונה 'קושארי' (Koszary).⁹ ההיסטוריון דיטר פוהל (Pohl) כתב בהרחבה על מחנות עבודת כפייה ליהודים בגנרלגוברנמן בשנים 1941-1945, אך מחנות עבודת הכפייה של עובדי הנפט היהודים בשתי הערים לא נחקרו.¹⁰ במסגרת מחקרו אודות חסיד אומות העולם הגרמני, ברטולד בייץ (Beitz), כתב ההיסטוריון תומס זנדקולר (Sandkühler) על החברה הגרמנית בסקידן/ארדול/קרפאטן אויל, שבה הועסק בייץ כמנהל מסחרי, אך לא עסק בייחודם של מחנות הכפייה בסקידן וקושארי.¹¹ המחקר יבדוק כיצד ועל ידי מי התקבלה ההחלטה להקים מחנות אלה? מי היה הגוף האחראי על תפעולם מטעם שלטונות הכיבוש? מה היה אופיים? מה הייתה המדיניות הגרמנית ביחס לחיסול היהודים במחנות אלה העולה מתוך החלטות וצווים הנוגעים אליו, ואילו שינויים חלו במדיניות זו עם חלוף הזמן?

קורותיהם של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב במהלך מלחמת העולם השנייה והשוואה סופרו על ידי ניצולים, שהתייחסו לעבודת הכפייה שלהם במתקני הנפט של קרפאטן אויל דרך תיאור תלאות היום-יום, הרג בני משפחותיהם וניסיונות הישרדותם, מבלי לעמוד על ייחודה של סביבת עבודתם בחברה ושל שהותם במחנות בסקידן וקושארי.¹² בעזרת עדויות אלה, מסמכים היסטוריים מארכיוני חברת קרפאטן-אוייל, התכתבויות וצווים שונים של שלטונות הכיבוש שהשתמרו בארכיונים וכן מחקרים שונים שעסקו בכלכלת המלחמה של

⁹ שמחה מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", בתוך ספר הזיכרון ליהודי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 162; פנקס הקהילות: אנציקלופדיה של היישובים היהודיים למן היווסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה. פולין. כרך ב: גאליציה המזרחית, עורכים: דנוטה דומברובסקה, אברהם ויין ואהרון וייס (ירושלים: יד ושם, תש"ס), ע"ע "בוריסלב", 99 ו"דרוהוביץ", 170 (להלן: הערכים "דרוהוביץ" ו"בוריסלב" יצוטטו: פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב).

¹⁰ Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944: Organisation Und Durchführung Eines Staatlichen Massenverbrechens, Studien Zur Zeitgeschichte* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1997), 50. [רדיפת היהודים בגליציה המזרחית 1941-1944: ארגון וביצוע פשע המוני ממלכתי, מחקרים בהיסטוריה בת זמננו].

¹¹ Thomas Sandkühler, *'Endlösung' in Galizien: der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941-1944* (Bonn: J. H. W. Dietz Nachf, 1996) [הפתרון הסופי בגליציה: רצח היהודים בפולין המזרחית ויוזמות ההצלה של ברטולד בייץ, 1941-1944].

¹² בנוסף למאות עדויות וספרי זיכרונות השמורים בארכיונים שונים, וכאלה שפרסמו ניצולי דרוהוביץ' ובוריסלב ונסקרו במחקר זה, זכיתי לראיין ולקבל פרטי מידע, מסמכים, זיכרונות שלא פורסמו ותעודות שונות ממאתיים ניצולים ומשפחותיהם. חלק מן המידע פורסם באתר ארגון דרוהוביץ' בוריסלב והסביבה: drohobycz-borvslaw.org (דרוהוביץ' בוריסלב).

הרייך לעומת מדיניות הפתרון-הסופי וביצועו, המחקר יבדוק מי היו היהודים שהועברו למחנות העבודה בשתי הערים וכיצד נבחרו? האם תנאי העבודה ודרכי ההשרדות של יהודים שנכלאו במחנות אלה היו שונים מאלה של יהודים במחנות עבודת כפייה אחרים בדרוהוביץ'?

שאלה מעניינת נוספת בה ינסה לעסוק המחקר היא, האם קורותיהם וגורלם של "יהודי הנפט" של דרוהוביץ' ובוריסלב בתקופת השואה היו חריגים בהשוואה לאלה של יהודים עובדי כפייה במתקני נפט אחרים בשטחים שנכבשו על ידי גרמניה? המחקר יבדוק לדוגמא את קורותיהם של יהודים שנשלחו לעבודת כפייה במתקני הנפט בסביבת יאסלו (Jasło) שבמחוז קרקוב בגליציה המערבית ובעיקר בעיירה שבניה (Szebnie), וכן את קורותיהם וגורלם של יהודים עובדי הכפייה בתעשיית הנפט באסטוניה.¹³

אבי, יוסף טלנברג ז"ל, יליד דרוהוביץ', היה יו"ר ארגון ניצולי דרוהוביץ', בוריסלב, ועיירות הסביבה בין השנים 1959-1964. ב-2010 פנו אלי נציגי הניצולים ובקשו שאקח על עצמי את הובלת הארגון כנציגת הדור השני לשואה, תפקיד אותו אני ממלאה בחרדת קודש עד היום. מחקר זה הוא תוצר של איסוף מידע, הסתכלות והבנות שרכשתי באינטראקציות הרבות שלי עם ניצולי שתי הערים במסגרת תפקידי כיושבת-ראש הארגון. זכיתי לפגוש אישית עשרות ניצולים בישראל ומחוצה לה ולראיין את רובם ואת משפחותיהם, שחלקו איתי יומנים, ספרי זיכרונות ומסמכים שלא פורסמו. חומרים אלה והראיונות הרבים שערכתי וערכו מתנדבים מחברי הארגון לצורך תיעוד הניצולים, עזרו לי לגבש את תפיסתי בנוגע לייחודיות הישרדותם של "יהודי הנפט" של דרוהוביץ' ובוריסלב בשואה והשיעור הגבוה יחסית של ניצולים ביניהם.

¹³ Anton Weiss-Wendt, "The Business of Survival: Baltic Oil Ltd. and Jewish Forced Labor Camps in Estonia," in *On the Margins: Essays on the History of Jews in Estonia*, 1st ed. (Budapest: Central European University Press, 2017), 45-70.

"Jasło", in *Encyclopedia of Jewish Communities in Poland*, Volume III (Yad Vashem, 1980), access date: 20.3.2024

[Pinkas Hakehillot Polin: Jasło, Poland \(jewishgen.org\)](http://Pinkas.Hakehillot.Polin.Jaslo.Poland(jewishgen.org))

"Szebnie Concentration Camp." *Wikipedia*, access date: 20.3.2024

[Szebnie concentration camp - Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Szebnie_concentration_camp)

"קדחת הנפט" (1853-1919)

הבהלה לזהב השחור

חיפושי נפט ספורדיים נעשו באזוריג'אן עוד ב-1842, אבל לא התפתחו שם לכדי תעשייה. הקידוחים הממוקדים באזור בוריסלב שהחלו ב-1853 היו הראשונים מסוגם בעת המודרנית, אשר התפתחו לכדי תיעוש.¹ בין השנים 1853-1900 היווה משולש העיירות דרוהוביץ', בוריסלב וסחודניצה את אחד מאזורי המרבצים הגדולים והעשירים ביותר בנפט בעולם. מרבצים קטנים יותר נמצאו גם באזורים מרוחקים יותר בגליציה המזרחית ובסוף שנות השמונים של המאה התשע עשרה, נפט גולמי נמצא והופק גם באזור יאסלו (Jasło), כיום בפולין, וכן באזורי סטניסלבוב (Stanisławów) וצ'ארנוהורה (Czarnohora), כיום באוקראינה.² שיטות איסוף הנפט המוקדמות היו פרימיטיביות וכרוכות במאמצים מפרכים. במשך תקופה ארוכה, התבססה שאיבת הנפט על חפירת בורות שעומקם עד 100 מטר, והעלאת הנוזל בעזרת דליים - אותה שיטה שבה חפרו בארות מים והעלו אותם במהלך דורות ארוכים. הבארות הפרימיטיביות קרסו לעתים קרובות וקברו הן את החופרים והן בתים סמוכים על יושביהם.³

החל מאמצע המאה התשע עשרה, חיי היהודים באזור דרוהוביץ' ובוריסלב היו קשורים במידה רבה בתהליכים שעיצבו את התפתחות תעשיית הנפט המקומית. ב-1854 הסירה הממלכה ההבסבורגית את האיסור על עבודת יהודים בתעשיות המחצבים וב-1860 אושרו בקשות של יהודי דרוהוביץ' לרישום רכוש על שמם, כולל נכסי דלא נידי. בכלל זה אושר רישומם של שטחי אדמה לחיפושי נפט, רישום קרקעות להקמת מפעלים תעשייתיים, מפעלי זיקוק נפט ובית חרושת לנרות.⁴ הדבר אפשר את מעורבותם הישירה של יהודים בהתפתחות התעשייה מראשיתה כיזמים, תעשיינים מובילים, בעלי בארות קטנים וכפועלים, ואת התפתחותה של מסורת ארוכת שנים של ידע תעשייתי. יהודי גליציה המזרחית, שרבים מהם סבלו במשך

¹ בארה"ב זיקוק הנפט פותח רק בשנת 1855 וברומניה בשנת 1857. הקידוחים הראשונים במחוז אונטריו בקנדה החלו בשנת 1858 ובפנסילבניה בשנת 1859.

² Wojciech Morawski, "Galician Oilfields", 15.

³ גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ'", 30; 16, Ibid., Wojciech Morawski.

⁴ Danuta Szymonik, "Kalifornia Galicyjska' w Prozie Iwana Franki," *Porównania* 12 (2013): 163–174. בספרו "בוריסלב צוחקת" ("Boryslaw Śmieje się") תיאר הסופר האוקראיני, איוון פרנקו (Franko), שנוגד בכפר סמוך לבוריסלב, את התנאים הירודים של עבודתם של מחפשי הנפט, ואת הטרור והחמדנות שאחזו בהם. הסופר הפולני, יוזף רוגוש (Rogosz), כינה את האזור ואת האווירה ששררה באותה תקופה בספרו האוטוביוגרפי, "בגיהנום הגליצאי" ("W piekle galicyjskim").

⁴ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 163.

שנות השלטון האוסטרי מעוני ומחסור כתוצאה ממסים גבוהים לצד הגבלות רבות על מקורות תעסוקה, הבינו שהנפט יכול להוות מקור פרנסה מבטיח. חיפושי נפט דרשו השקעה מינימלית: קרדום, מוט שאיבה, חבל ודלי. כך, במחציתה השנייה של המאה ה-19, החלה נהירה של אלפי יהודים אל שדות הנפט של מזרח גליציה ותופעת "קדחת הנפט" הזכירה במאפייניה הכאוטיים את תופעת ה"בהלה לזהב" שהתרחשה בקליפורניה זמן לא רב לפני כן (1855-1848).

העיתונאי הוגו ורמהולץ, דיווח לקוראי עיתונו ב-1884 את שראו עיניו במסעו בבוריסלב ודרוהוביץ':

ביקרנו במספר תחנות שאיבה, ומפעלי זיקוק ואשפרה. היזמים היו כולם יהודים... גם בין הפועלים, מספר גדול של עובדים, אולי כמחציתם, הם יהודים. התבוננתי בהם ליד גלגלי התנופה הכבדים, במהלך הקידוח והשאיבה. יצורים פראיים ומטונפים אלה, עטופים בסחבות... כשהם מניעים את הגלגלים בכוח רב ושרים שירים מונוטוניים תוך כדי עבודתם, חשבתי על סבלם של אנשים מיוחדים אלה במצריים.⁵

יוסף קיטאי, שנולד ב-1897 בעיירה סחודניצה הסמוכה לבוריסלב, תיאר בזיכרונותיו את היהודים שעבדו בתעשיית הנפט בימי נעוריו:

בעיירות ובכפרים שלרגלי הקרפאטים היו בימים ההם יהודים בעלי תורה ועבודה, אשר בימות החול עבדו עבודה לא פחות קשה מזו של האיכרים האוקראינים ובשבת, בלבשם את מצנפת השבת ואדרת השבת, היו חסידים מובהקים בעלי תורה ומילי דחסידותא. כאלה הכרתי הרבה בילדותי.⁶

בשלהי המאה ה-19 הופיע תוך שנים ספורות יער של מגדלי קידוח אשר גררו בעקבותיהם את צמיחתם של מרכזי תיעוש ברחבי אזור התת-קרפאטים (Podkarpacie) שבמזרח גליציה, בקולומיה (Kołomyja), אוטינייה (Otynia), קרוסנו (Krośno), יאסלו, סאנוק (Sanok), סטרי (Stryj), בוריסלב ודרוהוביץ'.⁷

⁵ Hugo Warmholz, "Petroleum Und Erdwachs Revier von Boryslaw in Galizien." in *Vom Fels Zum Meer*, 5 *Spemanns Illustrierte Zeitschrift Für Das Deutsche Haus*, 1 (October 1884), 217.

⁶ יוסף קיטאי, "בוריסלב עיר הנפט", בתוך *ספר הזיכרון ליהודי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה*, 184. ראו גם איורים ג' וד' בעמ' 26.

⁷ אזור התת-קרפאטים ("למרגלות הקרפאטים", Podkarpacie), העשיר במרבצי נפט, הוא אזור המורדות של הרי הקרפאטים המזרחיים במרכז אירופה, המשתרע בין גליציה המזרחית והמערבית, כיום בשטח בין דרום-מזרח פולין, מערב אוקראינה ודרום סלובקיה.

תעשיית הנפט הצעירה הפיחה רוח חיים חדשה בכל סביבותיה. ליד אתרי הקידוח הופיעו בזה אחר זה בתי מלאכה לתיקונים ושיפוצים, שנלוו למגדלי הקידוח והפכו במרוצת הזמן למפעלים והכסף, שנכנס משכר העבודה, גרם להתפתחותם של מסחר, מלאכה ושירותים. עובדים במכרות הנפט וספקי שירותים נלווים להפקת וזיקוק הנפט, יהודים ולא יהודים, זכו להתמקצע בתעשייה זו במקצועות טכניים, הנדסיים וניהוליים.⁸

השלטונות האוסטרים, שעקבו בעניין אחר התפתחותה של התעשייה החדשה, ערכו ב-1873 סקר של מרבצי הנפט והאוזוקריט באזור התת-קרפאטים. מאותו סקר עלה, שחברות בבעלות פולנים היו אלה ששלטו בענף במערב גליציה, אזור שתפוקת בארות הנפט שלו הייתה פחותה מזו של מזרח גליציה והיה חסר מרבצי אוזוקריט. מאידך, במזרח גליציה, כולל אזור דרוהוביץ' ובוריסלב, מרבית החברות שעסקו בכריית אוזוקריט לצד הפקת נפט, היו בבעלות יהודים.⁹

הקנדי ויליאם הנרי מק-גרובי (MacGarvey) הגיע לגליציה המזרחית ב-1882 והביא אתו ציוד חדיש ושיטות קידוח מתקדמות. עומק הקידוח של מק-גרובי ושל הקודחים המקצועיים שהביא עמו, גדל מ-100-150 מטר ל-1,000 מטר, והיווה אבן דרך היסטורית בהתפתחות תעשיית הנפט של גליציה. נקודת ציון זו, הייתה גם ראשית דחיקת רגליהם של יהודים מתעשייה זו.¹⁰

⁸ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 319-331; Meilech Schiff, *Lost Boryslaw: Memories of a Galician Youth* (New York: Vantage Press, 1977), 45-46; Stanisław S. Nicieja, *Kresowe Trójmiasto: Truskawiec-Drohobycz-Boryslaw*, ed. Halina Nicieja, 2nd ed. (Opole: Wydawnictwo MS, 2009), 198-199. בין אלפי היהודים שהגיעו בעקבות החלום להתעשר במהירות, הגיעו גם כנופיות גנגסטרים יהודים. בספר זיכרונותיו, *Lost Boryslaw*, סיפר מלך שיף (1893-1987) שגדל בבוריסלב לפני מלחמת העולם הראשונה, על חברי כנופיות יהודיות שהכיר בצעירותו בבוריסלב, שעסקו בגנבה, סחיטה, אלימות ורצח, סרסרות וזנות. בנובלה הדוקומנטרית, *The Jewish Oil Magnates*, סיפר יוליאן הירשהאוס, יליד בוריסלב, על "טיפוסים של העולם התחתון, שהציפו את בוריסלב, לצדם של אחרים, שחיפשו לעשות כסף קל." מסיפורו אנו לומדים, שגנבות קטנות התדרדרו עד מהרה למעשי סחיטה ואיומים, בהם בעלי בארות נפט חברו לפושעים יהודים כנגד מתחריהם. במשך הזמן הבריונים היהודים השתלטו על סביבתם והשליטו טרור בבוריסלב ובעיירות הסמוכות. היו לביניהם הסכמים על שליטה טריטוריאלית, והם פתחו לעצמם מועדונים ואפילו בתי כנסת משלהם.

⁹ Volodymyr Klapchuk, "Secrets of the Galician Subsoil. Oil Production in Galicia in the Austro-Hungarian Period of the Late XIX Century," Vasyl Stefanyk Precarpathian National University - Ivano-Frankivsk, access date: 28 December, 2023.

[Oil production in Galicia in the Austro-Hungarian period of the late XIX century • Photos of old Lviv \(photo-lviv.in.ua\)](https://photo-lviv.in.ua/)

¹⁰ Andrzej B. Radwański, "The Oil and Ozokerite Mine in Boryslaw and Historical Monuments of Petroleum and Salt Industries in the Vicinity of Boryslaw (Ukrainian Fore-Carpathian Region),"

ב-1884 הקים מק-גרווי ביחד עם שותף אנגלי יליד פלסטינה, ג'ון סימאון ברגהיים (Bergheim), חברת מניות ציבורית בשם, קרפטן-פטרול (Galizische Karpathen-Petroleum Aktiengesellschaft), שעסקה בקידוחים עמוקים ופתחה את הדרך ליצוא מסיבי של נפט לרחבי העולם.¹¹

בסוף המאה ה-19 הרחיב הפולני שציפובסקי (Szczepanowski) את החיפושים אחר מרבצי נפט באזור בוריסלב לכפרים ולעיירות הסביבה. בין היתר, זיהה ב-1890 את מרבצי הנפט העשירים בכפר סחודניצה, שאחדים מהם נרכשו על ידי משפחות יהודיות.¹² ב-1893, בכפר טוסטנוביצה (Tustanowice) ליד בוריסלב, בעומק של 402 מטר, הצליח שציפובסקי להגיע למרבצי נפט שהפיקו כ-2.5 מיליון חביות נפט לשנה, כמויות נפט שלא נראו כמותן בגליציה והפכו את בוריסלב למרכז ייצור הנפט השלישי בגודלו בעולם.¹³

במשך תקופה ארוכה היו מפעילי בארות הנפט מרחיקים את הגז הטבעי שהיה פורץ תוך כדי קידוחי הנפט, על מנת לא לסכן את הקידוח. השימושים הראשונים בגז כמקור אנרגיה היו להנעת מנועי הקיטור ששמשו להפקת הנפט עצמו.¹⁴ שימוש בגז טבעי לצרכים ביתיים החל רק בראשית המאה העשרים. היהודים הרמן דינסטאג ומוטל פומראנץ מבוריסלב בלטו ביכולתם להניח רשתות של צינורות לניצול והובלת הגז, ואילו המהנדס היהודי יואכים האוזמן פיתח ושכלל שיטות למדידה כמותית של גז, דבר שסייע בתהליך המסחור

Geoturystyka 4 (18), 2009, 37; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 77; Wacłęga, Sebastian. "Galicyjscy Pionierzy Przemysłu Naftowego w II Połowie XIX Wieku," (Kraków: Małopolski Instytut Kultury, 2016), 144 [חלוצים גליצאים של תעשיית הנפט במחצית השנייה של המאה ה-19].

[Galicyjscy pionierzy przemysłu naftowego w II połowie XIX wieku \[The history of Galician oil entrepreneurs in the second half of the nineteenth century\]](http://www.academia.edu/14444444/Galicyjscy_pionierzy_przemyslu_naftowego_w_II_połowie_XIX_wieku) | Sebastian Wacłęga - Academia.edu

¹¹ Wacłęga, *ibid.*, 144-145.

שישים שנים לאחר מכן, לאחר מבצע ברברוסה וכיבוש גליציה ביוני 1941, יבחרו הגרמנים לתת לחברה אותה יקימו במטרה להפיק את הנפט המקומי לטובת הרייך השלישי, שם דומה לזה של החברה המצליחה מסוף המאה ה-19, Karpathen-Öl Aktiengesellschaft.

¹² Wacłęga, *ibid.*, 139; Morawski, "Galician Oilfields", 16.

יוסף קיטאי, סיפר על כך, שבמרבית יהודי עיירתו סחודניצה התפרנסו היטב מתעשיית הנפט כבעלים או שותפים במגדלי קידוח, עובדי מנהלה, מפעילי ציוד או פועלים. קיטאי, "בוריסלב עיר הנפט", 188.
¹³ Schatzker, *Jewish Oil Magnates*, 77; Czastka, *Nafta w Polsce*, (Kraków: PWN, 1972), 15; [הנפט בפולין] Wacłęga, "Galicyjscy Pionierzy," 144; Długosz, Władysław. "Wspomnienia z Borysławia," *Przemysł Naftowy* 4 (June 1929): 331. [זיכרונות מבוריסלב].

¹⁴ Stanisław Aleksander Kempner, "Dzieje Gospodarcze Polski Porozbiorowej w Zarysie: Dzięło Zbiorowe," *T. 2*, 1922, 190 [מתווה ההיסטוריה הכלכלית של פולין שלאחר החלוקה].

שלו לצרכים שונים.¹⁵ החל מ-1912 ריכזה החברה הפולנית, 'פולמיך' (Polmin, Państwowa Fabryka Olejów Mineralnych) את מרבית זיקוק הנפט וייצור הגז במזרח גליציה במפעל גדול שהקימה בדרוהוביץ' והעסיקה באותה תקופה בשורותיה גם עובדים יהודים.¹⁶

אילי נפט יהודים ו"לעבאקים" בצידם

שנים לפני שקמה תעשיית נפט מודרנית בדרוהוביץ' ובוריסלב, חיו שם יהודים שהתפרנסו מאיסוף נפט מתוך שלוליות. יהודים אלה, שהיו ידועים בכינוי, הלעבאקים ("łebać", לאסוף באוקראינית), נהגו לאסוף לתוך דליים את הנוזל שנקווה על פני האדמה וביובלי הנפט, ולהובילו אל השווקים הקרובים בעזרת מוט נטוי על כתפיהם. לאזורים מרוחקים יותר היו הלעבאקים מובילים את הנפט שאספו על גבי עגלות רתומות לסוסים. הנוזל השחור שימש בעיקר כתרופות לפצעי עור, או כחומר גירוז לאופני עגלות. כאשר חיפושי הנפט תכפו והתרחבו, דלפו עודפים משמעותיים של נפט גולמי מבארות הקידוח ומן הצינורות שנסדקו תדיר וזרמו על פני הקרקע. לעבאקים פיתחו שיטה פרימיטיבית ויעילה לאיסוף העודפים הללו והפרדת הנפט מן החול והבוץ בעזרת זרדים ועשבים ארוכים, אותם היו קושרים לאגד. הם היו טובלים את צרור העשבים בנוזל שנקווה ומעבירים אותו בזריזות ומיומנות לתוך דליים. שיטת איסוף וסינון זו הפיקה נפט נקי למדי, אותו הם מכרו לבתי זיקוק קטנים וכן בשווקים לצרכי חימום. את שאריות הנפט היו מגלגלים ביחד עם נסורת לכדורים, ששמשו להצתת אש בתנורי הבתים. לעבאקים בודדים וקבוצות, שהתארגנו עם הזמן, שיכללו את השיטה טאף הקימו קווי ייצור פרימיטיביים, יעילים למדי. בגדיהם המזוהמים תדיר שיוו להם מראה של לובשי סחבות, ורבים מהם היו ונותרו עניים מרודים והרוויחו את לחמם בדוחק. אך לצידם היו גם כאלה, שראו ברכה בעמלם ועשו הון קטן לביתם.¹⁷

¹⁵ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 93; יצחק שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט וחלקם של יהודי בוריסלב בתעשייה זו", בתוך ספר הזיכרון לדרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 180.

¹⁶ 88, *Nicieja, Kresowe Trójmiasto: Truskawiec-Drohobycz-Borysław*, וראו גם איוור ג' בעמ' 26. תאגיד 'פולמיך' נוסד ב-1909, וכעשרים שנים אחר כך, בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה, הוביל את הדרתם של יהודים ממפעליו ואת הפחתת מספרם בקרב המועסקים היהודיים בתעשיית הנפט והגז ברחבי פולין.

¹⁷ גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב", 172; חיים דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובבוריסלב: קטעי זיכרונות", בתוך ספר הזיכרון לדרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 110; חיים-אימק סגל וגיליה דרינברג, *צו החיים* (ישראל: פרטי, 2013), 18; Leopold Held, *A Tyśmienica Nadal Płyńie* (Warszawa: Private, 1991), 45–46; [והטישמיצה ממשיכה לה לזרום] Nicieja, *Kresowe Trójmiasto, Truskawiec-* Wacęga, "Galicyjscy Pionierzy," 152; *Drohobycz-Borysław*, 66.

ב-1853 קבלו יורשיו של דוד לינדנבאום, שהיו בעלי מרבית הקרקעות באזור בוריסלב, רישיונות מן התושבים הנוצרים בעיר לחפור חמישה עשר בארות נפט באדמותיהם בסביבות העיירה. ב-1863 רכש יוסף ליברמן אדמות באזור וולנקה (Wolanka) ליד בוריסלב ושאל משם כמויות גדולות של נפט. אביו, הרש דוד ליברמן, הפיק באותן שנים כמויות ניכרות של אוזוקריט (שעווה מינרלית), שנמצא בשפע בקרבת מרבצי הנפט, ובניו ישראל ויוסף רכשו אדמות עשירות בנפט בסביבת דרוהוביץ' ועסקו בכרייתו בהצלחה בלתי רגילה.¹⁸ כעבור שנים אחדות עסקו בני משפחת בקנרוט היהודית בגילויי נפט באזור סחודניצה, שהיה עשיר במיוחד במרבצי נפט שופעים. באותה עת חפר משה זאכר שפיגל באזור פוטוק (Potok), ליד בוריסלב, בארות נפט מניבים ולידם מחצבי אוזוקריט שופעים, שזכו לכינוי "נוי וולט" ("עולם חדש", "Neue Welt").¹⁹

הצורך הדוחק במקורות פרנסה, שנבע מקשייהם הכלכליים של יהודים בעירות גליציה המזרחית תחת השלטון ההבסבורגי, בצרוף תכונות של יזמות, דמיון ותעוזה, דחפו להאצת קדחת חיפושי נפט על ידי יהודים, שלא היו לה תקדימים באזור. זרם היהודים ותושבים אחרים שנהרו לאזור בוריסלב בשנים אלה, היה אדיר. "קדחת של חיפושים התעוררה בגליציה... מאות מפעלי שאיבה קטנים קמו בסוף שנות החמישים והששים, על פי רוב בבעלות תושבים יהודים מקומיים."²⁰ רבים מ"בעלי הבארות" בשנים אלה היו יהודים פשוטים, שהגיעו לאזור כדי לנסות ולחפש את מזלם, אך היו חסרי אמצעים להקמת פעילות כלשהי. עד מהרה למדו שאפילו לחפירת הבארות נדרשו מספר שותפים כדי שיצליחו ביחד לשאת בהוצאות הכרוכות וכך, אפילו אם התמזל מזלם והחפירה שחפרו הניבה פרץ של נפט, נשאר לכל אחד מהם רק רווח זעום לאחר חלוקת הרווחים ביניהם, ו"העניים נשארו עניים." יהודים עניים אלה ורבים אחרים מצאו את פרנסתם כפועלים שכירי יום בחפירת הבורות, בהובלת הנפט הגולמי ובכריית אוזוקריט בכלים פרימיטיביים, בתנאי עבודה קשים ותוך

¹⁸ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 44; Evnine, "Wild Spirit of the Forest," *The Galizianer*, 2, 3 (2016), 33.

שרשי משפחת ליברמן מגיעים עד מגורשי ספרד, שנדדו לאזור דרוהוביץ' דרך הונגריה עוד במאה ה-17. לפני שהחלו לעסוק בעסקי נפט ואוזוקריט, עסקו בני המשפחה במשך שנים ארוכות בייצור משקאות חריפים ואח"כ גם באספקת מזון ונשק לבית במלוכה ההבסבורגי. לימים, עסקי הנפט והאוזוקריט של משפחת ליברמן שגשו עד כדי כך, שהם הטביעו מטבעות משלהם, בהם שלמו לעובדיהם כדי שיוכלו לקנות מצרכים בחנות גדולה שהחברה פתחה. באחד מקשרי הנישואין הרבים והמסועפים בין משפחות שועי הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב נישאה בת משפחת ליברמן, אוטיליה, למשה בן משפחת גרטנברג, שהתעשרה גם היא מעסקי נפט. חברת האוזוקריט של האחים ליברמן פשטה רגל בשנת 1891.

עוד על משפחה זו ראו: Rachel Liebermann-Evnine, "The Wax Kings of Drohobycz: Israel and Josef Lieberman and Their Families," *JewishGen*, 2016, access date: 10 March, 2024 kehillalinks.jewishgen.org/Drohobycz/families/the-family-of-israel-liebermann.html

¹⁹ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 38.

²⁰ שם.

סיכון רב לעובדים כולל תאונות עבודה קטלניות בשיעורים גבוהים מאד.²¹ הם סחבו על גבם אבנים מתוך הבארות, עסקו בהתכת השעווה במכרות האוזוקריט, בהשגחה ופיקוח, אך לעתים רחוקות נמצאו פועלים יהודים שהורדו לתוך בארות הנפט, עבודה שבצעו על פי רוב פועלים אוקראינים. חלק גדול מהפועלים היהודים התגוררו בעיירות סמוכות מחוץ לדרוהוביץ' ובוריסלב, כגון בולחוב (Bolechow), סקולה (Skole) ואחרות. הם נהגו לעבוד ולהתגורר באזור בארות הנפט במהלך השבוע ולחזור לבתיהם לקראת שבת.²² וילהלם ייצינסקי (Jicinski), תייר פולני שהגיע לגליציה המזרחית בראשית שנות הששים של המאה ה-19, תיאר את שראו עיניו בחוברת שפרסם לאחר סיום מסעו:

מי שמגיע לבוריסלב רואה לפניו קליפורניה מספר שתיים. תמונה של פעילות קדחתנית... מתקני שאיבה פרימיטיביים עומדים האחד ליד השני, המון בני אדם זה ליד זה... שאון ומהומה כמו ביריד... שני פועלים ומאחוריהם המשגיח היהודי נושאים מכשירי כריה וכלי שאיבה עשויים מחבל ומוט... הטיפוס המרכזי בתוך כל ההמולה הזו הוא יהודי פולני במעילו הארוך; ברוב המקרים הוא בעל המכרה או המשגיח, ובאותו הזמן גם הקונה והמוכר הבלעדי של התוצרת. בן דתו העני ממנו עומד כשכיר יום ליד המשאבה או המפוח, אך הוא עצמו לא יורד לתוך הבור אלא לעתים רחוקות בלבד.²³

יהודים בעלי אמצעים החלו להקים או לרכוש בנוסף לבארות נפט גם בתי זיקוק לנפט, שהיוו נכס בעל ערך כלכלי רב, מאחר שמכירתם של תוצרי הזיקוק העלו את רווחיות ההפקה של הנפט הגולמי באופן משמעותי.²⁴ כך הגיע לבוריסלב גם היהודי משה הרש ארדהיים מן הכפר סוסניצה (Sosnica) שליד הישוב ירוסלב (Jarosław) המרוחק כ-120 ק"מ מזרחה מבוריסלב, רכש בתי זיקוק בדרוהוביץ' והפך עד מהרה לאחד מאילי הנפט המובילים באזור.

²¹ 13–14. Schatzker, "Who Was the Father of Petroleum? A Galician Mystery,"

²² גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב," ספר הזיכרון ליהודי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 171.

²³ Wilhelm Jicinsky, "Das Vorkommen Und Gewinnung Des Bergöles Und Bergwachses Zu Borislav Bei Drohobycz in Ostgalizien," *Österreichische Zeitschrift Für Bergund Hüttenwesen* 13, no. 36 (1865): 289 [גילוי והפקה של שמן הרים ושעווה הרים בבוריסלב ליד דרוהוביץ' בגליציה המזרחית].

²⁴ הורוביץ, האתמול שלי, 17.

בספרו מספר דוד הורוביץ על אביו, שכמו יהודים רבים אחרים שהגיעו לדרוהוביץ' ובוריסלב, קיווה להתעשר במהירות: "אבי... היה לו חלק במעיין נפט בבוריסלב, "בברכת השם" ("Szczęść Boże")... נטייתו להעזה מסחרית וכלכלית הביאה אותו כמה פעמים בחייו אל עברי פי פחת מבחינה כלכלית, אך תמיד ניצל איכשהו והיו לו גם ימים רבים של שגשוג ורווחה. הוא היה סוחר בעל מעוף והרבה דמיון, יוזם ודינמי."

על כולם עלו בתנופת פעילותם האחים היהודים משה ולזר גרטנברג, שהגיעו לדרוהוביץ' בשנות הששים של המאה התשע-עשרה והפכו עם הזמן לאילי נפט ואזוקריט, מהגדולים בגליציה. האחים גרטנברג החלו לכרות אזוקריט ב-1863 בעיירה פוטוק ובאזור נוי וולט ליד בוריסלב. הם הכניסו שיטות מתקדמות של ניצול תוצרי הלוואי של זיקוק הנפט, כגון זפת ושעווה-תהליכית לצורך ייצור מוצרים מוגמרים בעלי ערך מוסף גבוה. בין השנים 1861-1863 מפעליהם העסיקו תשעים וחמישה עובדים, רובם יהודים - מספר גדול ביחס לגודל המפעלים באותה תקופה.²⁵

הניסיון המצטבר וההתמקצעות הניבו פירות. יהודים בבוריסלב, שעבדו כמנהלי עבודה בקידוחי הנפט פיתחו מומחיות בקידוח בארות. ב-1862 פיתח בנימין לנדסברג מדרוהוביץ' שיטה לזיקוק פראפין מתוך אזוקריט, דבר אשר הגדיל את הערך המוסף של תוצרי ההפקה. הייתה זו המצאה משמעותית ובעלת ערך רב לתעשיית הנרות הגדולה. ב-1866 קבל לנדסברג זיכיון בלעדי מאת הקיסר פרנץ יוזף להפקת האזוקריט ושמן פראפין מן המרבצים באזור בוריסלב.²⁶

בין השנים 1865-1880 גדלה האוכלוסייה היהודית באזור דרוהוביץ' ובוריסלב ביותר מ-700 אחוזים וב-1880 חלקם היחסי באוכלוסייה הכללית הגיע ל-79 אחוזים.²⁷ בתחילת שנות השבעים פעלו בשתי הערים ובסביבותיהן 73 מפעלים גדולים, כל אחד בעל כמה עשרות מגדלי קידוח, רובם בבעלות יהודית, ועוד 779 יצרנים קטנים, בעלים או שותפים למגדל בודד, גם הם רובם יהודים. לצידם, במפעלי הפקת האזוקריט וייצור השעווה והנרות, שרבים מהם היו בבעלות יהודים, הועסקו כ-500 יהודים נוספים. התחרויות בענף

²⁵ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 43, 69; Schatzker, "Moses Gartenberg, the "Oil King of Galicia" ²⁵ [The Family of Moses Gartenberg \(jewishgen.org\)](http://www.jewishgen.org/TheFamilyofMosesGartenberg) and His Family," access date: 18 December, 2023

לזר גרטנברג החל את דרכו בתעשיית הנפט כסוחר עצים ששמשו לבניית מגדלי קידוח. קרבתו לנעשה בשדות הנפט בבוריסלב בשנים הראשונות של "הבהלה לנפט" זימנה לו הבנה והזדמנויות עסקיות, אותן ניצל בהעזה ותוך נטילת סיכון עסקי. משה אחיו הצטרף אליו וניהל את מפעל ההפקה והמסחר בתוצרי הנפט. לימים, בזכות תנופת עסקיו והשפעתו, כונה משה בפי רבים, "מלך גליציה". מפעל הפקת הפראפין של גרטנברג, שפעל משנות השמונים ועד סוף המאה ה-19 וכונה "בית החרושת הגדול", היה היצרן הבלעדי של פראפין בגליציה וייצא את תוצרתו לווינה, מולדבה ובוקובינה. החברה זכתה למעמד מיוחד מטעם הקיסרות על תרומתה יוצאת הדופן לתעשייה והמסחר של האימפריה האוסטרית (k.k.privilegierte). הקיסר פרנץ יוזף השני הגיע ל"בית החרושת הגדול" של הגרטנברגים בעת ביקורו המלכותי בבוריסלב בשנת 1880 והתקבל שם על ידי העובדים היהודים בכבוד רב וגילויי הערצה. לזר גרטנברג נפטר בשנת 1898, ואחדים מבניו המשיכו ואף הרחיבו את האימפריה הכלכלית המשפחתית. אחרים עזבו לווינה, בודפשט, אנקרה ופריז.

²⁶ גלבר, "תולדות יהודי דרוהוביץ'", 30.

משפחות יהודיות נוספות הצטרפו עם הזמן לתחרות על כריית אזוקריט והפקת פראפין בבוריסלב וסביבתה, ביניהן משפחת ברונגרבר, שטויירמן, בכר, שפיגל ואחרות. משה יצחק קורנהבר, יום יהודי מצליח נוסף שעסק בכריית אזוקריט, מונה לראש עיריית בוריסלב.

²⁷ ראו נתונים דמוגרפיים בטבלאות 1,2 בעמ' 19-20.

גברה ועמה גבר הצורך בהקמת חברות גדולות יותר כדי להפחית את התחרות ולהגדיל רווחים. כך נוצר ב-1870 הקונצרן היהודי הראשון של תעשיית אוזוקריט בבעלות בני המשפחות גרטנברג, לאוטרבך וגולדהמר מדרוהוביץ'.²⁸ בשני העשורים האחרונים של המאה התשע עשרה מרבית בארות הנפט בגליציה ובעיקר באזור דרוהוביץ' ובוריסלב, היו שייכים ליהודים והם היוו כ-80 אחוזים מן המנגנון המנהלי במפעלי הנפט בבעלות יהודית. במקביל נקדחו והורחבו גם ליד קרוסנו וקולומיא בארות נפט שהוקמו על ידי יזמים יהודיים נוספים. שכניהם הפולנים עקבו בהשתאות אחר ההתרחשויות המוזרות והחלו להצטרף למרוץ בשנות התשעים של המאה ה-19, לאחר שהתעשייה החלה להניב רווחים משמעותיים.²⁹

השפעת התפתחות תעשיית הנפט על מבנה החברה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב

השינויים שהתרחשו בכלכלת דרוהוביץ' ובוריסלב לקראת סוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 גררו עמם גידול משמעותי באוכלוסייה היהודית ושינויים באורח החיים ובמבנה התעסוקתי והחברתי של הקהילות בשתי הערים. יהודים היוו את מרבית היזמים של תעשיית הנפט והמצליחים ביניהם יצרו עד מהרה שכבת עילית חברתית בעלת מאפיינים ייחודיים, שכונתה "יידישע מאגנאטען" (שועי-הנפט, אילי-נפט יהודים). הם חיו חיי מותרות מופלגים, בנו וילות מפוארות, שמרביתן התרכזו ליד זו ברחוב סטרייסקה (Stryjska) בדרוהוביץ', בעיירת הנופש האופנתית הסמוכה טרוסקביץ', ואפילו בלבוב ובווינה. משפחותיהם חלקו את זמנם בין דרוהוביץ' לבין וינה וקשרו בינם לבין עצמם קשרי נישואין ובעקבותיהם שותפויות עסקיות ש"נשארו בתוך המשפחה".³⁰

בסיפורו "רחוב התנינים", תיאר ברונו שולץ, הסופר היהודי הנודע יליד דרוהוביץ', את השפעת ההתעשרות מ"קדחת הנפט" על המראות ואווירת הרחוב בדרוהוביץ' ועל סגנון החיים שהתפתח בעיר.

עלינו לשים לב לאופי הדו-משמעי והמוטל בספק של הרובע הזה, השונה במידה כה רבה מן האופי הבסיסי של העיר. היה זה אזור תעשייתי-מסחרי שסגנונות אופיו התועלתני, המפוכח, הייתה מודגשת במיוחד. רוח הזמן, חוקיות הכלכלה, לא פסחה גם על עירנו ושילחה את שורשיה החמדניים

²⁸ גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ'", 30.

²⁹ גלבר, שם; Schatzker, Who Was the Father of Petroleum? A Galician Mystery, 14.

³⁰ Nicieja, *Kresowe Trójmiasto: Truskawiec-Drohobycz-Borysław*, 69–70, 175; Vladyslava Moskalets, "The Importance of Connections: The Rise of Jewish Business Elites" in *Galicia, Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook* 60, 2 (2019): 473–475.

דרך תחנת הרכבת של דרוהוביץ' זרמו באותה תקופה יצירות אמנות יקרות ערך, רהיטים מפוארים, יינות מובחרים וכיו"ב. בתקופה מסוימת היו בדרוהוביץ' יותר מכוניות פאר, מאשר בעיר אחרת כלשהי בפולין.

בשוליו... התפתח ברובע החדש הזה נוסח חדיש, מפוכח... פסבדו-אמריקאיות ספוגת רקבובית המורכבת על הקרקע הישנה של העיר... הרובע הזה היה מעין אלדורדו של עריקי מוסר וכבוד עצמי.³¹

לצדם של ה"ידישע מאגנאטען" ושל פועלים יהודים, רובם שכירי-יום עניים, צמח בדרוהוביץ' מעמד ביניים גדול של מומחים מקצועיים, מהנדסים, טכנאים, עורכי דין ורואי חשבון יהודים, שמומחיותם בתחום הנפט. הייתה זו שכבה חברתית חדשה, שלא הייתה שכיחה בעיירות גליציה. מסוף המאה ה-19 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה הם נהנו מרווחה כלכלית יחסית והיוו את התשתית החברתית לפריחה התרבותית של דרוהוביץ'.³² בשנים אלה נולדו ויצרו הציירים היהודים ילידי דרוהוביץ', מאוריצי ולאופולד גוטליב; הצייר והרשם אפריים ליליאן; הפסנתרן איגנצי טיגרמן; הסופר ש. שלום; וכן הסופר והצייר ברונו שולץ, אשר נולד בשנות השמונים של המאה ה-19 והגיע לפסגת יצירתו בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.³³

על דמותם והווי חייהם של יהודי דרוהוביץ' ממעמד הביניים בסוף המאה ה-19 וראשית המאה העשרים סיפר דוד הורוביץ -

"בית ההורים... שאב ממקורות ההשכלה ושתה ממעיינות התרבות המערבית... האב כבר חונך על ברכי ההשכלה, דבר גרמנית רהוטה... עסקיו הביאוהו למרחקים... הבית היה מתבולל לכל דבר, פולני וגרמני בלשונו כבחייו התרבותיים, נותרה רק תודעה לאומית מדינית ברוח ההשקפה הציונית, מיוזג... שלא היה נפוץ בארצות אחרות... ביתנו היה בית טיפוסי של האינטליגנציה היהודית בדרוהוביץ' בתקופה ההיא... רמת החיים הייתה לפי מושגי הימים ההם גבוהה למדי. לילדים ניתן חינוך תיכוני וגבוה... ובבית לא הורגש מעולם מחסור."³⁴

עד 1890 עבדו בתעשיית הנפט באזור דרוהוביץ' ובוריסלב כ-2,500 גברים יהודים, וכ-500 נשים יהודיות. הדרישה הגוברת לשיפור תהליכי ייצור ולמיכלי אחסון גדולים על מנת להגביר יכולת שליטה על תזמון אספקות הנפט, גרמו להגדלת הריכוזיות בענף ולכניסתם של בנקים זרים וחברות רב לאומיות. חברות מאנגליה, צרפת ואוסטריה, שהחלו להיכנס לתעשיית קידוח וזיקוק הנפט בגליציה המזרחית בשלהי שנות

³¹ ברונו שולץ, חנויות קינמון, בית המרפא בסימן שעון החול (תל אביב: שוקן, 1986), 59–60.

³² Moskalets, "The Importance of Connections: The Rise of Jewish Business Elites in Galicia," 473–496.

³³ עוד על אנשים בולטים שנולדו ופעלו בדרוהוביץ' קראו באתר ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב והסביבה [דרוהוביץ' בוריסלב והסביבה - אנשי רוח ומעש](http://drohobycz-boryslaw.org) (drohobycz-boryslaw.org).

³⁴ הורוביץ, האתמול שלי, 15–17.

השמונים ובשנות התשעים, דחקו בהתמדה את רגלי בעלי בארות הנפט הקטנים שהיו יהודים ברובם, ובעקבותיהם גם את פועלי הנפט היהודים, שהחלו לעזוב את דרוהוביץ' ובוריסלב בשנות התשעים בחיפושם אחר מקורות פרנסה חליפיים.

לקראת סוף המאה ה-19 החלה תנופת התפתחותה של תעשיית הנפט להיעצר. כל זמן שאספקת הנפט מגליציה מצאה שווקים ברחבי הקיסרות האוסטרו-הונגרית, מחירי הנפט נשמרו. דווקא תוספת התפוקה האדירה, שנוצרה בעקבות שכלול אמצעי ההפקה וכניסת החברות הזרות, היא זו שעמדה בעוכרי המשך התפתחות תעשיית הנפט של בוריסלב ודרוהוביץ'. כניסתו של החשמל כאמצעי מאור מרכזי במקום מנורות הנפט, גם היא גרמה לירידת הביקוש העולמי לנפט בסוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20.³⁵ כך נוצרו עודפי היצע של נפט שסופקו לשווקים, גרמו לירידת מחירים ובתורם חייבו עליה באספקת הנפט במחירים נמוכים כדי לשמור על סך כל ההכנסות. אמנם נעשו מספר ניסיונות ליצור קרטלים של יצרני נפט, אשר תיאמו ביניהם את רמות התפוקה ואת מחירי הנפט בשוק, אך אלה קרסו מאחר שעודפי התפוקה היו עדיין גבוהים מדי ביחס לירידות בביקוש לנפט ותוצריו.³⁶ ירידות אלה, הן בביקוש בשוק והן במחירים, בשילוב עם שינויים גולטוריים בתעשייה, גרמו לצמצום חד של פעילות תעשיות הנפט והאוזוקריט של גליציה בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20.³⁷

עם ירידת המחירים בשוק בתחילת המאה ה-20, היו בתי זיקוק בבעלות יהודית שנסגרו או נמכרו. אחרים נאלצו להיכנס לשותפויות עם חברות זרות על מנת לשרוד, ביניהן היו החברות הגדולות 'נפטא' (באותן שנים, בבעלות משקיעים פולנים ומשפחות גרטנברג ווגמן) וחברת 'גאליציה' (שותפות בין חברות אוסטטריות,

Moskalets, "The Importance of Connections: The Rise of Jewish Business Elites in Galicia," 495;³⁵ Kazimierz Piesowicz, "Ropa Naftowa," in *Encyklopedia Historii Gospodarczej Polski Do 1945*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1981, 214 [נפט גולמי]
Morawski, "Galician Oilfields", 18–19.³⁶

"Sprawozdanie Wydziału Krajowego o Nagłej Potrzebie Uregulowania Przemysłu Naftowego," in ³⁷ *Alegata Do Sprawozdań Stenograficznych z Szóstej Sesji Trzeciego Peryodu Sejm u Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi Wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim z Roku 1875, Alegat* 35 Morawski, "Galician [דו"ח מחלקת המדינה על צורך מידי ברגולציה של תעשיית הנפט]; (Lwow, 1875). Oilfields", 18; Sebastian Waciegą, "Oil City," Małopolski Instytut Kultury, Kraków 2016, 1. Access date: [OilCity2016_NajwiekszySzybGalicji_artykul.pdf \(mik.krakow.pl\)](https://mik.krakow.pl/artykul.pdf?m=OilCity2016_NajwiekszySzybGalicji) 18 December 2023

על הגברת הריכוזיות בענף הנפט תוך כדי ירידה כללית בפעילות, יעידו נתוני רישום חברות הנפט שהיו פעילות בין השנים 1873-1890. בשנת 1873 פעלו באזור בוריסלב 73 חברות גדולות ו-779 יזמים קטנים. בשנת 1885 נותרו שם 41 חברות גדולות ואלו מספר החברות הקטנות צלל ל-86 חברות בלבד. בשנת 1890 פעלו באזור 59 חברות גדולות ונותרו 30 קידוחים קטנים. Moskalets, "The Importance of Connections: The Rise of Jewish Business Elites in Galicia," 480–481.

בריטיות ומשפחות גרטנברג, לאוטרבך, וגמן וגולדהמר).³⁸ ככל שירדה השפעתן של המשפחות היהודיות בבעלות על החברות, כך ירד גם מספרם של המועסקים היהודים בבתי הזיקוק. היוצאת מכלל זה הייתה חברת 'גאליציה', בה דאג המנכ"ל יוסף מציס, להשתלמויות מקצועיות לפועלים היהודים ולהכשרת שני דורות לפחות של אנשי מקצוע ופקידים מומחים יהודים, שאמינותם המקצועית עשתה לה שם למרחקים.³⁹ על חלקה המשמעותי של חברת הנפט 'גאליציה' בהכשרתם המקצועית של יהודים לעבודה בתעשיית הנפט כתב בזיכרונותיו שמואל רוטנברג, יליד דרוהוביץ', "בדרוהוביץ' לא היה צורך בהקמת סדנאות מלאכה (לחניכי בית היתומים), כפי שזה היה בערים אחרות, הואיל ורוב החניכים מצאו להם עבודה ומקומות השתלמות בבתי הזיקוק 'גאליציה'. היו לנו שם מסגרים, חרטים, רתכים, נגרים ופועלי זיקוק משלנו, שקבלו את הכשרתם המקצועית בתעשיית הנפט ב'גאליציה'.⁴⁰

תעשיית האוזוקריט בבוריסלב, שחלקה הגדול היה בבעלות יהודית, שגשגה במשך תקופה ארוכה והועסקו בה עובדים יהודים רבים. אך בסוף המאה ה-19 החלה תעשייה זו לסבול מהדרך הקדחתנית והמסוכנת בה התפתחה. שקיעות אדמה תכופות באזורים בהם נעשו חפירות כרייה ללא תמיכות, והצפות של מכרות בהם לא נעשה שום תיעול של מי התהום, גרמו נזקים עצומים. בעלי מכרות קטנים, רובם יהודים, היו חסרי אמצעים כלכליים שנדרשו על מנת להציל את נכסיהם על ידי הכנסת פתרונות הנדסיים מתאימים. את מצב החולשה הזה ניצלו בנקים זרים ובראשם הבנקים האוסטריים, לנדר-בנק (Länder Bank Wien AG) וקרדיט-אנשטאלט (Creditanstalt), אשר בנוסף להשתלטותם על מפעלי הנפט, הובילו בתקופה זאת מהלך כלכלי-פוליטי של השתלטות על מכרות האוזוקריט בבוריסלב. בהמשך דחפו הבנקים לחקיקה אוסטרית רגולטורית, אשר אסרה על קיומם של מפעלי נפט ואוזוקריט קטנים מסבות בטיחותיות, ואפשרה למפעלי הנפט שבשליטת הבנקים הזרים ליצור מונופול בתחום כריית האוזוקריט. תשעים אחוזים מתוך 86 מפעלי האוזוקריט הקטנים שעדיין פעלו בתחילת שנות התשעים, רובם בבעלות יהודית, נאלצו להיסגר או להימכר

³⁸ חברת 'גאליציה' בע"מ, "Galicja", Galicyjskie towarzystwo akcyjne naftowe, להלן: 'גאליציה'. לפרטים נוספים על חברת 'גאליציה' ראו בעמ' 204.

'גאליציה' המשיכה להוות בשנים הבאות מעסיק משמעותי במיוחד ליהודי דרוהוביץ' ובוריסלב בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה, הסיפוח הרוסי והכיבוש הגרמני. בין מנהליה היהודים של החברה כיהן החל מ-1927 ועד מותו ב-1935, איש העסקים איזידור שולץ, אחיו הבכור של הסופר ברונו שולץ.

³⁹ שמואל רוטנברג, "דרוהוביץ' בתקופה בין שתי המלחמות", בתוך ספר הזיכרון לדרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 99; Held, *A Tyśmienica Nadal Płynie*, 45–46.

אשר שמואלי, יליד בוריסלב, הרחיק בשנות השלושים של המאה העשרים עד סומטרה כמומחה נדרש לקידוח בארות נפט. כשחזר לבוריסלב אחרי חמש שנות עבודה שם, היה לו הון מספיק על מנת לרכוש את אחת מקבוצות הלבבאקים המצליחות ביותר, טקרין (TEKRIN), ולהגיע לרווחים יפים.

⁴⁰ רוטנברג, "דרוהוביץ' בתקופה בין שתי המלחמות", 97.

במחירים נמוכים לחברות ובנקים זרים, ופועליהם, יהודים עניים ברובם, מצאו עצמם מחוסרי פרנסה. כניסתה של תחרות פולנית וזרה לענפי המסחר הזעיר, גרמו בתורם למצוקת פרנסה של אותן משפחות יהודיות בבוריסלב ודרוהוביץ', אשר התפרנסו מענפים שאינם קשורים לתעשיית הנפט, כגון טקסטיל, עור, עץ ומתכת. בתוך שנים ספורות מצאו את עצמם 6,000 יהודים תושבי שתי הערים מובטלים וללא כל מקורות פרנסה.⁴¹

חיים דויטשמיסטר תיאר בזיכרונותיו את היהודים שראה בבוריסלב בשנים הראשונות של המאה העשרים, שמחוסר מקורות פרנסה אחרים, ניסו להתפרנס כ"לעבאקים": "עשרות-עשרות עמלים יהודים, גברים וגם נשים, היו עומדים יומם ולילה כשדליים ואגדי זרדים בידיהם ומצפים ל"ישועה משמים" - שצינור יתפוצץ. אז היו אוספים בידיהם ובעזרת אגדי הזרדים את הנוזל השחור והשמן לתוך דליים ומוכרים אותו בחנויות מיוחדות.⁴²

מלך שיף, יליד בוריסלב, תיאר בספרו את הדלות והעוני שבהם גדל בבוריסלב בשנים הראשונות למאה העשרים, את מצוקת הפרנסה של המשפחה, הרעב, תנאי המגורים הקשים, בגדיו המרופטים והליכתו יחף לבית הספר. הוא הפסיק את לימודיו בגיל 12 ויצא לעבוד כשוליה בנגריה כדי לעזור בפרנסת המשפחה. "אבי, יהודי שומר מצוות, לא הצליח לפרנס את משפחתו מרובת הילדים מן העבודה שמצא לעתים כשומר לילה בבארות הנפט, ממנה היה מפוטר לעתים קרובות. בחורף הקשה, במקום שכר עבודה הוא היה מקבל לעתים שני דליי נפט גולמי, אותם היה סוחב הביתה על כתפיו. כל המשפחה הייתה מגלגלת אז את הנפט בנסורת לכדורים ששמשו אותנו לחימום.⁴³

המצב הכלכלי העגום שנוצר בשתי העיירות, הוביל לכך שיהודים רבים נזקקו לעזרה וגמילות חסדים ולסיוע מקרנות התמיכה של הברון הירש, איק"א, אליאנס, גמ"ח גליציה-רבתי ואחרות. היו יהודים שעזבו באותן שנים את דרוהוביץ' ורבים עוד יותר עזבו את בוריסלב, שבה התגוררו מרבית הפועלים היהודים והמשבר בה היה חריף במיוחד, ונדדו לעיירות אחרות בגליציה בחיפוש אחר פרנסה. כ-500 מיהודי בוריסלב, שהיו פועלים מקצועיים, היגרו לארצות הברית, קנדה וארצות אחרות בין השנים 1910-1920, וקבוצת פועלים עלתה לישראל (בעיקר למושבה מחניים).⁴⁴ סביב פרשת מצוקתם של יהודי בוריסלב נשזרו מוטיבים של כישלון

⁴¹ גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב", בתוך *ספר הזיכרון לדרוהוביץ', בוריסלב והסביבה*, 172; חיים דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובבוריסלב", שם, 109.

⁴² דויטשמיסטר, שם, 110.

⁴³ Schiff, *Lost Boryslaw*, 11.

⁴⁴ Morawski, "Galician Oilfields", 36; משה לוביאניקר, ראיונות (ארכיון המחברת).

השתלבותם של יהודים בתעשייה מודרנית לאורך זמן בגולה, ובקונגרס הציוני שהתקיים באוגוסט 1898 בעיר באזל העלה את הנושא הרצל עצמו, שנשא נאום כמי שמייצג את יהודי בוריסלב וחותר לפתרון במסגרת התנועה הציונית.⁴⁵

על הירידה במספרים המוחלטים ובחלקם היחסי של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב בתוך כלל האוכלוסייה בשלהי המאה ה-19 וראשית המאה ה-20, ניתן ללמד מן השינויים הדמוגרפיים המומחשים בטבלאות הבאות.

טבלה 1: דרוהוביץ', שינויים באוכלוסייה היהודית, 1869-1931⁴⁶

שנה	אוכלוסייה כללית	אוכלוסייה יהודית	אחוז היהודים באוכלוסייה
1869	לא ידוע	8,055	
1880	18,255	9,181	50.2
1890	17,916	8,708	48.6
1900	19,430	8,603	44.3
1910	34,665	15,313	44.2
1921	26,376	11,833	44.9
1931	32,246	12,931	40.1

לידע ולניסיון המקצועי, אותם רכשו עובדי תעשיית הנפט בגליציה בכלל ובבוריסלב ודרוהוביץ' בפרט, היה ערך רב. חברות נפט רב לאומיות חיפשו עובדים מבוריסלב לצורך פעילותן במקומות אחרים בעולם. כאשר חברת הנפט האנגלו-פרסית (Anglo-Persian Oil Company) חיפשה עובדים לקידוחי הנפט שלה בעיראק ואיראן, היא בחרה רבים מבין עובדי תעשיית הנפט של בוריסלב.

⁴⁵ גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב", 172–173. דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב", 110 ; 36, Morawski, "Galician Oilfields".

יהודי בוריסלב התפקדו ופנו אל הרצל לקראת הקונגרס הציוני השני באוגוסט 1898 ובחרו בו כציר מטעמם. הם שלחו פטיציה חתומה ומפורטת לקונגרס, אותה הציג הרצל באחת הישיבות הראשונות. הקונגרס הציוני לא מצא דרך לעזור ליהודי בוריסלב, ולמרבה האירוניה, התערבותו של הרצל הביאה לתרומתה האישית של הברונית הירש, שאפשרה את הגירתם לאמריקה של רבים מפועלי בוריסלב היהודים.

⁴⁶ גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ'", 35 ; בנימין צבי גיל (פריליכמן), "התכונות הדמוגרפיות, החברתיות והכלכליות של יהודי דרוהוביץ'", בתוך *ספר הזיכרון לדרוהוביץ'*, *בוריסלב והסביבה*, 93; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ'* ו*בוריסלב*, 160 ; Maciej Siekierski, "The Jews in Soviet-Occupied Eastern Poland at the End of 1939: Numbers and Distribution," 111; Valerie Schatzker, "History of the Jewish Community in Drohobycz," 2016, access date: 18 March, 2024 [History of Drohobycz \(jewishgen.org\)](https://www.jewishgen.org/HistoryofDrohobycz/)

טבלה 2: בוריסלב, שינויים באוכלוסייה היהודית, 1865-1931⁴⁷

שנה	אוכלוסייה כללית	אוכלוסייה יהודית	אחוז היהודים באוכלוסייה
1865	לא ידוע	1,000	
1880	9,318	7,363	79.0
1890	10,424	7,752	74.4
1900	10,690	5,950	55.6
1910	12,767	5,753	45.1
*1921	31,166	10,149	32.5
1931	41,500	11,994	28.9

* ב-1921 סופחו לבוריסלב העיירות פוטוק, מרז'ניצה (Mrażnica) וטוסטנוביצה וכתוצאה מכך גדלה האוכלוסייה הכוללת של בוריסלב-רבתי בכשלושים אחוזים.

בסוף המאה ה-19, הפכו היהודים בני המעמד הגבוה בדרוהוביץ', אשר לפני כן לא הרבו במעורבות בחיי הקהילה המקומית, לכוחות משפיעים ומובילים למען קידומה. בתקופת משבר התעסוקה בבוריסלב, בה רבים מן העובדים היהודים בתעשיית הנפט והאוזוקריט עזבו את העיר, הנטישה מדרוהוביץ' הייתה מתונה יותר. תרמה לכך העובדה שחלק מן התעשיינים היהודים הגדולים בדרוהוביץ', ביניהם אשר זליג לאוטרבך, יעקב פוירשטיין ומשה ואוטיליה גרטנברג ושועי נפט אחרים, הקדישו זמן ומשאבים ניכרים לפעולות סעד ורווחה ולהעשרת החינוך, הדת וחיי התרבות היהודיים בעיר.⁴⁸ הם שיתפו פעולה עם ועד הקהילה ומוסדות ציבור אחרים, פתחו מטבחים ציבוריים והפעילו את אגודת "עושה חסד" וקרן עזרה רפואית. חלק גדול מן הפועלים היהודים שהתגוררו בדרוהוביץ', כולל העניים שבהם, נשארו בעיר, אשר הפכה בשנים אלה לעיר

⁴⁷ גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב", 175; בנימין צבי גיל (פריליכמן), "התכונות הדמוגרפיות", 63; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 92; 18; Schatzker, "History of the Jewish Community in Drohobycz," access date: March, 2024; Siekierski, "The Jews in Soviet-Occupied Eastern Poland at the End of 1939: Numbers and Distribution," 111.

⁴⁸ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 101–106, 127–133.

יעקב פוירשטיין, אחד משועי הנפט של אותה תקופה, נולד בדרוהוביץ', נשא לאשה את אדלה, בתו של לזר גרטנברג וצרף את עסקיו לעסקי משפחת גרטנברג. בסוף המאה ה-19 וראשית המאה ה-20 היה אחד האנשים בעלי ההשפעה הגדולה ביותר בדרוהוביץ', סגן ראש העיר במשך שנים רבות ונשיא הקהילה היהודית, ומעורב בפוליטיקה המקומית והאזורית. בית היתומים היהודי, שנפתח בעיר ב-1913 ביוזמתו ומממונו, היה המודרני מסוגו בתקופתו. עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 ולאחר שערוריית בחירות עברה משפחת פוירשטיין לווינה ונשארה שם שנים ארוכות.

מבוססת ובעלת מוניטין תרבותי ומסחרי, ואליהם הצטרפו יהודים בני המעמד הבינוני ובעלי הון מבוריסלב וממקומות אחרים.⁴⁹

מצוקתם הגוברת של יהודי בוריסלב ודרוהוביץ' התרחשה בעוד אשר מאגרי הנפט של אזור בוריסלב היו עדיין העשירים ביותר בגליציה והניבו 94% מסך כל הנפט שהופק בה. החל מראשית המאה העשרים ועד 1914, ערב מלחמת העולם הראשונה, פעלו באזור בוריסלב 1,300 מגדלי קידוח והועסקו בהם כ-14,000 עובדים, רובם לא-יהודים. ב-1914 נותרו בבוריסלב כ-5,500 יהודים, מהם רק 15 אחוזים עדיין החזיקו בבעלות או היו מנהלי מפעלים שהיו קשורים בתעשיית הנפט ועוד כ-21 אחוזים הועסקו כפועלים מקצועיים ובלתי מקצועיים. 64 אחוזים הנותרים עסקו במסחר.⁵⁰

קריסת תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב במהלך מלחמת העולם הראשונה

בראשית 1914, ערב מלחמת העולם הראשונה, צללו מחירי הנפט. יצרנים קטנים וביניהם יהודים רבים, אשר למרות התנאים הכלכליים הקשים ניסו עדיין להחזיק באחזקותיהם בתעשייה, סגרו את בארות הנפט וכלל התפוקה צנחה. אוסטריה, שלא התכוננה למלחמה ארוכה, נותרה ללא מלאי נפט מספיק, וזאת דווקא בימים בהם חלק גדול מן הפועלים גויסו לצבא ומצבת כוח האדם במפעלי הנפט ירדה. כך נוצר באופן פרדוקסלי מצב של ביקוש גבוה לנפט מצד האימפריה האוסטרו-הונגרית בתקופה של היצע נמוך על ידי מפיקי הנפט, ועל כן מחירי הנפט החלו להאמיר שוב. ממשלת אוסטריה הפקיעה את תעשיית הנפט בצו חרום והעבירה לניהולה את כל מפעלי הקידוח ובתי הזיקוק עד סיום המלחמה ב-1918.⁵¹

עם התקרב צבא הצאר הרוסי, בראשית ספטמבר 1914, מפעל 'פולמין', שהיה הגדול ביותר בדרוהוביץ', השבית את ייצור הגז והבנזין שהפיק בבתי הזיקוק שלו, ואף סילק צינורות נפט רבים מתוך מפעליו. צבא הצאר נכנס לאזור דרוהוביץ' ובוריסלב ב-13 בספטמבר 1914. הרוסים לא טרחו להפעיל את בארות הנפט והמפעלים ובמאי 1915 בעת נסיגתם, הם העלו באש חלק גדול מן הבארות ואת מכלי הענק בהם אוחסן נפט גולמי. בבוריסלב הובערו 229 מתוך 319 מגדלי הקידוח ו-42 מתוך 79 בארות הנפט השופעים במיוחד שעדיין

⁴⁹ דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב", 111. משפחת גרטנברג נודעה בפעילות פילנטרופית ארוכת שנים לטובת יהודי דרוהוביץ'. בתקופה בה הייתה מצוקת הפרנסה קשה במיוחד בין היהודים, עסקה אשתו של משה גרטנברג, אוטיליה לבית שטרנבך, בגמילות חסדים ועזרה קבועה לעניי העיר וכמו כן הובילה ומימנה ביחד עם בעלה את בנייתם של בית החולים היהודי בעיר ובית האבות של הקהילה, מהמתקדמים בתקופתם.

⁵⁰ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 93.

⁵¹ Frank, *Oil Empire*, 185; Morawski, "Galician Oilfields", 20.

פעלו באזור העיירה טוסטנוביצה, מזרחית לעיר, כולל אלה שהיו בבעלות משפחות גרטנברג, פוירשטיין ושפיצמן.⁵²

באותם ימים ברחו מבתיהם אלפים מתושבי גליציה, כשהם משאירים את בתיהם ורכושם מאחוריהם, לפעמים ללא כל השגחה. זו הייתה תקופה קשה לכל תושבי האזור, אך ליהודים הייתה קשה במיוחד. פליטים יהודים רבים נדדו ללא בית ומקור פרנסה מערבה לכוון אוסטריה ואלה שנשארו בבוריסלב ודרוהוביץ' סבלו במהלך שנות המלחמה מגרושים ומעשי אלימות תכופים מצד התושבים המקומיים. יהודים רבים סבלו מגלויי אנטישמיות ומנחת ידם של חיילי הצאר. רוסים, אוקראינים ופולנים התעמרו בתקופה זו בסוחרים יהודים, בזו את חנויותיהם, פיטרו תשעים אחוזים מעובדי הממשלה היהודים ממשורותיהם, סגרו את מוסדות הקהילה ודרוהוביץ' התרבו מעשי אונס של נשים יהודיות על ידי קוזקים.⁵³ ככל שהתקדמו הקרבות, עזבו מרבית בעלי בארות הנפט והמנהלים היהודים עם משפחותיהם את האזור לוווינה, אליהם הצטרפו רבים מבני מעמד הביניים.⁵⁴

הצבא האוסטרי חזר לגליציה המזרחית ב-15 במאי 1915, ומפעלי הנפט הגדולים, כגון 'פולמין' ו'גאליציה' הופעלו בתוך ימים ספורים. אך הירידה בתפוקה הייתה חדה, גלי הפיטורים היו נרחבים ומספר העובדים המקצועיים היהודים בתעשייה בבוריסלב, הלך וירד עד אשר בדצמבר 1917 הגיע ל-192 איש בלבד (מתוכם 126 היו יהודים מומחים בקידוח). בספטמבר 1918 צנח מספרם של אנשי הקידוח ל-75 איש. בהשוואה למספר המועסקים היהודים בתעשיית הנפט בבוריסלב ערב מלחמת העולם הראשונה, צנח מספרם בדצמבר 1917 ב-75 אחוזים ובספטמבר 1918 ב-90 אחוזים. כל ארבעת אלפים העובדים של תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב פתחו בחודשים נובמבר ודצמבר 1918 בשביתה ותפוקת הנפט ירדה לשפל ללא תקדים.⁵⁵

יהודי גליציה הרגישו הקלה כאשר האוסטרים חזרו לאזור והשליטו בו סדר, אולם עד מהרה הם נקלעו למאבקי כוח בין השלטון האוסטרי לבין הפולנים, שפעלו לאיחודה מחדש של פולין לאחר המלחמה. תעמולה אנטישמית שטפה את העיתונות הפולנית, והיהודים הואשמו בשלל מעשי שחיתות, החל ממעשי תרמית

⁵² Frank, *Oil Empire*, 188.

⁵³ Stanislaw Giza, *Na Ekranie Życia. Wspomnienia z Lat 1908-1939* (Warszawa: Ludowa Spółdzielnia, 1939), 55–61; Schatzker, *The Jewish Oil* [על מסך החיים. זיכרונות מן השנים 1908–1939], Wydawnicza, 1972, 137; Schatzker, "History of the Jewish Community in Drohobycz," access date: 20 November, 2023.

⁵⁴ David Rechter, "Galicia in Vienna: Jewish Refugees in the First World War," *Austrian History Yearbook* 28 (January 1997), 113.

⁵⁵ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 137; Frank, *Oil Empire*, 197–198.

וספקולציה ועד התחמקות משרות צבאי. התעמולה האנטישמית הגיעה לממדים שחייבו התערבות של הממשל הצבאי האוסטרי להרגעת הרוחות ובינתיים השלטונות העירוניים הפולנים, שהושבו על כנם בידי האוסטרים, פיטרו יהודים שעבדו בשרות הציבורי בבוריסלב ובמקומות אחרים.⁵⁶ האוקראינים חששו מהשתלטות פולנית על אזור גליציה המזרחית בגין הנסיבות המדיניות ועל רקע זה הפכו דרוהוביץ' ובוריסלב וערים אחרות באזור למוקדי מתיחות בין האוסטרים, הפולנים והאוקראינים.⁵⁷

Frank, *ibid.* ⁵⁶

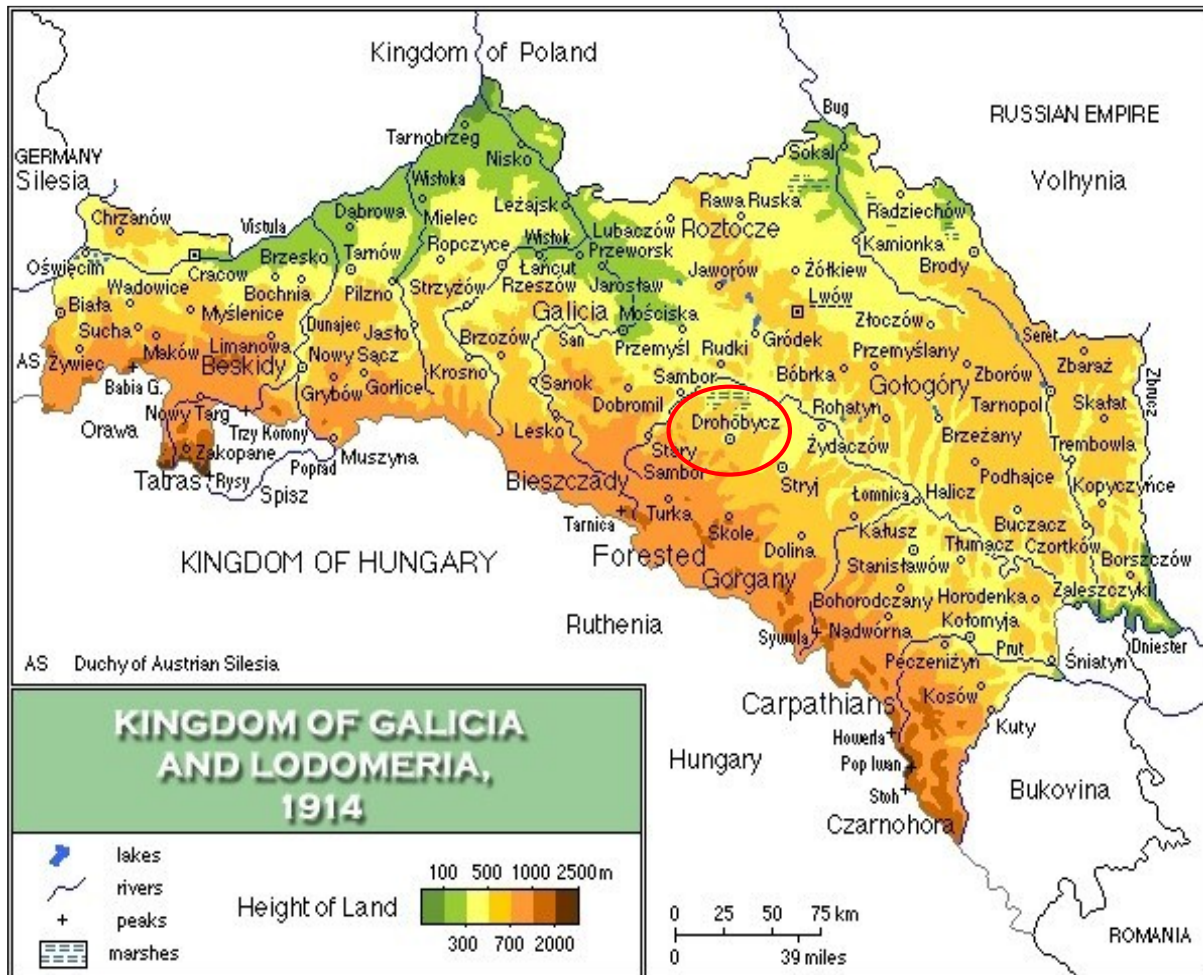
.Schatzker, "History of the Jewish Community in Drohobycz," access date: 10 March, 2024 ⁵⁷

נספח א: מפות ואיורים

מפה א: גליציה המזרחית והמערבית, 1914

העיר דרוהוביץ' במרכז גליציה המזרחית

מקור: Wikimedia.org

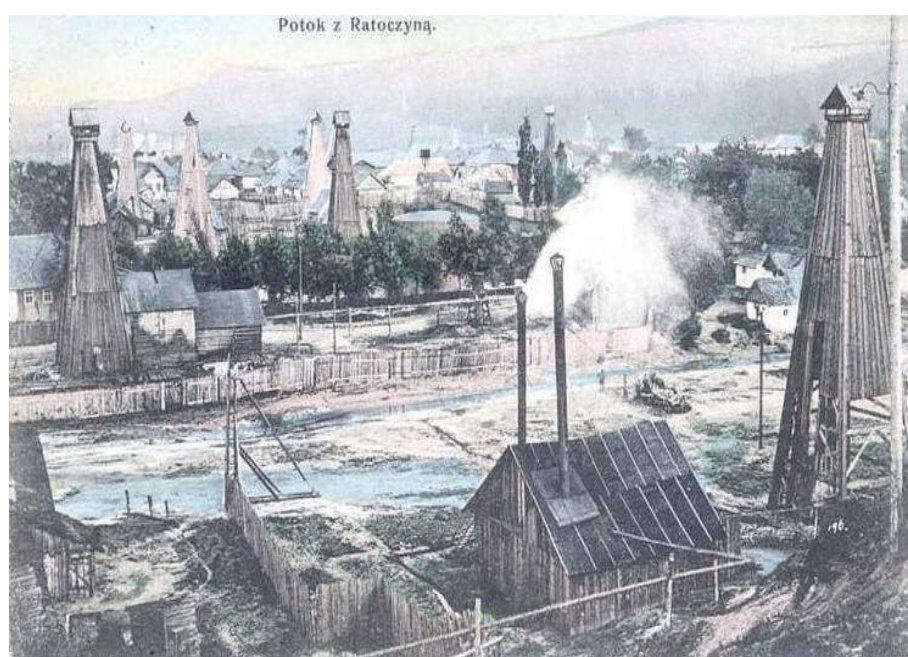
איור א: דרוהוביץ', מראה כללי, 1900-1910

מקור : אוסף National Museum, Krakow

איור ב: בוריסלב, מראה כללי, 1900

מקור : Geological Society London Special Publications

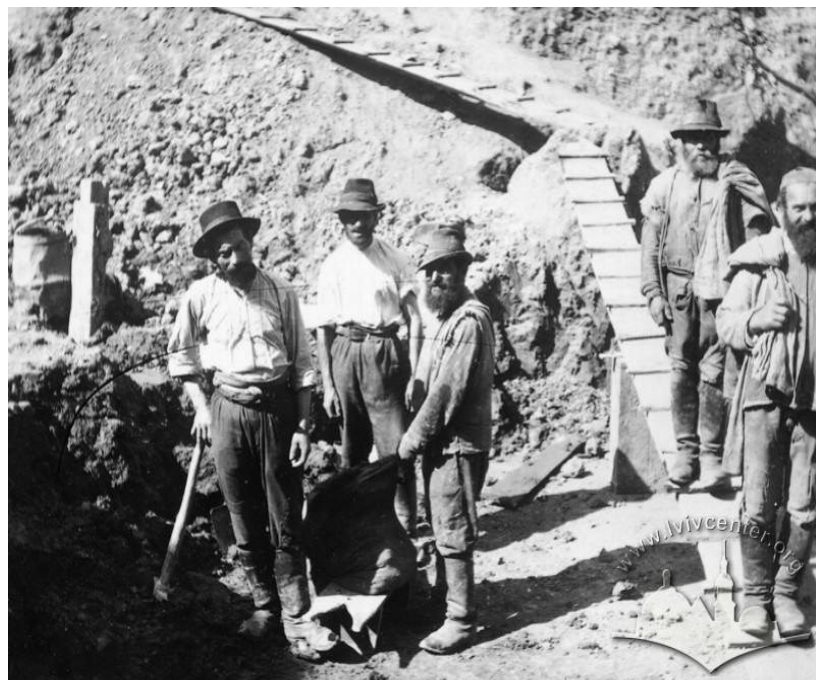
איור ג: יהודים לעבאקים אוספים נפט מתוך שלוליות, בוריסלב, 1890

מקור: אוסף Leszek Mazan, Krakow

איור ד: יהודים כורי אוזוקריט בבוריסלב, 1910

מקור: The Center for Urban History, Lviv

יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב בין שתי מלחמות העולם

(1919-1939)

הסכסוך האוקראיני-פולני (1918-1919) והשפעתו על יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב

השנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, 1918-1919, היו קשות לתושבי גליציה ולתושבי דרוהוביץ' ובוריסלב בפרט. בשנים אלה נמשכו קרבות בין הצבא הפולני לבין צבא הרפובליקה של מערב אוקראינה.¹ מקורו של הקונפליקט היה נעוץ ביחסים המורכבים בין המיעוטים בגליציה שהתלהט בשנות המעבר בין המאה ה-19 למאה ה-20 על רקע התפלגות אתנית ופטריוטית בין אוקראינים לפולנים. הפרובינציה האוסטרית של גליציה כללה במערב טריטוריה בעלת חשיבות היסטורית לפולין ובראשה הבירה העתיקה קרקוב ובה התגורר רוב פולני. הטריטוריה במזרח גליציה הייתה שייכת מבחינה היסטורית לגליציה החופשית ובה היה רוב אוקראיני של כששים אחוזים, ועם זאת בירתה של מזרח גליציה, לבוב, הייתה עד חלוקת פולין מרכז תרבותי פולני חשוב ובעל מוניטין, והתושבים האוקראינים היוו בה מיעוט של עשרים אחוזים בלבד.²

לקראת סוף מלחמת העולם הראשונה, ב-18 באוקטובר 1918, כאשר כבר היה ברור שהאימפריה האוסטרו-הונגרית עתידה להתמוטט, הכריזה המועצה הלאומית של אוקראינה על כוונה לאחד את כל השטחים המערב-אוקראיניים בגליציה המזרחית, כולל דרוהוביץ' ובוריסלב, לישות אחת. במקביל, הצהירו הפולנים, כי יש בדעתם לכלול את לבוב ואת אזורי מזרח גליציה, אליהם כיוונה אוקראינה, במדינה הפולנית שבכוונתם להקים. הקונפליקט התדרדר למלחמה ממושכת, והקרבות בין לאומנים ופעילי חופש פולנים ואוקראינים היו למעשה מלחמה לעצמאות של כל אחד מלאומים אלה. הקרבות בין שני הלאומים בין השנים 1918-1919 שהתחוללו ברחבי גליציה המזרחית, התמקדו בשני אזורים בעלי ערך אסטרטגי לשני הלאומים: הבירה לבוב ושדות הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב. לפולין היה ברור, שעתיד תעשיית הנפט שלה נמצא באזור השופע של

¹ הרפובליקה של מערב אוקראינה (*Zakhidnoukrayins'ka Narodna Respublika, ZUNR*) הכריזה על עצמאותה מן השלטון האוסטרו-הונגרי בגליציה המזרחית ב-1 בנובמבר 1918, התאחדה בהמשך עם הרפובליקה העממית של אוקראינה שקמה שנה לפני כן ממזרח לגליציה, והתקיימה עד יולי 1919 כאשר הובסה על ידי כוחות פולין. הרפובליקה של מערב אוקראינה שלטה בתקופה זו על אוכלוסייה של כ-660,000 יהודים.

² "מלחמת פולין-אוקראינה", ויקיפדיה, [מלחמת פולין-אוקראינה – ויקיפדיה\(wikipedia.org\)](https://he.wikipedia.org/wiki/מלחמת_פולין-אוקראינה) (תאריך גישה: 10.4.2024).

'אגן הנפט' של בוריסלב. מאידך, האוקראינים נזקקו לחבל ארץ זה כמקור הכנסה אסטרטגי וכן כבסיס להתמודדות נגד איומים מצד רוסיה הסובייטית בחזיתה המערבית.³

יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב סבלו במיוחד מן הפעולות העוינות בין אוקראינה ופולין. הצבא האוקראיני נכנס לדרוהוביץ' ולבוריסלב ב-2 בנובמבר 1918, יום אחרי הקמת ממשלת אוקראינה המערבית, וגרש את חיל המצב הפולני הקטן שישב בשתי הערים.⁴ בתוך ימים ספורים שותקה התחבורה וכתוצאה מכך עלו מחירי המזון באופן חד, וגררו בעקבותיהם שביתות פועלים נרחבות והפסקות פעילות ממושכות במפעלי הנפט. הקונפליקט האתני גרם לכך שמנהלים, מהנדסים וטכנאים פולנים בבוריסלב סרבו לעבוד תחת הממשל האוקראיני. כתגובה, הוציאה ממשלת אוקראינה המערבית צו איסור על מסחר פרטי בנפט ותוצריו ובהמשך נעצרה פעילות תעשיית הנפט כמעט לחלוטין. אלפי עובדים יהודים בדרוהוביץ', בוריסלב וסביבתן, שלא מצאו מקורות פרנסה חלופיים, הגיעו לפת לחם.⁵ מנובמבר 1918 עד אפריל 1919 התקיימו קרבות בין הפולנים והאוקראינים באזור כולו, אך כל אותה עת האוקראינים המשיכו לשלוט באזור דרוהוביץ' ובוריסלב.

במישור הדיפלומטי, החל מינואר 1919 ניסו בעלות הברית בראשות צרפת להתערב בסכסוך בין פולין ואוקראינה על מנת לסיים את הלחימה בין הצדדים ולקדם משא ומתן על הפסקת אש זמנית. ההצעות השונות, שהעלו בעלות הברית, נסבו על תנאי חלוקה אפשריים של אזורי לבוב ושל דרוהוביץ' ובוריסלב בין ממשלות אוקראינה והרפובליקה הפולנית השנייה שהוקמה באותם חודשים, אך הן נדחו לסירוגין על ידי אחד הצדדים.⁶

ב-14 במאי 1919 פתחו הפולנים במתקפה מסיבית על הכוחות האוקראיניים על ידי יחידות צבא שצוידו היטב על ידי מדינות ההסכמה ואף קיבלו סיוע ישיר של קצינים צרפתיים. הפולנים הצליחו לכבוש את דרוהוביץ', סטרי וטורקה (Turka), והכוחות האוקראיניים, שערכו בהמשך מתקפות נגד במטרה לכבוש את לבוב, נהדפו מן העיר בסופו של דבר על ידי המרשל הפולני יוזף פילסודסקי (Piłsudski). לאחר קרבות חוזרים ונשנים בין הצדדים, נכבשו דרוהוביץ' ובוריסלב סופית על ידי הצבא הפולני ביוני 1919.

³ Alison Fleig Frank, *Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2007), 209–211; Schatzker and Hirschauf, *The Jewish Oil Magnates*, 144–145.

⁴ אלמוני, "דרוהוביץ' תחת שלטון אוקראיני," בתוך *ספר הזיכרון לדרוהוביץ'*, *בוריסלב והסביבה*, 100.

⁵ שם, 102–100; גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ'", 46; Schatzker, "History of the Jewish Community in Drohobycz," access date: 30 April, 2024; Schatzker, "History of the Jewish Community in Boryslaw," access date: 30 April, 2024.

⁶ "Polish Ukrainian War," *Wikipedia*, access date: 30 April 2024, [Polish–Ukrainian War – Wikipedia](#)

במהלך מלחמת אוקראינה-פולין סבלו יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב מנחת ידם של אוקראינים ופולנים כאחד, וחיילי כל אחד מהצבאות נהגו לבזוז רכוש יהודי ולהתעמר בהם. אמנם בתקופת השלטון האוקראיני הובטחה ליהודים אוטונומיה לאומית-תרבותית, אך היא לא בוצעה הלכה למעשה.⁷

מלך שיף חזר משירותו בצבא האוסטרי במלחמת העולם הראשונה לעיר הולדתו בוריסלב, ותיאר את שהתרחש בעיר בשנות מלחמת פולין-אוקראינה:

חצי גליציה הפכה אוקראינית וחצי ממנה - פולנית, ומלחמת האזרחים פרצה. יום אחד נכנסו הפולנים ויום אחר, האוקראינים... השתלטו והיכו ביהודים. כשהפולנים השתלטו, הם היכו ביהודים. לא היה הבדל גדול. אני זוכר שיום אחד, זה היה בתקופת האוקראינים, יצאתי מן הבית עם זוג נעליים חדשות, שהבאתי אתי מהצבא כששחררתי, ושני חיילים אוקראינים באו לקראתי... הם הצמידו לראשי סכין ודרשו... 'יהודי, תוריד את הנעליים שלך'... הצבא הפולני שהגיע אלינו, לא היה יותר טוב. היו שם חיילים תחת פיקודו של גנרל הלר (Heller), שכינו 'הלרצ'יקים'... לחיילים שלו ניתנה רשות מלאה לעשות ביהודים ככל העולה על רוחם...⁸

גורלם של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב ושל יהודי גליציה המזרחית האחרים, היה תלוי עתה בהחלטת בעלות הברית לגבי שיוכו המדיני של חבל ארץ זה לאחר שוך הקרבות. לאחר שנתכנסו בפריז לנסח הסכם שלום בין הצדדים באביב 1919, הייתה הסכמה כללית בין בעלות הברית ביחס לצורך בהגדרת הטריטוריות שיכללו ברפובליקה הפולנית, ובכלל זה חבל גליציה המזרחית. הסכסוכים בין פולין לאוקראינה הסתיימו באופן פורמלי בהסכם שביתת נשק ב-19 לספטמבר 1919 שאושרר בפריז בנובמבר 1919.⁹

⁷ גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ'", *Wikipedia*; 46–45. "Polish Ukrainian War."

⁸ Schiff, *Lost Boryslaw*, 138–139.

⁹ Frank, *Oil Empire*, 205–209.

לאחר הסכם פריז נמשכו קרבות מקומיים בין אוקראינה ופולין במשך שנתיים נוספות בהפוגות קצרות. הסכם ריגה בין פולין, רוסיה ואוקראינה נחתם במרץ 1921 בתום מלחמה נוספת, הפולנית-סובייטית (1920–1921), שפרצה בעקבות ניסיונו של פילסודסקי לנצל את חולשת הרוסים ולפלוש לאוקראינה. בהתאם להסכם ריגה הוכרז אזור גליציה המזרחית רשמית כחלק מפולין בחודש מרץ 1923.

תעשיית הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב בראשית הרפובליקה הפולנית השנייה (1919-1929)

גורלם של יהודי בוריסלב ודרוהוביץ' שעסקו בתעשיית הנפט, הושפע באופן דרמטי מן ההסכמים בוועידת השלום בפריז והסכם וורסאי, אשר העניקו את האזור לפולנים.¹⁰ מן הראוי לציין כי ההסכמים הונעו בין היתר על ידי שיקולי כדאיות כלכלית של מדינות ההסכמה ואינטרסים של חברות הנפט הזרות, אשר קבלו זכויות מפליגות במפעלי הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב במסגרת ההסכם שהושג.¹¹

עם הקמתה, הכריזה ממשלת הרפובליקה הפולנית השנייה על פיתוח תעשיית הנפט כיעד לאומי בעדיפות עליונה. תקוות רבות נתלו בהתאוששות תעשיית הנפט, אשר נחשבה למשאב החשוב ביותר של המדינה ואשר בו היו תלויות בתורן תעשיות ושירותים נוספים. הממשלה הפולנית נקטה בשורה של צעדים כלכליים מוצלחים על מנת למשוך השקעות זרות נוספות לתעשיית הנפט וב-1921 פעלו באזור גליציה המזרחית 143 חברות.¹² על רקע ריבוי זה של מתחרים ועל מנת לשלוט בתפוקה ובמחירי הנפט, החליטה ממשלת פולין ב-1921 להלאים את בית הזיקוק הגדול ומתקני הנפט 'פולמין' בדרוהוביץ', אשר פעלו שם מאז 1909. המפעלים

¹⁰ במסגרת הסכם וורסאי נכלל גם חוזה להגנה בין-לאומית על זכויותיהם של מיעוטים לאומיים ובכללם יהודים, שעליו פולין התחייבה לשמור. פולין לא קיימה את החוזה ואף נלחמה נגדו בגלוי ככזה שמונע ממנה הגשמת עצמאות לאומית. להרחבה בנושא זה ראו גם בספרו של עמנואל מלצר, *מאבק מדיני במלכודת: יהודי פולין 1935-1939* (תל אביב: המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל אביב, 1982), 35–36.

¹¹ בראשית שנות העשרים הפך שוק הנפט העולמי פרוץ והמחירים האמירו, בין היתר כתוצאה מפגיעות בתעשיית הנפט במהלך מלחמת העולם הראשונה. משקיעים מרחבי אירופה, פוליטיקאים, בעלי ומנהלי מכרות נפט קיוו שעם שוך הקרבות יזכו לשגשוג ויתגשמו חלומותיהם הפיננסיים אודות בנייתה מחדש של מעצמת נפט בגליציה. הסכמי פריז עוצבו כך, שהחברות הזרות יוכלו להרחיב את פעילותן בגליציה במסגרת הסכמים פרטניים עם הממשלה הפולנית. הצרפתים קיבלו מעמד של משקיע מועדף וזכויות יתר מפליגות ברכישת מפעלי נפט בגליציה בתמורה לתמיכה של צרפת בהסכמים המדיניים אשר העניקו את אזור גליציה המזרחית לפולין. חברות צרפתיות המשיכו להרחיב את פעילותן ב'אגן הנפט'. ב-1923 החזיקו ב-75 אחוזים מתעשיית הנפט של גליציה וב-1930 החזיקו ביותר מ-50 אחוזים מתעשיית הנפט של פולין כולה. במימון פעילות זו של החברות הצרפתיות נטלו חלק משמעותי המוסדות הפיננסיים של משפחת רוטשילד. Majewski, "Poszukiwania Złóż Ropy Naftowej i Gazu w Polsce 1919–1939," 134; Adam Dylewski. "Żydzi w Życiu Gospodarczym II RP, Cz. 3. Przemysł Naftowy," Virtual Sztetl, Museum of the History of Polish Jews, POLIN [יהודים בחיי הכלכלה של הרפובליקה הפולנית השנייה, חלק 3 : תעשיית הנפט]

[Żydzi w życiu gospodarczym II RP, cz. 3. Przemysł naftowy | Wirtualny Sztetl](#)

¹² מלצר, *מאבק מדיני במלכודת*, 14; Stefan Bartoszewicz, *Wspomnienia z Przemysłu Naftowego 1897-1930*; "Produkcja Ropy w Polsce", *Nafta* 1, 4 (1922): 49–; [זיכרונות מתעשיית הנפט 1897-1930] (Lwów, 1934), 408; [ייצור נפט גולמי בפולין]. 59

בראשית שנות העשרים פחתה פולין באופן חד את המטבע הפולני כדי לעודד השקעות זרות והקצתה קו אשראי גדול לבניית ושיפור תשתיות ולהקמת שותפויות עם חברות נפט שעסקו בבניית והנחת תשתית צנרת מתקדמת, כולל הנחת צינורות להובלת גז טבעי כמקור אנרגיה לבתי הזיקוק ולמפעלי התעשייה בין בוריסלב ודרוהוביץ'. זרימת ההון ממדינות זרות לשתי הערים גברה לאחר תפיסת השלטון בפולין על ידי פילסודסקי בשנת 1926.

שופצו, המכונות שודרגו ו'פולמין' הפך לקונצרן הנפט הגדול מסוגו באירופה, שהעסיק בסוף שנות השלושים 3,000 עובדים. כתוצאה מהתהליכים הפוליטיים-פנימיים בשנות העשרים והשלושים בפולין, שהושפעו יותר ויותר מאידיאולוגיה לאומנית, מפעל 'פולמין' לא העסיק יהודים ובני מיעוטים אחרים.¹³

זו הייתה תקופה של שיקום אינטנסיבי של מפעלי הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב.¹⁴ במהלך שנות העשרים, הפכה בוריסלב למרכז תעשיית הנפט של פולין "אגן בוריסלב" (*Zagłębie Borysławskie*), או: 'אגן הנפט'.¹⁵ הפרברים, העיירות והכפרים הסמוכים אליה, ביניהם וולנקה, מרז'ניצה וטוסטנוביצה, אשר שמם נקשר בתעשיית הנפט בעשרות השנים הקודמות, סופחו לבוריסלב בפועל בשנים 1921, וב-1933 זכתה בוריסלב למעמד של עיר.¹⁶ הקהילה היהודית של בוריסלב, שהתנתקה מזו של דרוהוביץ' עוד ב-1928, קבלה מעמד עצמאי לאחר שנים רבות של יריבות ביניהן והשוני באופיין.¹⁷

שינויים במבנה התעסוקתי של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב

הקהילות היהודיות בדרוהוביץ' ובבוריסלב הצטמצמו בשנות מלחמת העולם הראשונה. מספר היהודים בדרוהוביץ' פחת בין השנים 1910-1921 בכ-25 אחוזים. אין נתונים מדויקים על השינויים בגודלה של האוכלוסייה היהודית בבוריסלב בפרק זמן זה עקב השינויים בגודל האוכלוסייה הכללית של העיר שהתרחשו עם סיפוח הפרברים לעיר בוריסלב, אך ידוע ששיעורם היחסי של יהודים בקרב האוכלוסייה

¹³ מלצר, מאבק מדיני במלכודת, 18; שלמה נצר, מאבק יהודי פולין (תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1980), 177; שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט", 174; בנו שרייר, *היו זמנים: זיכרונות, אנשים ומאורעות* (ארכיון המחברת), 3; Frank, *Oil Empire*, 234; Bartoszewicz, *Wspomnienia z Przemysłu Naftowego*, 410.

חברת 'פולמין' תמכה בפועל בחרם כלכלי אנטי-יהודי ויישרה בכך קו עם המדיניות הממשלתית בשנות העשרים והשלושים.

¹⁴ מלצר, מאבק מדיני במלכודת, 14.

¹⁵ "Report of the Federal Oil Conservation Board to the President of the United States," U.S. Federal Oil Conservation Board and Government Printing Office (Washington DC), 1928, 114.

בדוח מיוחד שהוכן בשנת 1928 על ידי משרד הפנים בארה"ב עבור הנשיא, צוינו שדות הנפט של בוריסלב-מרז'ניצה-טוסטנוביצה תוך הדגשה שהם מייצרים כ-75 אחוזים מסך כל תפוקת הנפט של גליציה.

¹⁶ Dylewski, "Żydzi w życiu gospodarczym II RP," access date: 30 April, 2024.

העיירות פוטוק, מרז'ניצה וטוסטנוביצה הסמוכות לבוריסלב סופחו אליה בהדרגה החל מ-1921. בשנת 1933, כאשר הוכרז מעמדה כעיר, הייתה בוריסלב רבתי ("Wielki Borysław") לעיר השלישית בגודל שטחה בפולין, אחרי וורשה ולודז'.

¹⁷ גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב", 175; "Борислав (Boryslaw)," *Wikipedia*, access date: 30 April, 2024.

[Boryslav - Wikipedia](#)

הכללית ירד בשנים אלה באופן חד מ-45 ל-32.5 אחוזים. מתוך כ-10,100 תושבים יהודים בבוריסלב ב-1921, חזרו לעסוק בתעשיית הנפט כ-1,200 איש, שהיו כ-12 אחוזים מכלל יהודי בוריסלב באותה שנה, ובדרוהוביץ' עסקו בתעשיית הנפט באותה עת כ-3,100 יהודים, שהיו כ-26 אחוזים מכלל היהודים בעיר. עוד 45 יהודים עסקו בתעשיית הנפט בעיירה הקטנה סחודניצה.¹⁸ אמנם אין נתונים לגבי מספר היהודים שהתגוררו בשנים אלה בעיירות טוסטנוביצה ומרז'ניצה ועסקו שם בתעשיית הנפט, אך ניתן להעריך, שמספרם הכולל של יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ', בוריסלב והסביבה בראשית שלטונה של הרפובליקה הפולנית השנייה בגליציה המזרחית, התקרב ל-4,500. על מגוון המקצועות בהם עסקו יהודים בתעשיית הנפט בבוריסלב, ועל מספרם הבולט יחסית של מומחי ההסקה ומפעילי הצנרת היהודים בבוריסלב בשנים אלה ניתן ללמוד מתוך הנתונים הבאים:

טבלה 3: משלח יד של עובדים יהודים בתעשיית הנפט בבוריסלב, 1921¹⁹

ניהול טכני	126
קודחים ועוזריהם	66
מפעילי מתקנים שונים בבארות נפט	28
מפעילי רשתות צינורות להעברת נפט	263
מפעילי דודי קיטור	204
פועלים מקצועיים אחרים	34
פועלים בלתי מקצועיים	494
סה"כ	1,218

¹⁸ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 94, 95, 165, 357, וראו גם טבלאות 1 ו-2 בעמ' 19-20.

הנתונים הדמוגרפיים של יהודי בוריסלב מתייחסים לאוכלוסיית העיר לפני סיפוח הפרברים שהחל ב-1921. צריל לציין שגם האוכלוסייה הלא יהודית בדרוהוביץ' הצטמצמה בפרק זמן זה, אם כי בשיעור של כ-21 אחוזים, שהיה מתון יותר מזה של האוכלוסייה היהודית בבוריסלב.

¹⁹ שם.

מומחי ההסקה היהודים ("מפעילי דודי קיטור") ימשיכו להחזיק במומחיות מיוחדת זו שנים רבות, כולל תקופת הסיפוח הסובייטי, 1939-1941.

שלמה (לשק) שפר יליד בוריסלב סיפר בזיכרונותיו אודות עבודתו של אביו כמסיק דודי קיטור במהלך השנים הראשונות לשלטון הפולני:

אבא עבד בחברה בשם 'מלופולסקה', שבה היה אחראי על חדר הדוודים של אדים [קיטור] להנעת המכונות... אבי יצא לעבודה כל בוקר וחזר לאחר משמרת של שמונה שעות עבודה. אבא היה איש דתי מאד והיה הולך להתפלל כל יום לפני העבודה. בשבת היה לו סידור עם אחד מעובדי אותה משמרת... שהיה נוצרי... שעבד בשבת במקום אבא, ואבא עבד במקומו ביום ראשון, וכך זה נמשך שנים רבות.²⁰

בשנות העשרים של המאה ה-20 מרבית אילי הנפט היהודים שהובילו את תעשיית הנפט בתחילת המאה ולפניה, כבר לא היו בחיים. רבים מבני הדור השני של שועי הנפט היהודים, אשר חונכו בסביבה קוסמופוליטית ורכשו ידע טכנולוגי וניהולי באוניברסיטאות מובילות בקיסרות האוסטרו-הונגרית, עזבו את דרוהוביץ' ובוריסלב עוד לפני מלחמת העולם הראשונה ובמהלכה, ועקרו בעיקר לוווינה ופריז. בתחילת שנות העשרים נותרו במזרח גליציה מספר חברות נפט בינוניות וקטנות בבעלות יהודית. בני שושלות גרטנברג ושרייר המשיכו לנהל את בארות הנפט של משפחת גרטנברג ולהפיק בעיירה אוריץ' הסמוכה לבוריסלב כמות לא גדולה של כ-70,500 חביות נפט לשנה. חברת האחים שפיצמן ושותפות ארדהיים-קורנהאבר-מנדלסון-גוטסמן, המשיכו גם הם לנהל בארות נפט קטנות. בנוסף, בין החברות היהודיות הגדולות יותר, ראוי לציין את חברת האחים גולדמן, שהפעילה בארות בבוריסלב ומרז'ניצה שתפוקתן הניבה 270,000 חביות לשנה, בנוסף למפעלי ייצור הגז שבנתה והפעילה.²¹

במהלך מלחמת אוקראינה-פולין תמכו רבים מן היהודים עובדי הנפט בבוריסלב ודרוהוביץ' בלגיונותיו של המרשל פילסודסקי וחלקם אף נלחמו תחת פיקודו. ב-1922 יותר ממאה מהנדסים וטכנאים יהודים בתעשיית הנפט, אשר שרתו במהלך המלחמה בצבא הפולני, הקימו בבוריסלב סניף של ארגון הליגיונרים הפולנים. בבחירות הכלליות שהתקיימו באותה שנה לבית המחוקקים הפולני, הסיים (Sejm), הצביעו חמישים אחוזים מאנשי בוריסלב למפלגתו הסוציאליסטית של פילסודסקי, וארבעים אחוזים הצביעו לוועד התאחדות המפלגות היהודיות. התפלגות ההצבעה לסיים בין יהודי דרוהוביץ' הייתה דומה. אך ניסיונות השתלבות אלה ואחרים של יהודי שתי הערים ברפובליקה הפולנית, לא השפיעו על השינויים הפוליטיים,

²⁰ שפר, *הדרך מעובי היער*, 11.

²¹ עוד על קונצן הנפט 'מלופולסקה' (Małopolska) ראו בעמודים 36 ו-205.

²¹ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 142.

שהתרחשו בשנים אלה ברפובליקה הפולנית השנייה ופגעו בהם יותר ויותר.²² במרוצת שנות העשרים נחקקו על ידי הממשלות הפולניות חוקי עבודה, אשר הפלו לרעה בני מיעוטים לאומיים וכפועל יוצא, יהודים הודרו מתחומי תעסוקה שונים ובין היתר מעבודה בתעשיית הנפט. בנוסף, הוצאו הגבלות שונות בענייני רישוי עסקים שהיו שייכים לבני המיעוטים הלאומיים, ויהודים בעלי מפעלים ומכרות נפט נאלצו להיכנס לשותפויות כפויות עם פולנים, ואפילו כשותפים זוטרים בעסקים שהיו לפני כן בבעלותם. האווירה האנטי-יהודית בקרב הציבור הפולני הביאה לדחיקת רגליהם של יהודים ממקומות עבודה ולכך שתעשיינים יהודים בגליציה המזרחית לא יכלו לשתף פעולה עם עמיתיהם הפולנים כבעבר. עד מהרה גם איגודים מקצועיים שונים, כולל איגודי מהנדסי הנפט, שינו את תקנות ההתאגדות שלהם כך, שיהודים הוצאו אל מחוץ לשורות הארגונים.²³

בלחץ השינויים הפוליטיים והצורך לחבור אל הפולנים לשם קבלת רישוי לעסק, נוסדה בבוריסלב ב-1923 חברת בתי הזיקוק 'נפטא' (Nafta) כשותפות פולנית-יהודית בין בני משפחת גרטנברג, גולדמן, משקיעים צרפתים ובני אצולה פולנים.²⁴ חברת 'נפטא' ובית הזיקוק 'גאליציה', שנוהלו בידי יהודים, המשיכו להעסיק עובדים יהודים גם בשנים בהן חברת 'פולמין' הממשלתית הגדולה סירבה להעסיק אותם.²⁵ בניגוד לחברת 'פולמין', שהחזיקה בבתי מלאכה ומחלקות תחזוקה פנים-מפעליות ולא הוציאה עבודות תיקונים והזמנות קטנות לקבלנים ונותני שירותים מחוץ למפעליה, השתדלו חברות 'נפטא' ו'גאליציה' להזמין עבודות תיקון, שירותי תחזוקה, כלים וציוד מספקים חיצוניים, בעיקר יהודים. באופן זה סיפקו שתי החברות עבודה ואפשרו לשמר ידע מקצועי וניסיון תעשייתי אצל בעלי מקצוע יהודים בתקופה בין שתי מלחמות העולם. הבולטות בין ספקי שירותי תחזוקה, ציוד ואחסון כאלה היו החברות ברנר-לבר-וולושנסקי, חברת הנפלד וחברת כץ-נאדל בבוריסלב, שקבלו לעבודה בעיקר מומחים יהודים.²⁶

²² נצר, מאבק יהודי פולין, 185; 160, 155; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*. תקומתה של הרפובליקה הפולנית השנייה התקבלה בברכה על ידי רבים מראשי יהדות פולין, שקיוו שהמדינה הפולנית החדשה תעניק ליהודים זכויות של מיעוט לאומי, והם יזכו לאוטונומיה המבוססת על שלטון עצמי של הקהילות לצד מיעוטים אחרים, כגון גרמנים, אוקראינים ורוסים.

²³ מלצר, מאבק מדיני במלכודת, 18, 67–69; נצר, מאבק יהודי פולין, 183, 189–190; Raphael Mahler, "Jews in Public Service and the Liberal Professions in Poland, 1918–39," *Jewish Social Studies* 6, 4 (1944), 291–

350; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 151; Morawski, "Galician Oilfields", 23.

²⁴ Moskalets, "The Importance of Connections: The Rise of Jewish Business Elites," 488–489; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 140.

²⁵ רטנברג, "דרוהוביץ' בתקופה בין שתי המלחמות," 99.

²⁶ שרייר, היו זמנים, 33.

בין השנים 1919-1926 סבלה פולין מחוסר יציבות שלטונית אשר האיצה משבר כלכלי ואבטלה נרחבת.²⁷ עלויות הייצור במדינה עלו ועמן האמירו גם מחירי הנפט הפולני. במהלך שנות העשרים הייצור וההיצע העולמי של נפט הלך וגדל וגרם לירידות במחירים בשווקים הבין-לאומיים. המשבר הכלכלי שהתרחש בארצות הברית ב-1929 החל גם הוא להשפיע לרעה על כלכלת פולין. תעשיית הנפט של פולין הלכה ונחלשה, וייצור הנפט הפולני פחת ועמו פחתה הכדאיות של השקעות על ידי תעשיינים ומשקיעים זרים. בתוך ארבע השנים בין 1928 ו-1932, ירדה תפוקת הנפט בגליציה המזרחית ביותר ממחצית.²⁸ העיתונאי והסופר היהודי יוזף רות יליד גליציה כתב אודות מסעו בפולין במחצית שנות העשרים: "בימים אלה, נמכרו שלש חברות גדולות, 'פנטו' (Fanto), 'נפטא' ו'דומברובה' (Dąbrowa) לתאגידים צרפתיים... חמש מאות עובדים בבוריסלב וסביבתה מצאו עצמם ללא פת לחם; רעב מציץ בחלונותיהם וכבר ניצב בפתחם..."²⁹

באותן שנים החלו פיטורים המוניים של פועלים שעבדו בתעשיית הנפט בשתי הערים. הסופר הגרמני אלפרד דובלין (Döblin), אשר תיאר את מסעותיו באזור דרוהוביץ' ובוריסלב ב-1925, נדהם מן המספר הגבוה של אנשים עניים בשתי הערים אותם פגש, "מרביתם יהודים," ציין.³⁰ אנשים עניים אלה, שהיו ברובם שכירי יום בלתי מקצועיים, היו גם הראשונים שפוטרו מן העבודה בעקבות המשבר הכלכלי שהגיע לשיאו ב-1929, בעוד הניהול הפולני לא הצליח להתייעל בתגובה לירידת מחירי הנפט בשווקים.³¹

פיטורי עובדים יהודים בתעשיית הנפט היו חריפים במיוחד. ארנולד דיסטלר, יליד בוריסלב, סיפר אודות אביו, שהועסק כמנהל חשבונות מומחה בתעשייה: "אבי... פוטר מעבודתו בשנים 1926-1927 והמשפחה מצאה את עצמה ללא מקורות פרנסה. אבי פתח חנות קטנה ואמי ניסתה לעזור לו ככובענית. אבל בעיקרון הם לא יכלו להתפרנס... הוא עזב את הבית לעבוד [בבארות נפט] בגורליצה ומצבנו הוטב במידת מה."³²

²⁷ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 157–159.

על רקע המשבר הכלכלי והחברתי שנוצר, חזר המרשל פילסודסקי לשלטון בשנת 1926, הקים את "הגוש הבלתי מפלגתי לשיתוף פעולה עם הממשלה" (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, BBWR), שבין מנהיגיו נכללו תעשייני נפט מובילים מדרוהוביץ' ובוריסלב.

²⁸ Tomasz Filozof, "Przemysł Naftowy Na Terenie Zachodniej Ukrainy w XX Wiek," *Nowa Ukraina*, 90 (2013): 13 [תעשיית הנפט בשטחי אוקראינה המערבית במאה ה-20]; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 161.

²⁹ Josef Roth, "Das Polnische Kalifornien," *Frankfurter Zeitung*, June 29, 1928.

³⁰ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 154.

³¹ S. Lorenz, K. Szwed-Lorenz, J. Ślusarczyk, "Rozwój i Upadek Przemysłu Naftowego w Galicji," *Hereditas Minariorum* 4, 2017, 205–6. [עלייתה ונפילתה של תעשיית הנפט בגליציה].

³² Arnold Distler, "Why Did You Survive?" USC Shoah Foundation, VHA Code: 54746, access date: 19 March, 2024, 03: 45 and on.

ב-1929 פורסם מאמר אנונימי בעיתון מחוזי, שתיאר את החרם על העסקת עובדי נפט יהודים באזור בוריסלב:

ב'אגן הנפט', בבתי הזיקוק של תוצרי הנפט, במכרות שעווה ובמשרדי מפעלים, הועסקו לפני המלחמה פועלים ועובדים יהודים, שהיוו תמיד חלק משמעותי מכלל העובדים. בבוריסלב, היוו פועלים יהודים 50 אחוזים ובדרוהוביץ' מעל 60 אחוזים מכלל הפועלים בתעשייה. שינויים שהתחוללו לאחרונה בשיטות ההפקה של מוצרי נפט ותמורות אחרות, גרמו לצמצום כללי במספר הפועלים המועסקים בתעשייה, אבל מדיניות חרם ספציפית גרמה לקיצוץ קיצוני במספרם של עובדים יהודים. שיעור צמצום הפועלים והעובדים היהודים היה חריף במיוחד בהשוואה לצמצומים במספר העובדים הכללי. בעוד הירידה הכללית בשיעור העובדים מראשית שנת 1925 עד השנה הנוכחית, היא בסביבות 20 אחוזים, הרי הפחתת העובדים היהודים מגיעה לכדי 70 אחוז מתוך אלה שהועסקו בעבר.³³

בשנים אלה בהן יהודי שתי הערים איבדו את האחיזה המסורתית והאיתנה בתעשיית הנפט, הקדישו הקהילות תשומת לב מיוחדת להרחבת מערכת החינוך, כולל הקמת גימנסיה יהודית פרטית בדרוהוביץ'. בשנות העשרים גדל באופן ניכר מספר התלמידים היהודים בבתי הספר התיכונים בדרוהוביץ' ובוריסלב ושל הצעירים שהמשיכו אחר כך בלימודים גבוהים, בעיקר באוניברסיטה ובפוליטכניקום של לבוב, והדבר הביא לגידול בשכבת האינטליגנציה היהודית הצעירה ולהתרחבותו של מעמד ביניים גדול יחסית בהשוואה לערים קטנות אחרות במזרח גליציה. בין הצעירים בשתי הערים היו בעיקר מהנדסים מומחים, שסיימו לימודי הנדסה גבוהים ונקלטו בעבודה כמנהלי מיכרות ומהנדסים בבתי זיקוק ומפעלים בחברות שעדיין העסיקו יהודים.³⁴ כך חזר ב-1927 משה-מאוריצי רינגלר מלימודי הנדסת מכונות בלבוב לעיר הולדתו, בוריסלב, ועד

³³ "Bojkot Robotników Żydowskich," *Głos Drohobycko-Borysławsko-Samborsko-Stryjski*, 1929 (30), 7. [נידוי פועלים יהודים].

³⁴ ורדה-רוז'ה גריובר, ראיון, איו"ש 03/13439, 2-3; אברהם האופטמן, ראיון, 14.12.2014 (ארכיון המחברת); מלצר, מאבק מדיני במלכודת, 235-231; Mates Heilig, *Wspomnienia z Lat Okupacji Niemieckiej, 1941-1944*; [זיכרונות משנות הכיבוש הגרמני, 1941-1944]; משה לנדא, *מיעוט לאומי לוחם*, (Lund, Sweden: Private, 1997), 1; מאבק יהודי פולין 1918-1928 (מרכז זלמן שזר, ירושלים 1976), 182-184; שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט", 183.

בסוף שנות העשרים וראשית שנות השלושים היו האוניברסיטאות בפולין עדיין פתוחות לכאורה בפני יהודים, אך מדיניות ה"גטואיזציה" וה"נומרוס קלוס" של סטודנטים יהודים במוסדות להשכלה גבוהה, הייתה למעשה הרחקה של יהודים מהשכלה אקדמית. בדומה למקומות אחרים בפולין גרמה מדיניות זו לפגיעה ממשית בצעירים היהודים

מהרה ניהל את מפעל "נאדל את כץ" לכלי קידוח בבוריסלב, הפך למומחה למכשירי קידוח ולממציא שעל שמו נרשמו כחמישים פטנטים. מאוריצי אלטנברג חזר מלימודי הנדסת חשמל לבוריסלב והפך לאחראי על עבודות חשמל באזורי המיכרות; לאופולד הלד חזר מלימודי כימיה בלבוב והיה כימאי נפט מוכשר ומבוקש; ד"ר מיכאל מייזל חזר לדרוהוביץ' מלימודי משפטים והפך למומחה מוביל בתחום תעשיית הנפט; גם פיליפ הרמן למד משפטים בלבוב בשנות העשרים, חזר לדרוהוביץ', הפך לבר-סמכא בתחומים הלגאליים של תעשיית הנפט והועסק במשך שנים ארוכות על ידי חברת 'פולמין' כמנהל אדמיניסטרטיבי, למרות מדיניות נחרצת של אי העסקת יהודים על ידי החברה.³⁵

קונצרן הנפט הגדול 'מלופולסקה' (Małopolska Spółka Akcyjna), אשר אורגן מחדש ב-1927 ופעל בדרוהוביץ' ובוריסלב, החל לפטר עובדים החל מ-1929 ואילך. פעילות הקונצרן בבוריסלב נוהלה על ידי היהודי ד"ר מאוריצי פרוינד, אשר נהג להעסיק בו יהודים רבים, שלמרות מאמציו פוטרו חלק מהם.³⁶ חברות נפט קטנות באזור דרוהוביץ' ובוריסלב, שהיו עדיין בבעלות יהודית מלאה או חלקית, החלו להיסגר בזו אחר זו ובין המפוטרים בלט חלקם היחסי של יהודים.³⁷ בסוף שנות העשרים ותחילת שנות השלושים החריפה בעיית הפיטורים והאבטלה ברחבי פולין ובנוסף למקומות תעסוקה במתקני הפקה וזיקוק הנפט נפגעו גם בתי מלאכה ושירותים, שהיו קשורים בתעשייה זו. במדינה גברו קולותיהם של הפלגים הימניים, אשר תבעו מפילוסודסקי לנקוט במדיניות חרם של עובדים יהודים. רבים מבני הדור הצעיר, בוגרי לימודים תיכוניים

בדרוהוביץ' ובוריסלב. בעוד שבמהלך שנות העשרים וראשית שנות השלושים, צעירים רבים בשתי הערים הספיקו ללמוד לימודים גבוהים בעיקר בלבוב, נחסמה אפשרות זו מהבאים אחריהם, ו"רק בודדים יכלו להרשות לעצמם אז לימודים בחו"ל".³⁸ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 1.

³⁵ שמואל רוטנברג, "דרוהוביץ' בתקופה בין שתי המלחמות" בתוך *ספר הזיכרון לדרוהוביץ', בוריסלב והסביבה*, 99; Maurycy Ringler, *Krótkie wspomnienia mojego przeżycia od wybuchu wojny w 1939 roku*, (Ashkelon: Oleg Mykulycz, "Żydzi"; ארכיון המחברת), 1 (1980) [קיצור זיכרונות הישרדותי מאז פרוץ המלחמה בשנת 1939, ארכיון המחברת]; w. Przemysle Naftowym Miasta Borysławia i Okolic w Latach 1853-1939" (Borysław: 2018), 1–5. [יהודים בתעשיית הנפט בעיר בוריסלב וסביבתה בשנים 1853-1939].

³⁶ שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט", 177.

קונצרן 'מלופולסקה' הפך לאחד הכוחות המשפיעים בתעשיית הנפט של פולין בין שתי מלחמות העולם. בעלים עיקריים בקונצרן היו שותפים צרפתים, אנגלים ויהודים ואת פעילותו בבוריסלב ניהלו ד"ר מאוריצי פרוינד וקרול באואר. הקונצרן כלל שותפויות רבות עם חברות קטנות ובינוניות להפקת נפט בבעלות יהודית, ביניהן החברות 'נפטא' ו'פיוניר', וכן עם חברת האיחסון והצנרת הגדולה 'פטרוֹלֵא' ('Petrolea'), שמרבית שותפיה היו פולנים ובין מנהליה נמנו היהודים פרילינג, טוגנהפט ומייזל מדרוהוביץ'.

³⁷ "Sprawa Masowych Redukcji We Firmie 'Małopolska'", *Głos Drohobycko-Borysławsko-Samborsko* 5. (1929): 21, Stryjski [נושא הפיטורים ההמוניים בחברה 'מלופולסקה'].

וגבוהים בשתי הערים, מצאו עצמם בראשית שנות השלושים ללא פרנסה וללא תקווה למצוא עבודה בהמשך.³⁸

כתוצאה ממדיניות התעסוקה הפולנית, שהושפעה מן החרם הכלכלי נגד יהודים, ובשילוב תוצאות המשבר הכלכלי בארצות הברית ובאירופה, השתנה מאד הפרופיל התעסוקתי של יהודי בוריסלב ודרוהוביץ' בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה בהשוואה לתקופה שלפני הקמתה. גם במהלך שנות השלושים עדיין נותרו בדרוהוביץ' ובוריסלב יהודים אשר המשיכו לעבוד בתעשיית הנפט, אך מספרם הלך והצטמצם. שיעור היהודים, שהיו בעלי או מנהלי מפעלי נפט וכן של ספקי שירותים לתעשייה זו, שהווה לפני המלחמה כשליש מיהודי בוריסלב, הצטמצם לכדי אחוזים בודדים, ואילו שיעור הפקידים בקרב האוכלוסייה היהודית בשתי הערים עלה מאד.³⁹

בראשית שנות השלושים כ-40% מן הבעלות על תעשיית הנפט של פולין הייתה בידיים צרפתיות, 30% בידי המדינה ו-30% הנוותרים היו בבעלות של גורמים פרטיים, ביניהם גם יהודים.⁴⁰ במהלך אותו עשור התחזקו והלכו בפולין הגבלות על תעסוקת יהודים בענפי משק שונים כחלק מן המאבק הכלכלי האנטי-יהודי על כל צורותיו. ההוראות המגבילות שהוצאו על ידי לשכת המיכרות הממשלתית בנוגע להעסקת יהודים בתעשיית הנפט, גרמו לכך שהיו בין יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב כאלה שהועסקו לכאורה כמפקחי מפעלים, בעוד אשר בפועל הם ניהלו אותם ואילו בתפקידי הניהול הרשמיים, נשאו לא-יהודים שנתמנו לשם כך. מומחים יהודים בודדים מצאו את מקומם במהלך שנות השלושים כשכירים בתפקידים בכירים בהנהלות מפעלי הנפט, או כשותפים לצד פולנים וזרים.⁴¹

חלק מבני הדור הצעיר נשארו להתגורר בשנות השלושים בדרוהוביץ' ובוריסלב ואחרים עברו ללבוב, קרקוב וורשה בתום לימודיהם.⁴² אחדים הצליחו במיוחד בתפקידיהם בתחומי הפעילות של תעשיית הנפט בערים אלה, ביניהם שמואל טייכר מדרוהוביץ', אשר מונה בוורשה לראש התאחדות תעשייני הנפט של פולין

³⁸ בנימין צבי גיל (פרליכמן), "התכונות הדמוגרפיות", 64.

על פי מחקרו הדמוגרפי הנרחב, המתבסס על נתונים שאסף בין השנים 1936-1937, עזבו את דרוהוביץ' לערים הגדולות בפולין בראשית שנות השלושים כ-5% מכלל התושבים היהודים, רובם צעירים משכילים.

³⁹ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 94-95; בנימין צבי גיל (פרליכמן), "התכונות הדמוגרפיות", 78-79.

⁴⁰ Rainer Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen: Die Geschichte der Karpaten Öl AG," in *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook*, vol. 45 (Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2004), 99-100 [חברה גדולה שנשכחה: הסיפור של קרפאטן אויל].

⁴¹ מלצר, מאבק מדיני במלכודת, 68; שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט", 183-184.

⁴² משה לוביאניקר, סדרת ראיונות, 2017-2018 (ארכיון המחברת).

(Związek Polskich Przemysłowców Naftowych).⁴³ גם בארגון הגג בלבוב של הסוחרים במוצרי נפט, שריכוז את מרבית פעולות המסחר של תעשייה זו, נמצאו מנהלים יהודים אחדים וביניהם גולדהאמר מדרוהוביץ'.⁴⁴

על פי רישומי הבעלות בתעשיית הנפט בסוף שנות ה-20 ובמהלך שנות ה-30 נותרו כארבעים חברות קטנות באזור דרוהוביץ' ובוריסלב, שעסקו בקידוחי נפט מבארות נפט בודדות והיו בבעלות מלאה או חלקית של יהודים. הגדולה בין אלה הייתה חברת 'פטרופול' ('Petropol'), אשר בין שותפיה האחרים נמנו אמריקאים ופולנים ומנהליה היו היהודים טייכר ואורנשטיין מבוריסלב ודרוהוביץ'. בין חברות הנפט הבינוניות בבעלות יהודית, חשוב לציין את חברת 'נפטא' של משפחת בקנרוט בעיירה סחודניצה, והחברות 'בלוך' ו'בלוכובקה' ('Bloch', 'Blochówka') בבוריסלב ודרוהוביץ', אשר החזיקו וניהלו מספר לא גדול של בארות ומפעלי נפט שהיו מניבים במיוחד, והקפידו להעסיק יהודים. על פי מסמכי הרישום, נראה שלא היו שותפים יהודים בחברות הגדולות יותר, למעט כאמור בחברת 'מלופולסקה' ובתי הזיקוק והפקת האוזוקריט והנפט 'בוריסלב', אשר עם מנהליה ושותפיה נמנו היהודים שוצמן, קלרפלד, שרייר ושמואלי.⁴⁵

חלק מהיהודים האמידים בדרוהוביץ' ובוריסלב, שהיו בעבר בעלי קידוחים ומפעלי נפט וגז, הפכו בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה לספקי שירותים לתעשייה. בין חברות השירותים שהוקמו באותה תקופה ניתן לציין את חברת 'D.T.H.'. של שפיצמן וויילר, שהחזיקה בעבר במספר בארות נפט ובשנות העשרים הפכה לחברה לאספקת ציוד טכני וידע הנדסי. חברות דומות היו ספקי שירותים אחרים לתעשייה, כגון בתי המסחר לעץ של רוט, קרייצברג ורייטר, שסיפקו חומרים וציוד לבניית מגדלי קידוח; בית המסחר לדוודים של קופפרמן, שסיפק מיכלי איחסון גדולים לתעשיית הנפט; ציוד, כלי עבודה וקידוח לתעשייה ספקו בתי המסחר של אייפרמן, זימן וקלינגהופר; תשלובת לוקשפיזר סיפקה ציוד טכני, מכשירי קידוח ומכונות שונות למפעלי הנפט; חברת מרמלשטיין-הנפלד הקימה במחשני ציוד טכני לקידוח ועוד.⁴⁶ אך מצבם הכלכלי ומעמדם החברתי של בעלי חברות אלה, הלך וירד, ואילו חלקם של פועלים יהודים ושל יהודים עניים

⁴³ Dylewski, "Żydzi w życiu gospodarczym II RP," access date: 30 April, 2024

⁴⁴ "Towarzystwo Handlowe Przemysłu Naftowego we Lwowie," POLIN, Wirtualny Sztetl, [חברת המסחר של תעשיית הנפט בלבוב]. Access date: 30 April, 2024. [Towarzystwo Handlowe Przemysłu Naftowego we Lwowie | Wirtualny Sztetl](#)

⁴⁵ שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט," 183; Dylewski, "Żydzi w życiu gospodarczym II RP," access ; 183; Filozof, "Przemysł naftowy na terenie zachodniej Ukrainy w XX Wieku," 92–96; date: 30 April, 2024 לפרטים על חברות הנפט היהודיות שפעלו באזור דרוהוביץ', בוריסלב, העיירות והכפרים השכנים עד 1939 ראו בעמ' 204–203.

⁴⁶ שטיפל, שם, 180; שרייר, *היו זמנים*, 34.

שכירי יום, שעבדו במפעלי הנפט, האוזוקריט והגז הטבעי כפועלי יום בלתי מקצועיים וכשומרי לילה הלך ועלה.⁴⁷

יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב על סף מלחמת העולם השנייה (1930-1939)

ייצור הנפט בפולין הלך והצטמצם בין השנים 1929-1936 ואתו פחת ב-16 אחוזים נוספים מספר המועסקים הכללי בתעשייה זו בהשוואה למספרם בשנות העשרים. לצד בעיות שנבעו מניהול לא יעיל, היו לצמצום זה גם סיבות אובייקטיביות-חיצוניות, כגון ירידה עולמית נוספת במחירי הנפט וירידה בתפוקת הבארות. הביקוש לנפט בתוך פולין פחת כתוצאה מהמשבר הכלכלי ומחיר הנפט, שהיה תחת פיקוח ממשלתי, ירד עוד יותר בשנות השלושים. יצרני הנפט במדינה הגיבו בקיצוץ נוסף של התפוקה והייצור, ותעשיית הנפט של בוריסלב ודרוהוביץ' הלכה והצטמצמה עד ערב מלחמת העולם השנייה.⁴⁸

צמצום הפעילות ופיטוריהם של עובדים רבים, פולנים, אוקראינים ויהודים, גרמו לאי שקט תעשייתי, לשביתות ולפיטורים נוספים.⁴⁹ בין הבעלים והשותפים היהודים בחברות נפט מאזור דרוהוביץ' ובוריסלב היו כאלה שעזבו את בתיהם בשתי הערים ועברו לערים אחרות באירופה. בין אלה היו יהודים שהחזיקו באזרחות אוסטריית בנוסף לאזרחותם הפולנית וחששו שממשלת גרמניה תחרים את מניותיהם בחברותיהם

⁴⁷ שרייר, שם, 4.

בנו שרייר העריך בזיכרונותיו, שבתקופה שבין שתי המלחמות היוותה העילית החברתית-כלכלית בקהילה בדרוהוביץ' כ-10% מן היהודים, המעמד הבינוני כ-30% והעניים היו כ-60% מן הקהילה.

Majewski, "Poszukiwania Złóż Ropy Naftowej i Gazu w Polsce (1919–1939)", 149–150; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 164; Marek Wierzbicki, "Sowiecka Polityka Ekonomiczna Na Ziemiach Wschodnich Przedwojennej Polski (Tzw. Zachodniej Ukrainie i Zachodniej Białorusji) w Latach 1939–1941," *Pamięć i Sprawiedliwość* 1, no. 14 (2009): 205. שלפני המלחמה (מערב אוקראינה ומערב בלרוסיה) בין השנים 1939–1941.

ב-1937 פעלו באזור דרוהוביץ' ובוריסלב ביחד עם אזור סטניסלבוב 27 בתי זיקוק, שעבדו בתפוקה של כ-40-45 אחוזים בלבד מיכולתם המלאה והעסיקו 3,200 עובדים (בהשוואה ל-34 בתי זיקוק בשתי הערים, שהעסיקו 6,800 עובדים בשנת 1924).

Podinspektor Zubik, "Raport Dzienny" (Komenda Główna Policji Państwowej - Archiwum Akt Nowych w Warszawie, No. 263, 10-11.3.1939).

על פי דו"ח יומי זה של סגן מפקד המחוז במפקדה הכללית של משטרת המדינה, אסיפות עובדים שהתכנסו בבוריסלב ב-10 במרץ 1939 הכריזו על השבתת חלק גדול של מפעלי הנפט הפרטיים בבוריסלב, כולל: 'גאליציה', 'מלופולסקה', 'וואקום אויל', 'פטרוליאה', תחנת הכוח 'פודקרפצקה' ('Podkarpacka') ו-15 חברות קטנות יותר. שבתו גם מפעלי קידוח נפט וגז בסחודניצה, ביניהם 'גזי ז'מנה' ('Gazy Ziemne'), 'גאליציה-אוריץ', חברת "אוריץ" וחברות קטנות נוספות. למחרת הצטרפו לשביתה הכללית עובדי תעשיות הנפט הפרטיות בדרוהוביץ'.

הפולניות במזרח גליציה במסגרת החרמת נכסי יהודים בגרמניה ואוסטריה לאחר סיפוח אוסטריה בידי גרמניה ב-1938. ביניהם נמנו משפחות גרטנברג ושרייר, שהחברות שבהן הם היו שותפים המשיכו להעסיק יהודים גם בשנות השלושים ועם עזיבתם, העסקת היהודים בחברותיהם הצטמצמה עוד יותר.⁵⁰

הגם שמספרם הלך ופחת, עדיין נותרו ב-1938 מאות אחדות של יהודים שהועסקו בדרוהוביץ' ובוריסלב בתעשיית הנפט ואצל קבלני משנה של תעשייה זו. בשנתון תעשיית הנפט הפולני (*Rocznik polskiego przemysłu i handle*) שהופיע באותה שנה, המפרט רישומי בעלות, שותפות וחברי הנהלה בכירים, רשומות באזור בוריסלב ודרוהוביץ' 29 חברות קידוח נפט, 13 חברות שהחזיקו בתי זיקוק וארבע חברות תשתית לוגיסטית (מיכלי אחסון וצנרת), שבהן יהודים היו בעלים, שותפים, או חברי הנהלה בכירים.⁵¹ כך לדוגמא, ד"ר סטניסלב שצל, שהתגורר בדרוהוביץ', היה נשיא חברת הנפט הארצית (*Krajowe Towarzystwo Naftowe*) בסוף שנות השלושים; ליפא שוצמן, בעל בארות נפט ואוזוקריט בבוריסלב, היה סגנו; בנו, ליאון שוצמן, נשיא הקהילה היהודית בבוריסלב, היה גם הוא בעל חברות ובארות נפט, ביניהן 'בוריסלב'; מרק אלכסנדרוביץ', שהתגורר בדרוהוביץ' ולבוב, היה דירקטור ושותף בחברת "גזי ז'מנה"; יעקב גולדמן היה שותפו; ד"ר מאוריצי פרוינד, שהתגורר בדרוהוביץ', היה מנכ"ל חברת 'מלופולסקה' בבוריסלב; קרול באואר, שגם הוא התגורר בבוריסלב, היה מנהל משותף של אותה חברה; ויטולד ויסנברג מדרוהוביץ' היה חבר דירקטוריון בחברת 'מלופולסקה'; ד"ר יוסף פרנס, בעל בארות נפט באזור בוריסלב, היה גם הוא דירקטור בחברת 'מלופולסקה' ועמד ב-1938 בראש התאחדות תעשיית הנפט של פולין; פיליפ הרמן מדרוהוביץ' החזיק עדיין בתפקיד המנהל האדמיניסטרטיבי של חברת 'פולמין'; המהנדס תייסברג-וישינסקי החזיק בתפקיד הגיאולוג הראשי של חברת פיוניר בבוריסלב.⁵²

⁵⁰ Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 166–167.

בני משפחת גרטנברג, בדומה ליהודים אחרים שהתגוררו בווינה באותה תקופה, היו מודעים לרדיפות יהודים ולהחרמת נכסיהם ע"י המשטר הנאצי בגרמניה. בין השנים 1937–1939, לאחר סיפוח אוסטריה, עזבו אחדים מבני המשפחה את מקום מושבם בווינה לעיירות מרפא בפולין ואחרי כן לפריז. אדל גרטנברג, בתה אלה ונכדיה, ואחריהם האחים משה, וולקו ואיגנצי גרטנברג, עזבו לפריז בסוף קיץ 1939, שם התגוררו במהלך השואה.

⁵¹ Dylewski, "Żydzi w życiu gospodarczym II RP," access date: 30 April, 2024.

⁵² מלצר, מאבק מדיני במלכודת, 191; "Inż. S. Szczepanowski, Pogromca Masonów Naftowych," *Merkuriusz Polski Ordynaryjny*, 14 (1939): 371–77; [המהנדס ס. שצ'פנובסקי, מחסלם של הבונים החופשיים של הנפט] [dLibra Digital Library - Merkuriusz Polski Ordynaryjny, 1939, nr 14, \(264\) \(wbp.lublin.pl\)](https://dLibra.Digital.Library-Merkuriusz.Polski.Ordynaryjny,1939,nr14,(264)(wbp.lublin.pl)) ;

Stanisław Tworowski. *Polska bez Żydów* (Warszawa: Stronnictwo Narodowego Powiatu, Warszawskiego, 1939, online edition, access date: 10 April, 2024 [פולין ללא יהודים])

[Niszczy Syjonizm: Stanisław Tworowski: Polska Bez Żydów](#)

קשה לקבוע את מספרם המלא של כלל העובדים היהודיים בתעשיית הנפט באזור דרוהוביץ' ובוריסלב בשלהי שנות השלושים בהיעדר מסמכים מתאימים, אבל ניתן להעריך את מספרם בקירוב על סמך המקורות הקיימים.

טבלה 4: יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ', בוריסלב וסחודניצה, 1938⁵³

עובדים	בעלי מפעלים	סך הכל	
94	181	275	דרוהוביץ' משלמי מס, או בעלי מנוי טלפון
354	51	405	בוריסלב משלמי מס, או בעלי מנוי טלפון
20	10	30	סחודניצה משלמי מס
468	242	710	סך הכל

עם התגברות הלכי הרוח האנטישמיים בקרב הציבור הפולני בשנות השלושים, פרסם סטניסלב טבורקובסקי, כומר קתולי, עיתונאי ופעיל פוליטי, ב-1939 רשימת שמית של יהודים, שנטלו חלק בהנהלות של חברות ושותפויות בתחום הנפט, או היו בעלי השפעה בתעשייה זו, שהייתה אמורה לשמש בסיס לטענתו שיהודים השתלטו על תשתיות והון פולנים.

⁵³ מספר היהודים בשתי הערים, שהצהירו על היותם מועסקים בתעשיית הנפט, בעלי מפעלים או מתקנים, או נותני שירותים, מבוסס על רשימות משלמי המיסים לקהילות ורשימות מנויי טלפון שלא שלמו מיסים. Lista Płatników Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Borysławiu, na rok 1938 [רשימת משלמי מיסים לקהילה היהודית בבוריסלב בשנת 1938]. ו- Lista Płatników Składki Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Drohobyczu, na rok 1938 [רשימת משלמי מיסים לקהילה היהודית בדרוהוביץ' לשנת 1938]. הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, HM2/9004.4 ו-HM2/8904/19.

Spis Abonentów Sieci Telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów we Lwowie i Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej w Miastach: Lwowie, Borysławiu, Drohobyczu i Truskawcu na R. 1938, [רשימת מנויי רשת הטלפון של מנהלת הדואר והטלגרף בלבוב וחברת הטלפונים השיתופית בערים: לבוב, בוריסלב, דרוהוביץ' וטרוסקביץ] Access date: 19 December, 2023.

[Spis Abonentów Sieci Telefonicznych Dyrekcji Okręgu Poczty i Telegrafów we Lwowie i Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej w Miastach: Lwowie, Borysławiu, Drohobyczu i Truskawcu na ... R - 1938 — FamilySearch.org](https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSK3-3?i=10&cc=2323211)

לפירוט נוסף בנושא המקורות לנתונים ראו הערה 55 להלן.

בין 1,380 היהודים הרשומים ברשימות משלמי המיסים לקהילת דרוהוביץ' ב-1938, רק 105 (7.5 אחוזים), הועסקו בתעשיית הנפט, כולל עובדי אדמיניסטרציה, מנהלים, מהנדסים, פועלים מקצועיים, בעלי מפעלי נפט ועובדים בחברות שסיפקו שירותים שונים לתעשיית הנפט. מספר היהודים שהיו מעורבים בתעשיית הנפט בבוריסלב ב-1938 היה גבוה בהרבה ממספרם בדרוהוביץ'. ברשימות 1,193 התושבים היהודים בבוריסלב ששלמו מיסים לקהילתם, 385 (32 אחוזים) עבדו בתעשיית הנפט כשכירים או בעלי מפעלים. מצרף נתונים אלה עולה שב-1938, שנה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, התגוררו בשתי הערים ובסביבתן לפחות 710 יהודים שהתפרנסו מתעשיית הנפט.⁵⁴

המתיחות הפוליטית באירופה ערב מלחמת העולם השנייה גרמה לאי-שקט גם בבוריסלב ודרוהוביץ' וליריבויות על רקע לאומני בין פולנים ואוקראינים, שנתנו את אותותיהם גם בחיי התושבים היהודים.⁵⁵ אריה מילרד, יליד דרוהוביץ', סיפר בזיכרונותיו על האווירה ששררה בקרב יהודי העיר במחצית הראשונה של 1939:

החיים בעיר התנהלו בחדשים אלה... בצילה של שנאה חבויה ומפעפעת מצד שכנינו האוקראינים והפולנים... לצד השקט המתוח אפשר היה להרגיש בהתרחשות הרוגשת מתחת לפני השטח, ואנו, שעדיין לא ידענו מה ילד יום, התחלנו לחוש אט-אט ולמגינת ליבנו, ברגשות ניכור, דריכות ומתח...

⁵⁴ נכון להתייחס למספרים אלה כהערכות של המספר המינימלי של יהודים שעסקו בתעשיית הנפט ובשירותים נלווים בדרוהוביץ', בוריסלב והעיריות השכנות. ניתן לשער שהיו עוד יהודים שעבדו בתעשיית הנפט, אך לא שלמו מסי קהילה, היה חלק מפועלי תעשיית הנפט העניים, ויהודים שלא שלמו מיסים לקהילה מסבות פוליטיות ודתיות [משלמי המיסים לקהילות היהודיות היו בעלי זכות בחירה לוועד הקהילה היהודית החילונית (Żydowska Gmina Wyznaniowa) ורבים ביניהם היו חילונים ובעלי תודעה פוליטית אקטיביסטית. רוטנברג, "דרוהוביץ' בתקופה בין שתי המלחמות", 96.

⁵⁵ בנימין צבי גיל (פריליכמן), "התכונות הדמוגרפיות", 78–79; האנציקלופדיה של השואה, גוטמן ישראל (עורך), המכון הבין-לאומי לחקר השואה, יד ושם, ע"ע "OUN", [ukrainian-nationalists.pdf\(yadvashem.org\)](http://ukrainian-nationalists.pdf(yadvashem.org)) וכן ע"ע "אופ"א - צבא המתקוממים האוקראיני", [אופ"א – צבא המתקוממים האוקראיני\(yadvashem.org\)](http://yadvashem.org) (תאריך גישה: 24.1.2024).

האוקראינים המשיכו לשאוף לעצמאות מדינית, גם כאשר תקוותם זו נגוזה ב-1920 עם חתימת הסכם השלום עם פולין, כשרובה של מזרח אוקראינה הפך לרפובליקה סובייטית וחלקה המערבי נכלל ברפובליקה הפולנית. הפלגים הלאומנים בעזרתו של המודיעין הצבאי הגרמני, הקימו תאי מחתרת בפולין (ובברית המועצות) בשם "ארגון הלאומנים האוקראינים" (OUN). הדיכוי הלאומי והכלכלי של ממשלת פולין בשטחי מערב אוקראינה, וכישלון המפלגות האוקראיניות החוקיות בפולין להשיג הישגים כלשהם לעם האוקראיני, הקצינו את הדור הצעיר של האוקראינים ודחפוהו לשורות ה-OUN שבמחתרת. התנועה ביקשה ללכת בדרכי הפשיזם האיטלקי ויהודים בשטחי אוקראינה ברוסיה נתפסו על ידם כמי שמפריעים בדרכם לעצמאות. מסבה זו, ומתוך כוונה לרצות את הגרמנים, בהם ראו בן ברית שיאפשר להם לממש את שאיפותיהם הלאומיות, סיגלה לעצמה OUN בשנות השלושים למאה ה-20 אנטישמיות נוסח היטלר.

שמועות מכל עבר החלו מבשרות בעקשנות כי משהו נורא עומד להתרחש, וכי בקרוב נעמוד בפני

איום... ממערב - לחשו השמועות - מתקרבים הסערה והרעם...⁵⁶

בחודשים האחרונים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה שררו מתח וחששות בקרב יהודי פולין על רקע אווירת חשדות שהפיצו השלטונות ביחס לאי-נאמנותם הלאומית לפולין, ויהודי דרוהוביץ' ובוריסלב השתדלו להפגין בפומבי את נאמנותם לשלטון הפולני.⁵⁷ באוגוסט 1939 החלו השלטונות הפולנים לעצור חברים בארגון הלאומנים האוקראיניים (OUN) והשמועות וההכנות למלחמה גברו.⁵⁸ הנריק הופמן תיאר את האווירה המתוחה בקרב יהודי דרוהוביץ' ערב המלחמה:

בסוף חודש אוגוסט היה ידוע לכל שהמלחמה מתקרבת ובאה. אנשים נתפסו לבהלה וחרדות, כולם התחילו לערוך הכנות ולאגור מצרכי מזון, מוסדות ההגנה האווירית ציוו לנקות את המרתפים ולמגן את החלונות בשקי חול, על זגוגיות החלונות הודבקו פסי נייר שמטרתם הייתה להגן מפני הדף של פצצות, הואפלו דירות ופנסי הרכב... ואבי קבל צו גיוס...⁵⁹

לאור ההתרחשויות הללו והשמועות שהגיעו אודות רדיפת יהודים בגרמניה ואוסטריה, חששו יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב מן הבאות, בדומה ליהודי גליציה המזרחית ופולין כולה.⁶⁰

⁵⁶ אריה מילרד, *הקפיצה הגורלית*, ירושלים: יד ושם, 2006, 22–23.

⁵⁷ הנריק הופמן סיפר בזיכרונותיו שבאביב 1939 השתתף בדרוהוביץ' בטקס חגיגי ובו העניקו חברות הנפט 'גאליציה' ו'נפטא', ארבעה תותחים לעיריית דרוהוביץ' ולגדוד מגיני העיר הפולנים, אותם רכשו מכספי דמי החבר של עובדיהן, שחלק ניכר מהם היו יהודים. Henryk Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej* (Lublin: Norbertinum, 1999), vol. 1, 19–20. [מדרוהוביץ' לארץ המובטחת].

⁵⁸ Włodarkiewicz, "Początki Okupacji Sowieckiej Powiatu Drohobycckiego w 1939 Roku," *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 2008 1 (228) (2008): 137. [ראשית הכיבוש הסובייטי של מחוז דרוהוביץ' בשנת 1939].

⁵⁹ Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*, 20.

⁶⁰ שרייר, *היו זמנים*, 48; 4 (2018): *The Galitzianer*, "I Remember Drohobycz," David Einsiedler.

נספח ב: מפות ואיורים

מפה ב: העיר דרוהוביץ', 1934

דרוהוביץ' הייתה מוקפת בתי זיקוק (Raf. Nft) ומיכלי אחסון (Zb. w.)

מקור: Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa

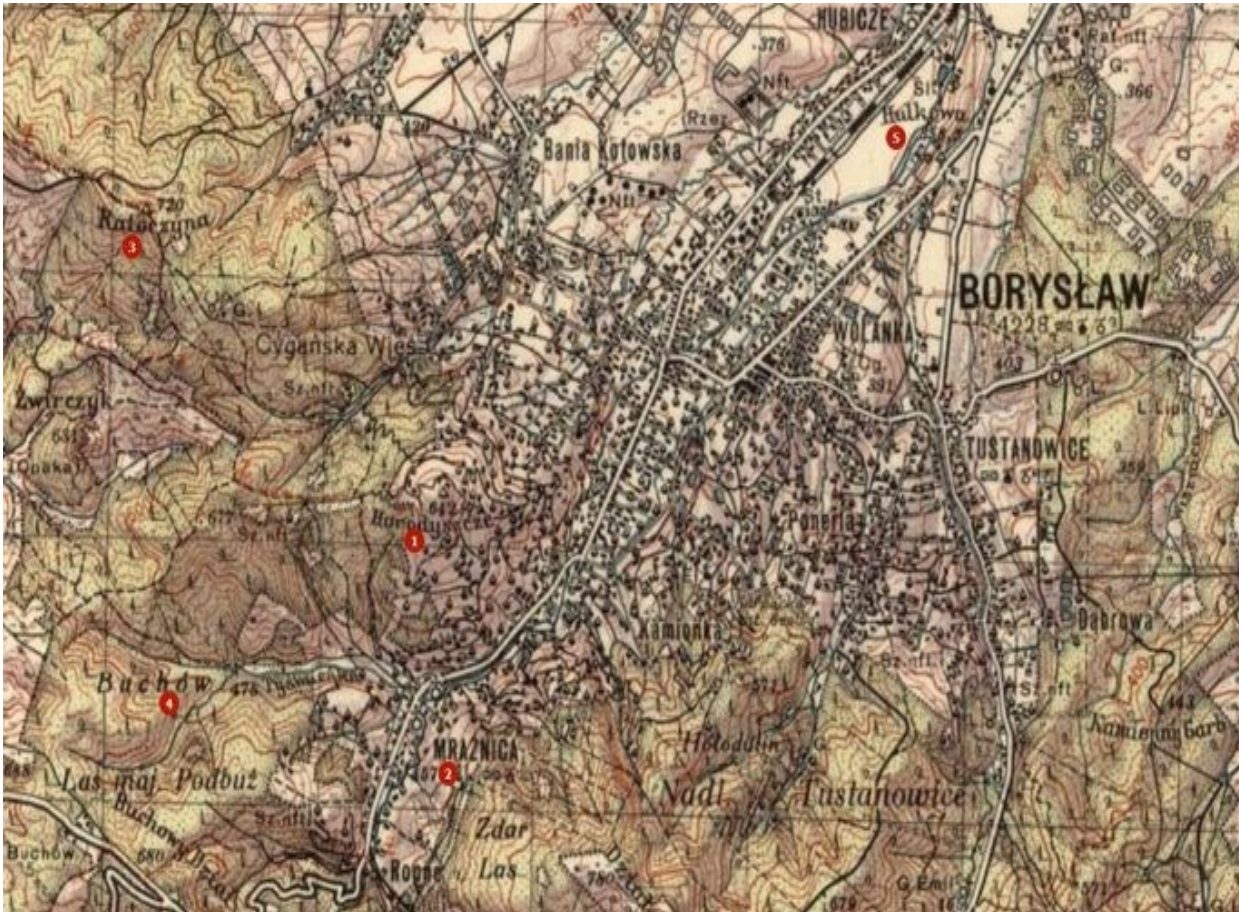

מפה ג: העיר בוריסלב, 1934

בוריסלב הייתה פרושה על פני שטח נרחב ומוקפת בארות נפט רבות (Sz. Nafty) ויערות

מחנה קושארי שפעל בשנים 1942-1944 היה צמוד ליער גדול בפרוור מרז'ניצה (2)

מקור: Wojskowy Instytut Geograficzny, Warszawa

איור ה: תשלובת הנפט 'גאליציה', דרוהוביץ', 1931

מקור: אוסף Biblioteka Narodowa, Warszawa

איור ו: רחוב פנסקה (Pańska), בוריסלב, 1928

בבוריסלב היו דליפות נפט שכיחות מהצנרת שהולוכה את הנפט הגולמי מהבארות אל בתי הזיקוק, שהציפו לעתים קרובות את הרחובות הראשיים

מקור: אוסף Kehilalinks

תקופת הסיפוח הסובייטי (1939-1941)

הסכמי גרמניה-רוסיה לאספקת נפט למאמץ המלחמה הגרמני

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, שאישר את ההסכמות על אי התקפה הדדית בין גרמניה וברית המועצות לתקופה של עשר שנים, נחתם ב-23 באוגוסט 1939. חלקו החסוי של ההסכם קבע את חלוקת אזורי ההשפעה ביניהן בשטחי פולין.¹ גדודי הוורמאכט הגרמני, שנכנסו לשטחי גליציה המזרחית בתחילת ספטמבר, נסוגו בהתאם להסכם אל מעבר לנהרות הבוג (Bug) בצפון והסאן (San) בדרום, בהתאם לגבול שנקבע לחלוקת פולין בין שתי המדינות.

ב-27 בספטמבר הגיע שר החוץ הגרמני יואכים פון ריבנטרופ למוסקבה, כדי לשאת ולתת עם הרוסים על קו הגבול הסופי שייקבע בין המדינות. ריבנטרופ העלה בפני סטלין את דרישתה של גרמניה הנאצית לקבל לידיה חלקים מאוקראינה המערבית ובעיקר את שדות הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב, על מנת לענות על צרכיה של גרמניה בנפט ותוצריו.² סטלין דחה את דרישתה של גרמניה, אבל הסכים לספק לה 300,000 טון נפט בשנה ומאוחר יותר, בלחץ הגרמנים, העלה את התחייבותו ל-500,000 טון בשנה. הסכם מתווה הידידות והגבולות בין גרמניה לברית המועצות נחתם ב-28 בספטמבר 1939 ולפיו הצדדים התחייבו לאספקה הדדית של חומרי גלם חיוניים לשתי המדינות. במכתב לוואי להסכם אישר מולוטוב את התחייבותה של ברית המועצות לספק לגרמניה נפט מאזור דרוהוביץ' ובוריסלב.³ לאחר פרוץ המלחמה העלה הצבא הגרמני את הערכותיו הפנימיות בנוגע למחסור הצפוי בחומרי גלם שונים ובנפט במקרה שברית המועצות תצטרף למלחמה לצד בנות הברית.⁴ ב-11 בפברואר 1940 נחתם הסכם כלכלי מורחב בין הצדדים, לפיו ברית המועצות התחייבה לספק לגרמניה

¹ "ריבנטרופ-מולוטוב, חוזה, "מרכז המידע אודות השואה, ביה"ס המרכזי להוראת השואה, יד ושם.

² ריבנטרופ-מולוטוב, חוזה (yadvashem.org). ראו גם מפה ד' בעמ' 68.

³ על פי הערכותיהם של חוקרים שונים, היו חסרים לגרמניה בראשית המלחמה כשני מיליון טון נפט לשנה כדי לענות על צרכי הצבא על פי תוכניות המלחמה שהותוו על ידי היטלר, ומחסור צפוי זה היה אחד הגורמים בהחלטת גרמניה על פלישה לברית המועצות במבצע ברברוסה. ראו דיון מפורט בספרו של אריקסון: Edward E. Ericson, *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941*. (Westport, Conn.: Greenwood Publishing Group, 1999), 44-45.

⁴ *Białe Plamy ZSRR-Niemcy 1939-1941: Dokumenty i Materiały Dotyczące Stosunków Radziecko-Niemieckich w Okresie Od Kwietnia 1939 r. Do Lipca 1941 R*, (Vilnius, Latvia: Mokslas, 1990, 123 [כתמים לבנים בריה"מ-גרמניה 1939-1941: מסמכים וחומרים הנוגעים ליחסי בריה"מ-גרמניה בתקופה מאפריל 1939 עד יולי 1941].

⁵ Ericson, *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941*, 54. מפקדי הצבא הגרמני הציגו בראשית המלחמה הערכות לפיהן, במקרה של הצטרפות רוסיה למלחמה, מלאי נפט הקיים יספיק לשלושה ועד ששה חודשי קרבות בלבד והמחסור הצפוי בנפט הוערך כבעשרה מיליון טון.

במשך 12 החודשים הראשונים להסכם 900,000 טון נפט גולמי. ההסכם אושרר שוב שנה מאוחר יותר, ב-10 בינואר 1941, ובכך עזרה ברית המועצות באופן מהותי לעמידה האיתנה של גרמניה במצור הימי, אשר הטילה עליה בריטניה בתקופה זו.⁵

מאורעות ספטמבר 1939 בדרוהוביץ' ובוריסלב

בשבוע השני לאחר פרוץ המלחמה עזבו השלטונות הפולנים בחופזה את דרוהוביץ' ובוריסלב וערים אחרות בגליציה המזרחית.⁶ בשתי הערים ובאזור כולו הייתה אווירה של לית דין ולית דיין ואוקראינים ופולנים ניצלו את הכאוס ופתחו במעשי שוד רבים של חנויות ובתי מסחר יהודיים. יהודים ופולנים כאחת חששו שמעשי הביזה יתדרדרו לכדי מעשי אלימות פרועים במיוחד מצד האוקראינים. בזיכרונותיו כתב הפולני ז'רסקי (Żarski): "השלטונות הפולנים כבר עזבו והגרמנים עדיין לא נכנסו... וככל שהצבא הגרמני התקרב אל 'אגן הנפט', כך האוקראינים החלו להתנהג בצורה יותר ויותר מתגרה. הם היו מהלכים ברחובות עם נשק חם בידם."⁷

הצבא הגרמני הגיע לאזור גליציה המזרחית בשמונה בספטמבר 1939. ההפצצות שלהם מן האוויר כוונו אל מרכזי תעשיית הנפט באזור דרוהוביץ' ובוריסלב ובעקבות ההפצצות בתשעה ובעשרה בספטמבר ניזוקו מכרות האוזוקריט בבוריסלב ומכלי הנפט הגדולים הסמוכים לתחנת הרכבת בדרוהוביץ'.⁸ מתקני הנפט הממשלתיים, 'פולמין', בערו במשך שלושה שבועות ונהרסו כמעט עד היסוד. בעיר פרצו שריפות וניזוקו בתים רבים, כולל בתיהם של יהודים. בשל התנגדות של כוחות הצבא הפולני שנשלח לשם כך לשתי הערים,

⁵ Białe Plamy, ZSRR–Niemcy 1939–1941, 156, 274; Ericson, Feeding the German Eagle, 195–199; Bernd Wegner, *From Peace to War: Germany, Soviet Russia, and the World, 1939–1941* (Providence: Berghahn Books, Incorporated, 1997), 108

ב-3 בספטמבר 1939 הכריזה בריטניה על הטלת מצור ימי על גרמניה הנאצית, כשהיא מנצלת בכך את כוחה הימי שהיה גדול בהרבה מזה של גרמניה. גרמניה הכריזה בתגובה, שהיא רואה בצעד זה הכרזת מלחמה מצד בריטניה ובהמשך הטילה מצור ימי על בריטניה.

⁶ עדות מקס דונר, איו"ש, O.3/1323, 2; דב לוין, *תקופה בסוגריים (1941–1939)* (ירושלים-תל אביב: בית לוחמי הגיטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989), 37.

⁷ Maurycy Weiss, *Księga Pamięci Drohobycza* (Podlaska Digital Library, 2000), access date: 19 December, 2023 [Our Digital Library \(biaman.pl\)](http://Our Digital Library (biaman.pl)); Adam Żarski, *Okupacyjne wspomnienia z Borystawia i opowiadania z ZSRR*, (Wrocław: Centrix, 2007), 11–12. [זיכרונות מזמן הכיבוש וסיפורים מברית המועצות]. האוקראינים, שהסתובבו ברחובות דרוהוביץ' בשבוע השני בספטמבר 1939, אילצו את המכובדים היהודים לנקות את הרחובות בשבת והתעללו ביהודים קשישים שאת זקניהם גילחו ברשות הרבים בברוטליות רבה.

⁸ לוין, *תקופה בסוגריים (1941–1939)*, 36.

נכנסו כוחות קרקע גרמניים ממונעים לדרוהוביץ' (הדיביזיה המשוריינת ה-57 של הוורמאכט) רק ב-17 בספטמבר ולבוריסלב (והדיביזיה החמישית) ב-18 בחודש.⁹

בדומה למקומות אחרים בגליציה המזרחית, לאחר כיבוש שתי הערים פתחו חיילי הוורמאכט בביזות חנויות שהיו בבעלות יהודים, סחיטה באיומים של העשירים בקהילה וחיפושים וביזות חפצי ערך מתוך בתייהם. זמן קצר לאחר כניסת הגרמנים הקימו האוקראינים מיליציה זמנית ולאומנים אוקראינים הופיעו חמושים ברחובות בוריסלב כשהם מניפים את דגלי אוקראינה. הם פזרו כרוזים בעלי מסרים שכוונו נגד פולנים ויהודים ועד שהרוסים נכנסו לעיר, הספיקו לארגן מעשי אלימות ביהודי העיר, בעיקר באלה שהתגוררו בפרברים בקרב אוכלוסייה אוקראינית.¹⁰ במהלך השבוע בו שהו בדרוהוביץ' ועד כניסת הרוסים, הספיקו הגרמנים לתפוס מספר פעמים יהודים ברחוב וכפו עליהם לבצע עבודות משפילות. על תחושת הביזוי והעלבון סיפר שמואל רוטנברג: "במשך הימים שהגרמנים היו אצלנו, הם הספיקו לרמוס את כבודנו כבני אדם, כשהם מכריחים את המכובדים ביותר בקרבנו לבצע את העבודות המלוכלכות ביותר, כולל טאטוא רחובות וניקוי בתי שימוש."¹¹

⁹ Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*, 21; Franciszek Iwanicki, "Niemcy Nad Polminem," Oleg Mykulych, "Wschodnie Zagłębie [גרמנים ליד 'פולמין', 1939]; Biuletyn SPZD, 22 (2018): 14–15; Naftowe w latach 1918–1939" (PhD diss., Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, 2009), 178; Włodarkiewicz, "Początki Okupacji Sowieckiej Powiatu Drohobyckiego w 1939 Roku," 134

ראול הרמלין סיפר בעדותו שצפה בספטמבר 1939 בכניסתם לבוריסלב של חיילים גרמנים ממונעים, שהגיעו על גבי טנקים, משאיות ואופנועים, כשהם מלווים בתותחים נגררים. ראול הרמלין, 1992, USHMM, RG-50.462.0084, חלק 1, 15: 39 והלאה.

¹⁰ עדויות קז'ה שנקדורף, איז"ש O.3/1356, 6–7; אדולף שפייכר, איז"ש O.93/33573, 58: 12 ואילך; שרייר, *היה היו זמנים: זיכרונות, אנשים ומאורעות*, 55; לוי, *תקופה בסוגריים (1941–1939)*, 36–37; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 97, 168; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 97; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 167; Włodarkiewicz, "Początki Okupacji Sowieckiej Powiatu Drohobyckiego w 1939 Roku," 141–144

חיילים פולנים שהצטרפו לצבא אנדרס בשנת 1942, סיפרו בעדויותיהם על פעילות אנטי יהודית ואנטי פולנית של המיליציות האוקראיניות בבוריסלב במהלך השהות הקצרה של הגרמנים בעיר עד כניסתו של הצבא הסובייטי, שמנע פוגרום אוקראיני באוכלוסייה היהודית בספטמבר 1939.

¹¹ Samuel Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, ed. Edmund Silberner (London: Poets and Painters Press, 1984). , 8 [אגרת על השמדתם של יהודי דרוהוביץ']

שמואל רוטנברג היה אחד מנכבדי הקהילה בדרוהוביץ' בתקופת השלטון הפולני. הוא נולד בשנת 1887, היה סמנכ"ל בחברת הנפט 'גאליציה' בשנים שבין המלחמות. בתקופת הסיפוח הרוסי, מונה למנהל המחלקה המסחרית ב'גאליציה'-לשעבר. לאחר פלישת הגרמנים ותחילת ההשמדה עמד בראש קבוצת נכבדים יהודים אשר פעלו להצלת ילדים יהודיים בעיר. שרד את השואה עם אשתו במחבוא אצל משפחה גרמנית-פולנית בכפר סמוך.

הצבא האדום חצה את הגבול לכוון גליציה המזרחית ב-17 בספטמבר בהתאם להסכם ריבנטרופ-מולוטוב, אולם הצבא הגרמני התעכב בשתי הערים ועזב לבסוף ב-24 בספטמבר, כשהוא מחרים ולוקח עמו ציוד, מכשירים וכלים בעלי ערך מתוך מתקני הנפט.¹² סיפר בנו שרייר, יליד דרוהוביץ': "המצב היה די 'ביזארי'. ברחוב סטרייסקה כבר (נמצאים) הסובייטים, ובבניין העירייה עדיין (נמצאים) הגרמנים."¹³ שרייר הוסיף ותיאר את הלוך הרוחות בקרב חלקי האוכלוסייה השונים בעיר ערב כניסת "הרוסים הראשונים".¹⁴ "מטרתם (של הסובייטים) הייתה מה שנקרא 'שחרור של עמים אחים' מהדיכוי הפולני... בקרב האוכלוסייה היהודית השתררה שמחה רבה, אך הפולנים קבלו את זה בדאגה ועצב."¹⁵ ניקיטה חרושצ'וב, שמונה לתפקיד המזכיר הראשון של המפלגה הקומוניסטית באוקראינה, מיהר להגיע כבר ב-26 בספטמבר כדי להתרשם משדות הנפט ומתקני הקידוח והזיקוק של דרוהוביץ' ובוריסלב, להעריך את המצב במקום ולזרז את הלאמתה של התעשייה.¹⁶

¹² פנקס הקהילות-דרוהוביץ' ובוריסלב, 163; Nicieja, *Kresowe Trójmiasto: Truskawiec-Drohobycz-Włodarkiewicz*, "Początki Okupacji"; Schatzker, *The Jewish Oil Magnates*, 168; Borysław, 98. "Sowieckiej Powiatu Drohobyckiego w 1939 Roku," 135–136.

ראול הרמלין תיאר בעדותו את האיטיות המכוונת של נסיגת הכוחות הגרמנים בבוריסלב. "פשוט עמדו שם צבא אחד מול השני... כבר הורידו מכל העמודים את הדגלים הגרמנים. אצלנו בעירה היו חברה' שמאלנים וקצת קומוניסטים, ובמקום הדגלים שלהם תלו דגלים של רוסיה הקומוניסטית, אבל הגרמנים פשוט לא רצו לעזוב את העיר." ראו הרמלין, USHMM, חלק 1, 42: 44 והלאה.

¹³ שרייר, *היו זמנים*, 57.

¹⁴ הכינוי "הרוסים הראשונים" הפך למטבע לשון בקרב תושבי האזור לתיאור שלטונות הסיפוח הסובייטיים בתקופה 1939-1941, בניגוד ל"רוסים השניים" ששלטו באוקראינה בשנים 1941-1991. Joanna Michlic, "The Soviet Occupation of Poland, 1939-41, and the Stereotype of the Anti-Polish and Pro-Soviet Jew," *Jewish Social Studies*, New Series, Vol. 13, 3 (Spring - Summer, 2007), 142.

¹⁵ שרייר, *היו זמנים*, 54.

¹⁶ שם, 59; Michael I. Karpin, "Tightrope: Six Centuries of a Jewish Dynasty," (Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2008), 200-202; Wierzbicki, "Sowiecka Polityka Ekonomiczna," 209.

ניקיטה חרושצ'וב קבל מסטלין הוראה להלאים את כל שדות הנפט ולהכפיל את התוצרת החקלאית באוקראינה, ובביקורו בקש להתרשם משדות הנפט ומהאנשים במקום. שרייר סיפר בזיכרונותיו על חוסר שביעות הרצון שהביע חרושצ'וב מהגורם האנושי בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובבוריסלב ומן העובדה, שבביקורו מצא "רק קומוניסטים מעטים בין יהודי דרוהוביץ'."

בין היתר חרושצ'וב פגש את נפתלי בקנרוט, נצר לשושלת שועי נפט מדרוהוביץ' וסחודניצה, שחזר באותה תקופה לדרוהוביץ' מלימודי אגרונומיה בצרפת כדי לנהל את עסקי הנפט של המשפחה. במהלך הביקור הוצג בקנרוט בפני חרושצ'וב, הרשים אותו מאוד ולמרות שלא היה קומוניסט אלא נצר למשפחת קפיטליסטים מובהקים, חרושצ'וב מינה אותו לאגרונום הראשי של המחוז.

תמורות בחיי היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב (ספטמבר 1939 - יוני 1941)

ב-1939 חיו בדרוהוביץ' ובבוריסלב קרוב ל-30,000 יהודים, מתוכם כ-17,000 (4,857 משפחות) בדרוהוביץ', כ-13,000 (3,500 משפחות) בבוריסלב, בכפרים ובעיירות 'אגן הנפט' חיו עוד כ-15,000 יהודים, ובסך הכל היה מספר היהודים במחוז כולו קרוב ל-45,000.¹⁷

החיילים הרוסיים שנכנסו לתוך הערים נשמעו ידידותיים ולמרות מדיהם הצנועים, נראו מצוידים היטב. יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב קיבלו אותם בתחושת הקלה בתום השבוע בו סבלו מנחת זרועם של הגרמנים והאוקראינים, לאחר שסבלו מן האנטישמיות הפולנית בין שתי המלחמות, ולאור חששותיהם מפני אפשרות של משטר נאצי על מוראותיו.¹⁸ לאחר כניסתם לבוריסלב ולדרוהוביץ' החלו החיילים הרוסיים לפרוץ לתוך חנויות ובתי מסחר, שמרביתם היו שייכים ליהודים, וחיי היום-יום של הקהילה בחודשים הראשונים לאחר כניסתם של הסובייטיים האפיינו בביזה נרחבת של סחורות ומזון.

הרוסיים שנכנסו לשתי הערים שדדו מיד מזון, משקאות אלכוהוליים, כולל מי קולון וכוהל מפוגל, וכל דבר אחר בעל ערך. את דברי הערך מכרו מיד... את המשקאות האלכוהוליים העמיסו על משאיות, טנקים וכל רכב ממונע שהיה להם במקום. דברי מזון בסיסיים נעלמו מן החנויות במהירות והחלה תקופה של מחסור ותורים ארוכים, שהיו מתארגנים עוד בשעות הלילה ליד החנויות, כדי שאפשר יהיה לקנות לחם עם פתיחתן בבוקר. מוצרי מזון הכי בסיסיים נמכרו בשוק השחור על ידי יהודים, פולנים ואוקראינים. החלה תקופה ארוכה של גנבות, שוד, רמאות, שימוש רב בכוח, שחיתות ושוד יום-יומי.¹⁹

בתוך זמן קצר לאחר כניסתם החלו הסובייטים בבניית מערכת מנגנוני שלטון. מטרתם של מנגנונים אלה הייתה לספח בפועל לרפובליקה הסובייטית-אוקראינית את כל השטח שנמסר לרוסים בגליציה המזרחית

¹⁷ מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 155; בנימין צבי גיל (פריליכמן), "התכונות הדמוגרפיות", 64; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 92.

צבי גיל העריך במחקרו את מספר המשפחות היהודיות בדרוהוביץ' על בסיס נתונים דמוגרפיים של הקהילה היהודית אותם אסף בשנים 1936-1937, אבל לא הביא נתונים דומים לגבי קהילת בוריסלב. מספר המשפחות היהודיות בבוריסלב המובא לעיל הוא לפיכך תוצאה של חישוב מקורב, בהנחה שמספר הילדים במשפחה יהודית ממוצעת בבוריסלב היה דומה לדרוהוביץ', כפי שמסרו בעדותיהם ניצולים משתי הערים.

¹⁸ אדולף שפייכר, איו"ש, O.93/33573, 14: 50, ואילך; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 168; לוי, תקופה בסוגריים (1941-1939), 38-39; Baruch Pelz, USC Shoah Foundation, VHA Interview Code: 32096, Tape 1, 21: 40 and on (להלן: VHA Code).

¹⁹ Żarski, *Okupacyjne wspomnienia*, 25-27.

ובכללו את שתי הערים, דרוהוביץ' ובוריסלב. בין גופי השלטון המקומי, שהוקמו כבר בימים הראשונים לאחר כניסת הרוסים, היו ועדים זמניים ומיליציה אזרחית, שכללו תושבים מקומיים, ברובם צעירים אוקראינים ויהודים ששיתפו פעולה עם השלטונות הסובייטיים, ביניהם קומוניסטים מוכרים עוד לפני המלחמה, שתפקידם המיידי היה לזהות, לעצור, להוביל ולגרש תושבים על פי פקודות מגבוה.

השלטונות העבירו החלטה על כינון מועצת עם על פי המתכון הסובייטי, וב-1 בנובמבר 1939 הפכה גליציה המזרחית לחלק מאוקראינה המערבית הסובייטית. האזור חולק מחדש לארבעה מחוזות (Oblast), שמרכז אחד מהם היה בדרוהוביץ'.²⁰

בספטמבר 1939 ובחודשים הבאים הגיעו לדרוהוביץ' ובוריסלב גלים של פליטים יהודים שברחו מבתייהם בפולין וגרמניה.²¹ אולה הנדלר-איינזידלר ספרה על זרם גדול של פליטים שהגיע לבוריסלב ועל הדרך בה נקטו הרוסים כדי להיפטר מהם: "כל אחד הכניס אז הביתה פליטים... אלינו הגיעו שלושה בחורים פליטים... הם גרו אצלנו בערך שנה עד שהרוסים אמרו, שמי שרוצה יכול להירשם ולחזור לפולין והם נרשמו... לקחו אותם ושלחו אותם לרוסיה... את כל אלה שנרשמו, שלחו לסיביר."²²

השלטונות הסובייטיים פתחו בפעולות דיכוי נמרצות נגד חלקי אוכלוסייה שונים, שנאלצו לעזוב את בתייהם ולעבור לעיירות שכנות. בין היסודות אליהם כוונו פעולות הדיכוי היו אנשי האינטליגנציה המקומית, פעילים

²⁰ בנוסף לדרוהוביץ' הנפות האחרות היו לבוב, טרנופול וסטניסלבוב.

לוי, *תקופה בסוגריים (1939-1941)*, 16; Jan Tomasz Gross, "The Sovietization of Western Ukraine," in *Jews in Eastern Poland and the USSR 1939-46*, ed. Antony Polonsky and Norman Davies (Palgrave Macmillan UK in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of Levin, *The Lesser of Two Evils*, 42; Piotr Wróbel, "Polish-Ukrainian Relations ; London, 1991), 67 during World War II, The Boryslaw Case Study: A Polish Perspective," *East European Politics & Societies* 26, 1 (February 2012), 9

²¹ עדויות אידה ראנד-וילף, אי"ש O.3/7354, 13; הדסה הנדל-ויגודני, VHA Code: 40843, Tape 1, Segment 1, 9; USHMM, תמליל, חלק 1, צד 1, 9. RG-50.462.0039, ריטה הרמלין, 2: 20 and on, Tape 3, Segment 62, 0: 05 and on, Segment 65, 3: 50 and on

ראול הרמלין סיפר על כך שפליטים יהודים מפולין הגיעו אל שתי הערים לאורך כל תקופת הסיפוח הרוסי. חלק גדול מהם היו בעלי השכלה גבוהה ונקלטו עד מהרה כמורים בבתי הספר. ראול הרמלין, USHMM, חלק 1, 32: 55 והלאה. על זרם פליטים שהגיעו מתוך פולין גם לעיירת הנופש טרוסקביץ, בה התגורר באותו זמן, סיפר גם אלכס הברמן, יליד דרוהוביץ', אי"ש O.3/5793, 2.

²² עדות אולה הנדלר-איינזידלר, אי"ש O.3/13710, 13-14.

פוליטיים כולל פעילים ציונים, חיילים ושוטרים, פקידים ובעלי קרקעות. כמו כן כוונו הפעולות נגד מעמד בעלי הרכוש, הסוחרים, היזמים ובעלי המפעלים, שרבים ביניהם היו יהודים.²³

בשבועות הראשונים לסיפוח הרחיקו השלטונות הסובייטים משתי הערים את כל הפקידות העירונית והממשלתית הפולנית, וכל המשרדים החשובים אוישו על ידי קומויסארים של הצבא האדום, אזרחים רוסים שנשלחו לשם כך מתוך רוסיה וכן על ידי קומוניסטים מקומיים. בין בעלי המשרות החדשות היו יהודים קומוניסטים בהשקפתם או אוהדים פעילים בתקופת השלטון הפולני, ששיתפו פעולה באופן אקטיבי עם המנגנון הסובייטי המקומי והשתתפו בהקמת ועדות מקומיות ובשיטור מיד עם כניסתם של הרוסים לשתי הערים.²⁴ עד מהרה צורפו אל המנגנון הסובייטי יהודים ממעגל רחב יותר, שנתפסו כנאמנים למשטר ואשר מעמדם החברתי התאים לאידיאולוגיה הקומוניסטית. עם חלוף הזמן עלה באופן משמעותי חלקם של יהודים באדמיניסטרציה הסובייטית מעל חלקם היחסי באוכלוסייה, בעיקר בדרגים ביניים ובדרגים נמוכים.²⁵ על היהודים הקומוניסטים במשפחתם, שהשתלבו במנגנון הרוסי בדרוהוביץ' ספרה דפנה שניר :

הצעירים שבמשפחה, שהיו קומוניסטים, שמחו מאד עם כניסתם של הרוסים לעיר... מוניש [הבן הבכור במשפחה]... שהיה בעל משרה בכירה וקשרים מתאימים, הצליח לסדר לכל המשפחה עבודה אצל הרוסים... במשפחתה של אמי, שהייתה משפחת פועלים ענייה מהמעמד הנמוך, הייתה הזדהות עמוקה עם בואם של 'המשחררים' הקומוניסטים והם אפילו זכו להטבות מצד השלטונות.²⁶

²³ גלבר, "תולדות היהודים בבוריסלב", 175; דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובבוריסלב", 114; Berta Brawer-Tepper, *Część*; Meir Chameides, *That War and Me* (Private, 2001), 20–21; *Autobiografii (w Skrócie)*, 19–20; Włodarkiewicz, "Początki"; Gross, "The Sovietization of Western Ukraine", 62; 168, 97; "Okupacji Sowietkiej Powiatu Drohobyckiego w 1939 Roku", 144–148.

²⁴ דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובבוריסלב", 113; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובבוריסלב, 97, 168; לוי, תקופה בסוגריים (1941–1939), 38, 62; Włodarkiewicz, "Początki Okupacji"; 138, "Sowieckiej Powiatu Drohobyckiego w 1939 Roku".

בין הפעילים הקומוניסטים הבולטים בבוריסלב בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה, היה היהודי מארק (מוטיו) ראטנר, יליד בוריסלב, שנשפט לשש שנות מאסר על ידי הפולנים בגין פעילותו. הסובייטים שחררו אותו בספטמבר 1939 ומינו אותו לסגן ראש העירייה בבוריסלב, משרה בה החזיק עד 1941. יהודי נוסף, ד"ר יחיאל דויטשמיסטר, שהיה ידוע בפעילותו הקומוניסטית לפני המלחמה, נבחר למועצת העיר.

²⁵ Aharon Weiss, "Some Economic and Social Problems of the Jews of Eastern Galicia in the Period of Soviet Rule (1939–41)" in *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, 97.

²⁶ דפנה שניר, מאיר וצילה גלס: סיפורם של הורי (הוצאה פרטית, אתר ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב), 33–34 (תאריך גישה: 23.4.2024) [דרוהוביץ' בוריסלב והסביבה - דפנה שניר - סיפורם של הורי](http://drohobycz-boryslaw.org) (drohobycz-boryslaw.org).

החל מאוקטובר 1939 פתחו השלטונות הסובייטים במחוז דרוהוביץ' בהלאמת בנקים, בתים ומפעלים פרטיים גדולים וכן אדמות שהיו בבעלות פרטית, שחלק מהן העבירו לידי קבוצות איכרים.²⁷ פולנים ויהודים משתי הערים שהיו בעלי אדמות ומפעלי הנפט גורשו אל תוך ברית המועצות בחודשים אוקטובר-נובמבר 1939, והקדימו בכך את גלי הגירוש העיקריים של יהודי גליציה המזרחית. בין המגורשים בימים הראשונים לאחר כניסת הרוסים היו נכבדי קהילה ומנהיגים יהודיים וביניהם ליאון שוצמן, אחד השותפים-מנהלים של חברת הנפט "בוריסלב" ובארות נוספות, שהיה ראש עיריית בוריסלב בין השנים 1907-1916 ונשיא הקהילה היהודית בבוריסלב עד 1939. בגירוש זה נכללו גם פולנים ויהודים ששירתו לפני המלחמה כקצינים בצבא הפולני, ביניהם מאוריצי-משה פרוינד, ששירת כקצין מילואים בצבא הפולני, נעצר על ידי הרוסים עם כניסתם והוגלה לסיביר.²⁸

תהליך ההלאמה של הכלכלה ובכלל זה של נכסי נפט נוספים בדרוהוביץ' ובוריסלב הואץ בינואר-פברואר 1940 וגרר עמו גל גירוש נוסף, השני במספר, של נכבדי הקהילה ובעלי נכסים לשעבר שלא גורשו בגל הגירוש המוקדם באוקטובר-נובמבר 1939. בין בעלי הנכסים לשעבר היו כאלה שנחשבו לקפיטליסטים במעגל רחב יותר, כגון בעלי מפעלי נפט בינוניים, בעלי אדמות ובנקים, סוחרים, עורכי דין אמידים ויהודים שהיו פעילים פוליטית לפני המלחמה.²⁹ רבים מבין מאות פליטי המלחמה היהודים, שהגיעו לאזור דרוהוביץ' ובוריסלב בספטמבר 1939 ממערב ומרכז פולין, נכללו גם הם בגל הגירוש השני במסווה של "העברה (טרנספר) מרצון" לעבודה בתוך שטחי ברית המועצות. אריה מילרד, יליד דרוהוביץ', סיפר על בן משפחתו, שהגיע אליהם כפליט בימים הראשונים של המלחמה, ועל "הטרנספר מרצון" שלו: "אחרי... כניסת הצבא הסובייטי, הופיעו יהודים פליטים רבים מעבר לקו קרוזון... הופיע גם בן דוד מסאנוק... אחרי זמן קצר... התייצב מרצונו הטוב

²⁷ Levin, *The Lesser of Two Evils*, 65.

²⁸ אדולף שפיכר, אי"ש, O.93/33573, 15:45 ואילך; מרדכי מרקל, *היציאה מהגיטו* (הוצאה פרטית, 1990), 3; Helene C. Kaplan, *I Never Left Janowska* (New York: Holocaust ; 168, *בוריסלב*, 1989); Yehuda Bauer, *The Death of the Shtetl* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009), 55; Michlic, "The Soviet Occupation of Poland," 143.

המהנדס מאוריצי-משה פרוינד, מנכבדי קהילת בוריסלב, היה בן דודו של ד"ר מאוריצי פרוינד, מנכ"ל חברת 'מלופולסקה', וניהל לפני המלחמה בארות בבוריסלב. הוא הוגלה לסיביר בגל הגירושים הראשון לברית המועצות, באוקטובר 1939 ומשפחתו הוגלתה לסיביר כחצי שנה אחריו, בגל הגירושים במרץ 1940. מאוריצי-משה זוהה על ידי הסובייטים כקצין פולני לשעבר, ונרצח על ידם בקאטין (Katyn) באפריל או מאי, 1940. יומנו של בנו, אורי-ארנסט פרוינד, אי"ש O.33/9476, 85; עדות אריה-ארתור פרוינד, אי"ש VT/14710; Helene C. Kaplan, *I Never Left Janowska*, 28.

²⁹ שרייר, *היו זמנים*, 67; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 97, 168; Davies and Polonsky, Introduction to *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939-46*, 8.

לעבודות באזור דוניץ. הקשר שלנו אתנו נותק לתמיד.³⁰ בין הפליטים היהודים שהגיעו לשתי הערים, היו גם כאלה שלא גורשו משיקולים שונים של השלטונות הרוסיים, בין היתר בגלל היותם בעלי מקצועות שהיו דרושים בתעשיית הנפט, או שהצטיינו במילוי תפקידיהם בתעשייה.³¹ גל גירוש נוסף התקיים ביוני-יולי 1940 ובו גורשו משתי הערים לברית המועצות יהודים שלא החליפו את תעודות הזהות הפולניות שלהם בתעודות זהות (פספורט) סובייטיות, ולא היו בעלי מסמך המאשר את מקום עבודתם. גל הגירוש האחרון התרחש בחודשים מאי-יוני 1941, זמן קצר לפני פלישת הגרמנים במבצע ברברוסה, ובו נכללו יהודים שנתפסו כמתנגדים למשטר הסובייטי ובני משפחה של רוב המגורשים עד אותה עת. בתקופת הסיפוח הרוסי גורשו מדרוהוביץ' ובוריסלב מאות משפחות יהודיות.³²

עם תחילת הסיפוח הועברו לרשות הסובייטים נכסים קהילתיים יהודיים ונאסרה פעילותם של כל הארגונים הלאומיים העצמאיים, יהודיים, פולניים ואוקראיניים.³³ כמו כן נסגרו כל בתי הכנסת, ארגוני הסעד והרווחה, הארגונים המקצועיים ומוסדות התרבות היהודיים, וכן מסגרות החינוך היהודי הציבורי, הפורמלי והלא פורמלי, חינוך יהודי-לאומי ציוני ולא-ציוני, חינוך דתי לכל צורותיו (תלמוד תורה, ישיבות, בית יעקב, חדרים וכו') וכן כל פעילות חינוך ותרבות שפעלה בשפה העברית.³⁴ אברהם האופטמן, יליד סחודניצה, סיפר על פעילות ארגוני הנוער הקומוניסטי בקרב הצעירים היהודיים בתקופה זו:

³⁰ ; מילרד, *הקפיצה הגורלית*, 25; עוד על ה"טרנספר מרצון" *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 168; וכן

Davies and Polonsky, *Introduction to Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939-46*, 10, 14

³¹ נתן לייבל, שהיה בעל ניסיון עבודה במחלקת כוח אדם במפעל בקרוב לפני המלחמה, והגיע עם אשתו לבוריסלב כפליט בספטמבר 1939. הוא החל לעבוד כמנהל מחלקת כוח אדם באחד ממפעלי הנפט בעיר והשלטונות הרוסיים השאירו אותו בתפקידו ולא גירשו אותו עם פליטים אחרים שהגיעו מפולין במהלך כל תקופת הסיפוח הסובייטי. עדות נתן לייבל, איור"ש O.62/49, 1. על פליטים נוספים שלא גורשו עקב מומחיותם, ראו גם בעמ' 64 להלן.

³² עדות אולה הנדלר-איינזדלר, 14; שרייר, *היו זמנים: זיכרונות, אנשים ומאורעות*, 67; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 97, 168; Davies and Polonsky, *introduction to Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939-46*, 8

Krzysztof Bielawski, *Rozmowa a Aharonem Weissem z Boryslawia* 28.01.2013, Wirtualny Sztetl,³³ Portal Muzeum POLIN, [שיחה עם אהרון וייס מבוריסלב, 28.1.2013]. access date: 7 March, 2024

[Rozmowa z Aharonem Weissem z Boryslawia. \(youtube.com\)](https://www.youtube.com/watch?v=...)

אהרון וייס, יליד בוריסלב, סיפר שלמרות האיסור שהטילו השלטונות הסובייטיים על קיום אורח חיים דתי וטקסים מסורתיים, הוריו שמרו על אכילת בשר כשר, שנשחט בהסתר על ידי שוחט כדת וכדין. זוגות יהודים נישאו במהלך הכיבוש בטקס יהודי על ידי רב במסווה של חגיגות ימי הולדת ולמחרת קיימו טקס הנישואין האזרחי במשרד רישום הנישואין הסובייטי. בפסח התקיימה אפיית מצות בסתר. בימי השבתון היהודיים העיקריים, ראש השנה ויום כיפור, תלמידים יהודיים רבים היו מגיעים לבית הספר, כשידם הימנית חבושה כדי להימנע מכתובה.

³⁴ אהרון וייס, מידע פרטי בהסתמך על אברהם וייס, שמונה על ידי הסובייטים לתפקיד מפקח ראשי במשרד החינוך האזורי אזורי בלבוב, ופיקח גם על דרוהוביץ' ובוריסלב.

נאסרה פעילותן של תנועות נוער פוליטיות ללא יוצא מן הכלל ואת מנהיגיהן היגלו לסיביר. הגיעו קוסמורגים (מדריכי קומסומוול, תנועת הנוער הקומוניסטית) וכולנו מיהרנו להירשם כדי לסלק כל חשד על פעילותנו הקודמת, בעיקר הציונית. מפגשים רבים התנהלו ובהם ניסו להעביר אותנו שטיפת מוח. חברים קבלו את הנאומים ברוח טובה. אהבנו את רעיון האושר שמביא אתנו הסוציאליזם. אבל עד מהרה התברר שלהבטחות לא היה כיסוי. התלהבותנו דעכה והפסקנו ללכת למפגשים, ואז הופיעו אגיטאטורים, משכנעים עקשנים, מתסיסים ונודניקים, אשר הכריחו אותנו לבוא למפגשים 'בהתנדבות'.³⁵

השלטונות הפעילו במהירות את בתי הספר שהיו סגורים מאז ראשית המלחמה.³⁶ מרבית מערכות הלימוד הממלכתיות-פולניות והפרטיות בוטלו והורחבה רשת בתי הספר האוקראיניים. בדרוהוביץ' נסגר בית הספר התיכון היהודי הפרטי "בלאט", שפעל מאז שנת 1918, לימד עברית כשפה נוספת והיווה מרכז חינוך מוערך על ידי קהילות יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב.³⁷ גם בבוריסלב נסגרו כל מסגרות החינוך שפעלו בה לפני המלחמה וששפת ההוראה בהם הייתה עברית, כגון בית הספר היהודי לבנות, "בית יעקב", ובית הספר "תרבות".³⁸ לקראת סוף ספטמבר 1939 הוכרז על חינוך חנם לכל והוחלט על פתיחתם מחדש של מוסדות חינוך יהודיים בשפת היידיש במקומות שונים בגליציה המזרחית.³⁹ בבוריסלב נוסד בית ספר גדול ביידיש, שבו השפה שימשה אמצעי להעברת אוריינטציה וערכי חינוך סובייטיים והורים יהודים רבים בבוריסלב בחרו לשלוח את ילדיהם לבית ספר זה, גם אם לפני ספטמבר 1939 למדו בבתי ספר פולניים. בניגוד לבוריסלב ולערים

³⁵ "שריפה", בתוך *חוויות שזוכרים*, אברהם האופטמן (ארכיון המחברת), 2.

³⁶ עדות ורדה-רוז'ה גריובר, 11; Irene and Carl Horowitz, *Of Human Agony* (New York: Shengold Publishers, 1992), 60.

³⁷ בית הספר התיכון הוקם בשנת 1858 בשם: בית ספר יהודי ע"ש לאון שטרנבך, וב-1918 שונה שמו לשם: תיכון כללי ע"ש יאגלו (Jagiełło), אם כי נודע בעיר בשם "תיכון בלאט" על שם מנהלו, יעקב בלאט. חלקם היחסי של תלמידים יהודים בבית הספר היה גבוה במיוחד ומוריו היו יהודים. בשנת 1928 הפך לתיכון פרטי, והתלמידים היהודים היו בו רוב מוחלט. Katarzyna Thomas, PhD diss., "Społeczność Żydowska Drohobycza w Latach 1918 - 1939," Uniwersytet Rzeszowski, Poland, 173.

³⁸ אהרון וייס, מידע פרטי בהסתמך על אברהם ויין.

³⁹ אלכס הברמן, איור 4, O.3/7342, *Polski Wiek XX: II Wojna*; Grzegorz Mazur, "Okupacja Sowiecka," in *Polski Wiek XX: II Wojna* (Warszawa: Bellona i Muzeum Historii Polski, 2010), 110. [השנייה]; "Soviet Rule in Eastern Poland 1939-1941", CIA Report, T Document, Jan. 23, 1943, 25. פתיחת בתי ספר ביידיש על ידי הרוסים הייתה חלק ממהלך שהושפע ממניעים אידיאולוגיים ותעמולתיים, שמטרתם הייתה לאפשר לכל לאום בברית המועצות לחנך את אנשיו בשפתם. בצד בתי הספר ביידיש, נפתחו בשנת הלימודים 1940-1939 גם מוסדות אוקראיניים מקבילים, ובמידה מצומצמת, גם מוסדות חינוך פולניים.

רבות אחרות בגליציה המזרחית, בדרוהוביץ' לא נפתח בית ספר שלימד בשפת היידיש.⁴⁰ חינוך ההמשך במוסדות להשכלה גבוהה ולחינוך מקצועי התנהל בשלושת השפות העיקריות, פולנית, אוקראינית ורוסית.⁴¹ בראשית שנת 1940, כחלק מן הפעולות שמטרתן הייתה סובייטיזציה של האזור וניסיון לקרב את הארגונים האוקראיניים הלאומיים, החל תהליך של המרת שפת ההוראה בבתי הספר מידיש לאוקראינית, ולקראת שנת הלימודים 1940-1941 צומצם מספר בתי הספר היהודיים. אך במהלך 1941, כאשר רוסיה הכירה בכך שלא תוכל לסמוך על תמיכה אוקראינית נרחבת, שוב התירו השלטונות פעילויות חינוך ותרבות שנשאו אופי יהודי.⁴²

בתקופה הסובייטית הוקם בבוריסלב בית ספר מקצועי גבוה למקצועות הנפט, ששפות ההוראה בו היו רוסית ואוקראינית. על אופיו המיוחד של בית ספר זה סיפר בזיכרונותיו בנו שרייר:

בחודשים הבאים (נובמבר – דצמבר) של שנת שלוש ונתשע האדמיניסטרציה הסובייטית החליטה לחדש את הלימודים... גם במה שנקרא "בית הספר התיכון הטכני" ברחוב ראקובייצקה (Rakowiecka), לא רחוק מתחנת הרכבת המרכזית... בית הספר הכין בעבר טכנאים לתעשיית הנפט... בזמנים הסובייטיים בית הספר הזה הוסב לבית ספר טכני עם התמחות בעיבוד שבבי "קר"... בבית הספר הרצו כמה מהנדסים פולנים מהצוות שלפני המלחמה... לעתים קרובות היו מגיעים גם מרצים עם הרצאות בנושאים [אידיאולוגיים] שונים... שפת ההוראה הייתה אוקראינית... בנים למדו ביחד עם בנות... יהודים ואוקראינים. פולנים לא היו... והובא גם מספר מסוים של תלמידים

⁴⁰ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 97; אהרון וייס, "תמורות בחינוך יהודי גאליציה המזרחית בתקופת השלטון הסובייטי (1941-1939)", גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין, ד-ה (1978): 427, 433. אוטיליה גרינשלב, מידע אישי. לקראת שנת הלימודים 1941-1940 החלו הורים יהודים רבים בבוריסלב להסתייג מן ההוראה בשפת היידיש, לאחר שנכחו שרמתה נופלת מן ההוראה הפולנית והרוסית, ושלא היו לה תוכניות המשך במוסדות לימוד תיכוניים וגבוהים. ארתור בירמן, איו"ש, VT.5760, O.3, 34:00 והלאה.

⁴¹ דניאל הוכמן, זיכרונות (הוצאה פרטית, ארכיון המחברת), 6; וייס, "תמורות בחינוך יהודי גאליציה המזרחית בתקופת השלטון הסובייטי (1941-1939)", 433; ראול הרמלין, USHMM, חלק 1, 32:55 והלאה. Irene and Carl Horowitz, Of Human Agony, 61;

ברוך פלץ סיפר שבתקופת הסיפוח הרוסי השיעורים בבית הספר התיכון הכללי בבוריסלב שבו הוא למד התנהלו בהתאם לשפתו של כל מורה, והתלמידים הורשו לבחור בכתה ובשיעור, ששפת ההוראה בהם התאימה להם. Baruch Pelz, VHA Code: 32096, Tape 1, 26:25 and on.

⁴² Mazur, "Okupacja Sowiecka," 87; Grzegorz Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie: Część*; Zachodnia, vol. 1 (Piaśtów, Poland: Oficyna Wydawnicza Rewasz, 2013), 55-56 -התת-קראטים של אוקראינה, החלק המערבי].

חיים דויטשמיסטר סיפר בזיכרונותיו על כך שבשלהי תקופת הסיפוח הסובייטי התקיימה פעילות תרבותית וחברתית ענפה ואינטנסיבית בתוך הקהילה היהודית בדרוהוביץ', שכללה מפגשים חברתיים, מסיבות מוסיקה וריקודים ועוד. דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובבוריסלב", 114.

מהאזורים המזרחיים של אוקראינה... יום אחד הודיעו לנו, שלסטודנטים של בית ספרנו מגיעה מלגה בגובה של 72 רובל לחודש... למשפחתנו זו הייתה עזרה רבה.⁴³

הייתה זו תקופה טובה לנוער היהודי לאחר החיים בתקופת השלטון הפולני לפני המלחמה, שהיו מלווים באפליית יהודים במוסדות להשכלה גבוהה ובתעסוקה. בתקופת עשרים ואחד החודשים של הסיפוח הסובייטי בגליציה המזרחית, זכו בני הנוער היהודים ללמוד לימודים גבוהים, כולל לימודי הנדסה, ורבים מהם הספיקו להיקלט בתעשיית הנפט עוד במהלך הלימודים. פתיחתם השוויונית, ללא תשלום, של שערי מוסדות החינוך בשתי הערים ובמוסדות להשכלה גבוהה בערים הגדולות באזור בפני צעירים יהודים, אפשרו להם התמקצעות ברמה גבוהה.⁴⁴

יהודים בתעשיית הנפט תחת שלטון וניהול סובייטי

הלאמת מפעלי התעשייה ואמצעי הייצור בגליציה המזרחית והעברת הניהול לידיים סובייטיות החלה מיד עם כניסתם של הרוסים לאזור 'אגן הנפט' בספטמבר 1939 והושלמה עד ראשית 1940.⁴⁵ אחת הפעולות הראשונות, בהן נקטו הרוסים במהלך אוקטובר 1939, הייתה איגוד כל עובדי תעשיית הנפט - אוקראינים, פולנים ויהודים - במסגרת ועדי פועלים מפעליים (Tsekhkom). הוועדים מונו על ידי השלטונות ותפקידם היה להשתתף בניהול ולפקח על הנהלות המפעלים או על בעליהם הקודמים (אם אלה עדיין הושארו

⁴³ שרייר, *היו זמנים: זיכרונות, אנשים ומאורעות*, 72–74.

⁴⁴ פנקס *הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 97; וייס, "תמורות בחינוך יהודי גאליציה המזרחית בתקופת השלטון הסובייטי (1939–1941)", 441–442.

מאטס הייליג, יליד בוריסלב, כתב בזיכרונותיו שזכה לאפשרות ללמוד בטכניון של לבוב במשך כל תקופת הסיפוח הסובייטי. הוא הועסק כמשתלם במפעלי הנפט בבוריסלב בכל חופשה מן הלימודים, ועם כניסת הגרמנים לבוריסלב ביוני 1941 עבד במגדלי הקידוח של 'נפטא'. Mates Heilig, *Wspomnienia*, 4.

גם ארנולד דיסטלר, יליד בוריסלב, סיפר על ההזדמנות המיוחדת שקבל ללמוד בטכניון בלבוב, דבר שיהודי לא היה מעלה על הדעת בפולין בין שתי המלחמות. לא רק שהלימודים היו חינם, אלא שכסטודנט זכה גם למלגת מחיה נדיבה, שאפשרה לו אפילו לעזור לפרנסת משפחתו בבוריסלב. Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 13: 50 and on.

הלן קפלן, ילידת בוריסלב, סיפרה בזיכרונותיה על חלקן הגבוה של נערות יהודיות בקרב כלל הסטודנטים בפוליסטניקום בלבוב אליו התקבלה ללימודי ארכיטקטורה בתקופת הסיפוח הרוסי. Helene C. Kaplan, *I Never Left Janowska*, 29.

⁴⁵ Weiss, "Some Economic and Social Problems", 77; Ringler, *Krótkie wspomnienia*, 3–4.

במקום).⁴⁶ כך נכנס לפעולה מנגנון של ניהול-על מרכזי ולצידו מערך ניהול-פרטני ברמה מפעלית, שהיה אחראי על ביצוע יעדי הייצור בשטח. השליטה והניהול המרכזיים על תעשיית הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב נמצאו בידי הנהלה אדמיניסטרטיבית ראשית (Ukrnaftokombinat) שמקום מושבה היה בלבוב, ואילו הביצוע בשטח הופעל באמצעות מחלקות משנה בבוריסלב. מאות חברות נפט, שפעלו באזור עם פרוץ המלחמה, אוחדו בחמש חטיבות ניהוליות, וביחד עם מפעלי האוּזוקריט רוכזו תחת הנהלה סובייטית (Ukrnafta) שעסקה בתכנון הייצור ופיתוח בארות נפט חדשות.⁴⁷ הנהלת Ukranafta דיווחה להנהלה הראשית וקבלה מהם הוראות ויעדים לביצוע דרך ועדי הפועלים, שתרגמו את היעדים לנורמות עבודה מפעליות.

במסגרת הלאמת הרכוש הפרטי הולאמו גם מפעלי הנפט, הגז והאוּזוקריט בדרוהוביץ' ובוריסלב והופקעו מידי בעליהם.⁴⁸ לפחות 240 יהודים החזיקו בבעלותם בארות ומפעלי נפט ואוּזוקריט באזור דרוהוביץ' ובוריסלב עד כניסת הסובייטים, והלאמת מפעלי הנפט ובתי הזיקוק רוששה את בעליהם בבת אחת.⁴⁹ רבים מהם נאסרו והוגלו בגלי הגירוש של אוקטובר 1939 ואפריל 1940, ורק בודדים הספיקו לעזוב בזמן ולהציל את עצמם ואת משפחותיהם מגירוש. בודדים נשארו במפעליהם בתפקידים משניים.⁵⁰

לאחר הלאמת מתקני הפקת הנפט ריכזו הרוסים מאמצים ניכרים על מנת להפעיל במהירות מרבית את תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב במלואה, כולל שיקום תשתיות, דרכים, מסילות וגשרים לשינוע התוצרים.⁵¹ בארות הנפט באזור בוריסלב, שלא ניזוקו או ניזוקו מעט כתוצאה מפעולות הלחימה בראשית

⁴⁶ Wierzbicki, "Sowiecka Polityka Ekonomiczna", 208, 210.

⁴⁷ באפריל 1940 פעלו בבוריסלב ודרוהוביץ' שבעה בתי זיקוק (אשר מוספרו על ידי השלטונות הרוסיים לצרכים אדמיניסטרטיביים באותיות רומיות VII-I), 924 בארות נפט (אשר חולקו למטרות אדמיניסטרציה וניהול לשבעה שדות עיקריים), שלש מנסרות, בית מלאכה ראשי ושלושה בתי מלאכה קטנים. בתי זיקוק ובארות נפט נוספים שהופעלו מחוץ לשתי הערים, היו כפופים גם הם להנהלות הראשיות בלבוב ובוריסלב. DALO, R-5040/1/1/32-34; DALO R-5446/25.

⁴⁸ Weiss, "Some Economic and Social Problems", 82; Wierzbicki, *ibid.*, 219.

⁴⁹ עדויות מקס דונר, 2-3; ארתור בירמן, 32:00 והלאה.

⁵⁰ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 168.

עדויות אלכס הברמן, אי"ש O.3/5793, 2; 1, *Część Autobiografii*, Bela Tepper-Brawer.

בני משפחת שוורץ מבוריסלב, שהיו שותפים בבעלות על בארות נפט מניבים לפני המלחמה, עזבו את העיר ללבוב מיד עם כניסת הרוסים לפני שייאסרו כבורגנים ו"אויבי המעמד". הם הצליחו להיטמע בתוך זרם המוני הפליטים שהגיעו באותם ימים ללבוב ונשארו שם עד כניסת הגרמנים בשנת 1941. Alexander Schwartz, "When I Think of Lvov," [Story of a Janovska survivor \(ucsba.org\)](http://www.ucsba.org/Story_of_a_Janovska_survivor) (UCSB Oral History Project., 2004).

על בעלי מפעלי נפט לשעבר, שהושארו במפעליהם ראו להלן בעמ' 62, הערב 58.

⁵¹ CIA Report, "Soviet Rule in Eastern Poland 1939-1941," 23.

המלחמה, חזרו לפעול תוך זמן קצר. בתי הזיקוק הגדולים, 'פולמין' ו'גאליציה' בדרוהוביץ', שהופצו מן האוויר וניזוקו מאד, שוקמו בהדרגה החל מאוקטובר 1939. מרבית בארות הנפט ומפעלי העיבוד השונים שניזוקו, חזרו לפעול במלואם עד חודש דצמבר באותה שנה. פעילות השיקום הנמרצת אפשרה הנעה מחדש של תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובבוריסלב, שמרבית תוצרתה נמכרה לגרמניה בהתאם להסכמות בחוזה ריבנטרופ-מולוטוב, אם כי התפוקה לא הגיעה לרמתה ערב המלחמה.⁵²

בתחילת הסיפוח העדיפו השלטונות הסובייטיים להעסיק בתעשיית הנפט בעיקר עובדים אוקראינים, מהנדסים וטכנאים פולנים נבחרים ויהודים שנחשבו כמהימנים מבחינה אידיאולוגית.⁵³ השתייכות לקומסומול, תנועת הנוער הסובייטית ולמפלגה הקומוניסטית, היוותה בתקופה זו את המפתח לקבלת עבודה במפעלי הנפט ולחיי יום-יום נסבלים, ויהודים בעלי רקע פרולטרי, גם ללא ניסיון קודם בתעשייה, מצאו שם עבודה עד מהרה.⁵⁴

בסתיו 1939, עם תהליך ארגונה מחדש של תעשיית הנפט בידי הסובייטים, הופקדו מרבית תפקידי הניהול הבכיר, בעיקר במגדלי הקידוח ובתי הזיקוק הגדולים, בידי מנהלים רוסים שנשלחו לאזור מברית המועצות ומהשטחים שסופחו אליה וכן משדות הנפט בבאקו.⁵⁵ תפקידי ניהול ביניים אוישו על ידי אנשים "מהימנים", שהתאימו להגדרות החברתיות הרצויות על בסיס אידיאולוגי, למרות שהיו חסרי ניסיון וידע בתחום פעילותם. העדרם של מנהלים מנוסים ובעלי ידע בתעשיית הנפט, שרבים מהם נחשבו על ידי הסובייטים כ"אלמנטים שליליים" ועל כך גורשו מדרוהוביץ' ולא הועסקו בתעשייה, עלה שוב ושוב לדיון, בעיקר לאחר

⁵² Wierzbicki, "Sowiecka Polityka Ekonomiczna," 218.

⁵³ 9 "Wróbel, "Polish Ukrainian Relations during World War II,".

⁵⁴ Boleslaw (Ben) Ringler, *Wspomnienia Z Borystawia, Czas Zagłady*, (Krakow: Wydawnictwo Radamsa, 1995) 7, 9.

שלמה (לשק) שפר סיפר בזיכרונותיו, שאביו נחשב לעובד כפיים ולפיכך מצאו הוא ואביו עבודה בתעשיית הנפט מיד לאחר כניסת הרוסים. בעוד אביו החל את עבודתו במתקני נפט כפועל ייצור, לשק נקלט לעבודה במשרדי ההנהלה האדמיניסטרטיבית, עבר השתלמויות מקצועיות ועסק בחישוב נורמות ופרמיות של העובדים בתעשייה עד פלישת הגרמנים. שפר, *הדרך מעובי היער*, 19–20.

⁵⁵ Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 20; Wróbel, "Polish Ukrainian Relations during World War II," 9. DALO, R-5001/115/94–95; DALO, R-5001/1/115/94–96, 101; World War II,".

כ-270 מומחים רוסים הועברו מרוסיה למחוז דרוהוביץ' על מנת לאייש תפקידי מפתח שונים, כולל מנהלי מחלקות כספים ואספקת הנפט לגרמניה, וכן מפקח על התגוננות אווירית וקומיסאר פוליטי לענייני בטחון. ברשימת העובדים הבכירים בסוף 1940, שהגיעו מתוך ברית המועצות לעבודה בהנהלת בתי הזיקוק בדרוהוביץ', היו שמונה יהודים. לדוגמא, בין העובדים היהודים שהגיעו לדרוהוביץ' ממוסקבה היה יוסף אליאסוביץ' זילברמן, שמונה ב-2.9.1940 למהנדס הראשי של מפעל חלקי ציוד קדוח מס' I. יהודי אחר, אברהם אלכסנדרוביץ' טרקנוב, הועבר לבוריסלב מגומל בבלורוסיה, שם עבד כסגן מנהל כללי בחברת הנפט המקומית (Maineft) וב-9.10.1940 מונה למנהל המחלקה לתכנון בהנהלת מפעלי הקידוח (Ukranafta) בבוריסלב. DALO, R-5040/1/5/70; DALO, R-5040/1/5/63.

שדרישות גבוהות של נורמות תפוקת נפט הועלו בתכנון שהוכתב מגבוה. עד מהרה הסתבר שמדיניות העסקת אנשים "מהימנים" אך חסרי ידע, יצרה מחסור באנשי מקצוע שניתן לסמוך על יעילותם, דבר אשר גרם לשיבושים בהפעלת בארות הנפט ובתי הזיקוק.⁵⁶ אולם, ההתחייבויות הסובייטיות של אספקת נפט לגרמניה במסגרת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, חייבו נקיטת פעולות מיידיות שיאפשרו את הפעלת התעשייה בתפוקה מקסימלית.⁵⁷ משראו שאינם מצליחים להפעיל את תעשיית הנפט של דרוהוביץ' ובוריסלב ביעילות הדרושה, התירו הסובייטים החל מאפריל 1940 את העסקתם של יהודים לא-מפלגתיים, שהיו בעלי מקצוע וניסיון קודם בתעשיית הנפט והאוזוקריט. בין אלה הועסקו אפילו יהודים בעלי בארות נפט ומנהלים לשעבר, שהוגדרו כקפיטליסטים ונכסיהם הולאמו, אבל לא גורשו מסבות שונות במבצעי הגירוש עד אז, והם הועסקו בתפקידים חדשים, בעיקר בניהול בדרג ביניים. בביקורת שערכו הסובייטים בשדה הנפט IV ב-18.4.1940 נמנו במקום 148 עובדים (יהודים ולא יהודים), שהיו בעלי בארות לשעבר וכן עובדים אחרים שלא היו בעלי רקע פרולטרי. בהנהלת בתי הזיקוק נמנו 69 עובדים (מתוך 112 העובדים במקום), שהיו בעלי בארות נפט לשעבר. עם חלוף הזמן, מצאו הסובייטים "אלמנטים עוינים" בתפקידי ניהול בדרגות ביניים כמעט בכל המפעלים. כך זוהה ב-19.3.1941 ג. רינגל, יהודי מבוריסלב, בעל בארות נפט בעבר, שעבד כמהנדס הראשי בשדה הנפט VIII. הוא הושאר בתפקידו.⁵⁸

⁵⁶ ארתור בירמן סיפר על אביו, ירוחם בירמן, שעסק שנים רבות לפני המלחמה בניהול חשבונות בתעשיית הנפט בבוריסלב, הועסק בפועל על ידי הרוסים כמנהל חשבונות ראשי, בעוד שמנהל החשבונות הרוסי שנשלח מבריה"מ לבוריסלב, היה עובד כפיים וחסר כל ידע בניהול חשבונות. ארתור בירמן, איו"ש, 35: 32 ואילך.

⁵⁷ ניהול תעשיית הנפט על ידי הרוסים בין השנים 1939-1941 לא היה יעיל. במהלך 21 חודשי הסיפוח של אוקראינה המערבית נעשו על ידי השלטונות הסובייטיים השקעות הוניות גדולות מאד בהגדלת אמצעי ייצור שונים, כולל חפירת בארות נפט חדשות ושיפורים בבתי הזיקוק. חלק ניכר מן ההשקעות נעשה בכוח אדם על ידי תוספות עובדים מסיביות, תוכניות הדרכה והשתלמות, הארכת שעות עבודה והוספת משמרות. על פי הנתונים הרוסיים הרשמיים, לפני המלחמה הועסקו בתעשיית הנפט בשטחים שעברו לשליטה הרוסית 6,850 עובדים ואילו בתקופת הסיפוח הרוסי, בינואר-פברואר 1940, הועסקו בה 12,000 עובדים. ההשקעות הכוללות בפועל של הרוסים בשנת 1940 היו כמעט כפולות מן המתוכננות (בהשוואה ל-65 מיליון על פי התכנון, הושקעו בפועל 123 מיליון רובל), אך תפוקת הנפט גדלה בכ-10% בלבד. דוחות פנימיים של סוף שנת 1940 ציינו אי-עמידה בנורמות וביעדי תפוקת הנפט. Wierzbicki, "Sowiecka Polityka Ekonomiczna," 208-209;

.DALO 3281, R-5446, Op. 25a

⁵⁸ DALO, R- ; Weiss, "Some Economic and Social Problems," 98 ; Mazur, "Okupacja Sowiecka," 101
.DALO, R-5040/1/7/75 ; DALO, R-5040/1/1/42 ; 5001/115/19

מאוריצי רינגלר מבוריסלב התחבא לאחר כניסת הרוסים לעיר מחשש שיגורש לסיביר על רקע היותו קפיטליסט לשעבר. החשש התגבר לאחר שבתעודת הזהות החדשה שהונפקה לו, הוטבעו החותמות "סעיף 841" (תעשיין בורגני) ו"סעיף 11" (איסור מגורים בעיר).⁵⁹

מכר שלי, מהנדס במקצועו... הרגיע אותי והביא אותי להנהלה, אל הממונה הראשי... הוא הציג אותי כמומחה בעל מוניטין בתחום הנפט, בעל ניסיון בהפעלת מפעלי קידוח מושבתים. [הממונה] שמח מאוד ואמר שאני בדיוק האדם שאותו הוא מחפש... הוא הכניס אותי מיד לעבודה בהנהלה כמכונאי ראשי והעמיד לרשותי חדר גדול עם טלפונים.⁶⁰

שמואל רוטנברג, שהיה מנהלה האדמיניסטרטיבי של חברת הנפט 'גאליציה' עד פרוץ המלחמה, חזר לדרוהוביץ' לאחר שברח ממנה מאימת הגרמנים בספטמבר 1939, ומונה על ידי הסובייטים למנהל המחלקה המסחרית באותה חברה עצמה, שבינתיים הולאמה על ידם.⁶¹

יוסף מציס, מי שהיה עד ראשית המלחמה מנכ"ל 'גאליציה', חזר לדרוהוביץ' לאחר שעבר לטרוסקביץ' כדי להימנע מהגלייה ומונה לתפקיד ניהול בדרג ביניים ב'גאליציה'.⁶²

מאוריצי-משה שוורץ מדרוהוביץ', שהיה מהנדס בעל מוניטין בתחום הפקת נפט לפני המלחמה ובארות הנפט שלו בבוריסלב הולאמו על ידי הרוסים מיד לאחר כניסתם, הוחזר לתפקיד ניהולי עד סיום הסיפוח הרוסי למרות הרקע הקפיטליסטי שלו.⁶³

⁵⁹ מאוריצי-משה רינגלר נולד בבוריסלב בשנת 1906, למד הנדסה, התפרסם כמתכנן וממציא של ציוד לתעשיית הנפט ורשם מספר פטנטים. מפעל מכשירי הקידוח אותו ניהל הולאם באוקטובר 1939, הוא עצמו ומנהלים יהודים בכירים נוספים פוטרו מעבודתם ונותרו מחוסרי עבודה ועל כן מיועדים לגירוש. לאחר שהתחבא בדירת מכרים במשך מספר חודשים, הוחזר לעבודה בעזרת קשרים אישיים. בהמשך נודע כמומחה להצלת בארות נפט מושבתות והחזיק בתפקידי מפתח בתעשיית הנפט הרוסית כיועץ מיוחד למיניסטריון הנפט. הפספורט שלו ובו חותמת "הסעיפים" המרשיעה, הומר במכתב מטעם ה-NKWD, שהתיר לו תנועה חופשית ברחבי ברית המועצות. במהלך הכיבוש הגרמני הועסק בבסקידן ארדול/קרפאטן אויל בתפקיד מנהל המשרד הטכני של החברה ואף קבל מכתב הגנה אישי ("מכתב ברזל") חתום על ידי פרידריך קצמן (Katzmann), מפקד הס"ס והמשטרה של מחוז גליציה. רינגלר כתב יומן מפורט בין השנים 1939-1944, שנמצא בידי משפחתו והעתק ממנו נמסר למחברת.

⁶⁰ Ringler, *Krótkie wspomnienia*, 9.

⁶¹ רוטנברג הואשם כעבור זמן מה בבעלות על אדמות ורכוש ("קולאק"), ולאחר שעבר חקירות והשמצות, עזב את תפקידו, עבר לעיירה טרוסקביץ' הסמוכה, ועבד שם כמנהל חשבונות עד סיום הסיפוח הרוסי. Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 3.

⁶² Ibid.

⁶³ עדות מרילה שוורץ-בירמן, איז"ש, 5594, O.3/VT, 20:24 ואילך.

חצי שנה לאחר הסיפוח, בראשית חודש מרץ 1940, 57 אחוזים ממנהלי הביניים באדמיניסטרציה והמחלקות הטכניות בבית הזיקוק מס' IV בדרוהוביץ' היו יהודים.⁶⁴ באפריל 1940 הם היוו 24 אחוזים מהנהלה הראשית של מפעלי הנפט בבוריסלב, וארבעים אחוזים מהנהלות בתי הזיקוק בדרוהוביץ'. לדוגמא: וילהלם הרמנסדורפר מונה מכונאי ציוד לתפקיד מנהל משרד השדה של בתי הזיקוק מס' IV בדרוהוביץ'. אחריו מונו שלושה יהודים נוספים לתפקידי ניהול ביניים במפעל. משה קרוכמל, חשמלאי במקצועו, מונה כראש ועד המפעל. באותו זמן בבית הזיקוק מס' II בעיר, הפועלת רוזה וברוב מונתה לתפקיד מזכירת ועד המפעל.⁶⁵ שלושה חודשים לאחר מכן, ביוני 1940, הוו יהודים 51 אחוזים בהנהלה הראשית של בתי הזיקוק בדרוהוביץ', מרביתם מונו על ידי הסובייטים כמהנדסים ראשיים.⁶⁶ עם זאת, התפקידים הבכירים ביותר נשמרו בידי רוסים ואוקראינים, וברשימת 13 המנהלים הכלליים של בתי הזיקוק בדרוהוביץ', לא נמצא אף יהודי אחד.⁶⁷

בין הפליטים היהודים, שהגיעו לדרוהוביץ' ובוריסלב משטחי הגנרלגוברנמן, היו כאלה שלא גורשו לברית המועצות בגלי הגרוש שכללו פליטים משום שמומחיותם וניסיונם היו דרושים לתעשייה. גיאורג אדולפוביץ' הבר, שהגיע לבוריסלב כפליט, התקבל לעבודה כמהנדס הסקה. אוטו שמואלוביץ' ברסלר, הגיע לדרוהוביץ' כפליט מפולין, עבד כמהנדס ראשי בבתי הזיקוק. שניהם לא גורשו והוחלט להשאירם בבוריסלב.⁶⁸

⁶⁴ גם יהודים בעלי השכלה בינונית ונמוכה, מונו לתפקידי ניהול שונים. בין המנהלים היהודים בדרג ביניים היו מנהל בית זיקוק, מנהל מפעל, מהנדס חשמל ראשי ומנהל כח אדם והדרכה. DALO, R-; DALO, R-5001/115/44–45. 5001/115/60–66.

⁶⁵ ב-18.4.1940 דיווח הוועד העירוני (Gorkom) על שורת מינויים חדשים לתפקידי ניהול במפעלי הנפט בבוריסלב. מתוך 414 מינויים, מונו 100 יהודים (24 אחוזים), 159 פולנים, 158 אוקראינים וששה אחרים. DALO, R-5040/1/1/41. ברשימת מינויים חדשים לתפקידים בכירים בהנהלת בתי הזיקוק בדרוהוביץ' ובוריסלב, 43 אחוזים היו של יהודים. DALO, R-5001/1/115/19, 81.

⁶⁶ DALO, R-5001/115/81.

⁶⁷ DALO, R-5001/115/84.

⁶⁸ גיאורג אדולפוביץ' הבר לא היה חבר-מפלגה. הוא הגיע כפליט משטחי פולין ללבוב, עבר לבוריסלב בפברואר 1940 ועבד כמהנדס הסקה במפעל הקידוח מס' I בתפקיד שהוגדר על ידי מנהליו כ"עבודה רבת אחריות", דבר שהכריע לטובתו בהחלטה שלא לגרש אותו לתוך ברית המועצות בגל הגירושים של פליטים שנערך באותו זמן. DALO, R-5040/1/5/102–103.

אוטו שמואלוביץ' ברסלר, יליד ביילסק (Bielsk) בפולין, הגיע לבוריסלב בינואר 1940, עבד מאז כמהנדס ראשי בבתי הזיקוק בדרוהוביץ' ולא גורש. גם הוא לא היה חבר-מפלגה. DALO, R-5001/1/115/129.

ההיסטוריוגרפיה האוקראינית והפולנית נוהגת לציין, שיהודים הועדפו על ידי הסובייטים בתעסוקה ובמיוחד בתפקידי ניהול, משום שהיו קומוניסטים וחברי-מפלגה.⁶⁹ אולם, בדיקה עובדתית מעלה שיהודים מעטים מאד מאלה שהועסקו בתעשיית הנפט בתקופת הסיפוח הסובייטי, השתייכו למפלגה הקומוניסטית. מנתונים סטטיסטיים שונים שהוכנו בתקופה זו לצרכים פנימיים על ידי הסובייטים עצמם עולה, שמתוך רשימות שמיות של עובדים במפעלי נפט שונים ובתי מלאכה קשורים בבוריסלב ודרוהוביץ', רק כחמישה אחוזים מבין היהודים היו חברי המפלגה הקומוניסטית.⁷⁰

בבוריסלב, שמעון הושענוביץ' בורג, עבד כטכנאי בבית הזיקוק מס' VI, מונה למנהל המפעל, על אף שלא היה חבר-מפלגה, ובהמשך זיכה את המפעל שלו במדליית הצטיינות.⁷¹ אדולף יעבובוביץ' גרוטובסקי, שהתחיל את עבודתו כטכנאי בבית הזיקוק מס' VI, ללא רקע פרולטרי ומבלי שהיה חבר-מפלגה, מונה לתפקיד מנהל בית הזיקוק. בדרוהוביץ', בנימין קמרמן, מונה לתפקיד מנהל בית הזיקוק מס' VII ופדיר זוסמן מונה לתפקיד עוזר מנהל בבית הזיקוק מס' 1. במחוז דרוהוביץ', מונה שמעון דורנברג למנהל בתי הזיקוק מס' XVII בלסקו (Lesko) ומשה קרמר למנהל בתי הזיקוק מס' XVIII בגלמבוקיה (Głębokie). איש מהם לא היה חבר-מפלגה.⁷²

כחלק מן האידאולוגיה המרקסיסטית-קומוניסטית ולצרכי תעמולה, הקדישו הסובייטים מאמצים רבים לפתרון בעיית האבטלה הנרחבת ששררה בשנות השלושים בין היהודים בגליציה המזרחית, והייתה חריפה

⁶⁹ פולנים ואוקראינים ראו ביהודים משתפי פעולה עם הכובש הרוסי מאחר שהיו בין היהודים חברים פעילים של המפלגה הקומוניסטית ("Żydokomuna", "Judeo-communism").

Michlic, "The Soviet Occupation of Poland," 143-144; Central Office of the National Judicial Authorities for the Investigation of National Socialist Crimes, Trial of SS Lieutenant Fritz Hildebrand, Proceedings of Indictment of the Prosecution Attorney, Bremen 29a Js 32/62, 7.6.63, Js 268/64 22.9.65, Bundesarchiv Ludwigsbur., BArch L file B 162/ 5833, 442-443 [להלן: משפט הילדברנד 1966/67].

⁷⁰ מנתונים סטטיסטיים שונים, שהוכנו לצרכים פנימיים בתקופת השלטון הסובייטי, עולה שבתוך רשימות שמיות של אנשים במסגרות שונות בתעשיית הנפט של בוריסלב ודרוהוביץ', הכוללות סה"כ 177 יהודים ומפרטות השתייכות למפלגה הקומוניסטית, רק תשעה (חמישה אחוזים) היו חברי-מפלגה או חברי הקומסומול. DALO, R-5001/1/115/ DALO, R-5040/1/5/7; 1,5,8, 11, 13-16, 19, 44-45, 60-66, 94-95, 125, 129-132.

⁷¹ שמעון (שימק) בורג, היה מנהל חשבונות במקצועו, שעבד בבתי הזיקוק 'גאליציה' לפני המלחמה. בתקופת הסיפוח הרוסי החל עבודתו כטכנאי ובהמשך מונה למנהל מפעל. בתקופת הכיבוש הגרמני יועסק על ידי חברת קרפאטן אויל בדרוהוביץ' כעובד "נדרש" בתשלובת 'גאליציה'-לשעבר ויהיה אחד הראשונים שהועברו לבית המומחים המוגנים של קרפאטן אויל, ה"בית הלבן". כשראה שנשקפת סכנה לחייו ברח לבונקר ביערות בוריסלב, וכשנתפס ניסה לירות בגרמני שעצר אותו והוצא להורג. ראה עמ' 144 ו-154.

⁷² DALO, R-5001/1/115/42-43.

במיוחד בבוריסלב ודרוהוביץ' כתוצאה מההתכווצות המתמשכת של תעשיית הנפט.⁷³ מסבה זו וכן על מנת להגביר את תפוקת ייצור הנפט פתחו השלטונות תוכניות הכשרה אינטנסיביות, שנועדו להוסיף כוח אדם מיומן לצורך הגברת התפוקה ובמקביל, כדי לספק עבודה לכל. הכשרות מקצועיות אלה היו בעלות משמעות עקרונית ומעשית עבור האוכלוסייה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב, שבתקופת הרפובליקה השנייה הודרה מתעשיית הנפט במכוון.

יהודים רבים השתתפו בתוכניות ההכשרה. לדוגמא, בתוכניות השתלמות, שהתקיימו בחודש מרץ 1940, לפחות שלושים אחוזים מבין המשתתפים היו פועלים יהודים, ביניהם מפעילי ציוד, טכנאי מדידות, מסיקים ועובדי מעבדה ולפחות חמישה מתוך שבעה המדריכים, היו יהודים, רובם מהנדסים.⁷⁴ כפועל יוצא מהדרכות אלה ומגיוס נרחב של עובדים חדשים, מחודש מרץ 1940 ואילך העסיקו מפעלי נפט בינוניים וקטנים בדרוהוביץ' ובבוריסלב יותר ויותר יהודים כפועלים במפעלי הייצור ובהנהלה ובדרגי ניהול הביניים. גם בתפקידים טכניים והנדסיים היה חלקם גבוה בהרבה מחלקם באוכלוסייה, ביניהם כאלה שעברו לעבוד בתעשיית הנפט ללא ניסיון קודם אך קבלו ידע מקצועי מתאים לאחר קורסי ההכשרה. יהודים תפסו מקום נכבד בין מומחי הקידוח, מהם כאלה שזכו לאחר מכן לציון כ"עובדים מצטיינים". כך לדוגמא צוין שמואל אברמוביץ' קרוג, כמי ש"עובר בקביעות את תפוקת ייצור הנפט המתוכננת", וכמוהו צוין לשבח גם פיליפ מאירוביץ' קלוברג, שעבד כראש הצוות, כמי ש"מגיע לרמות תפוקה של 110%".⁷⁵ נמצאו ביניהם כאלה שהנהלות אפשרו להם תנאי עבודה מיוחדים, לאחר שנמצאו מועילים במיוחד לתעשייה. מאוריצ'י רינגלר

⁷³ מדוחות רוסיים פנימיים עולה, שמספרם הכולל של המובטלים בבוריסלב ערב המלחמה, באוגוסט 1939, היה 6,000 איש. בעקבות ההרס שנבע מפעולות לחימה והשינויים בארגון הכלכלי, הגיע מספר המובטלים בבוריסלב לכדי 13,000 איש ב-23 לחודש מרץ, 1940. תוכניות ההכשרה הנרחבות, שאורגנו על ידי שלטונות הסיפוח, החלו באותו חודש וממדי האבטלה צומצמו באופן דרסטי. DALO, R-5040/1/1/ 32–34.

⁷⁴ DALO, R-5001/1/115/56–57, 59.

⁷⁵ לוין, *תקופה בסוגריים (1941-1939)*, 89 ; 98 Weiss, "Some Economic and Social Problems,".

DALO, R-5040/1/4, 46–48, 51–53 ; DALO, R-5001/1/1/43.

רגינה ויסר ספרה בעדותה, שבעלה זיגמונט, שהועסק על ידי הרוסים בתפקיד של קודח בבארות הנפט, קיבל משכורת טובה במיוחד לאור ביצועיו הגבוהים, שהספיקה לפרנסת משפחתם ומשפחותיהם המורחבות. עדות גינה ויסר, איז"ש, O.62/75.1.

פרטים מעניינים על המצוינות המקצועית של מומחי הקידוח היהודים של בוריסלב סיפר שלמה (לשק) שפר, שהיה מומחה קידוח מבוריסלב, בראיון, שנערך עמו בישראל בשנת 2012 סמוך ליום הולדתו המאה. ארכיון ארגון יוצאי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, שפר, קטעי עדות, חלק 1, 05:20 ואילך [דרוהוביץ' בוריסלב והסביבה - שפר](http://drohobycz-boryslaw.org) (drohobycz-boryslaw.org).

קבל מכתב הוקרה מהנהלת תעשיית הנפט הרוסית ובו צוין, שהמצאותיו תרמו ליעול העבודה והגברת התפוקה ב"רמה יוצאת מן הכלל".⁷⁶

על פי מקורות שונים, מספר היהודים שהועסקו בתעשיית הנפט בבוריסלב, סחודניצה והכפרים הסמוכים ערב הסיפוח הסובייטי היה בין 200 ל-500 איש. באמצע 1940 היה מספר העובדים היהודים בתעשיות הנפט בבוריסלב כאלפיים איש (24 אחוזים מתוך 8,226 סך כל המועסקים בתעשיית הנפט בעיר). בדרך דומה ניתן להעריך את מספרם של יהודים עובדי תעשיית הנפט בדרוהוביץ' בתקופת הסיפוח בכ-500 איש נוספים ובסך הכל במחוז דרוהוביץ' הועסקו בתעשיית הנפט בתקופה הסובייטית כ-2,500 יהודים, פי שלוש ויותר מאשר בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה.⁷⁷

⁷⁶ שיטות העבודה והמכשירים שהמציא מאוריצי רינגלר זכו לשימוש נרחב בתקופת הסיפוח הרוסי ואחריה, ובמיוחד צוינו לשבח שיטות וכלים שפיתח להפעלת קידוחים נטושים וחסומים. במכתב שקבל משלטונות ברית המועצות רינגלר הוכר כממציא פורה, בעל זכויות יוצרים רשומות ופטנטים בין-לאומיים בעלי ערך מיוחד לתעשיית הנפט הרוסית, והוא זכה לפרס כספי בגובה של כ-100 משכורות פועל ממוצע (המכתב נמצא באוסף משפחת רינגלר).

⁷⁷ הנתונים מבוססים על מקצועות ומשלח היד שצוינו על ידי יהודי בוריסלב ברשימות משלמי המסים לקהילות היהודיות בדרוהוביץ' ובבוריסלב ורשימות בעלי מנוי טלפון בשנת 1938, לא כולל בעלי מפעלי נפט יהודים. נתונים אלה עומדים בסתירה להנחתו של דב לוין, לפיה מספר העובדים היהודים בתעשיית הנפט בתקופת הסיפוח הרוסי, היה זעום. לוין קובע שם, שבדרוהוביץ' ובבוריסלב שבתקופת הסיפוח הסובייטי עבדו בתעשיית הנפט רק יהודים שעבדו בתחום זה לפני המלחמה, ושלא נוספו אליהם עובדים יהודים חדשים, אך הנתונים העולים מן הדו"חות הפנים-מפעליים מראים אחרת. לוין, *תקופה בסוגריים (1939-1941)*, 89; 32-34; DALO, R-5040/1/1; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 155.

על הערכת מספר היהודים שהועסקו בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובבוריסלב בתקופת הרפובליקה הפולנית השנייה ראו בעמודים 42-43.

נספח ג: מפות ואיורים

מפה ד: חלוקת שטחי פולין לאחר הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, 1939-1941

גליציה המזרחית תחת סיפוח סובייטי ושטחי פולין תחת כיבוש גרמני

מקור: ארגון יוצאי דרוהוביץ'-בוריסלב

איור ז: מפגש קצינים גרמנים ורוסים בין דרוהוביץ' וסטרי, ספטמבר, 1939

מקור: TIMENOTE

יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב במחצית הראשונה לכיבוש (יולי-דצמבר 1941)

על סף הכיבוש הגרמני

הצבא הגרמני, שפלש במבצע ברברוסה ב-22 ביוני 1941 לשטחים שסופחו על ידי ברית המועצות בספטמבר 1939, נע מכיוון סלובקיה לדרוהוביץ' ובוריסלב. ימים אחדים לפני הפלישה ניתן היה להבחין בתנועה חריגה של כלי רכב צבאיים וחיילים רוסים ליד בוריסלב, אך התושבים המקומיים ייחסו זאת לאימונים מתוכננים של הצבא האדום.¹ מאוריצי רינגלר סיפר, כי נראה היה שהמנהלים הרוסים הבכירים בתעשיית הנפט ידעו מראש על הפלישה של הצבא הגרמני לשתי הערים לפחות יומיים לפני שהתרחשה בפועל, אם כי שמרו על הדבר בסוד.

ב-20 ביוני 1941 קרא לי המנהל אוכרימנקו (Ochrymenko) (המנהל הראשי של משרד התכנון הרוסי של תעשיית הנפט בבוריסלב) והודיע לי בסודיות גמורה, שעומד להתרחש משהו 'מאד לא נעים', אבל לא פירט. אמר לי לשמור על זהירות ולהיות בכוננות לקראת הבאות. הייתה לנו הרגשה ברורה שמלחמה תפרוץ בכל רגע. המלחמה בין רוסיה וגרמניה פרצה ב-22 ביוני. אוכרימנקו קרא לי שוב לבוא אליו בערב ואמר לי לארוז חפצים ולהתכונן לבריחה לתוך ברית המועצות והבטיח לשלוח לי מכונית שתאסוף אותי... היה לי רושם, שהם ידעו על כך מראש... ולכן הוציאו משלוחים של כלים ומכוניות יקרי ערך עוד לפני שהמלחמה פרצה בפועל.²

על הדרך בה חוו יהודי בוריסלב את יום הפלישה הגרמנית סיפר בנו שרייר :

אני זוכר במדויק את יום ה-22 ביוני... התעוררתי בגלל רעש של מטוסים כבדים. הגרמנים הפציצו את 'פולמין'. שוב, כמו ב-39 'פולמין' בוערת. דרך הרחוב שלנו התחילו להוביל לבית החולים הצבאי ב'פולמין', בו עבדו שני אחי, פצועים מפשמישל (Przemysl) שנמצאת בגבול... התחילה אז, התנפלות על החנויות... לא היה שם הרבה מה לקנות, אולי קצת גפרורים, סבון ונפט, אבל אחרי שעה גם זה אזל. זבנים שענייניהם בראשם... החביאו לעצמם ולמקורביהם סחורות שונות. בעיר התחילה מהומה ובהלה. המקומיים לא ידעו מה לעשות. הסובייטים... קראו לשקט ומשמעת. לפי דעתם לא

¹ Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*, 63

² Ringler, *Krótkie wspomnienia*, 5

למעשה, רינגלר מספר על הקדמה של פינוי מומחים מדרוהוביץ' ובוריסלב יומיים לפני מבצע ברברוסה ושבוע שהתקבלה החלטה רשמית של השלטונות הרוסים על פינוי כזה שבוע מאוחר יותר ב-27.6.1941: "עדיפות ראשונה תינתן למומחים ולסגל ההנדסי-טכני של מפעלים בעלי חשיבות אסטרטגית." לוי, *תקופה בסוגריים (1939-1941)*,

היה מקום לפאניקה. 'הצבאות הסובייטיים הרי מתכוננים ולבטח יהדפו ויגרשו את הגרמנים, המלחמה תועבר לשטח הגרמני ושם הרי תוכרע'.³

פלישת הצבא הגרמני לשטחי גליציה המזרחית קטעה את תהליכי הסיפוח הסובייטי של האזור ואת פיתוח הפקת הנפט. ב-23 ביוני 1941, טרם כניסת הגרמנים אל שתי הערים, פתחו הרוסים במעשי חבלה נרחבים בתשתיות תעשיית הנפט בבוריסלב ודרוהוביץ', תחנת החשמל ותשתיות אחרות, סילקו ציוד רב מתוך המפעלים והרסו והבעירו את כל היתר בשיטת "האדמה החרוכה". כתוצאה מן האש והשרפות ניזוקו בתים יהודיים רבים.⁴ במעשי החבלה השתתפו חיילי הצבא האדום שנשלחו לשם כך ואנשי מנגנוני המודיעין הסובייטיים.⁵ על החבלות שבצעו הרוסים סיפר לימים מקס דונר:

שלושה ימים לפני הנסיגה מן העיר, החלו הרוסים להרוס אותה. היה להם חשוב, שבארות נפט בעלות ערך, לא יפלו לידי האויב. הרוסים זרקו רימונים לתוך הבארות והציתו אותן. כשהאש התפשטה והגיעה למעלה, התמוטטו מגדלי העץ (של מגדלי הקידוח) בקול נפץ והלהבות אחזו בבתים הסמוכים. כך נשרפו בתים יהודיים רבים. בערו מכלי נפט והתפוצצה תחנת הכוח, שסיפקה חשמל

³ בנו שרייר נולד בדרוהוביץ' בשנת 1924 במשפחה ענייה, היה בן 17 כשהגרמנים נכנסו לעיר בשנת 1941, ברח לתוך ברית המועצות ושם שרד. את זיכרונותיו המפורטים מתקופת השואה כתב בין השנים 1989-1997. Benio Schraye, *Były Lata: Wspomnienia, Ludzie i Wydarzenia*, 66 [היו זמנים: זיכרונות, אנשים ומאורעות, אתר ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב]. drohobycz-boryslaw.org שרייר בניו.

⁴ עדויות זאב הנדלר, איז'ש O.3/7989, 21; ריטה הרמלין, USHMM, תמליל, חלק 1, צד 2, 12; גינה ויסר, איז'ש O.62/75, 1; תמר סוקול-דיאמנט, *יומן 1944* (ארכיון המחברת), 7; אידה ראנד-וילף, 16; עמליה שיינפלד-בוכמן, *שואת יהודי דרוהוביץ'* (הוצאה פרטית, ארכיון המחברת), 36; שפר, *הדרך מעובי היער*, 26; Ringler, *Krótkie*; Henryk Grynberg, *Drohobycz*; Joseph Hirsch, VHA Code: 581, 31:00 and on; *wspomnienia*, 6; Wróbel, "Polish-Ukrainian Relations during World War"; *Drohobycz* (Warszawa: W.A.B., 1997), 65. II," 213-215.

⁵ בהיותו איש-אמון של הרוסים בתקופת הסיפוח, עקב מאורצי רינגלר מקרוב אחר פעולות החבלה שבצעו הרוסים לפני נסיגתם וסיפר שאנשי המנגנון של המודיעין והצבא הרוסי הרסו והשמידו באופן שיטתי את כל מפעלי הנפט העיקריים בבוריסלב ובדרוהוביץ'. על פי הוראה שקיבל, עסק הוא עצמו בהשמדת המסמכים התוכניות והשרטוטים החשובים ביותר. Ringler, *Krótkie wspomnienia*, 6.

לאחר שבצעו את החבלות במתקנים האסטרטגיים, השאירו הרוסים מחלקות הגנה (Brygady Ochronne), שתפקידן היה לשמור ולהגן עליהם מפני השתלטות על ידי הגרמנים, עד שיחזרו לידיים רוסיות. בריגדות אלה התפזרו בימים הראשונים לאחר נסיגת הרוסים. בין החברים בבריגדות ההגנה היו גם יהודים, בעיקר כאלה שנחשבו לאנשי-אמון בתקופה הרוסית. עדות משה בלם, איז'ש O.3/1814, 3.

ריטה הרמלין, ילדת בוריסלב, סיפרה בעדותה על כך שלאחר שהרוסים חיבלו בתחנת הכוח בבוריסלב, מערכת החשמל לא חזרה לפעילות מלאה במהלך כל תקופת הכיבוש הגרמני. עדות ריטה הרמלין, USHMM, תמליל, חלק 1, צד 2, 12-13; Marion Speicher, VHA Code: 2966, Tape 3, Segment 67, 9: 50 min. and on.

למחצית המחוז... על מחסני הקמח שפכו נפט ואת בתי המלאכה שרפו עד היסוד. מעיר תעשייתית

עשירה נותר אפר... והיא בערה במשך שלושה-ארבעה ימים.⁶

מרדכי מרקל, יליד בוריסלב, סיפר על שריפת מפעלי האוזוקריט ליד ביתו בבוריסלב על ידי הרוסים: "גרנו... לא רחוק ממפעל השעווה. הרוסים השמידו את המפעל בזמן הנסיגה ושרפו כמעט חצי מהרחוב בו גרנו במשך שנים... תשעים וחמישה אחוזים מתושבי הרחוב היו יהודים, ורק חמישה אחוזים היו פולנים או אוקראינים. הרחוב נשרף עם כל הבתים והחנויות שבו וכל הרכוש של יהודים."⁷

בין ה-23 וה-24 ביוני 1941 ברחו הרוסים מדרוהוביץ' ובוריסלב ואיתם עזבו מזרחה אל תוך רוסיה בין 4,500 ל-5,000 יהודים שהתגוררו בשתי הערים, רובם צעירים. בין העוזבים היו בין 2,500 ל-3,000 יהודים שעזבו את דרוהוביץ' ולמעלה מ-2,000 יהודים מבוריסלב.⁸ בין אלה שעזבו ביחד עם הרוסים היו כ-1,200 צעירים יהודים מבוריסלב ומספר לא ידוע של יהודים מדרוהוביץ', שגויסו לצבא האדום בתקופת הסיפוח הסובייטי וחויבו להצטרף לכוחות הנסוגים.⁹

⁶ עדות מקס דונר, 3.

⁷ מרדכי מרקל, *היציאה מהגיטו*, 3.

⁸ עדויות סוניה בקנרוט ארמל, אי"ש M.49.E/2575, 1; יונס פריש, אי"ש M.49.E/2465, 1 ואי"ש O.3/6844, 1; סופיה צוקר, אי"ש O.3/6817, 1; איגנצי שטרנבך, מפעל התרגומים של עדויות השואה מיסודו של יוסלה כרמין, קיבוץ מגן, אי"ש O.17/276, 5-6; אלכסנדר שרון (ארכיון המחברת); מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 155; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 168; 136; Held, *A Tyśmienica Nadal Płynie*; Ludw. Heublum, Across; Three Continents, אתר ארגון יוצאי דרוהוביץ'-בוריסלב (תאריך גישה: 5.2.2024) drohobycz-boryslaw.org; Heublum-Friedman-Stegman

Jozef Lipman, "Memories of a Lost Childhood: the German Occupation of Poland in World War II from the Perspective of a Jewish Child," in *Vanished World*, a lecture held in Görlitz, 15.2.1997. Access date: 30 March 2024 Memories of a lost childhood: the German occupation of Poland in World War II from the perspective of a Jewish child | Vanished World

מספר היהודים הגבוה יחסית, שעזבו לברית המועצות משתי הערים עולה גם מהשוואת גודל האוכלוסיות היהודיות בשתי הערים ב-1939 לפני כניסת הרוסים (ראו עמ' 59) ובספטמבר 1941 לאחר כניסת הגרמנים (ראו טבלה 5 בעמ' 74) ומתוך העדויות שהשאירו השורדים. זהו שיעור גבוה פי כמה משיעור היהודים שנמלטו עם הרוסים הנסוגים מרחבי גליציה המזרחית, שעמד על כ- 4-5% מכלל האוכלוסייה היהודית שם. ראו אישור להערכות מספריות אלה גם בעמ' 173.

⁹ דוגמא לדרך גיוסם של יהודים על ידי הרוסים הנסוגים היה ישראל וייס, שהתגורר בכפר חירוב (Chyrów) במחוז דרוהוביץ'. וייס גויס לצבא האדום ב-1940 ועבר אימונים קבועים. ב-26.6.1941 קבל פקודה להתייצב בדרוהוביץ', הצטרף אל הכוחות הרוסים הנסוגים והמשיך איתם במהלך שבוע נסיעה מדרוהוביץ', בלא שהצטיידו במזון ואספקה כלשהי ברכבת שהייתה מלאה פליטים וחיילים לעיר ניקופול (Nikopol) במחוז דנייטרופטרובסק. מרבית החיילים במחלקתו היו יהודים. עדות ישראל וייס, ארכיון מורשת, A.407, 3-4.

עוד בין העוזבים היהודים היו טכנאים ומהנדסים בתעשיית הנפט, שקבלו מהמנהלים איתם עבדו בתקופת הסיפוח הצעות עבודה במקצועם בברית המועצות והועברו על ידם לקזחסטן. אלכסנדר שרון, יליד בוריסלב, היה מהנדס נפט צעיר בתקופת הסיפוח הרוסי ולאחר שהובטח לו על ידי מנהליו שיקבל עבודה במתקני הנפט בקזחסטן, נמלט לברית המועצות עם הכוחות הרוסים הנסוגים.¹⁰

צעירים יהודים, ביניהם עניים רבים, שהיו פעילים פוליטיים בתקופת הכיבוש הרוסי, הצטרפו לנמלטים.¹¹ יעקב שטורך מדרוהוביץ', היה קומוניסט פעיל בתקופת הסיפוח, ולמגינת לבם של הוריו שחיו בעיר בתנאי דלות קשה, עזב את העיר מזרחה לתוך ברית המועצות עם הכוחות הסובייטיים הנסוגים יומיים לפני כניסת הגרמנים לעיר.¹² ברנרד סגל חי עם משפחתו ברובע העוני וולנקה בבוריסלב, היה סוציאליסט נלהב ופעיל פוליטי בשנים שלפני המלחמה. במהלך הסיפוח הסובייטי הוא נחשב ל"מהימן" והצטרף למפלגה הקומוניסטית. עם נסיגתם, הרוסים המליצו לו ולחברי מפלגה אחרים להצטרף אליהם בנסיגתם באחת מרכבות המשא האחרונות, שעזבו את בוריסלב לכוון ברית המועצות והוא הצטרף אליהם עם יהודים נוספים. הרכבת הופצצה על ידי הגרמנים סמוך לאודסה ורבים מן הנמלטים נהרגו.¹³

תחושותיהם של היהודים, שנשארו בשתי הערים עם כניסת הגרמנים, נעו בין חשש לקראת הבאות לבין אופטימיות ביחס להתנהגות הצפויה של הכובש הגרמני והקושי להחליט על עקירה. אדלה הילזנרד סיפרה על הספקות בהם התחבטו אותם יהודים שהחליטו לא לעזוב את העיר עם הרוסים הנסוגים: "ידענו כבר שמהרגע שהיטלר הגיע לשלטון, יהודים הורחקו מן החיים הפוליטיים, מחיי התרבות והכלכלה, שהתעללו בהם, שאלפים מהם כלואים במחנות ריכוז ויש ביניהם גם מתים... אבל לעזוב את הסביבה הקרובה שלנו ולצאת אל הבלתי נודע, שגם שם תנאי החיים הורעו בגלל המלחמה, לזה לא היה לנו אומץ".¹⁴

¹⁰ אלכסנדר שרון, מידע פרטי, יוני 2018.

אלכסנדר שרון, יליד בוריסלב, עבד בקרפאטן אויל בזמן הכיבוש הגרמני, עלה ארצה אחרי המלחמה ובשנות החמישים עזב לארצות הברית, שם המשיך לעבוד בתעשיית הנפט. שרון שימש במשך שנים ארוכות כמרכז המידע אודות בוריסלב ב-JewishGen.

¹¹ עדויות ישראל וייס, ארכיון מורשת, A.407, 3-4; סופיה צוקר, O.3/6817, 1; ישראל שרייבר, מפעל התרגומים מיסודו של יוסלה כרמין, קיבוץ מגן, M.1.E/1282, 1; Jonas Frisch, VHA Code: 54098, Tape 1, Segment 12, 155.

¹² יעקב שטורך לא ידע עד שנת 1944 על כך שהוריו, שמלכתחילה התנגדו לעזיבתו את דרוהוביץ', עזבו לברית המועצות מיד אחרי עם אחיו הקטנים, וכולם ניצלו.

¹³ סגל, *צו החיים*, 34-35.

¹⁴ אדלה הילזנרד-בר אלי נולדה בעיר סטרי ולאחר שנישאה עברה לדרוהוביץ' עם בעלה הרופא, תושב העיר. במהלך הכיבוש הגרמני כתבה יומן, שבו תיארה את האירועים בעיר החל מפלישת הגרמנים לדרוהוביץ' ביוני 1941 עד לאחר השחרור באוגוסט 1944. הקטע המצוטט נכתב על ידה בחודש יוני 1941. USHMM, RG-2011.287.1.

טבלה 5: אוכלוסיית דרוהוביץ' ובוריסלב בראשית הכיבוש הגרמני, 15.9.1941¹⁵

סה"כ בעיר					
אוכלוסייה לא-יהודית	אוכלוסייה יהודית	אוכלוסייה לא-יהודית	אוכלוסייה יהודית	אוכלוסייה לא-יהודית	אוכלוסייה יהודית
עירונית	כפרית	עירונית	כפרית	עירונית	כפרית
86,999	19,440	54,557	12,560	442	
46,336	34,126	22,502	12,210	1,498	
133,335	53,566	77,059	24,770	1,940	
סה"כ אוכלוסייה					

כוחות ממונעים של אייזנצגרופה (עוצבה) C של הצבא הגרמני נכנסו לדרוהוביץ' בלילה ה-30 ביוני 1941 ועמם פלוגת טנקים שכבשו את האזור בתוך שעותיים.¹⁶ מיד אחריהם נכנס לעיר בטליון 303 של משטרת הסדר (Ordnungspolizei) תחת פיקודו של היינריך הניבל (Hannibal) והשתלטו על שדות הנפט והמתקנים התעשייתיים בשתי הערים.¹⁷

על כך שבדרוהוביץ' ידעו על ההתעללות ביהודי גרמניה בשנות השלושים ועל המתחולל בקרב יהדות פולין תחת הכיבוש הגרמני, סיפרו בעדותיהם גם איגנצי שטרנבך, 5; מינה וצבי הייליג, איו"ש O.3/6932, 8-9 ודוד איינסידלר, אתר ארגון "גשר גליציה", [\(I Remember Drohobycz \(geshergalicia.org\)\)](http://I Remember Drohobycz (geshergalicia.org)) (תאריך גישה: 10.1.2024).¹⁵ הנתונים מעובדים על פי דוחות היודנט ומפקדת העיר הגרמנית אודות האוכלוסייה היהודית במחוז דרוהוביץ' ובערים דרוהוביץ' ובוריסלב.

DALO, R-2042/1/31/7-8, Zusammensetzung der Bevölkerung der Bezirke im Gebiet Drohobycz Tatiana Berenstein, "Eksterminacja Ludności Żydowskiej w ;[דרוהוביץ'] 9.11.1941 [הרכב אוכלוסיית מחוז דרוהוביץ'] Dystrykcje Galicja 1941-1943," BZIH(1967), Table 4. [חיסול האוכלוסייה היהודית במחוז גליציה 1941-1943].¹⁶ עדות אלכס הברמן, איו"ש O.3/5793, 3; עדות יוסף הנפלד, USHMM, RG-50.120.0062, חלק 1, 25: 38 ואילך; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 168; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 155; Bundesarchiv-; 36 XII 1941, 22 VI - 22/3, RH Militäarchiv.

ההיסטוריון תדאוש וורובל (Wróbel), יליד בוריסלב, כתב בזיכרונותיו על כך שבעקבות מידע מודיעיני שקבלו, כניסתם של הכוחות הגרמנים לעיר הייתה זהירה במיוחד בציפייה לכוחות רוסיים שעדיין נשארו בעיר וסמוך לאתרי בארות הנפט. Tadeusz Wróbel, *Borysław Nie Śmieje Się: Opowieść o Rodzinnym Mieście* (Warszawa: Wydawn. LTW, 2003), 78-79. [בוריסלב אינה צוחקת: סיפורה של עיר הולדתו].

¹⁷ ביומנו ציין מאוריצי רינגלר את החיפזון הרב בו התקדמו הגרמנים מדרוהוביץ' לבוריסלב על מנת להפעיל במהירות את הבארות ובתי הזיקוק שנהרסו במעשי החבלה של הרוסים הנסוגים. Ringler, *Krótkie wspomnienia*, 7.

הפוגרומים ביהודי דרוהוביץ', בוריסלב וכפרי הסביבה עם פלישת הגרמנים לברית המועצות (יולי 1941)

בימים האחרונים לפני נסיגתם הוציאו הרוסים להורג אסירים שנמצאו באותה עת בבתי הכלא בערים שונות בגליציה המזרחית ובכללם בדרוהוביץ' ובוריסלב. מרבית האסירים היו לאומנים ומנהיגים אוקראינים מקומיים, שנחשדו בפעילות פוליטית אנטי-סובייטית ונורו על ידי הרוסים מחשש שישחררו על ידי הגרמנים שייכנסו לאזור לאחר נסיגתם. אחרים היו אסירים פליליים שהרוסים לא הספיקו לפנות מבתי הסוהר ופולנים שעבדו לפני המלחמה בממשל, קצינים בצבא הפולני לשעבר ואנשי המחתרת הפולנית.¹⁸ הוצאות להורג אלה שימשו כעילה לגל של פוגרומים ביהודים על ידי תושבים מקומיים, שהתרחשו בגליציה המזרחית בשבועות הראשונים לאחר כניסת הכוחות הגרמנים, וברקע שלהם שנאה ואנטישמיות ארוכת שנים.¹⁹ להתפרצות הפוגרומים נגד היהודים בבוריסלב ודרוהוביץ' נוספו נסיבות מקומיות של תחרות על מקומות עבודה בתעשיית הנפט והצלחתם היחסית של היהודים בעבודה בשתי הערים בתקופת הסיפוח הסובייטי, בה הם נהנו משוויון זכויות בתעסוקה.²⁰ המיליציות האוקראיניות, שנסמכו בעיקר על פועלים ואיכרים אוקראינים שהתגוררו בפרברי דרוהוביץ' ובכפרים הסמוכים לבוריסלב, מצאו קרקע פורייה לתחושות

עוד על מאמצי הגרמנים להפעיל את תעשיית הנפט בשתי הערים במהירות מירבית, קראו גם ביומנו של ד"ר אמיל אורמן, איו"ש O.3/3141, 42.

Delphine Bechtel, "The 1941 Pogroms as Represented in Western Ukrainian Historiography and Memorial Culture," in *The Holocaust in Ukraine, New Sources and Perspectives* (Washington D.C.: Dieter Pohl, ; Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Museum, 2013), 2 Kai Struve, "Pogrom w ; *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 55 Borysławiu 3-4 Lipca 1941 R.," in *Pogromy Żydów Na Ziemiach Polskich w XIX i XX Wieku, T. 4* (Warszawa: Instytut Historii PAN, 2019), 141–142 [הפוגרום בבוריסלב ב-3-4 ביולי, 1941, בתוך *פוגרומים ביהודים על אדמות פולין במאות ה-19 וה-20*].

¹⁹ לאנטישמיות באוקראינה היו שורשים עמוקים, שברקע שלהם שנאה דתית מסורתית ומאוחר יותר בדלנות לאומית. גילויי אנטישמיות מאורגנים בקרב האוקראינים נודעו עוד במאות ה-16 וה-17 ("גזרות ת"ח ות"ט") ונמשכו גם במאות ה-18 (פרעות היידמקים והאיכרים הכפריים) וה-19 ("סופות בנגב"). לאחר כניסת הגרמנים במבצע ברברוסה ביוני 1941 לשטחים שסופחו על ידי ברית המועצות ב-1939, התעוררה שוב אנטישמיות מאורגנת באזור, שהייתה אסורה בתקופת הסיפוח הרוסי. Delphine Bechtel, "The 1941 Pogroms as Represented in Western Ukrainian Historiography and Memorial Culture," 2

²⁰ עדויות אליהו קול, איו"ש O.3/10471, 3 ; אדלה הילזנרד-בר אלי, יומן 1941-1944, יולי 1941.

המשטמה והרצון לנקום, לאחר שנמצאו גופות נרצחים אוקראיניים על ידי הנקוו"ד בבתי הכלא בשתי הערים.²¹

הפוגרום בדרוהוביץ' (אחד ביולי 1941)

בין 30 ביוני ואחד ביולי 1941, מיד לאחר שעזבו הרוסים את דרוהוביץ', נמצאו גופות של 40-60 עצירים, מרביתם אוקראינים, שהוצאו להורג בימים האחרונים לפני הנסיגה. הנרצחים נמצאו במרתפי בניין המטה של הנקוו"ד (משטרת הבטחון הסובייטית, NKWD) ברחוב סטרייסקה במרכז העיר, בחצר בית הסוהר העירוני ובתוך קברי אחים, שנחפרו בחופזה בבית הקברות היהודי.²² לאחר גילוי הגופות נשמעו קריאות בציבור האוקראיני, שיהודים שיתפו פעולה עם השלטונות הסובייטיים השנואים ועל כך יש לנקום בהם.²³ העובדה שהיו גם גופות יהודים בין הנרצחים בבתי הכלא, ביניהם הפעילים הציוניים הבולטים, ד"ר נכט וד"ר אדרלסברג ואחרים, לא שינתה את קריאות הנקמה ביהודים.²⁴

²¹ במזכרים פנימיים דווחו הגרמנים על 'התפרצות יצרים אלימה' של התושבים האוקראינים נגד יהודים בבוריסלב באמרם: "האוכלוסייה המקומית מתוסכלת מאד ונסערת בגלל רצח של מספר גדול של אוקראינים שיזמו הרוסים לפני נסיגת הצבא שלהם." דו"ח המפקדה המקומית (Ortskommandantur II/347), בוריסלב, 8 ביולי 1941. RGWA, 1275-3-663, 4.

²² Paweł Kostrzewa, "Ewakuacja Więzień i Aresztów w Województwie Lwowskim Latem 1941 r. Na Przykładzie Więzień We Lwowie, Drohobycz, Dobromilu, Przemyślu, Samborze i Żółkwi," in *Zbrodnica Ewakuacja Więzień i Aresztów NKWD Na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w Czerwcu-Lipcu 1941 Roku*, ed. Jamioma Mikoda (Warszawa, 1997), 125–126 [פינוי בתי סוהר והעצורים במחוז לבוב בקיץ 1941: לדוגמה בתי הסוהר בלבוב, דרוהוביץ', דוברומיל, פשמישל, סמבור וז'וקוב, בתוך פינוי נפש של בתי סוהר ועצורי נקוו"ד באזורים המזרחיים של הרפובליקה הפולנית השנייה ביולי-אוגוסט 1941].

²³ עדות רגינה וילדר, אי"ש M.11/170, 1; Witold Wojciech Mędykowski, "The Pogroms in the Former Soviet Occupation Areas in the Summer of 1941," in *Romania and the Holocaust. Events-Contexts-Aftermath*, ed. Simon Geissbühler (Stuttgart: Ibidem Verlag, 2016), 115–129; Vladimir Melamed, "Organized and Unsolicited Collaboration in the Holocaust: The Multifaceted Ukrainian Context," *East European Jewish Affairs* 37, no. 2 (2007), 227.

²⁴ עדויות דזימק (דוד) ארלבאום, אי"ש M.1.E/1570, מפעל התרגומים של עדויות מהשואה מיסודו של יוסילה כרמין, קבוץ מגן, 2; מינה וצבי הייליג, 10; בלימה המרמן, אי"ש M.1.E/2492, 1; ראול הרמלין, USHMM, חלק 2, 6: 55; והלאה; סופיה צוקר, 1; קז'ה שנקנדורף, 7; Roney Halicher, Yale University, The Fortunoff Video Archive, 7; for Holocaust Testimonies, Oral History Interview, Fortunoff Collection ID: HVT-1048, Segment 2, 07: 31 min. and on (להלן: [Fortunoff HVT-[CODE]]. פרט רב ערך על מהלך הפוגרום בדרוהוביץ' מצוי בדוח שכתב הארי זיימר ב-26.1.1943 לבקשתו של ד"ר אברהם זילברשיין, מנהל ארגון ŻSS (עזרה עצמית יהודית, Żydowska Samopomoc Społeczna) בז'נבה, חודשים אחדים

באחד ביולי 1941, בשעות הבוקר המוקדמות, פתחו אוקראינים תושבי דרוהוביץ' ומאות איכרים אוקראיניים שנהרו לעיר מכפרי הסביבה, במעשי אלימות, רצח, שוד וביזה בשכונות היהודיות, אותם כינו, 'התהוללות אוקראינית' ('Pohulanka Ukrainska'). הפוגרום בדרוהוביץ' נמשך יום אחד, ובמהלכו תפסו הפורעים יהודים בבתיים וברחובות העיר, הובילו אותם בכוח לחצר בית הסוהר ולבית הקברות ודרשו מהם לטהר ולהכין לקבורה את גופות הנרצחים. אדלה הילזנרד, שחמותה נגררה מביתה ונפצעה באורח קשה, סיפרה: "האוקראינים... סחבו יהודים... והכריחו אותם להעביר את הגופות ממקום למקום. הם היכו בהם באלות, בשרשראות, במה שמצאו... נערים זרקו עליהם אבנים מן הגגות."²⁵ בין ארבעים לשבעים יהודים הוכו עד מוות בידי ההמון האוקראיני וכ-250 נוספים נפצעו קשה ונפטרו במהלך השבועות הבאים. בסוף אותו יום הפיצו הגרמנים כרוזים, שאיימו בהוצאה להורג בירייה של כל מי שימשיך לשדוד או לרצוח יהודים. הפוגרומים בדרוהוביץ' פסקו לאלתר, אך נמשכו ביישובים שונים במחוז.²⁶

לאחר שזיימר הצליח לברוח מדרוהוביץ' לשווייץ. הדוח כתוב בשלוש שפות (פולנית, גרמנית ויידיש) ומגולל את הניסיון האישי והמידע שהיה לזיימר עד אותה עת (סוף 1942) על שואת יהודי דרוהוביץ'. איו"ש M.20/136, 8. (להלן: דו"ח הארי זיימר).

הארי זיימר היה מהנדס ומדען יהודי, שנולד בוינה בשנת 1921 וגדל בדרוהוביץ'. לאחר כניסת הגרמנים עבד במחנות עבודת כפייה בעיר עד מחצית 1942. הוא הצליח לרכוש לעצמו ניירות אריים, התחזה לפולני והתנדב לעבודה בגרמניה. בהמשך חצה את הגבול לשווייץ והתגורר שם עד סיום המלחמה. עדותו הראשונה נכתבה בראשית 1943 מיד לאחר הגיעו לשווייץ. לאחר עלייתו לישראל מסר עדות נוספת בשנת 1964. לעדות צרף מכתב מאביו שמתאר את קורות יהודי דרוהוביץ' מאז יום נסיעתו של בנו (להלן: דו"ח שייע-ישעיהו זיימר).

²⁵ אדלה הילזנרד-בר אלי, ראיון, 29.11.1944, איו"ש O.3/7656, 2-3.

²⁶ עדויות הרש בטמן, איו"ש O.3/2187, 2; נפתלי בקנרוט, דו"ח 6.12.1944, הוועדה הממלכתית המיוחדת לחקר פשעי הנאצים, ברית המועצות, הארכיון הממלכתי של הפדרציה הרוסית, מוסקבה Gosudarstwiennyj Archiw (Fiedieracyi, GARF (Rossijskoj), איו"ש M.33/JM/19698, 2 (להלן: GARF); קורנל נאדל, איו"ש O.33/951, 1; סופיה צוקר, 1-2; איגנצי שטרנבך, 5; זאב-וילהלם פליישר, (תאריך גישה: 10.1.2024).

[Prześladowanie ludności żydowskiej i utworzenie getta w Drohobyczu - Wilhelm Fleischer - fragment](#)

[relacji świadka historii z 29 listopada 2006 - Historia Mówiona - Teatr NN](#) [רדיפת האוכלוסייה היהודית

ויצירת גטו בדרוהוביץ']; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 8; אהרון וייס, "חלקה של המשטרה המקומית בשואת יהודי אוקראינה", מיכאל, מאסף לתולדות היהודים בתפוצות, י"ג, ע"ה; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 155.

בדוח לשכת מפקד העיר הגרמני בדרוהוביץ' ב-8.8.1941 צוין שביום הפוגרום בדרוהוביץ' נרצחו 41 יהודים. RGWA, 1275-3-661, Report of the Ortskommandantur in Drohobych, 8.8.1941.

הפוגרום בבוריסלב (שלושה עד חמישה ביולי 1941)

הפוגרום בבוריסלב פרץ ב-3 ביולי, יומיים לאחר שבעיר נפוצו שמועות על הפוגרום ביהודי דרוהוביץ'. בלימה המרמן, שהתגוררה בעיר, סיפרה כי הצבא הגרמני נכנס לבוריסלב יום אחד לאחר נסיגת הצבא הרוסי, ובפרברים החלו האוקראינים להשתולל משמחה ולהציף את החיילים הגרמנים בפרחים.²⁷ במרכז העיר שם גרו בעיקר יהודים, שררה אווירת נכאים, שהתחזקה כאשר הגיעו שמועות על מעשי האלימות בדרוהוביץ' ועל הרג עשרות יהודים: "כולם מדברים על כך... ואיש לא מבין מה בעצם המשמעויות של השמועות האלה ולמה צריך לצפות."²⁸

בבניין ברחוב קושציושקו (Kościuszko), ששימש את המשטרה הסובייטית עד הנסיגה מבוריסלב, היה בית מעצר לא גדול שנתגלו בו למעלה מארבעים גוויות של אסירים אשר נרצחו על ידי אנשי הנקוו"ד לפני נסיגתם, ומתוכם כשני שלישי אוקראינים, פולנים רבים ולפחות שני יהודים.²⁹ בדומה לאירועים בדרוהוביץ', גם בבוריסלב הואשמו היהודים בפעילות פרו-קומוניסטית ובשיתוף פעולה עם הרוסים במעשי הרצח. המקור להסתה נגד היהודים הועצם בידי הלשכה המקומית החזקה של תומכי מפלגתו של הלאומן האוקראיני סטפן

Andrzej Żbikowski, "Lokalne Pogromy Żydów w Czerwcu i Lipcu 1941 Roku Na Wschodnich
Rubieżach II Rzeczypospolitej," BŻIH no. 2/3, June–September (1992), 14
בחוודשים יוני ויולי 1941 במחוזות המזרחיים של הרפובליקה הפולנית השנייה].
²⁸ עדות בלימה המרמן, איו"ש M.49.E/1091, 1.

בלימה המרמן כתבה בשנת 1945 סדרה של עדויות מקיפות על קורות יהודי בוריסלב במהלך השואה עבור המכון ההיסטורי היהודי במינכן. עדותה המפורטת ביותר קוטלגה בארכיון יד ושם כ"אישה אלמונית מבוריסלב". בעקבות כתיבת מחקר זה ולאחר השוואת פרטים, הערות האלמונית אושרה על ידי ארכיון יד ושם כעדותה של המרמן. היא עצמה שרדה בבוריסלב כ"עובדת חיונית לתעשיית החימוש" לאחר ש"המציאה" שיטה שבעזרתה ייצרה סבון עבור הגרמנים משאריות עצמות שאספה בעיר, קבלה אישור מיוחד לנוע למטרה זו ללא ליווי, וכך שימשה כאשת קשר בין בני משפחה יהודים במקומות מחבוא שונים בעיר וביערות ואף החביאה ילדים יהודים בסדנת הייצור שלה.
²⁹ עדות בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 3; Piotr Wróbel, "Polish Ukrainian Relations during World War ; 3, M.1.E/2492, 3; II. The Boryslaw Case Study: A Polish Perspective," *East European Politics & Societies* 26, no. 1 (2012): 12; Alfred Jasiński, "Borysławska Apokalipsa," 111; Struve, "Pogrom w Borysławiu," 139; Paweł Kostrzewa, *Zbrodnica ewakuacja*, 68, 75

אדם ז'רסקי (Żarski), פולני יליד בוריסלב, סיפר בזיכרונותיו שהיה עד ראיה למציאתן של עשרות גופות בבניין הנקוו"ד בעיר. בנוסף נמצאו באחד מפרברי העיר גופותיהם של יותר מעשרה גברים נוספים, שנורו ממש לפני יציאתם של הרוסים. ז'רסקי עצמו זיהה ביניהם אנשים שהכיר, רובם אוקראינים. Adam Żarski, *Okupacyjne wspomnienia z Borysławia i opowiadania z ZSRR*, 59

בנדרה, ה-OUN (Organizatsiya Ukrainykh Natsionalistiv).³⁰ אוקראינים תושבי העיר, שאליהם הצטרפו פולנים ואיכרים מכפרי הסביבה, גררו יהודים מבתייהם ומרחובות העיר, פצעו והרגו אותם.³¹ בבוריסלב, בדומה לדרוהוביץ', היוו ביזה ושוד של רכוש יהודי מניע עקרי במהלך הפוגרום. סיפר ארתור בירמן: "אחד האוקראינים הלך וצעק, שאייזנשטיין הוא איש מאד עשיר ויש אצלו הרבה זהב, באו לשדוד אותם והרגו את סבא ואבא שלי במכות."³² בין האוקראינים היו גם כאלה שניצלו את הפוגרום לצורך סילוק חשבונות אישיים עם יהודים.³³ הפוגרום בבוריסלב נמשך יומיים וחצי ומספר היהודים שנהרגו שם היה על

³⁰ עדות בלימה המרמן, M.49.E/1091, 3.

אנשי ארגון הלאומנים האוקראיניים, OUN פעלו בשנים שבין שתי מלחמות העולם למען עצמאותה של אוקראינה כשהם דוגלים בעמדות פשיסטיות ושימוש בכוח. מאז פלישתה של גרמניה לשטחי פולין ב-1939 סטפן בנדרה (Bandera) והארגון בראשו עמד שיתפו פעולה באורח פעיל עם השלטונות הגרמנים בגנרלגוברנמן. אהרון וייס, "חלקה של המשטרה המקומית בשואת יהודי אוקראינה", ע"ב; Dieter Pohl, DALO, R-1928/1/2, 23 July 1941. *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 18.

ארנה קלינגר, שהתגוררה בבוריסלב, סיפרה שהיא ובעלה היו מעורבים בפעילות קומוניסטית בתקופת הסיפוח הרוסי. הם העריכו, שלאחר נסיגת הרוסים ביטחונם האישי יהיה בסכנה וצפו לאלימות מצד האוקראינים בעיר, ועל כן החליטו לעבור לדרוהוביץ', בה לא הכירו אותם. ארנה קלינגר, מפעל התרגומים של עדויות מהשואה מיסודו של יוס'לה כרמין, קבוץ מגן, איו"ש M.49.E/1096, 2.

³¹ שמעון נידק, פולני מבוריסלב, מסר עדות בשנת 1949 למכון היהודי ההיסטורי בוורשה וממנה עולה, שהאלימות בעת הפוגרום בעיר כוונה נגד כל מי שהיה בעל חזות יהודית, כולל רצח של פולני בעל חזות דומה. הוא העיד גם על כך שהתושבים הפולנים ניו מודעים היטב להתעללות ולהרג האוכלוסייה היהודית בעירם בזמן הפוגרום. שמעון נידק, איו"ש M.49.E/4237, 1-2.

³² ארתור בירמן, איו"ש O.3, VT/ 5760, חלק 1, 53: 42 ואילך.

ארתור בירמן, יליד בוריסלב, היה בן 13 כשאביו וסבו נרצחו לעיניו. בעדותו סיפר, שבאותו רגע נדר לנקום בגרמנים בבוא העת ושהחלטה זאת החזיקה אותו בחיים במהלך כל תלאות השואה. מיד לאחר השחרור הצטרף לקבוצות יהודים שהסתובבו באירופה במטרה לנקום בנאצים. לדבריו, לאחר שעלה לישראל ב-1946, צורף לקבוצת "הנוקמים" של שמעון אבדן, חזר לאירופה לאותה מטרה והביא אישית להעמדתו לדין במינכן של אחד ממפקדי מחנה ינובסקה בלבוב, הנס יורגן סובוטה (Sobota).

על האלימות והביזה הנרחבת במהלך הפוגרום ביהודי בוריסלב, ראו: עדויות דז'ומק ארלבאום, 2; סוניה ארמל, 1; איגנצי גולדווסר, איו"ש M.49.E/2193, 1; מקס דונר, 3; דניאל הוכמן, 7; גינה ויסר, 1; יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 1; לאון קנבל, איו"ש M.49.E/679, 1; משה-מאוריצי קרפף, איו"ש M.49.E/1315, 2-3; Anna Dichter, VHA Code: 11972, Part 1, Segments 19-22, 18:00 min. and on; Meir Chameides, *That War and Mates Heilig, Wspomnienia*, 5; Me, 32.

³³ דוגמא לחיסול חשבונות אישי היה זה של האוקראיני מיכל וישטיצקי (Wyszatycki), ספר מבוריסלב, שהשתלט בכוח שנים לפני הפוגרום על מספרה שהייתה שייכת לתושב העיר היהודי, שמואל סטמפלר, שתבע אותו בתגובה. במהלך הפוגרום דרש וישטיצקי את חיסולו של סטמפלר ביחד עם כל משפחתו, והוא אכן נרצח. Natalia Aleksun, "Intimate Violence: Jewish Testimonies on Victims and Perpetrators in Eastern Galicia," *Holocaust Studies* 23, (2016), 6; על חיסולי חשבונות פרטיים נוספים במהלך הפוגרום ראו גם דו"ח הארי זיימר, 8.

פי ההערכות גבוה כמעט פי עשר ממספרם בדרוהוביץ', והסתכם ביותר מחמש מאות קורבנות.³⁴ נראה היה שהצבא הגרמני, שנכנס לבוריסלב יום לפני הפוגרום, עדיין לא שלט במתרחש ולא התערב בפרעות.³⁵ חיילים גרמנים שנכחו במתחמי הנקוו"ד בעיר צפו במעשי האלימות מבלי להתערב, וחלקם עסקו בצילום האירועים.³⁶ המפקד הגרמני, סרן וון סקנדורף (Von Seckendorf), שהגיע בשעות אחרי הצהריים של היום השני לפוגרום לחצר בית המשפט, פקד על הפסקת פעולות ניקוי הגופות על ידי היהודים.³⁷

³⁴ DALO, R-1928/1/4/10; RGWA, 1275-3-663, 4; אהרון וייס, "חלקה של המשטרה המקומית בשואת יהודי אוקראינה," ע"ה.

בדו"ח המפקדה הגרמנית בבוריסלב שנכתב ימים אחדים אחרי סיום הפוגרום ומסתמך על נתונים שמסר היודנרט, דווח על 350 יהודים שנרצחו בעיר במהלך ההתפרעויות. יהודים רבים נוספים נפטרו בשבועות לאחר מכן כתוצאה מפצעים וחבלות קשות שספגו במהלך הפוגרום. DALO, R-1928/1/4/10, Jüdische Komitee Drohobycz. "Zusammenstellung: der Verfälle, betreffend die jüdische Bevölkerung," 22-27.7.1941, RGWA, 1275-3-663, 4; [דו"ח נפגעים בקרב הקהילה היהודית בסביבות דרוהוביץ', הוכן על ידי היודנרט בדרוהוביץ', 22-27.7.1941]; וכן הערכותיהם של בעניין זה ראו גם: אהרון וייס, "חלקה של המשטרה המקומית בשואת יהודי אוקראינה," ע"ה; וכן הערכותיהם של קרוגלוב, דין וזנדקוהלר ואחרים לגבי מספרם הגבוה יחסית של הקורבנות היהודים בפוגרום בבוריסלב. Kruglov, A.I., *Chronicle of the Holocaust in Ukraine (Zaporozhye: Premier, 2004)*, 9; Sandkühler, 'Endlösung' in "Boryslaw," in *The United States*; Struve, "Pogrom w Boryslawiu," 158-157; *Galizien*, 303-305; *Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Vol. II*, eds. Martin Dean and Mel Hecker (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press and USHMM, 2012), 754; אחת הסיבות האפשריות להתארכות הפוגרום בבוריסלב בדומה להתארכותם של הפוגרומים בכפרי הסביבה, הייתה העובדה, שבימים הראשונים של הכיבוש הגרמני את ההוראה על הפסקת הפוגרום היה צריך להעביר מן הפיקוד שנמצא עדיין בדרוהוביץ'. ריטה הרמלין, USHMM, תמליל, חלק 1, צד 2, 13; Sandkühler, 'Endlösung' in *Galizien*, 303-305.

³⁶ עדות בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 2. על עיסוקם של חיילים גרמנים בצילום המאורעות גם במהלך הפוגרום בדרוהוביץ' ראו גם בעדות הרש בטמן, 2, ובספרו של בצלאל [סאלק] לינהרד, *האמנתי שאשאר בחיים: מאבקו של נער לשרוד בגטו בוריסלב ובצבא האדום* (ירושלים: יד ושם, 2005), 27.

³⁷ על פי אחת העדויות, הקצין סקנדורף פקד להפסיק את מעשי האלימות בבוריסלב לאחר פנייה אישית של הכומר הפולני הבכיר בעיר, אנדז'יי אוסיקוביץ' (OSIKOWICZ). עדות בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 3. הכומר אוסיקוביץ' פעל רבות במהלך 1941-1944 להצלת יהודי בוריסלב על ידי הפנייתם למקומות מחבוא והוצאת תעודות לידה קתוליות מזויפות עבורם. לאחר הלשנה של המשטרה האוקראינית, אוסיקוביץ' נעצר בראשית 1943 על ידי הגרמנים באשמת עזרה ליהודים, נשלח למיידנק ומת שם. בשנת 1995 הוכר כחסיד אומות העולם על ידי יד ושם. עוד על מעשי החסד של הכומר ראו בעדויותיהם של אנה וילף, איז"ש O.3/2567, 11-12; שמעון ניידק, 3; הנריק קופילביץ', איז"ש M.49.P, 10-17; Jadwiga; Berta Brawer-Tepner, *Część Autobiografii (w Skrócie)*, 11; Danuta Osikowicz, USHMM, RG-50.488.0094, Zoszak, USHMM, RG-50.462.0602, Transcript, 2; Transcript, 8-9.

מעדויות רבות עולה, שבמהלך הפוגרום בבוריסלב היו שכנים ומכרים פולנים ואוקראינים, שהחביאו בבתייהם יהודים או הושיטו להם עזרה אחרת.³⁸ מאידך, תפקיד מפתח בהסתת האוכלוסייה נגד היהודים בבוריסלב וארגון הפוגרום היה לד"ר טרלצקי, רופא במקצועו, שעמד בראש ועדת קבלת הפנים הנלהבת שערכו האוקראינים בבוריסלב לגרמנים ומונה לתפקיד ראש העיר לאחר כניסתם לעיר. מעדויות שונות עולה, שטרלצקי פנה לגרמנים כדי לקבל רשות לבצע פוגרום של האוקראינים בקרב היהודים, ואף אירגן בעצמו את קבוצות הפורעים האוקראינים שהגיעו מן הכפרים והפרברים בסביבה, ביניהם טוסטנוביצה (Tustanowice), מרז'ניצה (*Mrażnica*) והוביצה (Hubice).³⁹ משלחת של נכבדי הקהילה היהודית פנתה לגרמנים לאחר שנאשו מניסיונות להביא להתערבותו של טרלצקי להפסקת מעשי האלימות, ואלה פרסמו כרוזים ברחבי העיר שאסרו על פגיעה ביהודים ועל כך שהטיפול באוכלוסייה היהודית עובר לידיהם.⁴⁰ שוטרים אוקראינים, שהצטרפו לפורעים בפשיטות על בתי היהודים הפסיקו את מעשי הביזה רק לאחר

³⁸ ראו בעדויותיהם של אדלה הילזנרד-בר אלי, יומן 1941–1944, 3; קורנל נאדל, 1; משה-מאוריצי קרפף, איז"ש M.49.E/1315, 2–1; טובה שטוק, איז"ש O.3/3014, 2; ברנרד מאיר, *קבורים בעודם בחיים* (הוצאת מורשת, 1994), Josef Lipman, VHA Code: 20408, 4: 10; Anna Goldberg-Steuer, Fortunoff HVT-108, 08: 50 and on, 25–23 Krzysztof Bielawski, Rozmowa z Aharonem Weissem z Boryslawia, Wirtualny Sztetl, Portal; and on Muzeum POLIN, 28.01.2013, 1: 14: 30 and on, [Rozmowa z Aharonem Weissem z Boryslawia. - YouTube](#)

³⁹ Żarski, *Okupacyjne wspomnienia*, 15

פרופ' שבח וייס, יליד בוריסלב, סיפר לימים שד"ר טרלצקי, שהיה רופא ילדים, הציל את חייו כשריפא אותו ממחלת ילדות, ובה בעת שלח את האוקראינים להיפרע מן היהודים בזמן הפוגרום. שבח וייס, *המשיח לא בא*, עורך: שלמה גרפונקל (חיפה: הוצאת רנסנס, 1987), 36.

עוד על מעורבותו ההרסנית של ד"ר טרלצקי ראו בעדויותיהם של בשה לנגרמן-לבקוביץ', מפעל התרגומים של עדויות מהשוואה מיסודו של יוס'לה כרמין, קבוץ מגן, איז"ש M.49.E/5881, 2; יונס פריש, איז"ש M.49.E/3120, 1; קז'יה שנקנדרוף, 7; Joseph Hirsch, VHA Code: 581, Tape 1, Segment 19, 18: 15 min. and on; על התערבותו המסיתת של טרלצקי נגד יהודים כתב בזיכרונותיו גם הפולני, ז'ביקוסקי, 14, Andrzej Żbikowski, "Lokalne Pogromy",

טרלצקי סרב לקבל משלחת מטעם הקהילה היהודית, שבאה לבקש ממנו להתערב להשקטת הרוחות בתוקף תפקידו כראש העיר. הרופא היהודי, ד"ר טייכר, שהיה חברו ועמיתו למקצוע של טרלצקי במשך שנים ארוכות, פנה אליו בבקשה אישית וציבורית להגן על היהודים ונענה בזלזול. לאחר המלחמה דרשו ד"ר טייכר ביחד עם קבוצת יהודים מבוריסלב את העמדתו של טרלצקי לדין. טרלצקי נעצר ע"י הכוחות האמריקאיים במינכן בשנת 1946, החקירה נגדו נמשכה כשנתיים ובסופה הוא שוחרר מחוסר ראיות מספיקות. לפרוט מעשיו טרלצקי ראו גם: עדות קבוצתית נגד טרלצקי, לינץ, 26.12.1945, איז"ש JM/3708, חטיבה 17, TR.17; פרוטוקול העדות של יונס פריש, איז"ש M.49.E/3120, 2; פרוטוקול העדות של סלומון רוזנברג, איז"ש M.49.E/3119, 1–3, וכן Mates Heilig, *Wspomnienia*, 5–6.

⁴⁰ עם תום הפוגרום ביהודים פנה טרלצקי לגסטפו כדי לקבל מהם רשות לערוך פוגרום גם באוכלוסייה הפולנית בעיר, בטענה שהשתתפו בחילול גופות האוקראינים שהומתו על ידי הרוסים. הגרמנים לא אשרו.

שקיבלו פקודה ישירה מהמפקד הגרמני הבכיר בעיר באותה עת, הקצין טיל (Till). ביום האחרון לפוגרום עברו חיילי הוורמאכט ברחובות בוריסלב וירו למוות בפצועים היהודים הרבים ששכבו שם.⁴¹

הפוגרומים בכפרי הסביבה (יולי-אוגוסט 1941)

בעיירות ובכפרים השכנים לדרוהוביץ' ובוריסלב נערכו בחודשים יולי-אוגוסט 1941 פוגרומים ביהודים, שנמשכו גם לאחר שהופסקו בשתי הערים. במחוז דרוהוביץ' כולו נרצחו אז כ-900 יהודים ולמעלה מ-360 נפצעו קשה.⁴² אמנם התפשטות הפוגרומים אל הכפרים והעיירות הקטנות במחוז דרוהוביץ' הוסברה על רקע ההסתה שקראה לנקמה ביהודים על השתתפותם ברצח אוקראינים על ידי הנקוו"ד, אך מרשימות הנפגעים במחוז ניתן ללמוד על כך שפוגרומים התנהלו בכפרים רבים, בהם מספר התושבים היה קטן, ובוודאי שלא היו בהם כלל אסירים או כאלה שנרצחו על ידי הנקוו"ד.

בעיירה סחודניצה הסמוכה לדרוהוביץ' החל הפוגרום בחמישה ביולי, 1941 והשתתפו בו תושבים אוקראינים ופולנים כאחד. הם התעללו בשוחט המקומי ואחר כך הובילו את הקורבנות היהודים, שנתפסו לפי רשימה שהוכנה מראש ליער סמוך, שם הם הופשטו, בגדיהם וחפציהם נשדדו והם נורו במקום. בפוגרום בסחודניצה נרצחו בשלושה אתרים הגובלים ביער קרוב ל-200 יהודים, רובם גברים, מתוך כלל 500 התושבים היהודים בעיירה.⁴³

פיגה-פיי רוזנבלוט-ווקר ואחיה לאון רוזן, ילידי סחודניצה, סיפרו לימים על אופיו המקברי של הפוגרום בעירם :

⁴¹ עדויות בלימה המרמן, איו"ש 0.62/445, 1–2; גינה ויסר, 1; דניאל הוכמן, זיכרונות, 7; Mates Heilig, Andrzej Żbikowski, Lokalne pogromy, 14; *Wspomnienia*, 5–6.

⁴² עדות דז'ומק ארלבאום, 2; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 156; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 168.

⁴³ עדויות ורדה-רוז'ה גריובר, 14–16; אברהם האופטמן, USHMM, RG-50.120.0381, חלק 3, 15:10 ואילך; Michał Hauptman, *Zapomniane Mogiły* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Żydowski Instytut Historyczny, Ośrodek Karta, 2008), 39–44.

שמואל וכטל-נורדליכט, מדור אחרון של שואה לדור ראשון של תקומה, ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב, חלק 2, 10:9 ואילך [דרוהוביץ' בוריסלב והסביבה - וכטל-נורדליכט-גריובר](http://drohobycz-boryslaw.org) (drohobycz-boryslaw.org) (תאריך גישה: 10.1.2024); יוסף קיטאי, "סחודניצה", בתוך *ספר הזיכרון לדרוהוביץ'*, *בוריסלב והסביבה*, 192.

DALO, R-1928/1/4/10; Berta Brawer-Tepper, *Część Autobiografii (w Skrócie)*, 3–5.

בין הנרצחים בפוגרום בסחודניצה היה המהנדס היהודי יוסף בלוך, אחד המומחים הבולטים בתחום הנפט והגז בפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. דו"ח הארי זיימר, 8; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 157; DALO, R-10 1928/1/4.

בדלת עמדו נשות איכרים [אוקראינים], חולצותיהן מלוכלכות ומבט רצחני על פניהן המיוזעות... הן פשטו על הבית, פרצו את כל הארונות והמגרות בחיפוש אחר הבגדים המעטים והמזון הדל שהיה לנו... מסביב ראיתי איכרים צוחקים ומניפים וודקה, כשהם צועקים אחד אל השני בהתרגשות גדולה... כנופיות של נערים הריצו לכיוון היער רופאים ועורכי דין יהודים מן העיירה, שהיו מבוגרים מהם כפליים... למחרת הגיע שוטר פולני מבוגר ואמר שיש לו הוראה להוציא אותנו ליער כדי לקבור את המתים. מאחוריו ראיתי שוב שורה של נשים ומאחוריהן שוטרים נושאי רובים ובעלי מבטים מאיימים.⁴⁴

בכפרי הסביבה של דרוהוביץ' ובוריסלב המשיכו להתחולל פוגרומים במהלך השבועות הבאים. ב-27 באוגוסט 1941, בכפר הקטן אוריץ' (Urycz) הסמוך לסחודניצה, פשטו קבוצות של שוטרים אוקראיניים ותושבי כפרים שכנים על בתיהם של היהודים בכפר, הוציאו אותם בכוח מבתיים וריכזו אותם בביתה של אחת המשפחות בכפר. שני אנשי ס"ס בפיקודו של פיטר מנטן (Menten), הגיעו למקום, ניהלו את ההוצאה להורג וירו בכ-170 יהודים מאוריץ' ומכפרים שכנים.⁴⁵

היודנטים והמשטרה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב

היודנט בדרוהוביץ'

על החיפזון שליווה את הקמת היודנט בדרוהוביץ' סיפר שמואל רוטנברג: "ביום השני [לפוגרום] פרסמו הגרמנים מודעות שהיו מיועדות לאוכלוסייה הארית, על איסור הריגה ובד בבד הקימו את היודנט.⁴⁶ מפקד העיר מטעם הוורמאכט, רב סרן טאוטנהאן (Tautenhahn), הוציא בראשית יולי 1941 פקודה לאינטליגנציה

Fay Walker and Leo Rosen, *Hidden: A Sister and Brother in Nazi Poland*, ed. Caren S Neile (Madison, ⁴⁴ WI: The University of Wisconsin Press, 2002), 5–6.

⁴⁵ עדויות אברהם האופטמן, USHMM, חלק 3, 18:00 ואילך; שמואל וכתל-נורדליכט, *מדור אחרון של שואה*, חלק 2, 17:35 ואילך; Michał Hauptman, 52–68.

פיטר מנטן, יליד הולנד, היה בעל עסקים בפולין לפני המלחמה אותם ניצל ככיסוי לשוד יצירות אמנות מידי יהודים ופולנים, התגייס לס"ס לאחר כניסת הגרמנים לגליציה המזרחית, הוצב באוריץ' ומשם פיקד על רצח ושוד בעלי רכוש יהודי בכפר ובסביבותיו. בשנות הששים והשבעים ניהל העיתונאי הישראלי חביב כנען מצוד ארוך אחר מנטן, הוא הועמד לדין בהולנד בשנת 1976 ונשפט ל-10 שנות מאסר. עדות אברהם האופטמן, USHMM, חלק 3, 20:00 ואילך; Robin O'Neil, *The Rabka Four: Instruments of Genocide and Grand Lacerny*, JewishGen Inc., 2016.

[The Rabka Four \(Pages 122-150\) \(jewishgen.org\)](https://www.jewishgen.org/TheRabkaFour/Pages/122-150) (תאריך גישה: 10.1.2024).

⁴⁶ Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 8.

היהודית בדרוהוביץ' לבחור את חברי הוועד היהודי (KZ, Komitet Żydowski) שניהל את ענייני היהודים בעיר, וכאשר הוצא הצו להקמת היודנרטים ברחבי גליציה המזרחית על ידי שלטונות הכיבוש הגרמנים ב-7 באוגוסט 1941, היודנרטים בבוריסלב ובדרוהוביץ' כבר פעלו.⁴⁷

איגנצי שטרנבך סיפר לימים על תהליך הבחירה של אנשי היודנרט בדרוהוביץ': "הגרמנים הורו לראשי האינטליגנציה היהודית, עורכי דין, רופאים ותעשיינים, לקיים אספה ולהחליט מי ייקח על עצמו תפקיד כחבר ביודנרט. הנוטריון ד"ר רוזנבלט נבחר ליו"ר. הוא היה מתבולל, ממפלגת הציונים הכלליים והיה נשיא המועדון האזרחי היהודי.⁴⁸ ד"ר מאוריצי ("מצ'ק") רורברג (Ruhrberg) מונה לסגן היו"ר והיה איש הקשר בפועל עם הגרמנים והאדם המרכזי ובעל ההשפעה הגדולה ביותר ביודנרט בדרוהוביץ', אותו הפעיל בעזרת שלושה רופאים יהודים שהיו עושי דברו: ד"ר מריאן ברנפלד, מזכיר, ד"ר יעקב גרסטנפלד, שהיה אחראי על רישום האוכלוסייה וד"ר ברחש.⁴⁹

היודנרט בדרוהוביץ', שפעל במשך כ-20 חודשים מיולי 1941 ועד פברואר-מרץ 1943, מנה בתחילת דרכו כעשרים איש, ובשיאו הועסקו בו כ-250 פקידים יהודים. פעלו בו מחלקות, כגון מחלקה משפטית, כספים ומסים, אשראי, סעד ועזרה עצמית (עם קשר ל-JOINT), מלאי ואספקה, היגיינה, בתי החולים, דואר, רישום וסטטיסטיקה, רפואה וניהול בית החולים היהודי, ביטוח, דיור, מזון ומטבחים ומחלקה יהודית ליד לשכת העבודה הכללית. משרדי היודנרט בראשית דרכו נקבעו בבית הזקנים היהודי (Dom Starców) ברחוב מיצקביץ' 17, סמוך לבניין הסיפ"ו וס"ד, וכשגדל והתרחב עבר לבניין גדול יותר ובניין עזר בפינת הרחובות צ'צקי (Czacki) ושקולניי (Szkolnej), שהיו מרוחקים מבניין הגסטפו.⁵⁰

⁴⁷ עדויות יעקב גרסטנפלד, AZIH 301/1177, 2-3; בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 4-5; יאנוש פליישר, איו"ש O.3/1314, 6; הארי זיימר, *בוהות שאולה*, (ירושלים: הוצאה פרטית, ללא תאריך (ארכיון המחברת), 1.
⁴⁸ עדות איגנצי שטרנבך, 7.

איגנצי שטרנבך, יליד 1902, היה בן לאחת המשפחות המכובדות בדרוהוביץ', שעמדו בראש הקהילה מאז סוף המאה ה-18 והנהיגו אותה לאורך הדורות. המשפחה התעשרה מאד מאז נכנסה לעסקי הנפט והייתה בעלת בארות מניבים בסביבת דרוהוביץ' ובוריסלב. אביו של איגנצי, פטר מרקוס שטרנבך, היה יו"ר הקהילה בשנות השלושים ואילו איגנצי למד באותן שנים הנדסה ובסיום לימודיו היה פעיל לצד אביו במוסדות העירוניים בדרוהוביץ'. לאחר כניסת הגרמנים הוא סירב לשמש בתפקיד פעיל ביודנרט, שרד את השואה במקומות מחבוא ובמחנות העבודה של קרפאטן אויל, אך מרבית בני משפחתו נרצחו. לאחר המלחמה עבר לפריז ואת עדותו הפקיד ב-1946 במכון ההיסטורי היהודי בעיר.

⁴⁹ יומן ד"ר אמיל אורמן, 45; עדויות יוסף וייסמן, איו"ש O.3/2744, 6; איגנצי שטרנבך, 7; Eberhard Helmrich, Speech in NY, 1962 (מידע ומסמכים מארכיון המשפחה, ארכיון המחברת); Leon Thorne, *Out of the Ashes* (New York: Bloch Publishing Company, 1961), 101, 117-119.

חברי יודנרט נוספים היו הרב הראשי, הרב ד"ר יעקב אביגדור, ד"ר שמר (Szmer), ד"ר ליברמן, ד"ר פרומר (Fromer), וה"ה הלמן (Hallemann) ורודרמן (Ruderman). עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 15.

⁵⁰ עדויות עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 16; דו"ח הארי זיימר, 8-9; איגנצי שטרנבך, 7; Isaac Avigdor, VHA Code: 26184, Tape 2, Segment 69, 11:04 and on.

כמו במקומות אחרים בגליציה, העבודה במסגרת היודנרט בדרוהוביץ' נתפסה כהגנה מסוימת מפני גזרות ואקציות, על כן הועסקו בו לרוב אנשים בעלי קשרים וקרובי משפחה של חברי היודנרט עצמם ושל פקידים שעבדו בו.⁵¹ עמליה בוכמן-שיינפלד תיארה את היודנרט בדרוהוביץ' כמדינה בתוך מדינה, מוסד חובק-כל שבו נוהלו מרבית ההיבטים של חיי האוכלוסייה היהודית בעיר תחת אילוצים ודרישות שקבלו מן השלטונות הגרמנים.⁵²

היודנרט בבוריסלב

כחודש לאחר הקמת היודנרט בדרוהוביץ', ב-1 באוגוסט 1941, הוקם בבוריסלב יודנרט לפי בקשה של היהודים עצמם. בראש היודנרט בבוריסלב עמד מיכאל הרץ (Hertz), מעשירי הקהילה ובעלים לשעבר של מספר בארות נפט, ששרת בצבא הפולני כקצין במלחמת העולם הראשונה ולא עסק כלל בענייני ציבור לפני המלחמה. ד"ר ישראל שמר (Szmer) מונה לסגנו. בניגוד ליודנרט בדרוהוביץ' היה מספר חברי היודנרט בבוריסלב מצומצם ועם חבריו נמנו: אוברלנדר, זוסמן ואייזנשטיין. היודנרט בבוריסלב קבע את מושבו בבניין צנוע ברחוב קושצ'ושקו (Kosciuszko) בעיר, שבו שכן לפני המלחמה תלמוד תורה ומועדון "הבית היהודי", ולידו חצר גדולה בה התאספו מדי בוקר היהודים שהתייצבו לעבודה.⁵³

כמו בקהילות יהודיות אחרות בערים שנכבשו במבצע ברברוסה, אחת המשימות הראשונות שקיבלו היודנרטים בדרוהוביץ' ובוריסלב היה לספק לגסטפו רשימות מפורטות של מומחים יהודים, שבערים אלה

⁵¹ עדות איגנצי שטרנבך, 7; ישעיה טרונק, *יודנרט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי*, יד ושם, ירושלים, 1979, 42.

אלינה באואר שעבדה כפקידת דואר ביודנרט, ספרה שבתוקף תפקידה היא הוחרגה ביחד עם חברי היודנרט האחרים מן האקציות הראשונות, שנערכו בדרוהוביץ'. מתוך פרוטוקול משפטו של איש הס"ס פאול בר (Behr), Bundesarchiv, Berlin (BArch L) 5834, B.162/5832.

⁵² עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 14. עמליה (אנה) בוכמן-שיינפלד, *ילדת דרוהוביץ'*, כתבה את יומנה בשתי מחברות עבות במהלך 1943-1944 לאחר שנכנסה למסתור בבונקר בעיר בו שהתה במשך 16 חודשים עד השחרור. בנה תרגם את היומן לעברית, כשהוא נעזר באימו בעודה בחיים.

⁵³ עדויות מקס דונר, 4; מינה וצבי הייליג, 12; בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 4; מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 6; יונס פריש, איז"ש M.49.E/2465, 1; לאון קנבל, 1; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 168; Distler; Eric Hauser, Yale University, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 41:05 and on Fortunoff collection, HVT-0574, access date: 19 March, 2024, 31:58 min. and on

היו מומחים בעלי ניסיון בתחום תעשיית הנפט, שבידע והניסיון שלהם היו עשויים לשמש את הגרמנים בהרצה מחדש של מתקני הנפט בשתי הערים.⁵⁴

בשבועות הראשונים לכיבוש סבלו יהודי שתי הערים מחטיפות אקראיות ואלימות על ידי חיילים גרמנים ושוטרים אוקראינים. הם נחטפו בהולכם ברחובות העיר ומתוך בתייהם לצורך ביצוע עבודות פרך שונות, שמטרתן הייתה שיקום מהיר של מפעלי הנפט, התשתיות, הדרכים והגשרים שאותם הרסו הסובייטים במהלך נסיגתם. חטופים אחרים עסקו בניקיון והכנת דירות עבור הגרמנים. עבודות אלה לוו לעתים קרובות בהתעללות בעובדים היהודים על ידי המלווים הגרמנים והשומרים האוקראינים. מיד לאחר הפוגרום בעיר, אילצו שוטרים אוקראינים כמה עשרות מבין היהודים שעבדו בשיקום אחד הגשרים בבוריסלב, לקפוץ אל מי הנהר הרדודים במקום, דבר שהסתיים במותם של רבים. בשבוע לאחר מכן יצאה פקודה לאינטליגנציה ולמנהיגי הקהילה בדרוהוביץ' לנקות את רחובות העיר הראשיים כאקט ראווה של ביזוי והשפלה.⁵⁵ ב-22 ביולי 1941 נרצחו על ידי הסיפ"ו בדרוהוביץ' 20 יהודים, ביניהם ראשי הקהילה והאינטליגנציה, כעונש על העדרם מן העבודה במטה הגסטפו של 17 פועלים יהודים. פליקס לנדאו, איש הגסטפו בדרוהוביץ', כתב ביומנו על האירוע הזה כדלקמן:

⁵⁴ ברשימות "יהודים בעלי ערך" עבור הגרמנים, שהגיש היודנרט לגסטפו, נמנו בין היתר המהנדס הבכיר ד"ר ארתור אורמן, מנהל בתי הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר וכן המהנדס שפנייר, שהצליח למנות את עצמו לתפקיד ראש "מחלקת התיעוש" ביודנרט וכך שרד. יומן ד"ר אמיל אורמן, 47.

ד"ר ארתור אורמן היה מהנדס בעל מוניטין וניהל את תשלובת הנפט 'גאליציה' בשנות השלושים. לאחר כניסת הגרמנים לדרוהוביץ' ובוריסלב, הוא הועסק על ידם במעמד מועדף בבסקידן ארדול ואחריה בחברת קרפאטן אויל. ארתור אורמן החביא את משפחתו ונשאר במחנה עד אשר הועבר עם יתר היהודים לפלאשוב ומשם למאוטהאוזן. הוא נורה בהמשך לאחר השחרור.

אחיו, ד"ר אמיל אורמן, כתב יומן רחב היריעה בין יוני וספטמבר 1943 בהיותו במחבוא אצל אחיו המהנדס. אמיל אורמן שרד את השואה בגטו דרוהוביץ', במחבוא אצל אוקראינית מקומית, במחנות עבודה של קרפאטן אויל ובבונקרים ביערות בוריסלב.

יזי אורמן, אחיינם של אמיל וארתור, היה בן 11 בנובמבר 1943 כשהתאבד על ידי בליעת ציאניד במסתור עם הוריו בדרוהוביץ', לאחר שחשש שגרמנים גילו את מחבואם. על פי התיעוד המצוי ביד ושם, יזי היה הילד היהודי היחיד שלגביו ידוע שהתאבד במהלך השואה.

⁵⁵ עדויות בלימה המרמן, אי"ש M.49.E/1091, 3; מקס דונר, 4-6; אברהם האופטמן, USHMM, חלק 4, 36:05 ואילך; דו"ח הארי זיימר, 8-9; יונס פריש, אי"ש M.49E/2465, 2-3; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 97. אליציה אדמס-מלמד מדרוהוביץ' סיפרה בעדותה על תחושת הפחד שאחזה במשפחתה ובקהילה היהודית כולה, כשאביה, מהנדס נפט מכובד, ביחד עם רופאים ועורכי דין מראשי הקהילה ונכבדיה, צוו לנקות צואת סוסים ברחובות העיר. Alicia Adams-Melamed, VHA Code: 12917, Tape 2, Segment 38, 8:45 min. and on. על אלימות השוטרים האוקראינים והגרמנים כלפי העובדים היהודים בדרוהוביץ' ראו גם: דו"ח הארי זיימר, 9, וכן: "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות, המכון הבין-לאומי לחקר השואה, יד ושם.

דרוהוביץ' | (Drohobycz) 'האנציקלופדיה של הגטאות' (yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024).

בבוקר לא הגיעו הפועלים שהזמנתי. בדיוק כשהתכוונתי לצאת לכיוון היודנרט הגיע משם אחד הפקידים שלהם וביקש עזרה מאחר שהיהודים שהוזמנו לא רצו לבוא לעבודה... הלכתי ליודנרט והודעתי להם שאם בתוך שעה לא יתייצבו אצלי מאה יהודים במקום אלה שהזמנתי, אמצא מאה יהודים בעצמי, אבל לא לעבודה, אלא כדי שאוכל לירות בכולם. בתוך 30 דקות התייצבו מאה גברים יהודים ועוד 17 במקום אלה שברחו. דיווחתי על המקרה ודרשתי לירות בכל העשרים שהשתמטו מהעבודה וברחו. הדבר בוצע כעבור 12 שעות בדיוק. השארנו אחרינו עשרים גויות של יהודים.⁵⁶

רצח זה, שכלל גם את חבר היודנרט ד"ר ברחש, זעזע את יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב. לאור ההתנהלות האלימה של הגסטפו והשוטרים האוקראינים בעובדים היהודים, הפכה הסדרת עבודתם של יהודים לעבודות כפייה שנדרשו על ידי הגסטפו וקבלני עבודה למשימתם העיקרית של היודנרטים בשתי הערים.⁵⁷

זמן קצר לאחר כניסתם לדרוהוביץ' ובוריסלב החלו אנשי הגסטפו לדרוש תשלומי שוחד עבור בקשות שונות שהיודנרט הפנה אליהם. במשך הזמן הפך השוחד לכלי העבודה העקרי של היודנרטים מול הגסטפו בשתי ערים, וכלל דברי ערך ותכשיטים, פריטי ריהוט וציוד, בגדים לנשים וגברים ומשקאות.⁵⁸ "כוחה של הנשיאות

⁵⁶ ההוצאה להורג של עשרים היהודים בדרוהוביץ' ביולי 1941 היוותה את אחת מפעולות הרצח הראשונות שביצע בעיר פליקס לנדאו, בן לא חוקי לאב יהודי-אוסטרי, שהיה אחד ממבצעי נסיון הרצח של הקנצלר האוסטרי דולפוס בשנת 1934. לנדאו הגיע לדרוהוביץ' מראדום ב-7 ביולי 1941 כאיש ס"ד שאינו קצין (Hauptscharführer), התנדב לאיינזצקומנדו ועד מהרה התמנה לממונה על עבודת יהודי העיר מטעם הגסטפו, כשהוא מייחס לעצמו את התואר "גנרל היהודים" ("Judengeneral"). לנדאו, שהיה נגר במקצועו ובעל יומרות של חובב אמנות, לקח תחת חסותו את הסופר והצייר היהודי יליד דרוהוביץ', ברונו שולץ, כדי שיצייר ציורי פרסקו בחדרי ילדיו אותם העביר לדרוהוביץ' בתקופת שירותו בעיר. עד מאי 1943 הוא השתתף באכזריות רבה בחיסולם של יהודים חסרי תעודות עבודה. במהלך האקציות בעיר והגירושים לבלז'ץ, ולאחר שהעביר למשפחתו בגרמניה רכוש יהודי רב שבזז במהלך שירותו בעיר, הוחלף על ידי קצין הגסטפו יוזף גבריאלי. החוקר טוביה פרידמן פרסם את יומנו האישי של לנדאו אותו ניהל במהלך 1941. היומן שימש כמסמך מפתח במהלך משפטו של לנדאו שנערך באוסטריה בשנת 1962, בו נידון למאסר עולם, זכה לחנינה ושוחרר בשנת 1973. על רשימותיו של לנדאו אודות השתתפותו ברצח היהודים בדרוהוביץ' ביולי 1941 ראו: Tuviah Friedman, ed., *Love Letters of a Nazi Murderer in Lemberg and Drohobycz* (Haifa: Institute of Documentation in Israel for the Investigation of Nazi War Crimes, 1995), 11; Harry Zeimmar, *Against All Odds, The Journey of a Jew Through 20th Century Europe* (Jerusalem: Private, 1998), 90–91.

⁵⁷ עדויות יעקב גרסטנפלד, 3; יוסף וייסמן, 1; הארי זיימר, איו"ש O.3/2178, 9; מריאן נאדל, איו"ש O.3/1661, 4; איגנצי שטרנבך, 7; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 24; נפתלי בקנרוט, דו"ח 6.12.1944, 2; ד"ר ליאון טננבאום, מכתב מ-9.11.1042 בתוך ארכיון ד"ר זילברשיין, ז'נבה, איו"ש M.20/120, 151; וכן ראו Anna Goldberg: Steuer, Fortunoff HVT-108, 12:05 and on; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobycz*, 9; Thorne, *Out of the Ashes*, 101; Trunk, *Isaiah: Judenrat: The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation*, The (New York: Macmillan Company, 1972), 51–53.

⁵⁸ עדויות בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 4–5; אליהו קול, 4; דו"ח הארי זיימר, 8.

היה בביטול חלק מהגזרות הקשות נגד האוכלוסייה היהודית בכלל ונגד אנשים בודדים בפרט תמורת כופר גבוה. הם היו היחידים שיכלו להשתדל אצל הגרמנים במקרים של מאסרים ועונשים, מקרים שהיו יומיומיים ברחוב היהודי.⁵⁹ עד מהרה הפעילו הגרמנים את היודנרט על מנת לסחוט באופן גלוי את היהודים האמידים שחיו בשתי הקהילות. "אותו חלק של האוכלוסייה היהודית, שעדיין נותר לו ממון כלשהו, חויבו לשלם דמי חסות (Haracz)... ועדה מיוחדת שפעלה במסגרת היודנרט, תפקידה היה 'לסדר' לגרמנים את החיים. לקחו לנו כל דבר שעדיין היה ברשותנו, החל בשטיחים, לבנים וחליפות וכלה בכלי מטבח."⁶⁰ במצב זה נזקקו היודנרטים למקורות כספיים למימון פעילויות העזרה לאנשי הקהילה ודרישות השוחד של הגרמנים, והנהיגו מיסים מהאוכלוסייה היהודית ודרישות לתרומות מיוחדות.⁶¹ ביולי ואוגוסט 1941 נדרשו משפחות יהודיות אמידות רבות בדרוהוביץ' לעזוב את בתיהן בכפייה על מנת לשכן בהן קצינים גרמנים והיודנרט עסק במציאת פתרונות דיור לאותן משפחות שהוצאו מבתיהן. לאחר מכן נהגו אנשי הסיפ"ו להיכנס ללא הגבלה אל בתיהם של העשירים בין יהודי העיר ולקחת לעצמם ככל העולה על רוחם.⁶²

נערכו חיפושים תכופים בבתים שלעתים הניבו חפצים בעלי ערך, כגון זהב, כסף, שטיחים, פרוות, ציורים ורהיטים יקרים... נצטוונו למסור באופן מידי מכשירי רדיו, מצלמות, אופניים, אופנועים וכלי תחבורה אחרים, סוסים וחיות משק. אלינו הביתה נכנסו שני אנשי שופ"ו (משטרת המגן הגרמנית, Schutzpolizei) ... בפעם הראשונה הגיעו על זוג אופניים... נכנסו והודיעו שהם צריכים לעשות חיפוש... פתחו לעצמם את כל הארונות והחלו לבחור לעצמם כל מיני דברים, פמוטים, כלי כסף, פרוות, כלי מטה... העמיסו את הכל על האופניים ונעלמו... כעבור יומיים חזרו על אופנוע עם סירה ודרשו את השטיח שראו כשהיו אצלנו לפני כן.⁶³

⁵⁹ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 16.

⁶⁰ Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobycz*, 11.

על הביזה המתמשכת של בתי יהודים אמידים בדרוהוביץ' על ידי שליחי היודנרט על פי דרישות מפורטות של אנשי הסיפ"ו סיפרו בעדויותיהם גם בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 4–5 והארי זיימר, 9.

⁶¹ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 16.

⁶² עדויות איגנצי גולדווסר, 2; דו"ח הארי זיימר, 9; איגנצי שטרנבך, 7; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 168.

⁶³ פרופ' יוסף ליפמן נולד בשנת 1931 בבוריסלב, בן למשפחה אמידה שניהלה מנסרה מצליחה. את המלחמה שרד עם משפחתו במחבוא ובמחנה העבודה קושארי בעיר. אחרי המלחמה למד הנדסה פטרו-כימית בוורוצלב והפך למרצה מוביל בתחומו בפולין. ליפמן הרצה במשך שנים ארוכות בפולין וגרמניה בנושאי השואה בגליציה בכלל ובבוריסלב בפרט. בהרצאה המצוטטת כאן ציין את הצטרפותם של תושבים פולנים לביזת בתי יהודים בעיר על ידי גרמנים ואוקראינים. Lipman, "Memories of a Lost Childhood".

בתחילת הכיבוש הגרמני ניסו חברי היודנרט בשתי הערים למלא את תפקידם ולפעול לטובת הקהילות מתוך אמונה שיש בפעולותיהם כדי להקל על סבלם וגורלם של היהודים לנוכח הצעדים שעלול לנקוט הגסטפו אם פקודותיהם לא יתמלאו. אך בתוך שבועות ספורים פקודות הגסטפו הלכו והחמירו ואנשי היודנרט בשתי הערים אולצו למלא את תפקידיהם בתוקף צווים ואיומים שהגסטפו הטיל עליהם.⁶⁴ במשך הזמן ירדה רמתם המוסרית-חברתית של אנשי היודנרטים בשתי הערים ועלה חלקם של אותם חברי יודנרט, שראו בתפקידם תפקיד כוחני, בעל פוטנציאל רווח כלכלי לעצמם וניצלו אותו ככל יכולתם.⁶⁵

משטרת הסדר היהודית

ב-10 בספטמבר 1941 הוציאו המושל הכללי של המחוז, קצין המחוז בדרוהוביץ' וקצין העיר צו שהורה על הקמתה של משטרת סדר יהודית (Jüdischer Ordnungsdienst) בדרוהוביץ'. אנשי המשטרה היהודית בעיר מונו על ידי היודנרט. רבים מהם היו בעלי מקצועות חופשיים ובני משפחות מבוססות היטב ובעלות השפעה, ובראשה עמד אדוארד גאלוטי (Galotti), אקדמאי וכנר מחונן.⁶⁶ בהמשך הצטרפו למשטרה היהודית בדרוהוביץ' אנשים שהתקבלו לתפקידם בתמורה למתן שוחד לאנשי היודנרט וגם אנשי העולם התחתון. לאופולד לוסטיג יליד דרוהוביץ' סיפר בעדותו: "סאלק אורנשטיין... היה שחקן הוקי ראשי של בית"ר... שרירי כמו פר, שלא היה מסוגל להתבטא בצורה אנושית, והפך עכשיו לאחד האורדנרים [שוטרי הסדר], שהכי פחדנו ממנו... אלק מדפס, שגם הוא למד אתי בבית הספר, מוכשר מאד, שבא ממשפחה טובה ואביו עסק בעסקי נפט, הפך לאורדנר אחרי שלקחו את הוריו."⁶⁷

בבוריסלב הוקמה משטרת סדר יהודית כחודש מוקדם יותר, באוגוסט 1941, כאחת המחלקות ביודנרט. מפקדה הראשון היה יונס, קצין מילואים לשעבר בצבא הפולני, ומקס הנדלר מונה כאיש הקשר

⁶⁴ עדויות צבי ומינה הייליג, 12–13; משה-מאוריצי קרפף, איו"ש M.49.E/1315, 3.

היודנרט בדרוהוביץ' ניסה להגן על מגורים לא יצרניים באוכלוסייה היהודית בעיר מפני השמדה. במהלך 1942 התקיימו דיונים ביודנרט שמטרתם הייתה לבדוק עם מעסיקים גרמניים, אם יהיו מוכנים להעסיק את היהודים האורתודוקסיים ("בעלי הזקנים והפיאות"), בהיותם מוקד התנכלות והשמדה על ידי הגסטפו. מכתבו של הרב ישראל דוד רוקח על הנושא מובא בשלמותו בעדותו של יוסף וייסמן, 16–17 ובנספח לעדות.

⁶⁵ עדות צבי ומינה הייליג, 12–13.

⁶⁶ עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 22; עדות איגנצי שטרנבך, 7; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 157; ישעיה טרונק, יודנרט, 435.

אדוארד גאלוטי, ראש משטרת הסדר היהודית הראשון בדרוהוביץ', נורה על ידי הגרמנים ב-1942.

⁶⁷ Leopold Lustig, VHA Code: 20566, Tape 3, Segments 69, 73, 12:00 min. and on

(Verbindungsmann) בין משטרת הסדר היהודית והמשטרה הגרמנית.⁶⁸ מטה משטרת הסדר שכן בבית הספר היהודי לשעבר בעיר. כך סיפרה עליהם בלימה המרמן: "בהתחלה הצטרפו למשטרת הסדר אנשים הגונים, שחשבו שישתמשו בהם כדי לשמור על הסדר בתורים, או לשמור שאיזו יהודייה לא תתחכם ותנסה לצאת אל השוק (האסור ליהודים) ... אחר כך הם כבר שתו יותר ויותר וודקה כדי להשקיט את מצפונם, והתהלכו שיכורים רוב הזמן."⁶⁹

בראשית דרכה עסקה משטרת הסדר היהודית בדרוהוביץ' באיסוף וליווי יהודים למקומות העבודה שהוקצו להם, בשמירת הסדר במוסדות היודנרט ובאיסוף חפצים ודברי ערך עבור הגרמנים.⁷⁰ אלא שבמהלך אוגוסט - אוקטובר 1941 החלו הגרמנים לדרוש מהיודנרטים בשתי הערים להמציא מאות יהודים לעבודות כפייה בשיקום תשתיות, כבישים, דרכים וגשרים, ביערות, במכרות ובמפעלי הנפט. בהמשך נדרשו לשלוח יהודים לעבודות דומות גם אל מחוץ לעיר, בעיירות פופיילה (Popiele), סקולה (Skole) וסטריי (Stryj), שם הוקמו מחנות עבודה. היודנרט ניסה בתחילה להמציא צעירים שהיו מוכנים לצאת למחנות אלה, אך עד מהרה הגיעו ידיעות על תנאים קשים מאד ועל פגיעות בנפש. יהודים רבים בשתי הערים ניסו להשתמט מהעבודות המפרכות ומחנות העבודה המרוחקים והיודנרטים, שהתקשו למלא את המכסות שדרשו הגרמנים, הפעילו לשם כך את אנשי המשטרה היהודית שהחלו בחטיפת יהודים והבאתם בכוח.⁷¹

בסוף קיץ 1941 התארגנה בבוריסלב קבוצה מחתרית של יהודים, רוסים ופולנים במטרה להתנגד בכוח להתנכלויות הגרמנים. "הקבוצה המחתרתית שלנו הוקמה מיד לאחר כניסת הגרמנים לעיר. השתתפו בה 15-12 אנשים... היינו נפגשים ביער ליד אורוב (Urow), או בוקוביצה (Bukowice). התחלנו לפעול כדי להשיג נשק, בנוסף למעט שהיה לנו כבר. את היתר היינו קונים ממקורות שונים."⁷²

⁶⁸ עדות לאון קנבל, 1; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 97; ישעיה טרונק, יודנרט, 459.

ראש המשטרה היהודית הראשון בבוריסלב, יונס, ברח מן העיר לפני האקציה הראשונה שנערכה בבוריסלב בנובמבר 1941.

אריק האוזר סיפר בעדותו שמקס הנדלר ביצע את תפקידו הרגיש והמורכב כאיש הקשר בין הקהילה היהודית והשלטונות הגרמנים ביושר רב ונאמנות לקהילה היהודית. Eric Hauser, 38: 14 min. and on.

⁶⁹ עדות בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 5.

⁷⁰ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 168; DALO, R-2042/1/15/91-92, Jüdischer Ordnungsdienst, May; 11, 1942 [משטרת הסדר היהודי].

⁷¹ עדויות מקס דונר, 6; בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 4-5; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 98; Chameides, *That War and Me*, 38.

במשך חודשים ארוכים הופעלו שוטרים יהודים על ידי היודנרט למשימות נקודתיות, כגון אכיפה של פקודות עבודה, אכיפת דרישות תשלום מס, דיור, שמירה על סדר וכיו"ב. שוטרים יהודים, כמוציאים לפועל של מדיניות חיסול של הס"ס, הופעלו לראשונה במהלך האקציות שהתנהלו בשתי הערים בנובמבר 1942. עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 23-23; עדות הרש בטמן, 6.

⁷² על פי עדותו של משה בלם, הקבוצה המחתרתית פעלה לפחות עד המחצית השנייה של 1943 וחבריה עסקו בהעברת חומרי נפץ לקבוצה המחתרתית הפולנית. עדות משה בלם, 8.

התארגנות כוחות הכיבוש בדרוהוביץ' ובוריסלב (יולי-דצמבר 1941)

ב-7 ביולי 1941, הגיעו לדרוהוביץ' מלבוב יחידות איינזצקומנדו של איינזצגרופה C בפיקודו של ניקולאוס טולה (Tolle) וסגנו וולטר קוטשמן (Kutschmann). הכוחות מאיינצגרופה C המשיכו במהירות מזרחה, וב-10 ביולי הגיעו לעיר כ-30 אנשי סיפיו וס"ד שהוצבו בעיר תחת פיקודו של טולה כדי לשמש בתפקידי אכיפה וענישה בעיר הם קבעו את משכנם באחד הבניינים הבולטים בעיר ברחוב מיצקביצה 40, וב-7 באוגוסט 1941 הצטרפה אליהם יחידה נוספת של הסיפיו.⁷³ זמן קצר לאחר הגיעם לדרוהוביץ' מינה טולה את פליקס לנדאו, כאחראי על ענייני יהודים מטעם הסיפיו.⁷⁴

אזור גליציה המזרחית סופח לגנרלגוברנמן ב-1 באוגוסט 1941 כמחוז החמישי והנס פרנק (Frank), שהיה מושל הגנרלגוברנמן, הופקד על מחוז גליציה המזרחית. דרוהוביץ' קבלה מעמד של עיר מחוז (Landkreis), שכללה את הנפות סטריי (Stryj), פשמישל (Przemyśl), סמבור (Sambor), בולחוב (Bolechow), זידצ'וב (Żydaczów), דוברומיל (Dobromil), טורקה (Turka) וישובים סמוכים.⁷⁵ גליציה המזרחית היוותה את מרכז האדמיניסטרציה המחוזית (Kreishauptmannschaft) וניהול ענייני הערים הועבר לידיהן של רשויות גרמניות אזרחיות. איש ה-SS, אדוארד ידמציק (Jedamzik) מונה כמפקד מחוז דרוהוביץ', ווטרמן (Vettermann) מונה לתפקיד ראש המנהל האזרחי והנציב הממונה בעיר (Stadtkommissar) כשהוא כפוף בתפקידו לידימציק. בוריסלב זכתה למעמד מיוחד בגלל חשיבותה כמרכז לתעשיית נפט והמפקד האזרחי בעיר, בורנמן (Bornemann), פעל גם הוא בכפיפות ישירה לידימציק.⁷⁶

⁷³ מפקד דרוהוביץ' מטעם הוורמאכט, רב סרן טאוטנהאן, הועבר מבוריסלב בחודש אוקטובר 1941 במסגרת מאבקי הכוח בין הסיפיו והוורמאכט, שהחלו מיד עם הגעתו של הסיפיו אל העיר בחודש יולי אותה שנה. Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944*, 76.

⁷⁴ דו"ח הארי זיימר, 8; Tuvia Friedmann, *Institute of Documentation in Israel for the Investigation of Nazi War Criminals, Haifa*, *Tagebuch Des SS-Hauptscharf. F. Landau Über Siene Tätigkeit in Drohobycz*, ed.

51, (1995) [יומנו של האס-אס פ. לנדאו על פעילותו בדרוהוביץ']; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 306.

⁷⁵ בנוסף לגליציה, המחוזות האחרים בגנרלגוברנמן כללו את וארשה, לובלין, ראדום וקרקוב. מחוז דרוהוביץ' מנה 11 עיריות, 564 כפרים, 238 אחוזות עצמאיות ו-47 ישובים שיתופיים. דוח מפקדת העיר אל מפקדת המחוז, 11.9.1941, DALO, R-2042/1/31/1.

⁷⁶ ידימציק מונה לתפקיד מפקד מחוז דרוהוביץ' ב-13.9.1939, וברשימת מפקדי המחוזות הוא מופיע אז בשמו הסלבי, Jedamczyk/Edamczyk. אייו"ש, 5, TR.17/JM/3588. הוא נשאר בתפקיד מפקד המחוז עד 17.6.1942 והוחלף על פי דרישתה של חברת קרפאטן אויל לאחר שהתעמר ביהודים שעבדו בחברה. בורנמן נשאר בתפקידו למעלה משנה עד סתיו 1942.

בבוריסלב הוצבה יחידה לא גדולה של קריפ"ו (Kriminalpolizei, KRIPO).⁷⁷ בגלל המבנה הטופוגרפי ותנאי התנועה המיוחדים בין מתקני הנפט שהיו מפוזרים על פני שטח נרחב בעיר, נוספה בבוריסלב בהמשך גם כיתת משטרה של פרשים גרמני (Reiterzugpolizei), שקבעה את מושבה במתקני חברת הנפט 'פאנטו' לשעבר. תפקידה העיקרי של משטרת הפרשים היה לקיים פטרולים קבועים במתקני הנפט והיא נטלה חלק באקציות לגירוש היהודים מן העיר. שוטרי משטרת הפרשים תוארו על ידי יהודים רבים כמי שהתעללו בהם בקביעות.⁷⁸

התארגנות תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב וראשית פעילותה של בסקידן ארדול (Beskiden Erdöl) (יולי-נובמבר 1941)

החל מספטמבר 1939 גרמניה הוציאה לפועל אסטרטגיה של ניצול מירבי של מקורות הנפט בפולין הכבושה תוך שימוש בכוח אדם זול כחלק מכלכלת המלחמה שלה. ב-6 בדצמבר 1939, לאחר כניסתן לתוקף של הסנקציות הכלכליות של בריטניה נגד גרמניה, הורה הרמן גרינג, שהיה ממונה על התוכנית הכלכלית הארבע-שנתית של גרמניה, על תיעדוף פעילויות שיגרמו לניצול מקסימלי של שדות הנפט של רומניה ופולין. אחת הפעולות המיידיות, שנקטו בהן הגרמנים בספטמבר 1939 בימי הכיבוש הקצר שלהם בגליציה המזרחית, הייתה הקמתה של חברת בסקידן ארדול (Beskiden Erdöl AG), חברה חצי-ממשלתית שמטרתה הייתה לנהל את הייצור ואספקות הנפט העתידיות מ'אגן בוריסלב' לגרמניה.⁷⁹ בשל כניסת הרוסים לדרוהוביץ' ובוריסלב בחודש ספטמבר 1939, בסקידן ארדול לא הספיקה להפעיל את המתקנים בדרוהוביץ' ובוריסלב ולנצל את הנפט של האזור, אך המשרד למחקר אוצרות האדמה של הרייך (Reichsamt für

⁷⁷ אנשי הקריפ"ו בדרוהוביץ' היו רובם פולנים. עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 11; עדות מינה וצבי הייליג, 14.

⁷⁸ עדויות מקס דונר, 6; בנו (בולסלב) רינגלר, *איו"ש O.33/4167*, 18; חיים סגל וג'וליה דרינברג, *צו החיים (ישראל: פרטי, 2013)*, 54; Wolfgang Curilla, "Wie Viele Polizeibataillone Haben Am Holocaust Mitgewirkt?" in *Die Deutsche Ordnungspolizei Im Westlichen Europa 1940-1945* (Paderborn: Ferdinand Schöningh, Brill Deutschland, 2020), 701.

⁷⁹ Rainer Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen, Die Geschichte der Karpaten Öl AG", 101–102; ⁷⁹ Sandkühler, *'Endlösung' in Galizien*, 292.

Bodenforschung) המשיך לגלות עניין בשדות הנפט של גליציה המזרחית בכלל ושל בוריסלב בפרט בתקופה שאלה היו תחת הסיפוח הסובייטי.⁸⁰

שבוע לפני מבצע ברברוסה כתב ד"ר אריך וויל (Will), ראש מנהלת חברות הנפט בגנרלגוברנמן, דו"ח סודי שבו הסביר את נחיצות הסיפוח של שדות הנפט של גליציה המזרחית על ידי גרמניה הנאצית.⁸¹ בתוך שבוע לאחר תחילת המבצע הוורמאכט היה מוכן להשתלטות על שדות הנפט של גליציה המזרחית ולשם כך הוקמה מפקדה מיוחדת ("S" Mineralölkommando).⁸² מי שהופקד על ביצוע התוכנית היה הקצין תיל (Tiel), שהגיע לבוריסלב בראשית התארגנות הכוחות הגרמנים בשתי הערים על מנת להפעיל במהירות את תעשיית הנפט. בהגיעו לדרוהוביץ' ציווה תיל לכנס את כל המומחים, המהנדסים והמנהלים הבכירים בתעשיית הנפט המקומית, ובעיקר את ההנהלה הבכירה של המתקנים שפעלו בתקופת הסיפוח הרוסי. מאורצי רינגלר שהיה אחד משני היהודים שהוזמנו לשיבה, כתב ביומנו שתיל ניסה לברר כמה מומחי נפט, מהנדסים, מנהלים בדרג ביניים ומנהלים בכירים הועסקו במפעלים הרוסיים, כמה מתוכם היו יהודים והאם אפשר יהיה להפעיל את התעשייה ללא יהודים כלל.⁸³

לקראת סוף יולי 1941 הגיע לבוריסלב צוות גרמני אזרחי שמינה ד"ר וויל לניהול תעשיית הנפט בעיר ובסביבותיה במסגרת חברת בסקידן ארדול. משימתה המיידית של בסקידן ארדול הייתה הפקת נפט גולמי מתוך כ-120 בארות נפט שפעלו בסביבת בוריסלב וזיקוקו בבתי הזיקוק 'פולמין'-לשעבר במזרח דרוהוביץ'.

⁸⁰ בשנים 1940-1941 המשרד לאוצרות אדמה של הרייך הצביע על חשיבותם האסטרטגית של שדות הנפט של בוריסלב למאמץ המלחמה הגרמני, במיוחד לאחר ירידה באספקות הנפט מרומניה לגרמניה באביב 1941, ולדעתו של זנדקולר משרד זה היה אחד הגורמים שהאיצו את החלטתו של היטלר לצאת למבצע ברברוסה. Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 294.

⁸¹ Sonderbevollmächtigte für die Erdölwirtschaft im GG, Dr. Erich Will, Geheim (17.6.1941), Lagebericht, BA Berlin, R 52 VI/14 [ד"ר אריך וויל, נציג מיוחד לתעשיית הנפט בגנרלגוברנמן, דו"ח מצב, 17.6.1941].

⁸² "קומנדו הנפט הדרומי" (S Mineralölkommando), פעל בין השנים 1939-1942, התקדם עם חזית המלחמה, ותפקידו היה לאסוף את כל המסמכים המקצועיים של תעשיית הנפט המקומית ולסייע בהפעלה מיידית של התשתיות. A. E. Gunther, "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: Mobilisation Plan," *The Petroleum Times* (London, 20.12.1947): 1274.

יוסף ליפמן סיפר שבימים הראשונים לכיבוש, ביחד עם כוחות הוורמאכט הגיעו לבוריסלב מספר קצינים גרמנים, כנראה מ"קומנדו הנפט". שניים מהם עסקו במיפוי בארות הנפט בעיר והתגוררו בבית משפחתו. Lipman, *Memories of a Lost Childhood*.

⁸³ רינגלר סיפר שבכנס כמה מהומה אותה הובילו האוקראינים שנכחו בשיבה, שצעקו ש"בכלל לא צריך יהודים! הם מלשינים, רמאים וקומוניסטים!". תיל הורה לפטר מייד את כל היהודים ולהשאיר רק את המהנדס היהודי, מאורצי רינגלר, בו תמך המהנדס הפולני, קריגובסקי, שהגרמנים החליטו להשאיר בחברה בפקיד בכיר. Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 7-8.

(Raffinerie Ost) ויגאליציה-לשעבר ליד תחנת הרכבת בדרום העיר (Raffinerie Sud).⁸⁴ ארגון וניהול תעשיית הנפט של גליציה על ידי בסקידן ארדול הוסדר בצו שפורסם ב-19 בספטמבר 1941, ומתאריך זה ואילך נוהלה תעשיית הנפט במערב גליציה ביאסלו (Gruppe West – Jasło) ובמזרח גליציה בדרוהוביץ' (Gruppe Ost – Drohobycz).⁸⁵ לתפקידים הניהול הבכירים בבסקידן ארדול בדרוהוביץ' מונו המהנדסים הגרמנים אריך רדקה (Redecke) כמנהל התפעול, וברטולד בייץ (Beitz) כמנהל המסחרי.⁸⁶ המהנדס

⁸⁴ שדות הנפט של גליציה המערבית הולאמו בפקודה של פרנק, מושל הגנרלגוברנמן בראשית 1940. ב-25.6.1940 קבלה ההלאמה תוקף משפטי ומעשי על ידי הקמת חברת בסקידן ארדול, מונופול שתפקידו היה להפעיל ולנצל את אוצרות הנפט של פולין. המונופול הורכב מקונסורציום של חמש חברות גרמניות אזוריות בשיתוף הממשלה, ותפקידו כלל ניהול הפקת הנפט וזיקוקו ע"י שתי חברות-בנות של בסקידן שהוקמו בהתאמה לסוג הפעילות.

⁸⁵ Mieczysław Wieliczko, "Wojenna Organizacja Gospodarki w Zachodnim Zagłębiu," *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 50, no. F, Historia (1995), 302. [ארגון הכלכלה באגן המערבי בתקופת המלחמה].

⁸⁶ DALO, R-1933/1/17/24-25, 11.8. 1942.

המהנדס הגרמני, ברטולד בייץ, הגיע לבוריסלב ביולי 1941, מונה לתפקיד המנהל המסחרי של בסקידן ארדול ולימים סיפר שהיה עד למעשי הזוועה של הגסטפו כבר במהלך האקציות הראשונות בעיר והושפע מאד מן המראות הקשים. בייץ פעל רבות במסגרת תפקידו להצלת יהודי העיר על ידי העסקתם של 120-150 יהודים למרות התנגדות הסיפ"ו במחלקות הנהלת חשבונות, כספים, וכוח אדם שהיו תחת ניהולו. בהמשך דאג להנפקת תעודות עבודה ותגי "R" מזויפים ואיתור מקומות מחבוא עבור עובדי היהודים. במהלך האקציות שהתנהלו בבוריסלב בין החודשים אוגוסט ונובמבר 1942 הוא הציל 250-350 יהודים נוספים, ללא קשר למקצועם או גילם, אותם הוציא ממקומות ריכוז ואפילו מתוך קרונות רכבת לפני העברתם לבלז'ץ. בין היהודים שהציל היו כאלה שכלל לא הכיר, ועם זאת הודיע לגסטפו שכולם עובדים חיוניים להם הוא נזקק לצורך ביצוע עבודתו. בנוסף, ביחד עם אשתו אלוהה, העניקו השניים מחבוא ומזון ליהודים שונים שהגיעו לביתם ולמשרדיו. לאחר הלשנה, זימן אותו הס"ד לשימוע בברסלאו, שם חמק בדרך נס מעונש. בייץ נודע גם בין הפולנים עובדי קרפאטן אויל כמי שנענה לבקשה לעזרה שלהם ושל המחתרת הפולנית ואף זכה מהם למכתבי הוקרה לאחר המלחמה. ברטולד בייץ הוכר כחסיד אומות העולם על ידי יד-ושם בשנת 1973 ואשתו, אלוהה, הוכרה בשנת 2006. Beitz.Berthold.Else.Hochheim.yadvashem.org (תאריך גישה: 10.1.2024).

פרוט רב על מעשי החסד של אלוהה וברטולד בייץ ראו גם: מכתבם של 23 יהודים מדרוהוביץ' ובוריסלב ליד ושם בעניין הענקת אות חסיד אומות העולם לברטולד בייץ, 11.6.1973, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 116-117; עדויות קריסטינה אסטרייכר ומאוריצי דורנשטראוך במשפט הילדברנד 1952, איו"ש, TR.10/471-II, 30-31; פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, 82189159, ITS, 1.2.7.8, 7; לאה אלטבך, תצהיר מתאריך 19.7.1972, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 53; מכתבו של ארתור בירמן, 8.6.1973, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 103; מכתבו של מרקוס קליינר, 26.5.1971, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 49; עדויות אמיל ויקסל וזיגמונט שפיגלר, בתוך ברנד שמלהאוזן, אדם בתקופה לא אנושית, ברטולד בייץ ברייך השלישי (ירושלים: יד ושם, 2006), 82, 85; בצלאל לינהרד, *האמנתי שאשאר בחיים*, 48-42; Rita Schorr, 10:09 min. and on; Tape 4, Segment 101, VHA Code: 15542, Murray Bergman, 21:00 min and on, and Tape 3, Segment 25-26, 22:15 min. and on; Held, *A Tyśmienica Nadal Pływie*, 138-139; Thomas Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien Des Generalgouvernements: Die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz," in *Konzentrationslager Und Deutsche Wirtschaft 1939-1945* (VS Verlag für

הפולני, קריגובסקי (Krygowski), מונה כמהנדס הראשי בחברה.⁸⁷ בתוך כשבועיים-שלושה שיקמו הגרמנים והחזירו לפעולה את בארות הנפט ומספר רב של אתרי הפקה, זיקוק והובלה בדרוהוביץ' ובוריסלב, בהם חיבלו הרוסים בעת מנוסתם בסוף חודש יוני 1941.⁸⁸

התארגנות המנהל האזרחי, המשטרה האוקראינית והגסטפו

ב-6 באוקטובר 1941 נכנס לתוקף צו להקמת משטרת עזר אוקראינית (Ukrainische Hilfspolizei, UP), שתפקידה הוגדר כשמירה על מתקנים ואנשים, שיטור, חיפוש וריכוז יהודים, אך בהיותם חמושים, הם השתתפו לעתים קרובות בפגיעה ורצח יהודים בשתי הערים.⁸⁹ בחודש נובמבר 1941, שבעה שבועות לאחר תחילת הכיבוש הגרמני, קבע הגסטפו בדרוהוביץ' את מושב המפקדה שלו ברחוב מיצקביץ', אחד הרחובות הראשיים בעיר, בויללה מפוארת של אחד מעשירי העיר לשעבר.⁹⁰ בראשית אותו חודש הגיעו לדרוהוביץ' מווינה כעשרים אנשי שופ"ו נוספים, בפקודם של רודולף הוצל (Hötzl) וסגנו פרדיננד הולצשו (Holzschuh), שעמדו בראש יחידה מיוחדת של אנשי גסטפו אוסטרים

Sozialwissenschaften, 1996), 250 [עבודות כפייה ורצח יהודים במחוז גליציה של הגנרלגוברנמן: יוזמות ההצלה

של ברטולד ביץ'; Żarski, *Okupacyjne wspomnienia*, 76 ;

⁸⁶ DALO, R-1933/1/17/24–25, 1.8.1942.

⁸⁷ Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 21; Żarski, *Okupacyjne wspomnienia*, 75 ;

⁸⁸ למעשה, כבר בחודש אוגוסט 1941 הגיע תפוקת הבארות לכדי 70% מהתפוקה שהגיעו אליה הרוסים לפני מבצע

ברברוסה. 106 "Ein vergessenes Großunternehmen", Karlsch.

⁸⁹ עדויות צבי ומינה הייליג, 14 ; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 12 ; DALO, R-35/2/58/10–12, 6.10.1941.

מצבת כח האדם של משטרת העזר האוקראינית בדרוהוביץ' בתקופה 1.4.1943–31.3.1944 מנתה 4 קצינים ו-145 שוטרים והייתה בין הכוחות האוקראיניים הקטנים במחוז גליציה, גדולה אך במעט מן הכוחות בראווה רוסקה, סמבור וקאלוש. לקראת סוף הכיבוש המשטרה האוקראינית בדרוהוביץ' ובוריסלב כמעט הוכפלה ומ-1.4.1944 ואילך מנתה 6 קצינים ו-275 שוטרים והפכה לאחד הכוחות האוקראיניים הגדולים במחוז. DALO, R-2042/1/15/9, Sollstarke de ukrainische Polizei für das rechnungsjahr 1943 [כוח המשימה של המשטרה האוקראינית לשנת הכספים 1943]; DALO, R-2042/1/156/39, Zusammenstellung der Sollstarke de ukrainische Polizei im Distrikt Galizien vom 1.1.1944 [סיכום כוח המשימה של המשטרה האוקראינית במחוז גליציה מיום 1.1.1944].

⁹⁰ מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 156–157.

שהובילו את האקציות נגד יהודי דרוהוביץ.⁹¹ גם לבוריסלב הגיעו ב-18 בנובמבר, קרוב ל-20 אנשי שופ"ו, מרביתם אוסטרים, בפיקודו של גוסטב וופר (Wüpper).⁹²

אקציות ראשונות, עבודת כפייה, הרעבה ומחלות (ספטמבר 1941 - פברואר 1942)

בדומה לערים אחרות בגנרלגוברנמן התאפיינו חיי היהודים בדרוהוביץ ובוריסלב בראשית הכיבוש הגרמני מיולי עד אוקטובר 1941 בהפצת צווים וגזרות שהגבילו את חייהם. הגבלות תנועת יהודים אל ומתוך גליציה הוטלו בחודש אוגוסט 1941 והיודנרטים נצטוו להעביר לשלטונות הכיבוש רשימות של יהודים, שהגיעו אל העיר מאזורים שהיו מחוץ לגליציה. החל מ-10 בספטמבר 1941 יהודים חויבו לשאת על הזרוע השמאלית סרט לבן ועליו מגן דוד כחול, היה עליהם להצטייד בתעודה מזהה בכל עת, נאסרה עזיבה של עיר המגורים, הוגבלה תנועה בתוך הערים ונאסר עליהם להשתמש בכלי תחבורה.⁹³ במהלך היום יכלו יהודים לנוע רק כיחידים או בזוגות ורק ברחובות צדדיים שהוקצו להם (Judenstrassen). בדרוהוביץ נאסר עליהם להימצא ברחובות הראשיים בעיר, כגון רחוב מיצקביץ וכיכר העיר המרכזית (הרינק Rynek). בבוריסלב נאסר עליהם לעבור ברחוב הראשי החוצה את העיר, רחוב פנסקה (Pańska), ויהודים שהתגוררו ברחוב נצטוו לפנות את מגוריהם.⁹⁴ המסחר נאסר על יהודים בכיכר השוק פרט לימי שוק קבועים ונאסר לחלוטין בתחומי השוק העירוני (Mały Rynek) וברחובות העיר. החל מהשעה שמונה בערב הוטל עוצר כללי. כמו כן נאסרה על

⁹¹ מרגלית, שם; Wiesław Budzyński, *Miasto Schulza* (Warszawa: Prószyński i S-ka, 2005), 249.

⁹² גוסטב וופר הגיע לבוריסלב לאחר שרכש ניסיון עשיר בביצוע אקציות רצח נגד יהודים במקומות אחרים בגליציה. בין יהודי בוריסלב נודע באכזריותו ובין היתר ירה והרג את יו"ר היודנרט של בוריסלב, גולדמן, לאחר גילוי מקום מחבואו. וופר הואשם במינכן ב-1947, נאסר בהמבורג בשנת 1958 והתאבד בכלא בטרם נשפט.

אנשי השופ"ו ומשטרת הפרשים האוסטרים שהגיעו לדרוהוביץ ובוריסלב, התחרו ביניהם במעשייהם הסדיסטיים נגד יהודים שפורטו במשפט שהתנהל בווינה בשנת 1948 נגד היינריך נמץ (Nemetz), אוסטרי, איש הגסטפו ומפקד המשטרה האוקראינית בבוריסלב. עדויות זלאטה באום, איו"ש M.1.E/1795, 1; איגנצי גולדווסר, 2; איגנצי גרביץ, איו"ש M.49.E/3904, 1; תצהיר שהכינו יצחק האוזר, לואיזה פינקלר-האוזר וניצולים אחרים מבוריסלב לקראת משפטם במינכן בשנת 1947 של וופר ואנשי גסטפו אחרים ששרתו בבוריסלב (ארכיון המחברת); מאטס הייליג, איו"ש M.49.E/3795, 2-1; ראול הרמלין, USHMM, תמליל, 17; הרמן וורונר, איו"ש M.49.E/3984, 1; בנו רינגלר, 15-17; רות שיף, איו"ש M.49.E/3779, 2-1; 93; Chameides, *That War and Me*, 93; Budzyński, *Miasto Schulza*, 249; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 310.

⁹³ DALO, R-2042/1/55/5-11, 24-26, 29, 48-50.

רופאים יהודים חויבו להוסיף על גבי סרט הזרוע את המלה, רופא (Arzt) והדבר הגן עליהם במידה מסוימת מפני התנכלויות והשמדה. Henryk Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*, 67.

⁹⁴ עוד על הגזרות הראשונות, ראו: עדויות מקס דונר, 4; יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 1; עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ, 8; 9; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*.

יהודים השתתפות כלשהי במוסדות תרבות כולל תיאטרון, קולנוע, בתי ציבור וכדומה, ובהמשך הוחרמו כל מכשירי הרדיו והטלפון שהיו ברשותם, פרוות ותכשיטים. כמו בערים אחרות בגנרלגוברנמן נשללו מיהודי דרוהוביץ' ובוריסלב חרותם האזרחית ומרבית זכויותיהם. על הפרתם של הצווים הללו, היו צפויים לעונש מוות.⁹⁵

אפשרויות הפרנסה של יהודי שתי הערים, הוגבלו מאוד כתוצאה מצו זה ובנוסף נמנעה מהם האפשרות לקנות מזון בשווקים. מרבית העובדים היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב לא קבלו כל תמורה לעבודתם ועד מהרה התדלדלו נכסיהם החומריים כמקור אפשרי לעסקות חליפין תמורת מזון. בשתי הערים נוצר צורך דחוף במקורות הכנסה והיודנטים בשתי הערים נדרשו החל מחודש ספטמבר 1941 לארגן אספקת וחלוקת מזון מיידית בקהילותיהם.⁹⁶

ראשית עבודת הכפייה היהודית בדרוהוביץ' ובוריסלב

ב-6 באוגוסט 1941 פרסם הנס פרנק, מושל הגנרלגוברנמן, צווים המורים על עבודת חובה (Arbeitspflicht) של כלל האוכלוסייה בגליציה המזרחית, ובספטמבר 1941 פורסמו ההוראות המגדירות את תנאי עבודתם של יהודים.⁹⁷ לשכות עבודה כלליות (Arbeitsamt) הסדירו את עבודת התושבים הלא יהודים וכמו כן הפעילו קבלנים פולנים, אוקראינים וממוצא גרמני (Volksdeutsche), לצורך ביצוע פרויקטים של בינוי ותשתיות ואספקת שירותים שונים לתעשיית הנפט.⁹⁸

⁹⁵ עדויות איגנצי גולדווסר, 2; רותקה הירשברג, איו"ש M.49.E/1129, 1; בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 4-5; ריטה הרמלין, תמליל, חלק 1, צד 2, 14; יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 1; עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 8; שמואל וכתל-נורדליכט, "מדור אחרון של שואה", חלק 3, 35: 5 ואילך; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 156-157; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 168.

⁹⁶ עדות מקס דונר, 4.

⁹⁷ Witold Wojciech Mędykowski, "Jewish Labor in Galicia," in *Macht Arbeit Frei? German Economic Policy and Forced Labor of Jews in the General Government, 1939-1943*, 196; "Bericht über die Judenfrage in Lemberg" [דו"ח על השאלה היהודית בלבוב], איו"ש JM/15083, 1-2.

⁹⁸ Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 34:00 min. and on; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 18.

יוסף וייסמן, יליד דרוהוביץ', סיפר על עבודתו אצל הקבלן הגרמני ויקטור קרמין (Kremin), שקיבל זיכיון מהגרמנים לאיסוף ומיון גרוטאות, העסיק לשם כך מאות עובדים יהודים ולא-יהודים ואף הצליח לקבל מפרידריך קצמן, ראש הגסטפו בלבוב, מכתב הגנה על עובדי היהודים בזמן אקציות. קרמין נהג בעובדיו היהודיים בהגינות, הודיע להם על אקציות קרבות כשנודע לו עליהן מראש, ואפשר הסתרת יהודים ללא תעודות בשטח מחסני הגרוטאות שלו. עדות יוסף וייסמן, 6-7, 9.

היודנרט בדרוהוביץ' החל לתאם את עבודת היהודים עם לשכת העבודה הכללית בעיר החל מאוגוסט 1941, והיודנרט בבוריסלב, חודש מאוחר יותר. בעקבות החלטת הגנרלגוברמן בספטמבר 1941 להקים לשכה מיוחדת לניצול עבודת יהודים (Arbeitsamt für Judeneinsatz, Judeneinsatzstelle) ליד לשכות העבודה הכלליות, בוטלו באוקטובר 1941 מחלקות העבודה ביודנרטים בשתי הערים. הלשכות המיוחדות ליהודים הופעלו על ידי רשויות גרמניות אזרחיות, כשנציג של היודנרט ופקידים יהודים מועסקים על ידי הלשכה על מנת לייעל את ביצוע העבודה בשטח. לשכת העבודה הכללית בדרוהוביץ' ולידה לשכת העבודה ליהודים נקבעו באחד הרחובות הראשיים בעיר, רחוב סובייסקי (Sobieski). היודנרטים דאגו לכך, שכל הגברים היהודים בני 12-65 וכל הנשים המסוגלות לעבוד נרשמו בלשכת העבודה ליהודים בהתאם לצווים, וקיבלו תעודת עבודה (Arbeitskarte) נושאת תמונה המעידה על מקום עבודתם.⁹⁹ קצין הגסטפו יוזף גבריאל (Gabriel) הוצב כממונה על לשכות העבודה במחוז דרוהוביץ', שכלל גם את הערים סמבור, סטרי וסביבתן.¹⁰⁰ איש הקשר של היודנרט עם הגרמנים בכל ענייני התעסוקה היה ד"ר ליברמן. הוא היה רשאי להנפיק תעודות "בלתי כשיר לעבודה", אך יהודים בדרוהוביץ', שפנו אליו כדי לקבל תעודה כזאת על מנת להשתחרר מעבודות פיזיות קשות, מצאו את עצמם עד מהרה מועמדים לחיסול.¹⁰¹ על הדרך בה נוהלה ההשמה לעבודה בדרוהוביץ' סיפר

"הקבלן" היהודי היחיד בדרוהוביץ' ובוריסלב שהפעיל קבוצות עבודה עבור הגרמנים היה נפתלי בקנרוט, שלמרות יהדותו הועסק על ידי הגסטפו כקבלן לביצוע עבודות שונות. עוד על מעמדו המיוחד של בקנרוט כקבלן של הגסטפו ראו בעמ' 113 וכן בהערה 238 באותו עמוד.

⁹⁹ Tatiana Berenstein, "Praca Przymusowa Ludności Żydowskiej w Tzw. Dystrykcie Galicja (1941-1944)", *BZIH*, 1969, 9; Mędykowski, [עבודת כפייה של האוכלוסייה היהודית במחוז גליציה, 1941-1944]; "Jewish Labor in Galicia," 201

¹⁰⁰ לאחר שגבריאל הועבר מתפקידו ב-1943 כאחראי על לשכות העבודה בשתי הערים, מונה במקומו הלמות בראונליך (Bräunlich). מי שמונה לסגנו של בראונליך היה איש הס"ס אדולף גילדנר (Güldner), מנהל לשכת העבודה ליהודים בדרוהוביץ', שהיה ידוע בגישתו האנושית ליהודים. לאחר שראה באביב 1944 את קצב ההתקדמות המהיר של "הפתרון הסופי" בדרוהוביץ' ובעקבות פנייתו של רב הקהילה, יעקב אביגדור, הורה גילדנר לקבוצת יהודים שעבדו במשרד לבנות מאחורי ביתו מכלאה לחזירים ומתחתיה התיר להם לבנות בונקר והסתיר בו 18 יהודים, כנראה לאחר שקבל על כך תשלום וטובות הנאה אחרות. הבונקר נתגלה בעקבות הלשנה, חלק מן המסתתרים הוצאו להורג וגילדנר ביחד עם אשתו נעצרו על ידי הגסטפו ושהו במעצר עד שחרור העיר על ידי הצבא האדום. Isaac Avigdor, Tape 5, Cornelia Schmalz-Jacobsen, *Two Trees in Jerusalem*, Segments 120-127, 05:20 min. and on Zeimner, *Against*; Thorne, *Out of the Ashes*, 106; (Brooklyn, NY: Humanity in Action Press, 2015), 122 *All Odds*, 96-97

יוזף גבריאל היה אחראי לרצח רבים מיהודי דרוהוביץ' בין השנים 1942-1943. אוסוולד פליישר, יהודי יליד דרוהוביץ' ומהנדס נפט מוערך, היה אחד מיהודים רבים מדרוהוביץ', שמסרו על כך בתצהיר לקראת משפטו של גבריאל ב-1948. גבריאל נשפט בוינה בשנת 1959 למאסר עולם ושוחרר ב-1963. עדות אוסוולד פליישר, איו"ש M.49E/3878, 1. עם זאת, היו יהודים מדרוהוביץ', שסיפרו על כך שבמקרים בודדים שחרר גבריאל את בני משפחותיהם לאחר שנתפסו על ידי הגסטפו ונכלאו. עדות מרילה שוורץ-בירמן, 15:50 ואילך.

¹⁰¹ עוד על חרב הפיפות של תעודות "בלתי כשיר לעבודה", קראו בעמ' 101-102.

אליהו קול: "אני קבלתי פתק מטעם היודנרט בשם ה-Arbeitsamt לבוא בשש בבוקר למקום מסוים כדי לבצע עבודה ולהביא אתי מטאטא ואת. בפתק היה כתוב בגרמנית: 'אם לא תתייצב, דינך מוות! אחרי ביצוע העבודה תקבל מנת לחם'." ¹⁰² בחודשים הבאים נמנעו יהודים רבים מהרשמה בלשכת העבודה והעדיפו ששםם "לא יופיע בשום רשימה" ¹⁰³. עד מהרה לוותה ההשמה לעבודה על ידי היודנרטים בשתי הערים בשחיתות בקנה מידה נרחב. ספרה על כך עמליה בוכמן-שיינפלד: "בלשכה היו רשימות של כל היהודים בעיר והם חולקו לקבוצות עבודה בעל כורחם... ללא התחשבות במצבם הגופני ובבריאותם והם (חברי היודנרט) פיתחו שיטות לקבלת שוחד בקנה מידה נרחב... האמידים שילמו להם שוחד והשתחררו מהציאה לעבודת הכפייה ואילו העניים, חסרי כל ולבושי סחבות, נלקחו." ¹⁰⁴

היודנרט בבוריסלב חילק את העיר לאזורי משנה בהתאמה למבנה הטופוגרפי של העיר ובראש כל אזור מונה אחראי, שריכוז את רשימות היהודים שהיו חייבים ומסוגלים לצאת לעבודה. מצב זה העניק לאחראים על כל אזור שסידרו את התורים לעבודה עמדות כוח ניכרות ובדומה לדרוהוביץ' נשמעו גם בבוריסלב תלונות רבות על כך, שבעלי היכולת בקרב יהודי בוריסלב נהגו להשתחרר מעבודות כפייה קשות בעזרת מתן שוחד לאחראי באזורם. ¹⁰⁵

בבוריסלב הוקמה לשכת עבודה ליהודים, שבראשה הוצב פולקסדוויטש (תושב מקומי ממוצא גרמני), לודוויג קלר (Keller). ¹⁰⁶ תפקידה העיקרי של הלשכה בבוריסלב היה להסדיר באופן יעיל את העבודה במתקני הנפט בבוריסלב, בתחילה כעובדים טכניים והנדסיים ובהמשך גם באדמיניסטרציה והנהלת חשבונות, מחסנאות, פקידות וכעובדי כפיים. ¹⁰⁷ המיומנות והניסיון המקצועי של יהודים שעבדו בעבר בתעשיית הנפט, עזרו במידה רבה בניהול אדמיניסטרטיבי יעיל של בסקידן ארדול וקרפאטן אויל אחריה. החל משלהי 1941 עבדו

¹⁰² עדות אליהו קול, 4.

¹⁰³ במוזכר שנשלח ב-21.5.1942 דיווחה לשכת התעסוקה הכללית בדרוהוביץ' למפקדת המחוז על כך שיהודים רבים במחוז דרוהוביץ' לא רשומים כעובדים בלשכת העבודה. בתאריך זה היו רשומים בלשכה 6,600 יהודים במחוז דרוהוביץ' (5,315 גברים יהודים ו-1,315 נשים) מתוך מספר כולל של 24,794 יהודים שהתגוררו בו. Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 135; DALO, R-2042/1/31, 30

¹⁰⁴ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 17, ודברים דומים בעדות מינה וצבי הייליג, 12.

¹⁰⁵ פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 97.

¹⁰⁶ קלר היה ידוע בקרב יהודי שתי הערים כמי שניתן להיעזר בו במקרה הצורך, בדרך כלל תמורת שוחד. עדויות קז'ה שנקנדרוף, 9; ראול הרמלין, חלק 2, 18: 19 ואילך; מכתב היינריך-הנריק אנגלברג אל ברטולד בייץ, 25.1.1947, ארכיון משפחת בייץ, פרטי; אברהם האופטמן, "רשימת קלר", בתוך *חוויות שזוכרים*, 15; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 164-165.

¹⁰⁷ עדויות אולה איינסידלר-הנדלר, איז'ש O.3/13710, 4; דז'ומק ארלבאום, 3; מאוריצי באואר, איז'ש Ringler, *Krótkie*; Mates Heilig, *Wspomnienia*, 5; 98; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 1; M.49.E/1068; Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," 106, 130; *Wspomnienia*, 10, 12, 37-38.

כשמונים יהודים, רובם בוגרי תיכון ואקדמאים, באדמיניסטרציה, בניהול שכר, ניהול מלאי חומרי גלם ותוצרת ובהנהלת החשבונות הכללית של החברה. האזרחים הגרמנים הבכירים במשרדי קרפאטן אויל, מנהל האדמיניסטרציה, ד"ר אלפרד פישר, פריץ זיגסמונד, האחראי על מחלקת הנהלת חשבונות, ואגון שולץ, ראש יחידת החשבונות, שהעריכו מאד את תרומתם המקצועית של עובדיהם היהודים, דאגו להם במהלך עבודתם היומיומית, נחלצו לא אחת לעזרתם במקרה הצורך ואף דאגו להלנתם במשרדי החברה בימים בהם נערכו אקציות.¹⁰⁸

בחודשים הראשונים לכיבוש יהודים שעבדו במקומות עבודה קבועים, כגון משרדי העירייה, חברות פרטיות וחברות גרמניות, היו אמורים לקבל את שכרם ישירות ממעסיקיהם, בערך של כ-80% משכר של עובד לא יהודי, ממנו נוכו מסים סוציאליים שעל המעבידים היה להעביר לשלטונות המס הגרמנים.¹⁰⁹ את עבודתם ושכרם של עובדים יומיים לא קבועים (Hilfsarbeiter) ניהל באותם חודשים היודנרט, שתפקידו היה לספק מספר עובדים יומיים על פי דרישות שקבל מלשכות העבודה, לאסוף את שכרם ובתמורה לספק למשפחות העובדים היומיים מנות מזון מוגדלות, לעומת אלה שלא עבדו. אולם, עד מהרה המעסיקים המקומיים והגרמנים החלו לאחר בהעברת התשלומים ליודנרט בגין העובדים היהודים ואף הפסיקו את ההעברות כליל.¹¹⁰ החל מאוקטובר 1941 נוצרו ביודנרט חובות בלתי מסופקים בסך של כ-20,000 זלוטי.¹¹¹ היודנרט, שהתקשה לעמוד במטלותיו הסוציאליות, הטיל מס בשיעור 10% על משכורותיהם הנמוכות ממילא של אותם יהודים שקבלו את התשלום ישירות ממעסיקיהם, דבר שעורר כצפוי התמרמרות עזה בקרב היהודים. בנוסף, היודנרט פנה אל בעלי היכולת היהודים בעיר בדרישה להעמיד את כספם לטובת הקהילה.¹¹²

¹⁰⁸ ריטה הרמלין, USHMM, תמליל, 16–19, 22, Eric Hauser, 49:08 min. and on; 22, 19–16, מרדכי מרקל, היציאה מהגיטו, 9–10, 28–29; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 17, 21; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 166; פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איו"ש TR.10/471-II, 29–30; Żarski, *Okupacyjne wspomnienia*, 18; DALO, R-1951/1/186a/1, Arbeitsamt Drohobycz an Stadtverwaltung, Betr. Arbeitseinsatz der Juden, 1941.6.9 [לשכת העבודה של דרוהוביץ' אל הנהלת העיר בנושא העסקת יהודים], ¹⁰⁹ DALO, R-1951/1/186a/13, Arbeitsamt an Städt. Schlachthaus Drohobycz, 1941.10.27 [לשכת העבודה העירונית אל בית המטבחים בדרוהוביץ']; DALO, R-1951/1/186a/18, Judenrath in Drohobycz an Städtische Werkstätte, 1942.7.24 [היודנרט בדרוהוביץ' אל בית המלאכה העירוני, Wolf Gruner, *Jewish Forced Labor under the Nazis: Economic Needs and Racial Aims, 1938-1944*, (New York: Cambridge University Press, 2006), 256].

¹¹¹ ב-1941.10.27 כתב מפקד לשכת העבודה בדרוהוביץ' אל בית המטבחים העירוני, שהיודנרט הגיע לפשיטת רגל עקב אי העברת תשלומי השכר של העובדים היהודים שלו ועלול לא להיות מסוגל להעביר להם מזון, "דבר שעלול לפגוע בהעסקתם בעתיד". DALO, R-1951/1/186a/10 Arbeitsamt an Städt Schlachthaus, Drohobycz, 1941.10.27. העבודה אל בית המטבחים העירוני בדרוהוביץ', 1941.10.27.

¹¹² מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 163.

בביצועה של מדיניות העבודה של הגרמנים ביחס ליהודים שררו אי ודאות וסתירות בין הגופים השונים. בראשית הכיבוש, מדיניות העבודה של הגסטפו בגליציה המזרחית הייתה ניצול קצר טווח של כוח העבודה היהודי עד השמדתו בעבודה או באמצעים אחרים. הממשל האזרחי וגופי התעשייה, ששאפו לשמור על כוח העבודה של העובדים היהודים על מנת לנצלם לאורך זמן, התנגדו למדיניות זאת והממשל האזרחי אף הורה לראשי המחוז לשלוח לעובדי הכפייה מוצרי טקסטיל, מזון ומוצרי יסוד כדי לשפר את תנאי חייהם.¹¹³ קונפליקטים נוספים נסבו בנושאי חלוקת כוח העבודה היהודי בין צרכי הוורמאכט והס"ס לבין החברות הגרמניות האזרחיות שפעלו באזור והיו זקוקות לבעלי מקצוע ובעלי מלאכה מימנים.¹¹⁴ כדי להיענות לצרכי התעשייה מחד ולא להאכלה של שלטונות הכיבוש מאידך, חולקו היהודים בדצמבר 1941 לשלוש קבוצות על ידי לשכות העבודה הגרמניות (ABC-Registrierung). בקבוצה A, בראש הסולם, עמדו בעלי מלאכה ובעלי מקצוע, אחריהם בקבוצה B עובדי כפייה שונים ולבסוף "בלתי כשירים לעבודה" (Arbeitsunfähige) וחולים, אשר השתייכו לקבוצה C. היודנרט בדרוהוביץ' נצטוו להעביר ללשכות העבודה רשימות של עובדים יהודים מסווגים לפי מומחיות וניסיון מקצועי, ובפועל, מי שהיה כשיר לעבודה נועד לעבוד ומי שלא היה כשיר לעבודה נועד להירצח.¹¹⁵

אקציות ראשונות בשתי הערים

ב-23 בספטמבר 1941 נעצרו 368 יהודים תושבי דרוהוביץ', רובם אנשי האינטליגנציה, שהתייצבו בלשכת העבודה. קצתם נרצחו ואחרים נשלחו למחנות עבודה מחוץ לעיר.¹¹⁶ ב-20 בנובמבר 1941 דרשו פרנץ ונצל, מפקד הקריפ"ו בדרוהוביץ' ויוזף גבריאלי, האחראי על עבודת יהודים, מן היודנרט להכין רשימות של יהודים שאינם כשירים לעבודה כולל חולים, נכים, ילדים ואחרים, לצורך בדיקות רפואיות. מבין 420 יהודים ברשימה של היודנרט, הכינו אנשי לשכת העבודה ליהודים רשימה של כ-400 איש אליהם נשלח מכתב ובו

¹¹³ תומס זנדקילר, "מדיניות כלפי יהודים ורצח יהודים בדיסטריקט גליציה, 1941-1942, בתוך "מדיניות ההשמדה הנאצית 1933-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה", עורך, אולריך הרברט (ירושלים: יד ושם, המכון הבין-לאומי לחקר השואה, 2000), 10.

¹¹⁴ Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 133.

¹¹⁵ דניאל הוכמן, זיכרונות, 11; Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 52: 50 min.; Mordecai Markel's Remarkable Story of Survival, JewishGen KehilaLinks, [Markel Family](#); and on [\(jewishgen.org\)](#) (תאריך גישה: 10.1.2024); תומס זנדקילר, "מדיניות כלפי יהודים ורצח יהודים בדיסטריקט גליציה, 1941-1942", 10-11; DALO, R-2042/1/108/15; Mędykowski, "Jewish Labor in Galicia," 69, 200; Arbeitsamt an Kreishauptmann Drohobycz, 21.10.1941, 1-10.

¹¹⁶ "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות. [דרוהוביץ' | \(Drohobycz\) 'האנציקלופדיה של הגטאות](#) [\(yadvashem.org\)](#) (תאריך גישה: 10.1.2024); The Extermination of Jews of Drohobycz Town and District, 1-2; The Jewish Agency for Palestine, June 7, 1945, USHMM RG-67.034 M.0144.00000028, 1-2.

פקודה להתייצב למחרת בלשכת העבודה הכללית (לעובדים ארים) בעיר כדי לקבל כרטיסי עבודה קבועים. מנהל הלשכה הגרמני הורה להם להמתין לכרטיסי העבודה במקום ולאחר כשעה הגיעו שני אנשי סיפ"ו שנשלחו לשם כך מלבוב ואנשי סיפ"ו ושופ"ו מקומיים ושוטרים אוקראינים, העלו אותם על משאיות וביחד אתם העלו את בני משפחותיהם שהגיעו ללשכה כדי לחפש את קרוביהם, וכן יהודים נוספים שתפסו באקראי ברחובות בדרך למקומות עבודתם.¹¹⁷ לאחר כשלושה ימים בהם הוחזקו במרתפי המשטרה האוקראינית, כמאתיים מהם הוצאו להורג בירייה על ידי אנשי הס"ס בבורות שנחפרו מראש ביער ברוניצה (Bronica) הנמצא צפונית לדרוהוביץ'.¹¹⁸ הארי זיימר היה עד לאקציה וכך תאר אותה ביומנו :

ב-21.11.1941 שלחו הזמנה מודפסת לאלה שהיו משוחררים מעבודה פיסית... נוסח ההזמנה היה : 'היהודי (שם ושם משפחה)... חייב להתייצב ב-22.11.1941 בשעה 00:07 בדיוק בלשכת העבודה ברחוב האופטשטרסה (Hauptstrasse) 7. מי שלא יענה לדרישה זו דינו מוות...'. אני עבדתי בחצר הסמוכה וראיתי את המשאיות... לפני בניין הסיפ"ו התרוצץ יו"ר [היודנט] רורברג וניסה נואשות להציל אנשים מסוימים. הוא הצליח להציל אחדים... אחרים, ביניהם אזרחים נשואי פנים, הושמדו...¹¹⁹

עם סיום האקציה בדרוהוביץ' בנובמבר 1941 שלח הגסטפו בעיר ליודנט בבוריסלב פקודה דומה לזו שנשלחה ליודנט בדרוהוביץ', להמציא לגסטפו רשימות של יהודים לא מועסקים, חולים כרוניים ובעלי מוגבלויות, נכים וקשישים וכאלה שנזקקו לעזרה של מחלקת הסעד. אנשי היודנט בבוריסלב, שלמדו על שהתרחש בדרוהוביץ' לפני כן, סרבו להמציא את הרשימה. לפיכך המשטרה האוקראינית הכינה רשימות של

¹¹⁷ עדויות נפתלי בקנרוט, דו"ח מ-6.12.1944, 3; מקס דונר, 6; בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 12; אוסוולד פליישר, 1-2; אדלה הילזנרד-בר אלי, יומן 1941-1944, כפולת עמודים 21; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów*; 21; w Drohobyczu, 10 "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות.

דרוהוביץ' | (Drohobycz) 'האנציקלופדיה של הגטאות' (yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024).
¹¹⁸ עדויות בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 12; ראול הרמלין, תמליל, 12; אוסוולד פליישר, 1-2; סופיה צוקר, 1-3; לאון צוקרברג, איז"ש O.62/754, 1; Marion Speicher, Tape 2, 15: 35 min. and on; המיוחדת לחקר פשעי הנאצים, ברית המועצות, הארכיון הממלכתי של הפדרציה הרוסית, מוסקבה, איז"ש, Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien, 1941-1944*, 319; יד ושם, אתרי הריגה, מחוז לבוב.

[https://www.yadvashem.org/YV/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Lwow&title=Lwow%20region%20\(until%201939%20Poland\)](https://www.yadvashem.org/YV/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Lwow&title=Lwow%20region%20(until%201939%20Poland)) (תאריך גישה: 10.1.2024).

באקציה שהתחוללה בנובמבר 1941 נרצחו רבים מאנשי האינטליגנציה היהודית בדרוהוביץ', שהשיגו לעצמם בעזרת פרוטקציה או שוחד כרטיסי עבודה מסוג C ועל ידי כך זכו לפטור מעבודות גופניות קשות ("בלתי כשירים"). עדויות בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 12; סופיה צוקר, 2.
¹¹⁹ עדויות הארי זיימר, איז"ש M.20/136, ו-O.3/2178.

כ-1,500 יהודים, שכללו את האינטליגנציה ועסקני ציבור של הקהילה היהודית בבוריסלב, את בני משפחותיהם של כאלה שהיו פעילים בתקופה הסובייטית ונחשבו לאוהדי הקומוניזם וכן בעלי תפקידים בתחום הדת.¹²⁰ היהודים שזומנו קבלו מהיודנרט התראה מראש ולא התייצבו. בין הימים 27 ו-28 בנובמבר הגיעו לעיר כוחות סיפ"ו, שופ"ו ומשטרה אוקראינית.¹²¹ הם תפסו באקראי כ-800 יהודים בבתייהם וברחובות, שהוחזקו כ-48 שעות בצריפי המשטרה האוקראינית וב-29 בחודש הוצאו רובם להורג על ידי השופ"ו והמשטרה האוקראינית ביערות טוסטנוביצה וטרוסקביץ הסמוכים לבוריסלב ובשטח סמוך לבארות הנפט "פילסודסקי/ פיוניר" בסחודניצה.¹²² "באקציה של נובמבר 1941 הלכו הגרמנים מבית אל בית, הלכה המשטרה האוקראינית, היה ס"ס שהגיע מהעיר השנייה... והלך אספסוף שהצביע: כאן גרים יהודים וכאן גרים יהודים... רובם היו אוקראינים, אבל היו גם פולנים."¹²³

מחלקת הסעד של היודנרט בדרוהוביץ' תמכה באופנים שונים בקרוב למחצית מהיהודים בעיר ובסוף דצמבר 1941 הם קבלו הוראה להמציא לגרמנים בתוך 24 שעות רשימה של אלף יהודים נתמכים. כל היהודים

¹²⁰ דניאל הוכמן, זיכרונות, 8; עדויות משה-מאוריצי קרפף, איור"ש M.49.E/1315, 3-4; יונס פריש, איור"ש M.49.E/2465, 3; Mates Heilig, *Wspomnienia*, 8.

רשימות פעילים בממשל הסובייטי הוכנו על ידי גם במקומות אחרים בגליציה המזרחית בקיץ 1941 וגם שם שמשו בסיס למאסרים ומעשי רצח בהמשך. אהרון וייס, "חלקה של המשטרה המקומית בשואת יהודי אוקראינה", ע"ד; שבח וייס, *המשיח לא בא*, 45.

¹²¹ באקציות הראשונות בבוריסלב השתתפו אנשי משטרה אוקראינים שהתבלטו במדיהם השחורים ונקראו לעתים גם "המשטרה השחורה" והיו ידועים באלימותם. הם נבחרו מקרב הלאומנים האוקראינים שהשתייכו לשורות ה-SICZ, ארגון אוקראיני חצי צבאי, שהוקם עוד בתקופת הקיסרות האוסטרו-הונגרית והשתתפו בפוגרומים אחרים נגד יהודים. בהמשך צורפו למשטרה האוקראינית שוטרים מקומיים, שכונו "האדומים". עדויות דזיומק ארלבאום, 3; הארי זיימר, איור"ש M.20/136, 10-11; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 11, 25.

¹²² עדויות אנה אנטלר, איור"ש M.49.E/4512, 2; מאוריצי באואר, 1; גולדה בירגר, 1; מקס דונר, 6; גינה ויסר, 1; בשה לבקוביץ, 2; נתן לייבל, איור"ש O.33/157, 1; שמעון נידק, 1; אוסוולד פליישר, איור"ש M.49.E/3585, 1; יונס פריש, איור"ש M.49.E/2465, 3; משה-מאוריצי קרפף, איור"ש M.49.E/1315, 5; שבח וייס, *המשיח לא בא*, 45; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 97-98; יד ושם, אתרי הריגה, מחוז לבוב,

[https://www.yadvashem.org/YV/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Lwow&title=Lwow%20region%20\(until%201939%20Poland\)](https://www.yadvashem.org/YV/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Lwow&title=Lwow%20region%20(until%201939%20Poland)) (תאריך גישה: 10.1.2024).

GARF, 7021-58-21, 44; Held, *A Tyśmienica Nadal Pływie*, 133; Mates Heilig, *Wspomnienia*, 9; Berenstein, "Eksterminacja," Table 4; Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw," 755; Iullia Kysla, "Surviving under Extraordinary Conditions: Holocaust in Boryslav (1941-44)," *Holocaust i Suchasnist, Studii v Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien*, 318; *Ukraini i Sviti*. 1, 11 (2012), 14.

¹²³ צבי הייליג, 17-18.

ברשימה נצטוו להתייצב עם חפציהם כדי להיות מועברים למקום עבודה מרוחק. במקום הריכוז (Sammelstelle) כל חפציהם נלקחו מהם והם נשלחו אל מותם.¹²⁴

האקציות גרמו לחרדות קשות בקהילה היהודית. "כל הגזרות היו כאין וכאפס לעומת האקציות", כתבה ביומנה עמליה בוכמן-שיינפלד, "לכל אקציה היה אופי ושיטה אחרת, כך שקשה היה לצפות מה ילד יום, להתכונן לבאות, או להתגונן בהתאם... ברוב המקרים לא היה ידוע מתי תתחיל האקציה, ואנשים התחבאו לפעמים מספר ימים בעליות גג ומרתפים בלי מזון ומים. לבסוף נאלצו לצאת ולדאוג לאוכל, ואז בדיוק נתפסו ונרצחו."¹²⁵

הרעבה המונית

על פי דוחות של לשכת העבודה בדרוהוביץ' ב-1 באוקטובר 1941 היו ברחבי מחוז דרוהוביץ' 86,000 יהודים שהיו זכאים להקצבת מזון.¹²⁶ בסתיו 1941 אספקת הקצבות אלה ליהודים הייתה אמורה להיות מנוהלת ע"י היודנטים בעזרת תלוישים אישיים ולכלול:

קמח - 28 ק"ג לשנה למבוגר (כ-75 גרם ליום)

לחם - כ-80 ק"ג לשנה (כ-200-250 גרם ליום) לעובד, כ-50 ק"ג לשנה (כ-150 גרם ליום) לאשה או ילד

סוכר - 2.5 ק"ג לשנה לנפש (כפית אחת ליום)

¹²⁴ Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobycz*, 10–11.

משלוח קבוצות עבודה של יהודים למקומות מרוחקים מן העיר היה באחריות היודנט על פי פקודות ששלח הגסטפו ולפי דרישות של חברות גרמניות. ד"ר אמיל אורמן סיפר על כך שכבר בראשית הכיבוש מצא את עצמו ברשימת כמאה יהודים צעירים שנשלחו מדרוהוביץ' על פי דרישה של חברת הבנייה הגרמנית הוך וטיפבאו (Hoch und Tiefbau), לאזור הררי שהיה מרוחק עשרות קילומטרים מן העיר. יומן ד"ר אמיל אורמן, 49.

¹²⁵ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 8–9.

¹²⁶ DALO, R-2042/1/31/13, Gebiet Drohobycz. Versorgung der bevoelkerung nach den Rationssätzen von 1.10.41 [היצע מנות המזון לאוכלוסייה במחוז דרוהוביץ' לפי שיעורי קיצוב ב-1.10.41]; עדויות מקס דונר, 4; הארי זיימר, איור"ש M.20/136, 12.

יעקב גרסטנפלד, שהיה אחראי על רישום התושבים היהודיים ביודנט בדרוהוביץ', סיפר בעדותו שהיודנט נהג לדווח על מספר יהודים באופן מגמתי. כך, ב-1.10.1941 דיווח שמספר היהודים במחוז כולו היה 86,000, כשבפועל מספרם היה גבוה בכ-1,000 נפש, וזאת על מנת לא לחשוף כאלף פליטים שהגיעו למחוז מפולין ומקומות אחרים. מאידך בחודשים הבאים היודנטים בשתי הערים נהגו לדווח על מספר יהודים גבוה יותר ממספרם בפועל, על מנת להגדיל את הזכאות למנות מזון. כך בקיץ 1942 דיווח היודנט בבוריסלב על אוכלוסייה יהודית של 15,000 בעוד שבפועל היו בעיר רק 12,000, ובחורף 1942-1943 דיווח על 14,000 תושבים בעוד שמספרם ירד אז לכדי 10,000 נפש. עדות יעקב גרסטנפלד, 5–6.

בפועל רק יהודים שעבדו, יכלו לקנות מזון בעזרת תלושי מזון שקבלו מן היודנרט ובאספקה לא סדירה. יהודים שלא עבדו ובכלל זה נשים וילדים, לא קבלו הקצבות מזון ומצאו עצמם ללא מקור תזונה כלשהו.¹²⁸

בחודשי החורף 1941-1942 אספקות המזון כמעט פסקו. הצפות שנגרמו עקב גשמי זעף בלתי פוסקים באזור דרוהוביץ' ובוריסלב בספטמבר 1941 גרמו לאבדן יבולי ירקות חורף בסיסיים. אספקת המזון לאוכלוסייה הכללית בגנרלגוברנמן הצטמצמה מאד בחורף זה ונקבעו קצובות מזון מופחתות לאוכלוסייה הלא יהודית ואילו לאוכלוסייה היהודית לא נקבעו קצובות מזון כלשהן.¹²⁹ במהלך חודשים אלה התושבים הלא יהודים נהגו לנסוע אל כפרי הסביבה כדי להשיג חיטה ומוצרי מזון, אך דרך זו נחסמה בפני יהודים לאחר שנאסר עליהם להתרחק ממקום מושבם הקבוע. רעב קשה השתרר בין יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב.¹³⁰ על תנאי הרעב ששררו בקרב עניי בוריסלב בחורף 1941-1942 סיפר מאטס הייליג:

חלק גדול מן היהודים שלנו היו בעלי מלאכה וסוחרים קטנים. לאלה, לא היו שום רזרבות. הם היו אלה שהועסקו בעבודות פרך שונות ואשר היודנרט היה מחויב לספק להם אספקת מזון יומיומית. מנות האוכל העלויות אשר היודנרט חילק וחוסר היכולת שלהם לרכוש את המזון שהיה חסר להם...

¹²⁷ עדות הארי זיימר, אי"ש M.20/136, 12; Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 117.

מנתונים אלה על קצובות המזון עולה, שמנות החיטה והלחם ליהודים היו מחצית מהמנות שהוקצבו ללא-יהודים וכרבע מן המנות לגרמנים שמוצאם גרמני, קפה עולש - מנות למבוגרים בלבד בשיעור מנות של ילדים לא-יהודים, סוכר - המנות ליהודים היו דומות לאלה של שבויי המלחמה, ואילו קטניות לבישול, בשר, ביצים, שומן וריבה, שהיו כלולות בקצובות המזון ללא-יהודים, לא סופקו ליהודים כלל. לדעתו של החוקר דיטר פוהל קיים ספק לגבי ביצוען בפועל של האספקות ליהודים, היות שהמפקח על המזון היטה לעתים קרובות את הנתונים כך, שלא ישקפו את העובדה שההקצבות לא סופקו כלל. Pohl, Ibid.

¹²⁸ עדויות אברהם האופטמן, USHMM, חלק 3, 55: 32 ואילך; הארי זיימר, 12; לאון קנבל, 2; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 157; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 98, 168; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów*; 9, w Drohobyczu.

על פי דוחות מסווגים שנשלחו ב-19.3.1942 ממפקדת השדה העליונה (Oberfeldkommandantur) בלבוב למפקדה הצבאית בדרוהוביץ', מצב אספקת המזון בחודשי חורף 1942 ברחבי הגנרלגוברנמן היה בכי רע. Klaus-Peter Friedrich, "Polen: Generalgouvernement August 1941 - 1945," in *Die Verfolgung Und Ermordung Der Europäischen Juden Durch Das Nationalsozialistische Deutschland 1933-1945* (Munich: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2014), 221. [פולין: גנרלגוברנמן אוגוסט 1941-1945].

¹²⁹ Ruslana Popp and Roman Melnyk, *Narysy z Istorii Drohobych (Vid Naidavnishykh Chasiv Do Pochatku XX I St.) [Essays on the History of Drohobych (from Ancient Times to the Beginning of the 21st Century)]*, (Drohobycz: Kolo, 2009), 197.

¹³⁰ Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 44: 15 min. and on; Wróbel, *Borysław* ¹³⁰. *Nie Śmieje Się: Opowieść o Rodzinnym Mieście*, 92-93, 95-96.

גרמו לרעב הולך וגובר במשפחות רבות... עבודה קשה בשילוב עם תזונה לקויה ותנאי תברואה

ירודים גרמו להתפשטות מחלות.¹³¹

היודנטים בדרוהוביץ' ובוריסלב ביחד עם ארגון העזרה הסוציאלית העצמית (ŻSS) פתחו מרכזי הזנה וחילקו ליהודים הנצרכים ביותר מנות מזון אותן רכשו ממוסדות עירוניים, וכן חילקו מאות מנות מרק ביום שהכינו במטבחים ציבוריים.¹³² בדרוהוביץ' "הפעילו שני מטבחים לעניים ביותר: האחד לילדים, והשני לתושבים... רבים פקדו את המטבחים הללו והלב כאב לראות תורים ארוכים ללא סוף של רעבים, חולים וגוססים, שחיכו שעות ארוכות בגשם, שלג וכפור, בבגדים בלויים ולפעמים ללא נעליים, לצלחת אוכל חמה."¹³³ בבוריסלב פעל מטבח ציבורי בעיקר לעניים ביותר, בו חולקו מאות מנות מרק חם לנזקקים, עבורם יצר היודנט גם מסגרות לעזרה כלכלית ורפואית. עזרה זאת הייתה חיונית במיוחד בחורף זה, בו היודנטים לא קבלו משלטונות הכיבוש את מנות המזון עבור האוכלוסייה היהודית. אלא שהרעב והנצרכים היו מעבר ליכולתם של היודנטים וארגון העזרה העצמית, ולפי ההערכות מתו ברעב בחורף 1941-1942 בדרוהוביץ' כשמונה ובבוריסלב עד כעשרים יהודים ביום.¹³⁴

¹³¹ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 11.

¹³² ארגון העזרה הסוציאלית העצמית היהודית (Żydowska Samopomoc Społeczna, ŻSS) היה ארגון עזרה הדדית רשמי שפעל בין השנים 1941-1943 באישור שלטונות הכיבוש הגרמני ועסק בתמיכה ועזרה סוציאלית ליהודים בגנרלגוברנמן. הארגון פעל בדרוהוביץ' ובוריסלב ונוהל על ידי ד"ר ליאון טננבאום, ראש הקהילה היהודית בדרוהוביץ' בשנים לפני המלחמה, ד"ר האוזמן, בעל בתי זיקוק לנפט עד הלאמתם ע"י הרוסים ושמואל רוטנברג. הפעילות הופסקה ע"י הגרמנים בחודש מרץ 1943 ועובדי ŻSS בשתי הערים הוצאו להורג ביער ברוניצה. מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 159-160.

מחלופת המכתבים ביו יוני לנובמבר 1942 בין ד"ר טננבאום ועמיתו ד"ר אברהם זילברשיין שניהל את ŻSS בז'נבה, ניתן ללמד על פעילות הסעד של ŻSS למען יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב, במקביל לפעילות היודנטים בשתי הערים. איו"ש אוסף זילברשיין, M.20/120. עדות סופיה צוקר, 4; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 21; אדלה הילזנרד-בר אלי, ראיון, 20; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 98; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów*; 98; *w Drohobyczu*, 10.

אחד המקורות למזון שחולק בתקופה זו על ידי היודנט ו-ŻSS לנצרכים בדרוהוביץ' היה אברהם הלמריך, קצין החקלאות והמזון הגרמני, ששיתף פעולה בעניין זה עם סגן יו"ר היודנט בעיר, רורברג. Eberhard Helmrich, *Speech in NY*, 1962 (ארכיון המחברת).

¹³³ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 21.

¹³⁴ עדויות אנה וילף, 12; מקס דונר, 6; ראול הרמלין, תמליל, 6; הארי זיימר, איו"ש M.20/136, 12; ביאנקה קרפף, איו"ש O.3/7199, 13; אדלה הילזנרד-בר אלי, יומן 1941-1944, כפולות עמודים 26, 31; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 98; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 21; AZIH ŻSS /210, Bl. 90-99, JHK Drohobycz; 21. an ŻSS, 28.3.1942.

הקצבות המזון הנמוכות ואיסור מכירת מזון ליהודים, גרמו ל"שוק שחור" של מוצרי מזון שנמכרו על ידי הכפריים במחירים מופקעים ולעליית מחירי מזון כללית. שלטונות הכיבוש נהגו בסלחנות כלפי המוכרים האוקראינים והפולנים, אבל ערכו פשיטות על השווקים והטילו קנסות כבדים על המוכרים ליהודים והקונים גם יחד ואף איימו על יהודים שייתפסו קונים או מוכרים, בהוצאה להורג בירייה.¹³⁵

בדרוהוביץ' וסביבתה חיו בראשית שנת 1942 כ-12,000 יהודים. קרוב למחציתם עבדו בתעשיית הנפט, כ- שלוש אחוזים התקיימו ממסחר זעיר והיתר היו חסרי כל מקורות הכנסה.¹³⁶ האיסור על מסחר יהודי הקשה אפילו על בעלי יכולת לרכוש מזון. צווים שאסרו על יהודים לרכוש מזון בשווקים גרמו ליודנרט לפנות בראשית 1942 אל המפקח העירוני כדי לאפשר ליהודים שימוש מסודר באולם מסחר (Markthalle) לצורך מסחר זעיר. הנציב אישר את הבקשה למרות התנגדותו של מפקד המחוז.¹³⁷ מיומנה של עמליה בוכמן-שינפלד אנו למדים כי: "קריגל, שעמד בראש המחלקה הכלכלית ביודנרט, השתדל אצל השלטונות לאשר קבלת עשרות רישיונות לניהול עסקים יהודיים, וביניהם רישיונות לשתי מאפיות, חמש עשרה חנויות מכולת, כמה עשרות מזנונים וכמו כן רישיונות לשתי מספרות, סנדלריה, חנות לדברי סדקית, מתפרה וחנות חייטות, חנות הלבשה, חנות צילום, משכונאות, חנות לכלי בית ועוד."¹³⁸

גם בבוריסלב קבל היודנרט רשות לפתוח חנויות יהודית לחלוקת מצרכי יסוד על פי הקצבה: "היודנרט קיבל אישור לפתוח חנות לחלוקת לחם, קמח וסוכר לאוכלוסייה היהודית... אבי קיבל עבודה בחנות כזו... והיה מקבל כל יום חצי ככר לחם (קילוגרם אחד) חנם וזה... עזר לנו איכשהו להתקיים, כי הקצבה השבועית לאיש הייתה רק שני קילוגרם."¹³⁹

החנויות היהודיות בשתי הערים הפכו עד מהרה למרכז מסחר בין יהודים ולא יהודים בשתי הערים: "תושבים אריים הסתכנו בקנסות כספיים ובאו לסחור עם החנויות היהודיות... היו להם אישורי נסיעה והם היו נוסעים מערבה ומביאים סחורה אותה מכרו ליהודים והרוויחו כסף רב. לאחר שכמה מהם נתפסו והוענשו, נאסר לחלוטין מסחר בין יהודים ותושבים אריים... גם גרמנים היו ספקים לחנויות היהודיות

¹³⁵ Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 119

ב-6 בנובמבר 1941 פנה היודנרט בדרוהוביץ' למפקח העירוני בנושא קנסות שהוטלו על יהודים בעיר עקב "מסחר בשוק השחור", אך הפנייה לא זכתה למענה. DALO, R-35/6/250/1 ; DALO, R-1933/1/23 ; DALO, R-1951/1/269/19. ¹³⁶ משה-מאוריצי קרפף, איו"ש, M.49.E/1315, 7.

¹³⁷ Dieter Pohl, *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944*, 117. האיסור על פעילותן של חנויות יהודיות נכלל בדבריו שנשא ד"ר לאש, בישיבת ממשל הגנרלגוברנמן בלבוב, ב-21 באוקטובר 1941. איו"ש M.52/283, 5.

¹³⁸ עמליה בוכמן-שינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 18 ; DALO, R-1951/1/269.

¹³⁹ מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 5.

לאחר שגנבו סחורות ממחסני הגרמנים ומכרו אותן שם.¹⁴⁰ האיסור על מסחר יהודי בשווקים נמשך עד ראשית קיץ 1942, כשהותר מסחר מוגבל והוא התקיים בעיקר בין יהודים ופולנים. מרשימת חנויות בבוריסלב עולה שחלק מהחנויות היהודיות פעלו לפחות עד אוגוסט 1942.¹⁴¹

מחלות ומגפת טיפוס

מגפת טיפוס, שפשטה בין שבויי מלחמה רוסים, שהוחזקו במחנה שבויים גדול ליד דרוהוביץ' מאז תחילת מבצע ברברוסה, גרמה למותם של אלפי שבויים בחודשים אוקטובר-נובמבר 1941. שבויי מלחמה אוקראינים ששוחררו באותו זמן ממחנה השבויים וחזרו לבתיהם, האיצו את התפשטות המגפה.¹⁴² בחורף 1941-1942 גרמו תנאי המחסור הקשים, הצפיפות ומדיניות ההרעבה של האוכלוסייה היהודית להתפשטות מחלות, כולל מחלת טיפוס הבטן וטיפוס הבהרות. במהלך אותו חורף גרמה מגפת הטיפוס למותם של לפחות 600 מתוך 13,000 היהודים בדרוהוביץ', בעוד השלטונות הגרמנים מונעים אספקת תרופות ליהודים בשתי הערים.¹⁴³ מדיניות התברואה של הגרמנים, גרמה לתמותה גורפת של משפחות שלמות: "הגרמנים הורו על בידוד מגוריהם של החולים בטיפוס ובכניסה חובה היה להדביק מודעה: 'טיפוס הבהרות' ('Fleckfieber'). חל איסור כניסה או יציאה מהבית כולו וכך במקרים רבים מתה המשפחה כולה."¹⁴⁴ בחודשי החורף הקשים הוטל העומס הרפואי העיקרי בדרוהוביץ' על המחלקה הרפואית של היודנרט.

המחלקה הרפואית (ביודנרט) בראשותו של ד"ר מנדל, הייתה מחולקת לשלוש תת מחלקות: הפיזיקאט שבו הייתה מעבדה, המרפאה ושני בתי חולים... הרופאים עבדו במסגרת האפשרויות

¹⁴⁰ לחנויות היהודים היה רישיון למכור מוצרים בסיסיים בלבד, כגון לחם, קמח, ביצים, חמאה, גבינות, גריסים, סוכר וממתיק מלאכותי, שעועית, תפוחי אדמה, טבק וסיגריות. למרות זאת החנוונים היהודים רכשו מוצרים נוספים אצל הארים והגרמנים, תוך שהם משתמשים בשוחד בכל הזדמנות כדי לזכות בהתעלמות של השוטרים הגרמנים, האוקראינים, אנשי הקריפ"ו והשו"ו. עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 19.

¹⁴¹ עדות גינה ויסר, איור"ש M.49.E/176, 1-2; Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 10; Jerzy Kandziora and Tadeusz Zatorski, "Żydzi z Drohobycza - Protokoły Relacji z Zagłady,"

161, 163 *Schulz/Forum* 10 (2018): [יהודים מדרוהוביץ' - דוחות עדות מן השואה]; DALO, R-1932/1/83/7. ¹⁴² ד"ר דופאידה (Dopheide), הרופא המחוזי הגרמני, התריע בפני המפקח האזורי ב-24.11.1941 על סכנת הפצה של מגפת טיפוס עקב שחרורם של שבויי מלחמה אוקראינים, אך אלה כבר שוחררו. DALO, R-2042/1/24/7.

¹⁴³ עדות יונס פריש, איור"ש M.49E/2465, 4; Jadwiga Zoszak, USHMM, Transcript, 12; AZIH ŽSS / 210, JHK Drohobycz to ŽSS, 28.3.1941, 90-99.

במכתבו מיום 4. 2. 1942 כתב הרוקח הגרמני המחוזי, פנסלו (Fanselow), אל המפקדה הראשית בדרוהוביץ' שאספקת תרופות ליהודים תופסק "מסיבות אידיאולוגיות". DALO, R-1933/1/16/13, Fanselow an KHm Drohobycz;

DALO, R-1933/1/8/293, StKom an Judenrat Boryslaw, 11.3.1942. ¹⁴⁴ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 11, וראו גם בעדותם של מינה וצבי הייליג, 19.

הרפואיות שניתנו להם, ועשו הכל על מנת לעזור לנזקקים בקהילה היהודית. עבודתם נעשתה בנאמנות ובמצפוניות, וניתן היה רק לשבחם... היה מחסור חמור ברופאים. בית חולים אחד היה בית חולים רגיל... והיה מלא בחולים שהתנפחו מרעב... בית החולים השני בעיר, שהיה מיועד לחולי מגפות... היה מלא לגמרי בחולי טיפוס.¹⁴⁵

גם בין יהודי בוריסלב פשטה מגפת טיפוס בחודשי החורף ב-1941-1942 ומאות נדבקו. אשפוז החולים בבית החולים הלא-יהודי הכללי בבוריסלב הופסק בפקודת הגרמנים והם הועברו לבית החולים היהודי הקטן למחלות מדבקות או בודדו בבתייהם.¹⁴⁶

שפינדל, שהיה הרפראט (הפקיד) של היוזנרט לענייני מזון אצל הגרמנים, היה הראשון בבוריסלב שחלה בטיפוס... בתוך קצת למעלה מעשרה ימים המחלה הפכה למגפה נוראה. לא היה כמעט בית יהודי, מהעני ועד העשיר ביותר, בו מישוהו מבני הבית לא חלה... ארגו איזושהי משטרה סניטרית... אלא שלאחר מספר ימי שמירה השוטרים עצמם חלו... חלו גם אנשים שדאגו לא לגעת באף אחד... בית החולים למגפות... לא הצליח להכיל אפילו מאית מהם... יהודים לבושים בחליפות עמידות נגד גז שהשאירו אחריהם הרוסים, סחבו בחזרה לבתייהם את החולים... שלא היה עבורם מקום.¹⁴⁷

מרבית המתים מטיפוס בבוריסלב היו מקרב האוכלוסייה היהודית הענייה. "לפני המלחמה הייתה לנו אוכלוסייה [ענייה] יהודית גדולה... במשך חורף 1941-1942 סבלו יותר מכולם. בתחילה הם מתו מרעב ואחר כך הייתה אצלם התפרצות של טיפוס, ולמעשה התמוטטו ברחובות. הם היו... הראשונים שמתו. רבים מאד מהם לא שרדו את החורף הראשון הזה תחת הכיבוש הגרמני."¹⁴⁸

במהלך חורף זה עלה מספר הילדים היהודיים היתומים במחוז דרוהוביץ' משבעים לפני כניסת הגרמנים לשש מאות ילדים יתומים אחרי כניסתם.¹⁴⁹ שמואל רוטנברג, שהיה פעיל במאמצי עזרה ליתומים הרבים שנשארו בשתי הערים, סיפר:

¹⁴⁵ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 20.

הרופא היהודי מבוריסלב, ד"ר טייכר, נהג להעלים ולא לדווח לשלטונות על חולים חדשים אותם ביקר ואיבחו כחולים בטיפוס בחורף 1941-1942, על מנת להציל אותם ואת המתגוררים אתם מבידוד הרמטי ומוות במחלה וברעב. אברהם האופטמן, "ד"ר טייכר", בתוך *חוויות שזוכרים*, 62.

¹⁴⁶ עדויות סוניה ארמל, 3; יונס פריש, איז"ש M.49.E/246, 4; Henryk Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi*; DALO, R-1933/1/8/293, StKom an Judenrat Boryslaw, March 11, 1942; *Obiecaniej*, 67.

¹⁴⁷ בלימה המרמן, איז"ש M.1.E/2492, 9-10.

¹⁴⁸ Marion Speicher, Tape 2, Segments 46-48, 16: 23 min. and on

¹⁴⁹ Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 11

עשינו כל מה שהיה לאל ידנו כדי להציל את הילדים... בתוקף תפקידנו בראש ארגון העזרה העצמית היהודית... פנינו בבקשה נואשת אל מפקד המחוז, שירשה לנו להפוך את מבנה בית הכנסת הישן לבית יתומים... הוא הבטיח לנו לעיין בדבר. על מנת לא להפסיד זמן יקר ולהציל את מי שרק ניתן, הכנסנו 65 ילדים לבית המדרש הישן. בחרנו את הילדים שנראו הכי מורעבים ומוזנחים. (יום אחד) בזמן ארוחת הצהרים נכנסו גרמנים ושוטרים אוקראינים וירו בכל הילדים... ובשתי המטפלות שלהם.¹⁵⁰

יזמות הישרדות על ידי עבודה בדרוהוביץ' ובוריסלב (ינואר - אוגוסט 1942)

עד דצמבר 1941 ראו היודנטים בשתי הערים את תפקידם העיקרי בהסדרה ושכלול של תהליכי גיוס עובדים יהודים עבור הגסטפו והקבלנים. במהלך אותם חודשים העסקתם של היהודים בשתי הערים הייתה כאוטית ולעתים חסרת תועלת ברורה. בדרוהוביץ' היה ניסיון למסד את נוהלי העבודה של היודנט עם הסיפ"ו, נקבעו מקומות תעסוקה מועדפים על ידי הגרמנים ושוכלל מנגנון התשלום לעובדים היהודים. האקציות שנערכו בשתי הערים בראשית הכיבוש (ספטמבר-דצמבר 1941), שהיו מכוונות באופן ישיר נגד נשים, ילדים וגברים מחוסרי כושר עבודה, הבהירו ליהודים הלכה למעשה את מדיניות שלטונות הכיבוש הגרמנים, לפיה בכוונתם להשאיר בחיים רק יהודים "יצרניים", המועסקים בעבודה מועילה שיש בה תרומה למאמץ המלחמה. החל מדצמבר 1941, החלו היודנטים בדרוהוביץ' לארגן את העבודה היהודית בעיר באופן שיספק מקומות תעסוקה למרבית היהודים בעיר במפעלים שיהיו חיוניים למאמץ הגרמני ולכוחות המוצבים בשתי הערים, ויקנה להם חסינות מסוימת מפני אקציות.¹⁵¹ כאשר התבהרה והלכה הנחיצות של מקומות עבודה כאלה, החל היודנט החל מינואר 1942 ליזום פרויקטים כדי לאפשר עבודה ליהודים רבים ככל האפשר. בבוריסלב הועסקו

¹⁵⁰ Ibid., 12.

¹⁵¹ בין השנים 1941-1944 פעלו דרוהוביץ' ובוריסלב שתי חברות גרמניות, שתמכו בתעשיית הנפט. היו אלה החברה הגרמנית גספא בדרוהוביץ' (GESFA Drohobycz, Gesellschaft für Ausshandel), שעסקה במסחר בתוצרים של זיקוק נפט, וחברת אריזות הקרטון טאפהורן (Kistenfabrik Taphorn), שפעלה בבוריסלב וסיפקה אריזות לקרפאטן אויל. שתיהן העסיקו יהודים ודאגו להגנתם. כאשר בראונליך, ראש לשכות העבודה, הודיע לחברת גספא שעובדיה היהודים יורחקו לצורך "יישובם מחדש", החברה הגישה תלונה אישית נגדו לגסטפו בלבוב על כך שהוא מונע מהן ייצור שוטף. חברת טאפהורן הצליחה לשמור על חייהם של עשרת עובדיה היהודים עד חודש יולי 1943 על ידי כך שהשיגה עבורם תג R מתוקף מעמדה כספקית חיונית של קרפאטן אויל. ביולי 1943 חוסלו תשעה מתוך העשרה והעובד העשירי, מקס גרובר, שהיה היחיד שהצליח לברוח, הסתתר וניצל לאחר שבייץ קלט אותו בקרפאטן אויל כעובד בינוי. עדות טובה שטוק, 3; פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איו"ש I-10/471, TR.10, 50; פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, 49 BL.187, ITS 82189175, DALO, R-2042/1/154/15-16; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 332, 365, 380-381.

היהודים בעיקר בתעשיית הנפט.¹⁵² עבור אלה שלא מצאו עבודה בבארות הנפט, יזם היודנרט בעיר מקורות תעסוקה נוספים.

סדנאות עבודה עירוניות

בין החודשים פברואר - מאי 1942 היודנרט בדרוהוביץ' עסק בהקמת סדנאות עבודה עירוניות (Städtische Werkstätte) בבניין בית הספר התיכון היהודי לשעבר, שמטרתן הייתה לספק שירותים ומוצרים שונים עבור הגרמנים, כך שהעובדים בהן יוכלו לקבל אישורי עבודה שיקנו להם חסינות מסוימת מפני שילוח למחנות עבודה מרוחקים ומהשמדה. לצורך הקמת הסדנאות העירוניות השיג ד"ר רורברג, סגן יושב ראש היודנרט, את תמיכתו של ראש עיריית דרוהוביץ', ד"ר אוסיפ קוסטז'מסקי (Kostrzemski) בפנייתו לשלטונות הגרמנים בעניין זה. בבתי המלאכה השונים, שנחשבו למקום עבודה בטוח ונוח יחסית, הועסקו כמאתיים יהודים, בעיקר צעירים ובני משפחותיהם של נכבדי הקהילה והם כללו מוסד לתיקון מכוניות, וכן בתי מלאכה לייצור מברשות, כלים וצעצועים, קליעת סלים לאחסנת תחמושת ושרותי חייטות אישית לגרמנים.¹⁵³

גם בבוריסלב יזם היודנרט הקמת סדנאות עבודה עירוניות החל מאפריל 1942. הגדולות בסדנאות אלה היו נגריות שפעלו ברחוב דרוהוביצקה, שייצרו וסיפקו רהיטים לקצינים הגרמנים שהתגוררו בעיר. כמו כן הופעלו בתי מלאכה שעסקו בתפירה, סנדלרות, ייצור סבון ועוד, שעובדיהם הועברו למחנה עבודה צמוד לבתי המלאכה החל מחודש מרץ 1942.¹⁵⁴

¹⁵² Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 1: 07: 25 min. and on ¹⁵³ עדויות בלימה המרמן, אי"ש M.49.E/1091, 5; רותקה הירשברג, 2–3; עדות מרסל גולדווסר במשפט הילדברנד 1966/67, 30, ITS, 1.2.7.8, 9030400, מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 160–161; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 169–168; Artur Klinghoffer, VHA Code: 18164; Thorne, *Out of the Ashes*, 101–102; Berenstein, "Praca Przymusowa," 12; Tape 2, Segments 57–58, 25:10 min. and on *"Jewish Labor in Galicia,"* 205–206, 212; Sandkühler, *'Endlösung' in Galizien*, 326; Philip Weiss, *Humanity In Doubt* (Independent Pub., 2007), 27–28.

ה-ZSS (הועד לעזרה עצמית) שעודד את הקמתם של בתי מלאכה יהודיים ברחבי הגנרלגוברנמן, העלה על נס את אלה שפעלו בדרוהוביץ' במכתבו לקהילות ביוני 1942.

¹⁵⁴ עדות בלימה המרמן, אי"ש M.49.E/1091, 4–5; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 98; Berenstein, "Praca Przymusowa," 12, 34; Sandkühler, *'Endlösung' in Galizien*, 327.

מפעל הרעפים (דכובצ'ארניה, Dachówczarnia)

אחד המפעלים הגדולים בדרוהוביץ' היה מפעל עירוני לקרמיקה (Städtische Keramische Werke), ששכן ברחוב טרוסקבייצקה בפרבר "גורקה" (Górka). המפעל עסק בייצור רעפים, לבנים, מוצרי מלט ובטון ונודע בכינוי "דכובצ'ארניה" ("Dachówczarnia", "הרעפייה").¹⁵⁵ היודנט הצליח לשכנע את השלטונות להפעיל מחדש את המפעל, שהיה לפני המלחמה בבעלות משפחת זוסמן, ולהעסיק בו תושבים מקומיים יהודים ולא יהודים.¹⁵⁶ בתוך חודשים ספורים המפעל העסיק כ-2,000 גברים ונשים ובתוכם מאות רבות של עובדים יהודים. במרץ 1942 העובדים היהודים הוכנסו למחנה עבודה סגור שהיה צמוד למפעל ושוכנו בתוך צריפי מחסן נשק לשעבר ובסככות. מספרם של היהודים במפעל דכובצ'ארניה עלה במהירות לאחר שלשכות העבודה הפנו לשם עובדים יהודים רבים לפי דרישת הגרמנים, ובאוקטובר 1942 נמצאו במחנה כ-1,200 יהודים תושבי דרוהוביץ' ובוריסלב, ובכלל זה 95 נשים.¹⁵⁷ המחנה היה מוקף מגדלי שמירה מצוידים במכונות ירייה ונוהל על ידי הס"ס בעזרת מנהל גרמני, ושומרים אוקראיניים וליטאים, שנהגו לירות משם ביהודים באופן אקראי. כל עובד היה חייב למלא מכסת ייצור של 1,500 לבנים ביום, כשהעונש על הפסקת עבודה כלשהי או אי עמידה במכסה היה מכות או רצח בירייה.¹⁵⁸

בין היהודים במחנה דכובצ'ארניה התארגנה קבוצת התנגדות לגרמנים. "התארגנו בינינו... כל אחד עשה לעצמו מברג, כאלו... לכל מיני תיקוני מכונות, והחזקנו אותו למקרה הצורך, כדי שיהיה לנו איזה נשק. היינו בקשר עם המחתרת הפולנית, שהבטיחו להביא לנו נשק, אבל לא הביאו... ארגנתי קבוצה... באחד הלילות

¹⁵⁵ מפעל דכובצ'ארניה בדרוהוביץ' היה ידוע גם בשמות: "Klinker Zement" ו-"Keramische Werke".
¹⁵⁶ עדות וולף טפר, אי"ש O.62/49, 1; Michael Abend, VHA Code: 28505, Tape 3, Segment 71, 12:00 min. and on; Wilhelm Zeev Hendler, VHA Code: 46687, Tape 2, Segments 47-55, 17:45 min. and on; Oscar Wolfgang, VHA Code: 4130, Tape 3, Segment 62, 00:30 min. and on.
בהמשך הועסקו במפעל דכובצ'ארניה גם שבויי מלחמה רוסים רבים, שנשלחו מתוך מחנה שבויים גדול שנמצא סמוך למפעל. המפעל צומצם בחודש מרץ 1943 כאשר 800 יהודים שעבדו במפעל נורו ביער סמוך לתחנת הרכבת בדרוהוביץ'.
מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 162.
¹⁵⁷ עדויות רותקה הירשברג, 2; ITS, 1.2.7.8, 7 82188468; זאב הנדלר, 11; וולף טפר, 1; מרסל גולדווסר במשפט הילדברנד 1966/67, 30, ITS, 1.2.7.8, 9030400; פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, אי"ש I-TR.10/471, 15; אברהם קירשנר, אי"ש O.12/59, 20; Marcel Goldwasser, VHA Code: 31291, Tape 2, 16:40 min and on; Stella; Imanuel Shrek, VHA Code: ; Wolfgang, VHA Code: 4128, Tape 1, Segments 11-12, 08:55 min. and on.
12.
על אכזריותם הקיצונית של השומרים הליטאים בדכובצ'ארניה סיפר בעדותו זאב וילהלם הנדלר, אי"ש O.3/7989, 12.
¹⁵⁸ Stella Wolfgang, Segments 11-12, 10:15 min. and on

[הפולנים] הוציאו אותם מהמחנה. הם היו צריכים ללכת להרים... היו שם פרטיזנים אוקראינים [בולשביקים לשעבר]... הם לקחו את הקבוצה שלנו אליהם. אחת מאתנו הייתה רופאה, והם היו זקוקים לרופאים.¹⁵⁹

ה"קבלן" נפתלי בקנרוט

נפתלי בקנרוט, תושב דרוהוביץ', זכה להערכה ומעמד חריגים בקרב אנשי הגסטפו בעיר בשל אישיותו המכובדת והכריזמטית, מעמד אותו ניצל לצורך השגת חסינות זמנית על ידי עבודה לכ-300 עד 400 יהודים, חלקם הגדול חסרי מיומנויות מקצועיות. כ"קבלן" עבודות למען הגסטפו, הוא יזם, אירגן והפעיל צוותי ניקיון, תיקונים ושיפוצים, נגרייה, גינון, ובניית היכל רכיבה ומרוצי סוסים לקציני הגסטפו שהוצבו בשתי הערים. בהמשך הקים וניהל סדנאות מקצועיות לנוער וילדים יהודים בעיר והעניק להם תעודות מקצועיות, שעזרו להם במאמציהם להישרדות.¹⁶⁰

¹⁵⁹ אברהם קירשנר, איור"ש O.12/59, 17 (21) – 18 (22).

קבוצת ההתנגדות של יהודי דכובצ'ארניה לא הצליחה להחזיק מעמד ביער לאורך זמן ורובם נרצחו. ראו גם: Arnold
Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 1:04:00 min. and on
¹⁶⁰ נפתלי בקנרוט-ברוניצקי, יליד דרוהוביץ', היה מהנדס-אגרונום במקצועו, בן למשפחה יהודית עשירה ובין היתר בעלת חברת הנפט "נפטא" בסחודניצה, בוריסלב, דרוהוביץ' ויאסלו. בתקופת הסיפוח הסובייטי מונה מפקח חקלאי מחוזי (על דרך מינויו של נפתלי בקנרוט ראו עמ' 51). בקנרוט, שניחן בכישורי מנהיגות, יושר ואישיות כריזמטית יוצאי דופן, זכה להערכה אישית של מפקדי הגסטפו בעיר ושל פליקס לנדאו, "גנרל היהודים". בקנרוט ניצל את מעמדו האישי המיוחד והפך ל"קבלן עבודות" של לנדאו ובתפקידו זה הצליח להציל זמנית למעלה מאלף יהודים בעיר ובסביבתה, מתוכם 300–400 יהודים חסרי אישורי עבודה, שהעסיק בקביעות על ידי ייזום תעסוקה והבטחת מנות מזון להם ולנצרכים אחרים. כמו כן השתמש בקשריו המיוחדים כדי לשחרר יהודים שנעצרו ונכלאו על ידי הגסטפו בעיר בנסיבות שונות, כולל "העובדים שלו", בני משפחותיהם ואחרים, שהועברו לטרנספורט בעת האקציה הגדולה בחודש אוגוסט 1942. בדצמבר 1943, לאחר שהגיעו אליו שמועות, שגורמים שונים בגסטפו דנו בשאלת "נחיצותו" של קבלן עבודה יהודי, ארגן בעזרת חברים פולנים ושל יצחק אביגדור, בנו של הרב יעקב אביגדור, ניירות מזויפים ש"אישרו בדיעבד" את מוצאו הארי. במהלך החודשים הבאים ועד השחרור עסק בעזרה ליהודים על ידי איתור מקומות מחבוא ואספקת מזון לבונקרים בעיר ובסביבותיה. מרבית בני משפחתו הענפה של נפתלי בקנרוט לא שרדו ורובם נרצחו בבלז'ץ. יומן ד"ר אמיל אורמן, 47; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 36, 38; אדלה הילזנרד-בר אלי, יומן 1941–1944, 33; עדויות הארי זיימר, איור"ש O.3/2718 (דפים בעברית), 5; קורנל נאדל, 4; לולה פינק-ספוקיני, איור"ש O.3/3345, 2–3; סופיה צוקר, 5 וכן עדות מוקדמת בעניין נפתלי בקנרוט בארכיון עונג-שבת, שקוטלג לאחר חשופתו ב-1946, אוסף בית לוחמי הגטאות 20.432; אליהו קול, איור"ש O.3/4840, 3; אנה קרנטר, איור"ש O.62/840, 3; טובה שטוק, 4; איגנצי שטרנבך, 7; חנה קרנטר אייזנשטיין, *תפילותיה של חנה קרנטר* (תל אביב: פרטי, 2023), 77–83; Jerzy Kandziora, Maksymilian Wroniszewski, Malgorzata Perla Eidler, in Bruno Schulz w Oczach Świadców (Gdańsk: Fundacja Terytoria Książki, 2022), 78–79 [ברונו שולץ בעיניהם של עדים]; Bernard Freilich, VHA Code: 22637, Tape 3, 15:00 min. and on, 25:00 min. and on; Marcel Goldwasser, VHA Code: 31291, Tape 2, 08:00 min and on; Heimberg Joseph, VHA Code

החוזה החקלאית בהירבקה

בשיתוף פעולה חשאי בין רורברג, סגן יו"ר היונרט בדוהוביץ', נפתלי בקנרט והממונה על הכלכלה והמשק במחוז דוהוביץ', אברהרד הלמריך, הוקמה בחורף 1941-1942 באחד מפרברי דוהוביץ', הירבקה (Hyrawka), חווה חקלאית לגידול עופות, ירקות ופירות, וייצור מוצרי חלב לתצרוכת הגרמנים בשתי הערים.¹⁶¹ החווה הורחבה בהמשך גם לגידול שפנים, פירות נדירים וצמחי רפואה ושימשה כאתר לצורך יחסי ציבור לגרמנים שהציגו אותה לראווה בפני מבקרים גרמנים ועיתונאים.¹⁶² בראשית פעילותה ניהל את החווה האגרונום היהודי רייכמן, חבר וידיד אישי של הלמריך, שהובא על ידו לשם כך מלבוב. בחווה עבדו למעלה מ-300 יהודים מדוהוביץ' ומישובים סמוכים, שקבלו להגנתם תג W (עובד, Werke), ביניהם רבים שלא נמצאה להם דרך אחרת להשיג תעודות עבודה שהיו חיוניות להמשך הישרדותם.¹⁶³ עד אמצע 1942 המשיכו

9307, Tape 3, 5: 30 min. and on; Aurelia Herschdorfer, VHA Code: 17196, Tape 2, Segments 55-57, 25: 00 min. and on; Mark Weidman, VHA Code: 18960, Tape 2, 24: 25 min. and on; Karpin, *Tightrope: Six Centuries of a Jewish Dynasty*, 202-203, 244-259, 267-281, 297-305, 312-314, 387; Mordecai Paldiel, *Saving One's Own: Jewish Rescuers during the Holocaust* (Lincoln: University of Nebraska Press, 2017), 59-67; Thorne, *Out of the Ashes*, 191-194; Zeimner, *Against All Odds*, 116-121 להרחבה אודות נפתלי בקנרט ושואת יהודי דוהוביץ', צפו גם בסרטו של מרדכי קירשנבאום, "לארגן הצלה בדוהוביץ'" (Organizing Survival in Drohobycz), 2002. drohobycz-boryslaw.org (תאריך גישה: 10.1.2024).

¹⁶¹ אברהרד הלמריך, קצין בוורמאכט, סרב להצטרף למפלגה הנאצית וכאזרח הועסק כממונה על מחלקת החקלאות והמזון וכקצין כלכלה ראשי של מחוז דוהוביץ'. ביחד עם אשתו, דונטה, השניים עסקו באופן פעיל בהצלת יהודי דוהוביץ'. בנוסף לשיתוף פעולה עם נפתלי בקנרט במתן מסתור ליהודים חסרי תעודות עבודה ואחרים בחווה החקלאית בהירבקה, אברהרד הלמריך דאג לאספקת מזון לבית החולים היהודי בדוהוביץ' וליהודים שפנו אליו, הזהיר רבים אחרים מפני אקציות, אפשר להם להסתתר בהירבקה ולעיתים גם בביתו, הסיע במכוניתו יהודים שבקשו לעבור לישובים אחרים תחת זהות בדויה, ואף דאג לאספקת מזון במשך תקופה ארוכה ליהודים שהסתתרו במקומות מסתור שונים. הזוג פעל להשגת תעודות מזויפות לנערות יהודיות מדוהוביץ', שלהן דאגה דונטה למקומות עבודה בתוך גרמניה כעוזרות אוקראיניות ולהעברתן לשם. אברהרד הלמריך הוכר כחסיד אומות העולם על ידי יד ושם בשנת 1968, ודונטה הלמריך - בשנת 1987 לאחר שהצילו כ-300 מיהודי העיר. לפרוט מעשי החסד של דונטה ואברהרד הלמריך ראו גם: חסיד אומות העולם, אברהרד הלמריך באתר יד ושם: [Helmrich Eberhard \(yadvashem.org\)](http://Helmrich Eberhard (yadvashem.org)) (תאריך גישה: 10.1.2024) וחסידת אומות העולם דונטה הלמריך: [Helmrich Donata \(yadvashem.org\)](http://Helmrich Donata (yadvashem.org)) (תאריך גישה: 10.1.2024); עדויות יוסף וייסמן, 3-2, 7-8, 13-14; ראובן טוך, איו"ש O.33/8796, 4; טובה שטוק, 2-3; אריה מילרד, *הקפיצה הגורלית*, 35-36; Marcel Goldwasser, Tape 2, 13: 30 min. and on; Neomi Ekert-Korsan, VHA Code: 15753, Segments 55-60, 21: 30 min. and on; Leopold Lustig, Tape 4, Segments 94-99, 03: 45 min. and on; Moshe Tamir-Leftensztal, VHA Code: 9287, Segments 32-34, 01: 20 min. and on; Schmalz-Dr Leon Miesel, a; Jacobsen, *Two Trees in Jerusalem*, 68-79; Harry Zeimner, *Against All Odds*, 97 Eberhard Helmrich, Speech in NY, 1962; letter to the Claims Conference, NY, 1962 (ארכיון המחברת).

¹⁶² Thorne, *Out of the Ashes*, 182-184.

¹⁶³ תגי W ניתן היה להשיג גם מהגרמנים תמורת תשלום גבוה. Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 18.

עובדי החווה היהודים להתגורר בבתייהם בדרוהוביץ' ואחרי כן הפכה חוות הירבקה למחנה עבודה סגור, שבו מצאו מסתור זמני גם בני המשפחה של עובדי החווה, כולל הילדים והזקנים.¹⁶⁴

בתי המלאכה המכניים בדרוהוביץ'

בתי המלאכה בדרוהוביץ' לציד מכני של משפחת זייפרט (Seifert) היהודית הולאמו בתקופת הסיפוח הרוסי, הוחרמו על ידי הגרמנים מיד עם כניסתם לדרוהוביץ' ותחת שמם החדש, Mechanische Werkstatt, עבדו בהם החל מחורף 1941-1942 עשרות מהנדסים וטכנאים יהודים, שסיפקו שירותים ומוצרים חיוניים לצבא הגרמני, כגון מיטות שדה.¹⁶⁵

המנסרות בדרוהוביץ' ובויסלב

בדרוהוביץ' פעלו בשנים 1941-1942 שתי מנסרות עץ (Tartaki, Sägewerke), שהעסיקו עובדי כפייה יהודים. מנסרה אחת (Sägewerke-I), הייתה סמוכה להירבקה ועבדו בה כמאה יהודים ומספר דומה של אוקראינים. העובדים היהודים היו אמורים לקבל תגי W להגנה בעת אקציות, אבל מנהל המנסרה האוקראיני העדיף לא לדווח על מספר עובדיו היהודים ובכך להימנע מהעברת תשלום לס"ס עבור מרביתם. במקומות מסתור בשטח המנסרה הסתתרו כמאה בני משפחה חסרי ניירות של יהודים שעבדו בה.¹⁶⁶ המנסרה השנייה (Sägewerke-II) הייתה סמוכה לדרוהוביץ' ועבדו בה כ-70 יהודים נוספים. כולם הוכנסו

¹⁶⁴ עדויות מרסל גולדווסר במשפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 9030400, 30; יעקב גרסטנפלד, 5; יוסף וייסמן, 3; מריאן נאדל, איור"ש O.3/1661, 8; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 161; Marcel Goldwasser, Tape; Berenstein, "Praca Przymusowa," 34; Thorne, *Out of the Ashes*, 182-184; 1, 27:18 min. and on Mędykowski, "Jewish Labor in Galicia," 217.

¹⁶⁵ בתי המלאכה המכניים הופעלו על ידי קבלן ממוצא גרמני בשם פטרי (Petri), שנהג להגן על עובדיו היהודים בזמן אקציות ועד מהרה פוטר על ידי הגרמנים. הקבלן הגרמני החדש, הרצר (Herzer), התעמר בעובדיו היהודים ואף ירה במו ידיו בשתי נערות שעבודתן לא הייתה לרוחו. זופיה הנדל, מפעלי תרגום יוס'לה כרמין, איור"ש O.3/3013, 6-7; הדסה הנדל ויגודני, 4, Tape, 01:20 ואילך.

מנהל העבודה הראשי בבתי המלאכה המכניים, היה פולני בשם וולושנסקי. בנו, איזידור וולושנסקי, שעבד בבתי המלאכה כמנהל טכני, נהג לעזור ליהודים והחל מנובמבר 1942 החביא ביחד עם אשתו, ירוסלבה, 39 מיהודי דרוהוביץ' במרתף מתחת לביתו. שניהם הוכרו כחסידי אומות העולם על ידי יד ושם. עדות טובה שטוק, 5-8.

[\(Wotosiański Izidor & Wotosiańska Jarosława \(Skolska\) \(yadvashem.org\)\)](http://Wotosiański Izidor & Wotosiańska Jarosława (Skolska) (yadvashem.org)) (תאריך גישה: 10.1.2024).

¹⁶⁶ Marcel Goldwasser, Tape 1, 26:55 min. and on

העובדים היהודים במנסרה הוכנסו למחנה בשטח המנסרה באפריל 1943 אחרי חיסול הגטו בדרוהוביץ'. להרחבה על המנסרה והיהודים שעבדו בה ראו: Thorne, *Out of the Ashes*, 169-181.

למחנות עבודה בשטח המנסרה במהלך 1942 ואחר כך הועברו אל מחנה בסקידן בדרוהוביץ', שהוקם ונוהל על ידי חברת קרפאטן אויל, על אף שהמנסרות לא היו שייכות לחברה.¹⁶⁷

בבוריסלב הועסקו מאות יהודים כעובדי כפייה בשתי מנסרות ונגריות צמודות, שפעלו ב-1942. במרוצת הזמן הועברו היהודים עובדי המנסרות למחנה עבודה שהיה צמוד אליהן בתוך מבני אורות לשעבר.¹⁶⁸

מחנה העבודה בטרוסקביץ (Truskawiec)

מחנה לעבודות כפייה בפיקודו של האוסטרי יוהן אשר (Ascher) הוקם בטרוסקביץ הסמוכה לדרוהוביץ' בבניין ששימש את היערן המקומי ונמצא בתוך מחנה צבאי שהתמקם בעיירה במרץ 1942. במחנה נכלאו 40 מתוך כ-300 יהודי העיירה. רובם עבדו בעבודות פיזיות קשות, שכללו יערנות וניקיון, ובעלי ניסיון מתאים נשלחו לעבוד בקידוחי הנפט בעיירה וסביבותיה. מחנה העבודה לא היה שמור, אך היהודים נדרשו להציג תעודות בכל מקום מחוץ למחנה.¹⁶⁹

חברת בסקידן ארדול/ קרפאטן אויל בדרוהוביץ'

הגרמנים שהשתלטו על תעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב ביולי-ספטמבר 1941, התכוונו להפעיל את המתקנים ללא כוח אדם יהודי כלשהו, אולם עד מהרה הבינו שהדבר לא היה אפשרי היות שיהודים הביאו ידע מקצועי, ביצוע יעיל ואחראי ויכולת לפתור בעיות.¹⁷⁰ אריך וויל, ראש מנהלת הנפט בגנרלגוברנמן סיכם זאת כך: "סילוקם של גורמים יהודיים מתעשיית הנפט בגליציה המזרחית היה קשה לפני המלחמה, ומציאת תחליפים להעסקתם תישאר בעיה גם בעתיד."¹⁷¹ בתחילה מספרם של יהודים מומחים בתחומם, שהועסקו

¹⁶⁷ עדות מרסל גולדווסר במשפט הילדברנד 1966/67, 30, ITS, 1.2.7.8, 9030400; פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איו"ש TR.10/471-II, 46.

עוד על מחנה בסקידן ראו בעמ' 128-129.

¹⁶⁸ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 16; Jozef Lipman, VHA Code: 20408, Segment 94, 04:45 min. and on המנהל הגרמני של שתי המנסרות, לקנר (Lackner), הגן על עובדיו היהודים במקרים של התעמרות על ידי אנשי הסיפ"ו, היה מודיע להם כשהתקרבה אקציה, מורה להם להישאר במנסרה ואף חילץ אותם מספר פעמים ממשלוחים להשמדה. עדויות אנה אנטלר, 2; ישראל ליטמן-הלמן, 301/5434 AZIH, 4-3; Roney Halicher, USHMM, RG- Sandkühler, *'Endlösung' in Galizien*, 365; 50.002.0086, 31:00 min. and on.

¹⁶⁹ Alexander Zwillich, VHA Code: 20273, Tape 3, 10:36 min. and on.

כ-260 יהודי טרוסקביץ צורפו עמלטרנספורט הראשון מדרוהוביץ' לבלז'ץ. עדות סטלה הופמן-קווה, איו"ש 3, O.3/1866.

¹⁷⁰ מינה וצבי הייליג, 24; Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 1:00:55 min. and on.

¹⁷¹ 106, Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen,"

על ידי הגרמנים במתקני הנפט ובהנהלה בדרוהוביץ' ובוריסלב, היה מצומצם. היו ביניהם שלמה-סלומון רוזנברג, מומחה לייצור בוכנות למכשירי קידוח, מרקוס קליינר מומחה לחלקי חילוף למכוניות ומשאבות קידוח ומאוריצי רינגלר, מומחה לתכנון הנדסי ואחראי על בתי המלאכה לייצור כלים מיוחדים. בהסכמת הממונים עליהם, הכניסו שלושתם לעבודה במחלקותיהם יהודים נוספים מבין מכריהם ועמיתיהם למקצוע. מיד לאחר כניסתו לתפקיד, הכניס סלומון רוזנברג לעבודה בבסקידן ארדול את המומחה היהודי לייצור גומי, קורנפלד, ואחריו נוסף היהודי מילק זק כמנהל המלאי. סיפר על כך מאוריצי רינגלר: "מאותו רגע נפתחה האפשרות להעסיק יהודים [בבסקידן ארדול]."¹⁷² גם היודנרטים בשתי הערים עשו מאמצים רבים לשלב יהודים בתעשיית הנפט ובשירותים נלווים בשתי הערים, וכתוצאה מכך החלה העסקת יהודים בעלי מקצוע וניסיון כבר באוקטובר 1941 בהנהלה, בבארות הנפט בבוריסלב ובבתי הזיקוק בדרוהוביץ'.¹⁷³ בדצמבר 1941, החל בייץ להקים מחלקת אדמיניסטרציה בחברה, שנוהלה על ידי פריץ זיגמונד (Siegemund), מומחה לחשבונאות ממוצא גרמני. בייץ וזיגמונד דרשו מלשכת העבודה יהודים נוספים לעבודה במחלקה. העובד הראשון היה יוסף הירש, מנהל אדמיניסטרציה בעל מוניטין מבוריסלב, ועד מהרה הועסקו בה 75 יהודים. אחרי שראו שקרפאטן אויל מעסיקה יהודים ושעבודתם זולה במיוחד, החלו קבלני העבודה של בסקידן ארדול להעסיק יהודים בחורף 1941-1942 כפועלים בעבודות תשתית, כגון: חפירת בורות ותעלות להנחת צינורות, תיקון דרכים וכבישים, בניין וכדומה.¹⁷⁴

¹⁷² Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 17–18 וכן ראו: Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 365.

מרקוס קליינר היה מומחה לייצור אטמים למשאבות קידוח נפט, שהתבססו על גומי, חומר גלם קריטי שהיה במחסור בזמן המלחמה, אותו הפיק מצמיגים ישנים. את האטמים היה מביא אישית לברטולד בייץ שהכיר לו תודה מיוחדת. ראו ראיון עם משה לוביאניקר אודות המומחיות של מרקוס-מרדכי-מוטי קליינר באתר ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב [מרדכי \(מוטי\) קליינר ז"ל - דור 1 בוריסלב - וקשריו עם ברטולד בייץ - המספר: משה on Vimeo](#).

¹⁷³ מכתבו של ד"ר יחזקאל-הנריק קודיש מבוריסלב, 29.7.1966, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 22; Sandkühler,

'Endlösung' in Galizien, 314–315.

¹⁷⁴ Sandkühler, שם; יוסף הירש, מכתב מתאריך 25.8.1966, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 27–28, 78; אברהם האופטמן, "ניצול כוח עבודה זול של היהודים", בתוך *שרתי לך שחודניצה* (2022), דפים לא ממוספרים, ארכיון המחברת).

השמדה וניסיונות התערבות של קרפאטן אויל (מרץ-נובמבר 1942)

בעוד יהודי שתי הערים מנסים להמשיך לשרוד בעיקר בעזרת ארגון מקומות עבודה מסודרים, נתקבלה בחודשים אוקטובר-נובמבר 1942 ההחלטה לחסל את יהודי הגנרלגוברנמן ולהשמידם.

טבלה 6: השינויים באוכלוסייה היהודית בדוהוביץ' ובוריסלב בשנות הכיבוש הגרמני, 18.1944-7.1941

תאריך	דוהוביץ'	בוריסלב
6-7.1941	15,000	14,200
12.1941	13,339	
2.1942	12,781	10,734
5.1942	11,400	
10.1942	8,000	4,890
8.11.1942		8,000-8,500
5.12.1942	5,000 (גטו ומחנות עבודה)	2,000 (גטו) 1,500 (מחנה קושארי)
2.1943	5,000	3,500
7.1943	2,800	1,500
12.1943	3,000	1,500-1,200
2.1944	1,500	2,000
8.1944	400	200

¹ מעובד על פי פנקס הקהילות - דוהוביץ' ובוריסלב, 92-99; 160-171; נתוני מזכר של מפקדת השדה של הכוחות הגרמניים בדוהוביץ', ללא תאריך (כנראה 18.7.1941 או 17.7.1941) אל היודנרט. DALO, R-1928/1/4/7; נתונים סטטיסטיים ששלחה מחלקת הסעד ביודנרט בדוהוביץ' ל-ŽSS, 27.2.1942, איז"ש O.6/857; דוחות ŽSS דוהוביץ' 1943-1942 (אוסף זילברשיין, איז"ש M.20/120); דו"ח שייע (ישעיהו) זיימר, 2.11.1943, איז"ש O.3/2718, פולנית, 5; Berenstein, "Eksterminacja," 10; Essays on the history of Drohobych (from ancient times to the beginning of the XXI century) (Drohobych, Kolo Publishing House, 2009), 209; מבצע ריינהרד בדוהוביץ', Ośrodek Brama Grodzka, [Drohobycz – akcja „Reinhardt” - Akcja „Reinhardt” - Teatr NN](#) (תאריך גישה: 10.1.2024).

הטרנספורט הראשון לבלז'ץ מדרוהוביץ' (מרץ 1942)

הטרנספורט הראשון של יהודי שתי הערים למחנה ההשמדה בבלז'ץ יצא מדרוהוביץ'. יעקב גרסטנפלד, שהיה חבר היודנרט בעיר, סיפר:

ב-20 במרץ 1942 הגסטפו פנה ליודנרט ומסר להם רשימה של 547 גברים ואישה אחת, בדרישה להמציא את האנשים עם משפחותיהם לצורך יישובם מחדש. הנתונים של האנשים ברשימה נלקחו מלשכת העבודה... אחר כך הגיעו עוד רשימות. מספרם הכולל של האנשים המיועדים ליישוב מחדש הגיע לכאלפיים איש, אך עקב מאמצי היודנרט המספר הופחת לשמונה מאות.²

ב-25 במרץ רוכזו קרוב לאלף מיהודי דרוהוביץ' על פי רשימה שהציג היודנרט לגסטפו. הרשימה כללה בעיקר את עניי הקהילה, חולים, ילדים ונכים.³ הם רוכזו בליווי המשטרה היהודית בבניין ה"סוקול" (Sokol) ברחוב מיצקביץ', משם הם הוסעו במכוניות משא אל תחנת הרכבת ונשלחו אל יעד לא ידוע. כעבור כשלושה שבועות קבלו קרובי המגורשים גלויות עם דרישת שלום מן העיירה רווה-רוסקה (Rawa Ruska), אך בפועל הם נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ. שמועות על כך כי יהודים נשלחו ברכבת והומתו כולם, החלו להגיע לקהילה מפיהם של פולנים ואוקראינים.⁴ ר' יצחק אביגדור סיפר על הידיעות שהגיעו לקהילה היהודית בדרוהוביץ':

² עדות יעקב גרסטנפלד, 3.

³ מתוך פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189151, Berenstein, "Eksterminacja," Table 4; הארי זיימר העיד על כך שבחודש מרץ 1941 השתתף בהכנת רשימת היהודים שהתגוררו בדרוהוביץ', שהיו מיועדים ל"יישוב מחדש". לאחר האקציה החליט להימלט מדרוהוביץ'. עדות הארי זיימר, אי"ש M.20/136, 12–13. מנהלים אחדים בבסקידן ארדול, כולל מנהל בית הזיקוק גאליציה-לשעבר בדרוהוביץ', אריך הוכסמן (Höchsmann), הצליחו לשחרר את עובדיהם מן המשלוח, ובהמשך שוחררו עובדים יהודים שהיו נחוצים לבסקידן ארדול רק אם הובאו במקומם יהודים אחרים. Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 375–377. ⁴ עדויות הרש בטמן, 3; יעקב גרסטנפלד, 3; זאב וילהלם הנדלר, אי"ש O.3/7989, 13. וולף טפר, 1; הארי זיימר, 12–13; סופיה צוקר, 3; אליהו קול, אי"ש O.3/10471, 10; איגנצי שטרנבך, 8; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 157; פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189151; "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות, Drohobycz.org 'האנציקלופדיה של הגטאות' (yadvashem.org), (תאריך גישה: 10.1.2024).

GARF, 7021-58-20, 521, 539; Berenstein, "Eksterminacja," Table 4.

בדו"ח שחיבר הארי זיימר באוקטובר 1943 על בסיס מכתב מפורט שקבל מדרוהוביץ' ועדויות שהגיעו אליו במקום בריחתו בשווייץ, הזכיר לראשונה את האפשרות שיהודי דרוהוביץ' ובוריסלב (ורבים נוספים מיישובים אחרים) נשלחו לחיסול במחנה ההשמדה בלז'ץ, בניגוד לדעה שרווחה בדרוהוביץ' עד אז על השמדתם ברווה רוסקה, שנשענה על גלויה שזרק מתוך קרון הרכבת יהודי שהיה במשלוח. בעדותו הסביר זיימר בהרחבה על הסיבות לקביעתו זו. דו"ח הארי זיימר, אי"ש M.20/136, 12–13; ראו גם פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189151.

היו גויים... שסיפרו סיפורי זוועות על כך שכל היהודים נרצחו. איש לא לקח את הסיפורים האלה ברצינות. אי אפשר לרצוח אלפי אנשים ברצח המוני כל כך. אם רצו להרוג אותם, בשביל מה לשלוח אותם רחוק? למה שהגרמנים לא יהרגו אותם בקרבת מקום, כמו שעשו את זה באקציות עד עכשיו? אלה סתם המצאות של הגויים, פרובוקציות של אנטישמים שהגויים ממציאים בשביל להתעלל ביהודים.⁵

כעבור זמן מה הפכו השמועות למבוססות יותר והצביעו על כך, שיהודים שנשלחו מדרוהוביץ' הגיעו לבלז'ץ ושם הומתו בגז. ר' יצחק אביגדור סיפר לימים בזיכרונותיו על השמועות שהגיעו אל אביו, הרב יעקב אביגדור, במקום מחבואו:

אל בית הכנסת 'ישרי לב' הגיע יהודי צעיר, מונדק בדיאן... בן למשפחה של סוחרי סוסים שסיפק עכשיו סוסים לאורוות של הגסטפו... הייתה לו הרשאה לתנועה בין הגויים... הוא סיפר לי שהגרמנים לקחו את כל המשלוח של היהודים מדרוהוביץ' והעיירות בסביבה לבלז'ץ, ושם המיתו את כולם בעזרת גז. הוא שמע במקרה שני קציני ס"ס מדברים על כך ביניהם בתרועות צחוק... לבקשתי הוא חזר על הדברים באזני אבי... אבי הגיב: 'חייבים להודיע [לכל היהודים], וכל אחד חייב לנסות להציל את עצמו, לברוח ולהתחבא איפשהו. כולנו חייבים לעשות כל דבר אפשרי כדי להישאר בחיים.⁶

שילוח היהודים מבוריסלב לבלז'ץ התעכב עד אוגוסט 1942, כשאקצית חיסול נרחבת בוצעה ברחבי פולין וגליציה.

הטרנספורט השני מדרוהוביץ', בוריסלב וכפרי הסביבה לבלז'ץ (אוגוסט 1942)

במהלך החודשים מרץ-יולי 1942 החלו להגיע ידיעות אל בעלי תפקידים ביודנרט בבוריסלב אודות אקציות רצחניות נגד יהודים בערים שונות ברחבי גליציה. "נפוצו שמועות שהגיעו מפי התושבים האריים... שהזכירו את לובלין, קרקוב וורשה, וסיפרו שבאקציות שם נתפסו יהודים רבים שנשלחו למחנות. בתחילה אף אחד לא רצה להאמין, או אפילו לתפוס את גודל הזוועה."⁷ מאחר שהשמועות סיפרו על כך שניתן לשחד את אנשי

⁵ Isaac Avigdor, *One of the Holy Cast: Judaism and the Holocaust through the Eyes of a Survivor* (New York, NY: Judaica Press, 1987), 74.

⁶ Avigdor, *One of the Holy Cast*, 75.

⁷ עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 25.

הגסטפו, יצאו היודנטים בשתי הערים במבצע איסוף כספים לצורך תשלום כופר (קונטריבוציה, Kontrybucja) לגרמנים.⁸ גם בבוריסלב "השמועות שהתהלכו התחילו להיות נוראות, אבל לא האמננו בהן... כל מי שחי השתדל לעבוד, החל מבני 12 ועד נשים זקנות... להיות מועסק [ולקבל] כרטיס עבודה (Arebitausweis). האמננו שאצלנו כבר לא תתרחש אקציה, הרי אצלנו כל כך רבים עובדים בתעשיית הנפט, וזו תעשייה כל כך חשובה לגרמנים..."⁹

ביוני 1942 הוסיפו הגרמנים כוח אדם למפקדת הסיפ"ו בדוהוביץ' בפיקודו של בנו פולישקיס (Paulischkies) על מנת ליעל פיקוח וביצוע משימות גם בבוריסלב. לקראת סוף חודש יולי 1942 שלח פולישקיס פקודה ליודנט בבוריסלב להכין רשימה של יהודים לצורך "העברה" (טרנספר) מן העיר מזרחה, לכאורה אל סביבות העיר פינסק.¹⁰ בבוריסלב נותרו בחיים בתקופה זו כ-10,500 יהודים ואולם היודנט דיווח לשלטונות הגרמנים על כ-15,000 על מנת להגדיל את מספר הקצבות המזון. כשהגיעה פקודה להמציא רשימה של 40% מן היהודים לצורך "העברתם" מן העיר, נוצר מצב שבו מספר היהודים הנדרש לפי יחס זה היה גבוה ממחצית היהודים שנותרו בפועל בחיים בעיר. ביודנט בבוריסלב התקיים ויכוח חריף בשאלה האם להיענות לדרישת הגסטפו.¹¹ בראשית חודש אוגוסט הגיעו לבוריסלב כוחות נוספים של הגסטפו מלבוב וחיטבת חיסול (Vernichtungskommando) מסטניסלבוב לאחר ששבו מביצוע טרנספורט של יהודים מסמבור לבלז'ץ.¹² עשרות אנשי גסטפו תחת פיקודו של מפקד השופ"ו בבוריסלב, וופר, ביחד עם שוטרים

⁸ בקיץ 1942 החל דז'ומק ארלבאום מבוריסלב לארגן התנגדות של יהודים עניים, שלא יכלו לתרום לכופר והיודנט מסר לגסטפו לפי דרישתו את שמותיהם ברשימת היהודים המיועדים לגירוש [בסוף יולי 1942]. "אספתי שלוש משפחות עם ילדים וזקנים שגרו בחצר שלי. הובלתי אותם ליער, הקמתי להם בקתה מעצים... כל לילה הבאתי להם אוכל וידיעות." עדות דז'ומק ארלבאום, 4–5. ארלבאום הוסיף לארגן פעולות התנגדות נוספות בהמשך הכיבוש. ראו עמ' 135–136 וכן הערה 84 באתר מקום.

⁹ עדות בלימה המרמן, איר"ש M.49.E/1091, 14.

גם לא-יהודים חויבו להחזיק כרטיס עבודה, או אישור כלשהו ממעסיק והיו צפויים לעונשים על אי העסקה, כולל מעצר ומשלוח לעבודות פרך בגרמניה או למחנות עבודה. *Żarski, Okupacyjne wspomnienia z Borystawia i opowiadania z ZSR, 61*

¹⁰ The Extermination of the Jews of Drohobycz Town and District, USHMM, 1; "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות, Borystaw.org (הגטאות של yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024).

Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 336

¹¹ עדות מקס דונר, 4.

בין המתנגדים בחריפות למילוי ההוראה היה חבר היודנט, אלסנר, שהיה גם אחד הקורבנות הראשונים שנעצרו על ידי הסיפ"ו. עדות מקס דונר, 5; *פנקס הקהילות - דוהוביץ' ובוריסלב*, 98.

¹² עדויות הרש בטמן, 4; ראול הרמלין, USHMM, תמליל, 12; לאון קנבל, 2; 50–; Chameides, *That War and Me.*, 55.

אוקראינים. בסיוע אנשי משטרת הסדר היהודית החלו לעצור יהודים בעיר לפי רשימה שהוכנה מראש.¹³ הדלפות של היודנט בבוריסלב לפני האקציה הביאו לכך, שיהודים רבים הצליחו לברוח למקומות מחבוא שונים בעיר ואל תוך היערות הסמוכים. סיפר על כך אברהם האופטמן: "ב-3 באוגוסט 1942 היודנט קבל מהגרמנים [הוראה] לספק להם לפחות חמשת אלפים שמות, וזה לא היה סוד... אז כולם ברחו וגם אנחנו ברחנו ליער."¹⁴ לפני האקציה הזהירה הנהלת בסקידן ארדול את עובדיה היהודים והורתה להם להישאר במקומות עבודתם ולא לחזור אל מקומות מגוריהם לאחר סיום העבודה.¹⁵

ביום הראשון לאקציה בבוריסלב נעצרו כ-2,500 יהודים, שכללו בעיקר נשים, ילדים וחסרי כושר עבודה, שנכלאו בבניין קולנוע גרז'ינה (*Grażyna*) בעיר. מספרם הכולל של העצורים היה נמוך מהמכסה שהגסטפו דרש, והגרמנים החלו במעצרים אקראיים כדי למלא את המכסה. בסוף אותו יום כולם הועלו על קרונות שהמתינו להם בתחנת הרכבת בעיר והובלו להשמדה בבלז'ץ.¹⁶

הגרמנים הודיעו בבוריסלב על סיום האקציה, ולאחר שיהודים רבים יצאו ממחבואיהם, פתחו למחרת במצוד חדש.¹⁷ "האקציה התחילה ביום חמישי. העמיסו את הטרנספורט והוא יצא לכיוון לא ידוע. כולם הבינו שהאקציה הסתיימה ויצאו ממסתוריהם לרחוב כדי לבדוק מה קרה ולחפש בני משפחה... ביום ששי אחרי הצהריים, כשכולם הרגישו כבר די בטוחים, החל הפאזה השנייה של האקציה, שהביאה עוד יותר 'ניצודים' מהקודמת, ונמשכה עד שבת אחרי הצהריים."¹⁸ כשהאקציה התחדשה למחרת, שוב נחטפו באופן אקראי ברחובות בוריסלב יהודים שיצאו לעבודה. נשים, ילדים, זקנים ואחרים שנתפסו כשהם מסתתרים במקומות מחבוא, נרצחו במקום, ואילו מאות נוספות של יהודים ובכלל זה החולים שהיו מאושפזים בבית החולים היהודי בעיר ואנשי הצוות הלא-רפואי, הועברו אל בית הקולנוע ובניין מטה המפלגה הסוציאליסטית הפולנית לשעבר. כל היהודים שנתפסו הועברו בבוקר ה-8 באוגוסט אל תחנת הרכבת של בוריסלב וכ-2,500 יהודים נוספים, רובם נשים וילדים, נשלחו ברכבת לבלז'ץ, לאחר שהוכו באופן אכזרי על ידי אנשי הגסטפו

¹³ תצהיר יצחק האוזר, לואיזה פינקלר האוזר וניצולים אחרים מבוריסלב במשפטם של וופר ואנשי גסטפו אחרים ששרתו בבוריסלב בתקופה 1941-1944, מינכן, 1947 (ארכיון המחברת).

¹⁴ אברהם האופטמן, USHMM, חלק 4, 06:09 ואילך.

¹⁵ עדות סוניה ארמל, 3, וכן פרוטוקול שלב סיכומים במשפט הילדברנד 1966/67, 82189153, ITS, 1.2.7.8.

¹⁶ עדויות מרצין וילדר, אי"ש O.3/1394, 2; לאון צוקרברג, 1-2; שמשון קניגסברג, אי"ש M.49.E/800, 1; קורנל

נאדל, 5; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 337; Berenstein, "Eksterminacja," Table 4.

¹⁷ עדויות דז'ומק ארלבאום, 5; ביאנקו קרפי, 16-17; מרדכי מרקל, היציאה מהגיהנום, 10-14; Sandkühler,

'Endlösung' in Galizien, 337.

¹⁸ בלימה המרמן, אי"ש M.1.E/2492, 14.

והמשטרה האוקראינית.¹⁹ מרדכי מרקל סיפר: "את כל אלה שלא הצליחו להסתתר... העמידו בטורים והובילו לתחנת הרכבת... בני המשפחה שלנו, שתי נשים ושני ילדים, הוצאו מן המחבוא הארעי שלהם לאחר שדיירים פולנים, שאתם חיינו שנים באותו הבית בשלום לכאורה, הלשינו עליהם למשטרה... משפחות רבות חדלו להתקיים. לא הייתה כמעט משפחה שלא איבדה מישהו."²⁰

יהודים שעבדו בתעשיית הנפט זכו ליחס מיוחד. על מקרה כזה סיפר לימים מאוריצי רינגלר: יום אחד לפני האקציה המהנדס קריגובסקי קרא לי אליו על פי הוראה של המנהל רדקה, והורה לי להישאר במשרד במהלך הלילה על מנת לסיים בדחיפות עבודה בה התחלתי. הבנתי שמתכננים משהו רע ליהודים. קראתי בדחיפות לאחי ואמרתי לו להישאר ללון אצלי במשרד... נראה שרדקה ידע על האקציה שעומדת להתרחש ולכן דאג להשאיר אותי במשרד. כך הציל אותי, ואני בתורי הצלחתי להציל את אחי.²¹

במהלך האקציה באוגוסט 1942 נודע לברטולד בייץ, המנהל המסחרי של בסקידן ארדול, שרבים מעובדיו נחטפו והועברו למשלוח והוא דרש מהשופ"ו בדרוהוביץ' הבהרות לאור הבטחה שניתנה לו שלא לפגוע בעובדי קרפאטן אויל. למחרת בבוקר ליווה וופר, מפקד השופ"ו, את בייץ לתחנת הרכבת בה יהודים כבר נדחסו לתוך הקרונות, מוכנים לטרנספורט, ובייץ הוציא מתוכם למעלה מ-250 יהודים שהיו "שלו", וכן אחרים, כולל נשים וילדים שלא היו מוכרים לו כלל.²² מנהל מחלקת הנהלת חשבונות בחברה, פריץ זיגמונד, הוציא מן הטרנספורט עוד 180 גברים ושבע נשים, וכמו כן נכח במקום קצין גרמני נוסף שהגיע מלבוב וגם הוא

¹⁹ עדויות מאוריצי באואר, 1; ראול הרמלין, USHMM, תמליל, 13–15; לאון קנבל, 2; שמשון קניגסברג, 1; Rita Schorr Germain, Tape 1, Segment 25, 17:45 min. "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות (yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024); Sandkühler, Borystaw |

'Endlösung' in Galizien, 337.

²⁰ מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 10.

²¹ Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 21.

²² אחרי המלחמה סיפר בייץ, שערב האקציה באוגוסט 1942 הוא פנה לוופר וזה אישר לו שהוא יכול לנסות להוציא למחרת את עובדיו היהודים מן המשלוח, בתנאי שישארו 5,000 יהודים שיישלחו "מזרחה". לאחר שהגיע למחרת לתחנת הרכבת בבוריסלב וראה את הילדים היהודים מבית היתומים בדרוהוביץ' מובלים לרכבת, התבהר לו שהיהודים נמצאים במשלוח זה לקראת חיסולם, ולא ל"יישוב מחדש". ברטולד ואלזה בייץ, אתר חסידי אומות העולם, יד ושם. [Berthold and Elsa Beitz \(yadvashem.org\)](https://yadvashem.org/Berthold-and-Elsa-Beitz) (תאריך גישה: 10.1.2024); ראו גם: Sandkühler,

"Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 251.

הוציא עובדים בעלי אישורי עבודה בבסקידן ארדול. בסך הכל שוחררו במהלך האקציה לפני הטרנספורט כאלף בעלי מקצוע יהודים שעבדו בתעשיית הנפט.²³

לאחר שלושה ימי האקציה באוגוסט 1942 התברר שבגירוש זה נשלחו מבוריסלב כ-5,000 יהודים שהתגוררו בעיר כולל כל 280 הילדים מבית היתומים וכן בני משפחותיהם של חברי היודנרט בבוריסלב. לאלה נוספו יהודים מן העיירות השכנות, שהועברו לבוריסלב ימים אחדים לפני האקציה, ובכלל זה 60 יהודי סחודניצה, כ-200 יהודי פודבוז'ה (Podbuże), 150 יהודים ממדניצה (Medenica), כ-150 יהודי סטבניק (Stebnik), ומספר לא ידוע של יהודי טרוסקביץ. במהלך האקציה נהרגו בעיר עוד 354 יהודים. ביחד עם יהודי בוריסלב נשלחה לבלז' גם קבוצת צוענים שהתגוררו בעיר ובסביבתה.²⁴

ב-7 באוגוסט, למחרת התחלת האקציה בבוריסלב, החל הטרנספורט לבלז' מדרוהוביץ' ונמשך שלושה ימים.²⁵ באקציה בדרוהוביץ' השתתפו 150 אנשי גסטפו כולל אנשי היחידות המקומיות של השופ"ו, הסיפ"ו והמשטרה האוקראינית בפקודו של בלוד, אליהן נוספו יחידות שופ"ו שנשלחו מלבוב. הפיקוד העליון על המבצע כולו הופקד בידי מפקד הגסטפו בלבוב, אנגלס (Engels).²⁶ בדומה לבוריסלב, גם בדרוהוביץ' סרב היודנרט להמציא מראש רשימת יהודים המיועדים ל"יישוב מחדש" כפי שדרשו הגרמנים. על מהלך ההטעיה שנקטו הגרמנים בדרוהוביץ', בדומה לזה שהתרחש יומיים לפני כן בבוריסלב, כתבה עמליה בוכמן-שיינפלד מדרוהוביץ' ביומנה: "לאחר שראו שלא יוכלו לקיים את האקציה כמתוכנן, הורו הגרמנים ליודנרט לפתוח את כל החנויות בעיר ולחזור לנהל את החיים בעיר כרגיל. רוב האוכלוסייה האמינה ליודנרט וחזרה העירה.

²³ Murray Bergman, Tape 4, Transcript, 42–43; ריטה הרמלין סיפרה, שזיגסמונד נשלח על ידי ברטולד בייץ בזמן האקציה באוגוסט 1942 ובין אלה שהוציא מן המשלוח היו גם אביה והיא עצמה, לאחר שחיפש אחריה באופן אישי. עדות ריטה הרמלין, USHMM, תמליל, חלק 1, סגמנט 2, 17–18; מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 14, 24–25; "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות, [Boryslaw\(Borystaw\).org](http://Boryslaw(Borystaw).org) (yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024).

²⁴ עדויות דז'ימק ארלבאום, איו"ש M.1.E/1570, 5; מאוריצי באואר, 1; איגנצי גולדווסר, 2; מקס דונר, 6; בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 14–15; מרצין וילדר, 2; נתן לייבל, איו"ש M.49/618, 2; יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 4; סופיה צוקר, 3; לאון קנבל, 1–2; Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 52:00 min. and on Heilig, *Wspomnienia*, 12, 13, 11, 12; קיטאי, "סחודניצה", 192; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 98; Berenstein, "Eksterminacja," Table 4; דז'ימק ארלבאום השתתף בקבורתם של יהודי בוריסלב שהומתו בעיר במהלך האקציה באוגוסט 1942 ומסר בעדותו את מספרם המדויק, 5.

²⁵ ביודנרט בדרוהוביץ' ידעו או העריכו שהאקציה מתקרבת, והזהירו על כך יהודים מסוימים. אדלה הילזנרד-בר אלי סיפרה, שבעלה הרופא קבל אזהרה מן היודנרט וכך היא ובני משפחתה וכן שכניהם הקרובים מצאו מסתור במהלך האקציה של אוגוסט 1942. בעלה, שהיה מוגן לכאורה באישור מיוחד בתוקף תפקידו כמנהל המרפאה בגטו, נשאר מחוץ למחבוא. ראש היודנרט הזהיר אותם גם לפני האקציה בחודש אוקטובר. הילזנרד-בר אלי, ראיון, 11–12, 17.

²⁶ עדויות יעקב גרסטנפלד, 3; הארי זיימר, דו"ח, 13; איגנצי שטרנבך, 8.

לפתע בשעה 13:00 בדיוק נערכה האקציה... שתי השכונות היהודיות הוקפו בטבעת אדם צפופה של שוטרים על מנת למנוע בריחות...²⁷ האקציה בוצעה באלימות רבה, התעללות קשה בתינוקות וילדים והצתת בתי מגורים בהם היה חשד שמסתתרים יהודים. למעלה ממאה יהודים נוספים נורו ברחובות העיר ובבתייהם וכן נורו כל החולים שנמצאו באותה עת בבית החולים למחלות זיהומיות.²⁸

באקציות שנערכו באוגוסט 1942 בשתי הערים גורשו בין 2,500 ל-3,500 מיהודי דרוהוביץ' אליהם צורפו כ-1,500 יהודים שהועברו מן העיירות סטבניק (Stebnik), מדניצה (Medenica), טרוסקביץ' ועוד, ובסך הכל נרצחו בין 4,000 ל-5,000 יהודים מדרוהוביץ' והישובים הסמוכים אליה.²⁹ בדרך לבלז'ץ הופרדו מהרכבת כ-500 גברים יהודים משתי הערים ונשלחו למחנה העבודה ינובסקה (Janowska) בלבוב.³⁰ סיפר משה-מאוריצי קרפץ: "הביאו אותנו לתחנת הרכבת. הכניסו אותי לקרון אחד ואת אשתי ואחותה לקרון אחר... [הקרון שלי] היה קרון של גברים לעבודה במחנה".³¹

בתום האקציה של אוגוסט 1942 בבוריסלב, ברחו ראשי היודנט, מיכאל הרץ, גולדמן והיינריך אנגלברג, וכן מספר שוטרים יהודים.³² בעיר הוקם יודנט חדש בראשו עמד היינריך כהנא. שוטרים יהודים רבים התפטרו לאחר שאולצו להשתתף באקציה ועל המשטרה היהודית בבוריסלב השתלט בתמיכת הגרמנים ברנד (וולק) אייזנשטיין.³³

²⁷ עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 25.

²⁸ עדויות הרש בטמן, 4; יעקב גרסטנפלד, 3; אדלה הילזנרד-בר אלי, יומן 1941–1944, כפולת עמודים 35; הארי זיימר, דו"ח, 13; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 158; "Drohobycz," in *The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*, Martin Dean and Mel Hecker, GARF, 7021–; eds., Vol. II (United States Holocaust Memorial Museum, online edition (2012), 774–775, 58–20, 522.

²⁹ עדויות יעקב גרסטנפלד, 3; וולף טפר, 1; פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189151, סופיה צוקר, 3; אלכסנדר ריבק, אי"ש, M.49.E/4909, 1; איגנצי שטרנבך, 8; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 158; Dean and Hecker (Eds), "Drohobycz," 775; GARF, 7021-58-20, 522.

אלכסנדר ריבק, יליד דרוהוביץ', העיד בשנת 1947 במהלך משפטו של איש הגסטפו, פרידריך דנג (Dengg) על האקציה בה השתתף דנג בדרוהוביץ' באוגוסט 1942: "שמעתי במו אזני את דנג אומר לראש הגסטפו בדרוהוביץ', הנס בלוק, שבדיוק באותו זמן עבר תיגלחת בתוך המספרה ממש לידי: 'תפסנו המון מהם. אולי איזה 4,000 חתיכות'. " אלכסנדר ריבק, שם.

³⁰ עדות וולף טפר, 1; Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw," 755.

³¹ משה-מאוריצי קרפץ, תמליל, אי"ש O.3/7154, 15–27.

³² לפי זנדקוהלר, לפני שברחו מן העיר, פנו ראשי היודנט בבוריסלב לברטולד בייץ בתחינה שישחרר את בני משפחותיהם שנעצרו על ידי הגסטפו והציעו לו סכום שוחד גבוה. בייץ סרב לקבל את השוחד וענה להם שלא יוכל לעזור. Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 3.

³³ עדויות לאון צוקרמן, אי"ש M.49.E/1162, 1; בנו רינגלר, 17; "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות, yadvashem.org (Boryslaw) האנציקלופדיה של הגטאות (תאריך גישה: 10.1.2024).

קרפאטן אויל יורשת את בסקידן ארדול ומקימה את מחנות בסקידן וקושארי (ספטמבר-

אוקטובר 1942)

ביוני 1942 עברה האחריות על עבודת היהודים בגליציה המזרחית לידי הס"ס וכעבור חודש הורה ראש הס"ס, היינריך הימלר (Himmler), להאיץ את חיסולם, הוראה שבוצעה מיולי 1942 ואילך בין היתר על ידי גירויים לבלויץ.³⁴ במקביל, בין החודשים מאי ויולי 1942 אושרה תכנית הרחבה של הפקת נפט בבוריסלב ושל בתי הזיקוק בדרוהוביץ' על ידי בסקידן ארדול, שכללה גיוס מסיבי של כוח אדם, כולל עובדים יהודים שמספרם בחודשים אלה הגיע למאות. תכנית ההרחבה הוצאה לפועל על ידי קרפאטן אויל, שירשה את פעילותה של בסקידן ארדול.³⁵ בעוד בסקידן ארדול והחברות השותפות בה לא ראו בפעילותן בגליציה מקור להכנסות ורווחים משמעותיים, אלא בעיקר פעילות שמטרתה סיוע למאמץ המלחמתי, קרפאטן אויל שירשה את פעילותה, נהגה מרגע הקמתה כחברה עסקית וראתה את משימתה בעשיית רווח לחברות השותפות על ידי פיתוח, ייצור ומכירת דלק ומוצרי נפט לוורמאכט.³⁶ בעידודו של יושב ראש הדירקטוריון שלה, קרל גרוס (Große), הגדירה החברה את מדיניותה הרשמית של החברה ביחס לעובדיה הלא-גרמנים, כולל העובדים היהודים, כ"תקיפה, אבל הוגנת" ("harte aber gerechte Führung").³⁷

בעקבות הנחיתו של הימלר להאיץ את חיסול היהודים, ב-5 בספטמבר 1942 הורה וילהלם קייטל (Keitel), ראש הפיקוד הגבוה של הוורמאכט, על פיטורים והרחקה של עובדים יהודים מכל המפעלים השייכים לתעשיית החימוש הגרמנית, כולל עובדי תעשיית הנפט. כתוצאה מהוראה זו פוטרו כל העובדים היהודים

³⁴ פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189146.

³⁵ חברת קרפאטן אויל הוקמה במקביל לבלויט המתקפה הגרמנית באזור הקווקז העשיר בנפט בסוף אוגוסט ובספטמבר 1942, והגברת הפצצות בנות הברית של מפעלים תעשייתיים ברחבי הרייך. החברה, שהתאגדה ב-28.8.1942, מיזגה לתוכה את פעילות בסקידן ארדול לפנייה כדי לענות על הצורך הקריטי בהבטחת אספקת דלק יעילה משדות הנפט של גליציה. בדומה לחברת בסקידן לפנייה, היוותה קרפאטן אויל תאגיד של חברות גרמניות אזוריות, אך הפעם עם מעמד בכורה לחברת קונטיננטל-אויל ("קונטי אויל", "Kontinental Öl", "Konti Öl"), שנוסדה בגרמניה במרץ 1941 כדי לרכז את פעילות הרייך בתחום הנפט ולשמור על האינטרסים האסטרטגיים של השלטון. קרפאטן אויל פעלה בעזרת שני מרכזי ניהול: ביאסלו (כמרכז פיקוח על הפעילות בגליציה המערבית) ובדרוהוביץ' (בגליציה המזרחית). הנהלת הקבוצה בדרוהוביץ' ניהלה את פעילויות הפקת הנפט הגולמי בבוריסלב, סטרי וסטניסלבוב ואת הזיקוק והתפעול בדרוהוביץ'. אזור ההפקה בבוריסלב וסביבותיה היה הגדול בין כל אזורי ההפקה של קרפאטן אויל ותקציבו הגיע לכדי מחצית מכלל תקציב החברה ובה נקבע מרכז ניהול מקומי (Betriebsinspektion) שהיווה סניף של ההנהלה שהמשיכה לשבת בדרוהוביץ'. Thomas Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 249 Gunther, "The German War for Crude Oil in Europe 1934–1945: German Geological Organisation in Europe 1939–1945," (6.12.1947): 1211–1213, and "The German Impact upon the Polish Crude Oil Industry, 1939–1944," (28.2.1948): 221.

³⁶ Gunther, Ibid., 218.

³⁷ 113 Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen,"

שעבדו באותו זמן בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב, שמספרם הגיע ל-1,500, במטרה מוצהרת להפעיל את תעשיית הנפט על ידי עובדים אריים.³⁸ ב-9 בספטמבר 1942 הורה הימלר לכלוא את היהודים שעבדו עד אז בקרפאטן אויל במחנות לעבודת כפייה ולהעבירם לפיקוח הס"ס תוך רישום אישי של כל יהודי לצורך גירושם של עובדים לא חיוניים. בתגובה העבירה הנהלת קרפאטן אויל ב-11 בספטמבר לפרידריך קצמן (Katzmann), מפקד הס"ס והמשטרה של גליציה, רשימות של 1,960 עובדים יהודים (מתוכם 1,889 יהודים משתי הערים, ובהם 1,760 מבוריסלב ועוד 129 מדרוהוביץ') לצורך "ישוב מחדש" (השמדה), בתנאי שיימצאו עובדים אריים חליפיים ליהודים על מנת שמאמצי ייצור הנפט לא ייפגעו.³⁹ בה בעת פנתה הנהלת החברה אל מפקדת החימוש (Rüstungskommando) בלבוב, על מנת להשיג לפועלים היהודים מעמד של "עובדים הנחוצים למאמץ המלחמה" ולהבטיח את המשך פעילותם של מפעלי הנפט ללא הפרעות: "בכל הנוגע לישוב מחדש של יהודים, יש להורות לס"ס ולס"ד שעליהם להימנע מפגיעה בפעילותנו השוטפת."⁴⁰ פניותיה של קרפאטן אויל נענו באופן חלקי לאחר שאדולף אייכמן הוציא הוראה ב-17 בספטמבר על פי הנחייתו של הימלר, שהגבילה את שילוחם של עובדים יהודים שעבדו בתעשיית הנפט, רק לאלה שנמצא להם מחליף לא-יהודי וב-22 בספטמבר נשלחה הוראה ישירה מהיטלר לעכב זמנית את גירושם של עובדים יהודים בעלי מקצוע במפעלי החימוש ברחבי הגנרל-גוברנמן.⁴¹

³⁸ Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," 130; Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 247, 252.

³⁹ "Judeneinsatz" 11.9.1942, ITS, 1.2.7.8, 2056000, 82187519–22, [השמת יהודים].

חיסולם של עובדים יהודים רבים מאד במהלך שנת 1942 גרמו לשיבושים בביצוע עבודות שונות ברחבי גליציה כולה, שהיו דרושות למאמץ המלחמה הגרמני, כולל הפקת הנפט על ידי קרפאטן אויל. פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איו"ש TR.10/471–II, 25.

ההוראה של היטלר לעצור זמנית את גירושם של בעלי מקצוע יהודים, הייתה מעין פשרה בין העמדות של הימלר ושל אלברט שפאר (Speer), שר החימוש של הרייך, שהיה זקוק לכוח אדם לתעשיית החימוש ופעל לנצל זמנית את כוח העבודה היהודי תחת פיקוח של משרדו, ולא תחת הס"ס עליו פיקח הימלר. שרה בנדר, *עבדים יהודים. נרטיבים של הישרדות. יהודים במחנות לעבודת כפייה במחוז ראדום, 1942–1945* (חיפה: פרדס הוצאה לאור, 2022), 18.

⁴⁰ מכתבו של יונגה, המנהל האדמיניסטרטיבי של קרפאטן אויל בדרוהוביץ', אל מפקדת החימוש בלבוב (ITS, 1.2.7.8, 82187519–22, 11.9.42).

⁴¹ Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 347; Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen," 132.

ייתכן שההצלחה של קרפאטן אויל בשימור עובדיה היהודים נבעה מן התהודה שהייתה לפנייתה אל אנשים בהיררכיות הגבוהות של הפיקוד הגרמני העליון. בעקבות המכתב של יונגה ב-11.9.1942 פנתה מפקדת הוורמאכט בלבוב אל קצמן ואל מפקדת החימוש בקרקוב בהוראה למנוע כל פגיעה שהיא בחברות הנפט (ITS, 1.2.7.8, 82187518, 15.9.1942). הגנרלגוברנמן בחר להתאים את עצמו לפנייתה של קרפאטן אויל במברק של ראש המחלקה הכלכלית שלו, ד"ר אמריך (Emmerich), שהופנה אל מפקדת הוורמאכט בברלין והציע להפריד בין הטיפול בעובדים היהודים של החברה במערב גליציה לאלה העובדים במתקני החברה במזרחה (ITS, 1.2.7.8, 82187517, 15.9.1942). עם העברת הנושא במעלה ההיררכיה השלטונית, מי שענה למברק זה היה ד"ר גרוס, יו"ר הדירקטוריון של קרפאטן אויל, כשהוא מודיע

קרפאטן אויל פנתה ללודוויג קלר, מנהל לשכת העבודה ליהודים בדרוהוביץ', ששכנע את הגסטפו בעיר שהשאריתם בחיים של יהודים בעלי ניסיון בתעשיית הנפט, היא קריטית להפעלת המתקנים. בנוסף, פנו בייץ ורדקה ללשכת העבודה הגרמנית בלבוב כדי לקבל הכרה ביהודים מסוימים שעבדו בחברה והתגוררו כ"בעלי ערך כלכלי מיוחד" ובהמשך גם למכתבי הגנה אישיים ("מכתבי ברזל") אותם הצליח לקבל עבורם ד"ר גרוס, שעמד בראש הנהלת החברה בלבוב, מקצמן עצמו.⁴² הגסטפו נתן את הסכמתו לשימור זמני של יהודים בעלי ניסיון, בתנאי שיהודים אלה ירוכזו במחנות עבודה.⁴³ החברה סגרה עבור עובדיה היהודים בדרוהוביץ' שנמצאו עד אז בגטו, מחנות עבודה בשלושה רבעים נפרדים בתוך העיר, שכונו "מעונות קרפאטן אויל" והוקפו בגדרות תייל.⁴⁴ מחנה העבודה הגדול ביותר בדרוהוביץ' היה סמוך לבתי הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר, ושער הכניסה אליו היה ברחוב בוריסלבסקה 6. על ראשיתו של מחנה זה, שנקרא בפי היהודים 'מחנה בסקידן', סיפרה אורליה הרשדורפר: "היו שם שני בתי זיקוק בהם עבדה קבוצה גדולה של יהודים. הם התגוררו בשני בניינים גדולים שלא הוקפו בגדרות, אבל זה היה מחנה עבודה לכל דבר.... כל בוקר יצאו לעבודה תחת ליווי של שומרים מהגסטפו ובערב חזרו."⁴⁵ בראשיתו, הוכנסו למחנה כ-600 יהודים מדרוהוביץ'.⁴⁶ המחנה הורחב במהלך החודשים הבאים לבניינים נוספים, שבהם התגוררו לפני המלחמה עובדי חברת 'גאליציה'. הרש בטמן סיפר על תנאי המגורים במחנה בסקידן: "הם בנו אולם אחד גדול מכמה

שבמתקני החברה במערב גליציה לא מועסקים יהודים ובמזרחה, מועסקים באותה עת 1,960 עובדים יהודים (ITS, 1.2.7.8, 82187515, 16.9.1942). הוראותיהם של אדולף אייכמן (ב-17.9.1942) והיטלר (ב-22.9.1942) בנוגע לשימור חלקי של יהודים עובדי תעשיית הנפט הגיעו מיד לאחר פניה זו.

⁴² את "מכתבי הברזל" החתומים על ידי קצמן קיבלו יהודים בודדים, ביניהם המהנדסים מאוריצי רינגל, ארתור אורמן ומשפחתו, שפנייר וד"ר בורשטיין. מאוריצי רינגלר סיפר, שבנוסף לבייץ, מי שיזם את המכתבים לצורך הגנה על המומחים היהודים החיוניים ביותר היה אריך רדקה, שהיה ממונה עליו. יומן ד"ר אמיל אורמן, 57; Ringle, *Krótkie Wspomnienia*, 25.

⁴³ במהלך משפטו של פריץ הילדברנד העיד ד"ר גרוס על כך שהיה ידוע לו שחלק מן היהודים, שהציגו עצמם כמומחי נפט, היו בעצם בעלי מקצועות חופשיים שונים וחסרי ניסיון בתעשייה זו, אך הוא החליט להתעלם מכך על מנת לעזור להם ככל שהיה לאל ידו. פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, 82189160, ITS, 1.2.7.8, 7; DALO, R-1933/1/15/414; Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," 132.

⁴⁴ Genyah Lindner, VHA Code: 41058, Tape 2, Segment 47, 16:00 min. and on

קרפאטן אויל סגרה בין השנים 1942-1943 עובדי כפיה יהודים במספר מחנות עבודה נוספים בהם היו קידוחי נפט, מתקני זיקוק או תשתיות לתעשיית הנפט, ביניהם יאסלו ואיבונץ' (Iwonicz) במערב פולין, וכן סטרי, טרוסקביץ' ואופרי (Opary) במחוזות דרוהוביץ' וסטניסלבוב. מספר היהודים במחנות אלה היה מצומצם והם הועסקו בעיקר כפועלים ולא כמומחים בעלי ניסיון בתעשייה. Andrew J. Pierre and Christopher Simpson, "The Splendid Blond Beast: Money, Law and Genocide in the Twentieth Century," *Foreign Affairs* 72 (3), (1993), 225.

⁴⁵ Aurelia Herschdorfer, Tape 3, Segments 54-59, 22:50 min. and on

על תנאי החיים במחנה ראו גם את עדותה של אליסיה אדמס-מלמד Alicia Adams-Melamed, Tape 3, Segments 72-74, 13:00 min. and on

⁴⁶ דו"ח ישעיהו (שעיהו) זיימר מ-23.11.1943, אי"ש O.3/2718, 5.

חדרים בדירות הקודמות ובהם העמידו דרגשי שינה קומתיים. באולם שלי "התגוררו" כ-80 איש... עבדנו ביום בבית הזיקוק ובלילה היינו חוזרים למחנה... כולם היו חייבים להיות בעלי סיווג R של עובדי תעשיית החימוש.⁴⁷ בשיאו נמצאו במחנה בסקידן בין 1,200 ל-1,300 פועלים יהודים שעבדו בבתי הזיקוק ובבינוי, וכן כ-200 נשים יהודיות שעבדו בתפקידי ניקיון ומשק במחנה ובמתקני החברה ובתי הזיקוק.⁴⁸ במחנה הוחבאו ילדים וחסרי תעודות עבודה, ולראש המחנה מונה היהודי, באומגרטן.⁴⁹

מחנה קטן יותר הוקם בקרבת בית הזיקוק 'פולמין'-לשעבר, הקיף מספר בתים ברחוב יגלונסקה (Jagielonska) וגרנצ'רסקה (Granciaraska), והוחזקו בו כ-100 יהודים, ביניהם שבעה מהנדסים, 15 פקידים, 45 פועלים, שמונה נשים בעבודות משק ולראשו מונה מנהל לשכת העבודה ליהודים עד אז, ויינטראוב.⁵⁰

מחנה שלישי נמצא כשלושה קילומטרים מחוץ לעיר, סמוך למתקני הזיקוק של חברת 'נפטא'-לשעבר, שם עבדו בתקופות שונות שלושה מהנדסים, תשעה פקידים וכ-60 פועלים יהודים.⁵¹ במחנה נמצאו גם בתי מלאכה לתפירה, אריגה, מספרות ששמשו את הגרמנים, סנדלריות, אמנות יד, ייצור כפפות ועוד. בסך הכל נמצאו בו בתקופות שונות בין 300 ל-400 יהודים. "בעלי מקצוע אמיתיים, מסגרים רתכים, בעלי מקצוע בזיקוק הנפט... אפילו המהנדסים שם היו יהודים, אלה שהיו מנהלים בתקופת [שלטון] פולין ורוסיה, המשיכו לעבוד בתפקידי ניהול... אני הייתי שכן... היה שם מין בית מלאכה, כאילו פיין מכניקה... למעשה תיקנו את השעונים לכל הצוות ולכל אנשי הס"ס ולאחרים..."⁵²

⁴⁷ עדות הרש בטמן, 6-7.

⁴⁸ מתחת לשטח מחנה בסקידן היה מרתף גדול מאוד, שבו הסתתרו כמאה יהודים שלא היו בעלי תגי R או אישורי עבודה כלשהם. לאחר סיום אקציית החיסול של חודש מאי, יצאו רבים מהם מן המרתף, נתפסו והוצאו להורג.

⁴⁹ יומן ד"ר אמיל אורמן, 73; עדויות אלכס הברמן, 13; טובה שטוק, 4; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", Berenstein, "Praca Przymusowa," 34; Ignacy Goldwasser, Tape 2, Segment 47, 16: 35 min. and on; 163

מיכאל אבנד סיפר שהועבר למפעל 'גאליציה'-לשעבר של קרפאטן אויל לצורך בניית חומת מגן מסביב לשטח בתי הזיקוק, שנועדה להגן על המפעלים מפני פעולות חבלה של פרטיזנים אוקראינים לאומנים, פולנים ורוסים שפעלו באזור בעיקר בסתיו 1943. Michael Abend, Tape 4, Segments 56-57, 02: 40 min. and on.

⁵⁰ עדות איגנצי גולדווסר, 7; נפתלי בקנרוט, דו"ח מתאריך 6.12.1944, 5; פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איז"ש 44, TR.10/471-II.

⁵¹ האזרח הגרמני דיטרמאיר (Dietermeyer), שהיה מנהל המחסנים של 'נפטא' בשנים שקדמו למלחמה, והחזיק באותו תפקיד במתקני חברת קרפאטן אויל, דאג להגן על עובדיו היהודים מפני גרוש בטענה שהם עובדים קריטיים לניהול ותפעול מחסני בית הזיקוק וכן להסתיר אותם ולדאוג להם למזון בהתקרב אקציות.

Leopold Lustig, Tape 4, Segments 108-111, 17: 45 min. and on, and 128-129, 06: 25 min. and on.

⁵² עדות אלכס הברמן, 11.

סלומון ברזליתן, שהיה פרוון במקצועו, סיפר שהוכנס על ידי הגרמנים לתוך מחנה בסקידן בדרוהוביץ' על מנת שימשיך לתפור עבורם. Solomon Braseliten, VHA Code: 28913, Segment 10, 7: 50 min. and on.

המהנדס הבכיר ארתור אורמן הוחזר בפועל על ידי הסיפ"ו לתפקיד ניהול בבתי הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר, אותו מלא בשנות השלושים וב-1943 נכלא ב'מחנה בסקידן'. יומן ד"ר אמיל אורמן, 47.

בסך הכל נמצאו במחנות קרפאטן אויל בדוהוביץ' בין 1,400 ל-1,600 יהודים והם נוהלו ישירות על ידי הגסטפו תחת פיקודו של קצין הס"ס פיליפ מנסינגר (Mensinger), אותו החליף קצין הס"ס אריך מינקוס (Minkus) ולבסוף פיקד על המחנה פרידריך ("פריץ") הילדברנד (Hildebrand).⁵³ עם העברתם של העובדים היהודים למחנות, קבל הס"ס את האחריות על עבודת יהודים ובמהלך נובמבר 1942 מסרה מפקדת הס"ס בלבוב לידי הנהלת קרפאטן אויל 1,670 תגי R בתנאי, שלשכות העבודה יחליפו את העובדים היהודים בעלי התג בעובדים לא יהודים.⁵⁴ תגי R אלה, שסמנו את העובדים היהודים כ"יהודים בתעשיית החימוש" ו"עובדי חימוש" ("Rüstungs-Juden", "Rüstungsarbeiter"), סיווגו אותם כעובדים חיוניים והגנו עליהם בדרך כלל בזמן אקציות.⁵⁵ על המהלך, כפי שהוא נראה בעיני היהודים, סיפר יוסף הירש: "הם הצהירו באזנינו, שהאנשים היחידים שיוכלו לשרוד ולחיות, הם רק אלה שיעבדו בתעשיית הנפט ויקבלו תג עם האות R וחותמת בגרמנית".⁵⁶

כבר בראשית פעילותה של קרפאטן אויל, ובהשפעתם של היו"ר גרוס ונציגי קונטי אויל בדירקטוריון קרפאטן אויל, החברה דיווחה על מצב תזונה ירוד של כלל עובדיה. בספטמבר 1942 הוגדלו מנות המזון לעובדי חברת קרפאטן אויל ועל פי הוראתו של בייץ הושוו המנות של עובדי הכפייה היהודים ובהמשך גם של בני משפחותיהם לאלה של העובדים הלא יהודים.⁵⁷ ספרה על כך לאה אלטבך: "בייץ דאג לכך שמנות

⁵³ עדות אלכס הברמן, 11–13; שם; מרגלית, "חורבנה של דוהוביץ' היהודית", 163; Dean and Hecker, "Drohobycz," 776; Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 258; Sandkühler, "Endlösung" in Galizien, 346.

⁵⁴ מכתב של קצמן מ-7.12.1942, 74-82187473-74, ITS 1.2.7.8.

בפועל הפכו לשכות העבודה ליהודים לגורם שהשפיע ישירות על חיסול האוכלוסייה היהודית, כשהעבירו דרישות לצמצום עובדים יהודים והפעילו בקרה על מספר העובדים על ידי הנפקה מוגבלת של אישורי עבודה ותגי עובדים, לדוגמא, בחוזר שהופץ על ידי לשכת העבודה של דוהוביץ', אל כל המעסיקים במחוז דוהוביץ' יוני 1942 (DALO, R-2042/1/31/38) (Rundschreiben an die Herren Betriebsleiter) ושוב בתזכורת מלשכת העבודה אל המפקדה האזורית ב-27.11.1942, DALO, R-2042/1/31/86.

⁵⁵ 133 Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen,"

מסחר בתגי R התחיל מיד לאחר שהונפקו בחודש נובמבר ועבור 5,000–6,000 זלוטי ניתן היה לקנות תעודה שנשאה חותמת מקורית ותג R דרך יהודים מתווכים ומן הגרמנים עצמם. על פי עדותו של אריך האוזר ניתן היה להשיג תעודות כאלה גם ביוזמרת שוחד. יונס פריש וליאון קנבל העידו שקבלו תג R תמורת תשלום שוחד, על אף שלא היו עובדים נדרשים. אחד מאלה שתיווכו בעסקאות כאלה, היה היהודי קלינגהופר מבוריסלב, שרכש אותם מקלר, ראש לשכת העבודה ליהודים. בנוסף, ניתן היה לרכוש גם תעודות ותגים מזויפים, במחיר 2,000–3,000 זלוטי. עדויות גינה ויסר, 5; לאון קנבל, 3–4; יונס פריש, איז"ש M.49.E/2465, 6; פנינה צוקרברג-בהרב, איז"ש, O.3/6332, תרגום לאנגלית, 11; Eric Hauser, 35: 40 min. and on; 69; Chameides, *That War and Me*, 69.

⁵⁶ עדויות אלכס הברמן, 11; ראול הרמלין, תמליל, 18; עדות טובה שטוק, 3–4; פנקס הקהילות - דוהוביץ' ובוריסלב, Klara Bauer-Wiriska, VHA Code: 18175, Tape 2, Segments 90-92, 25: 40 min. and on; 169.

⁵⁷ Joseph Hirsch, Tape 2, Segments 38-40, 05: 48 min. and on.

⁵⁸ 118 Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen,"

המזון יחולקו במלואן... במו עיני ראיתי שמר בייץ היה בודק האם משקל המנות הניתנות ליהודים נכון.⁵⁸ בסתיו 1942 קבלה קרפאטן אויל אישור ממנהלת הגנרלגוברנמן ליטול לידיה את האחריות המלאה לאספקת המזון לעובדיה ובכלל זה לעובדיה היהודים.⁵⁹ בנוסף עשתה החברה מאמצים לאפשר תנאי חיים סבירים לעובדיה, כגון אספקת ביגוד, הנעלה, דלק לחימום, סיגריות, משקאות אלכוהול וכיו"ב מתוך מחסני החברה תמורת נקודות שצברו העובדים כחלק מן התמורה לעבודתם. באוקטובר אותה שנה דיווח ברטולד בייץ כי: "מרכז הניהול בבוריסלב הוא המרכז הגדול ביותר של קרפאטן אויל, הוא כולל 10,000 עובדים ומספק 50% מתפוקת הנפט הכוללת של החברה. המרכז אחראי על הזנת 80% מכלל אוכלוסיית העיר שמונה כ- 23,000 תושבים. החברה שלנו מחזיקה מאפיות, חנויות מכולת, חנויות כלליות ומטבחים מפעליים, ומשתרעת על פני שטח של 70 קמ"ר... בנוסף החברה העבירה לבעלותה את מערכות החשמל, הגז והמים של בוריסלב וכן את כל 700 הבתים בעיר. תשתית זאת מאפשרת את עמידתנו העקבית במשימתנו העיקרית, הפקת נפט גולמי."⁶⁰

בראשית אוקטובר 1942 העסיקה קרפאטן אויל בגליציה המזרחית כ-14,000 עובדים, שמחציתם היו פולנים וכ-40 אחוזים היו אוקראינים, רובם פועלים בלתי מקצועיים, כ-8 אחוזים מהעובדים היו יהודים והיתר צרפתים ושבויי מלחמה רוסים.⁶¹ החברה העסיקה כ-144 מנהלים גרמנים ומחסור במנהלים מקצועיים ובעלי ניסיון בדרגי הביניים והדרגות גבוהות היווה בעיה מתמשכת במהלך פעילותה של קרפאטן אויל בין השנים 1941-1944. המצב הוחמר עם הזמן עם חיסולם של מנהלים מקצועיים יהודים.⁶²

⁵⁸ לאה אלטבך, תצהיר מ-19.7.1972, תיק "בייץ", איו"ש, M.31/299, 53; וכן ראו: Karlsch, "Ein vergessenes Sandkuhler, 'Endlösung' in Galizien, 391; Großunternehmen," 118.

⁵⁹ היות שאספקת התוצרת החקלאית לקתה בחסר, החליטה החברה להפעיל חוות בשטחים חקלאיים שנמצאו בקרבת מפעלי הנפט העיקריים, שכללו חממות לגידול ירקות עונתיים, רפתות, לולים, דירי חזירים וכבשים. Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 248.

מדוחות קרפאטן אויל למטה החברה בלבוב עולה, שהמטבחים המפעליים שהפעילה בבתי הזיקוק בדרוהוביץ' סיפקו בחודש דצמבר 1942 2,400 מנות לעובדי החברה, מתוכם 412 היו יהודים. המספר עלה במהלך החודשים הבאים והגיע במאי 1943 ל-4,463 מנות, מתוכם 708 מנות שסופקו לעובדים יהודים של החברה. - DALO, R-85/1/7, 8.12.1942. 10, 13, 19, 27, 44, 4.5.1943.

⁶⁰ מזכר של ברטולד בייץ למפקדת הס"ס מ-19.10.1942, מתוך מסמכי משפטו של פרידריך הילדברנד.

StA Bremen, 29 Ks 1/66 Friedrich Hildebrand, supplementary file No. 1236 P/19, 148.

"Fremdvölkische Belegschaft der Karpathen-Öl" [תיק: "כוח עבודה זר של קרפאטן אויל"] מתוך משפטו של פרידריך הילדברנד.

⁶¹ Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," 111-112.

⁶² Ibid., 112.

הקמת הגטאות

בדומה לערים אחרות במחוז גליציה, הקמת הגטאות בדרוהוביץ' ובבוריסלב נמשכה חודשים ארוכים והגטאות בשתי הערים הוקמו לבסוף באוקטובר ונובמבר 1942, כשנה אחרי שאדוארד ידמציק, מפקד מחוז דרוהוביץ', הוציא צו שאסר על יהודים לעזוב את תחום מגוריהם וקבע לוח זמנים להעברתם לשכונות סגורות.⁶³

הקמת הגטו בדרוהוביץ' (אוקטובר 1942)

מפקד מחוז דרוהוביץ', הרמן גורגנס (Görgens), דרש את ביצוע סימון הרחובות המיועדים לגטו בדרוהוביץ' עד ה-15 בספטמבר 1942 ולפיכך בין התאריכים 13 ועד 15 בספטמבר נשלחה המשטרה האוקראינית בעיר כדי לבצע את הפקודה ולזרז את מעבר היהודים לגטו. אך ביצוע העברתם של יהודי דרוהוביץ' לשטח שהוקצה לגטו שוב התעכב מסבות שונות, והאכלוס נכנס לתוקף רק במחצית אוקטובר 1942. הגטו של דרוהוביץ' כלל מספר רחובות ברובע העוני היהודי בעיר, ה"לאן" (Łan), אליהם צורפו רחובות נוספים בהם התגוררו לפני כן בעיקר תושבים ארים עניים. כולם הורשו לקחת אתם בזמן המעבר חפצים שמשקלם לא עלה על 50 ק"ג לכל משפחה וכ-100 יהודים מצאו את מותם בזמן ההעברה לגטו מחמת תשישות, רעב ומעשי התאבדות.⁶⁴ תהליך המעבר לגטו בדרוהוביץ' נוהל על ידי היודנרט תחת פיקוחו של איש הסיפ"ו פליקס לנדאו,

⁶³ לודוויג לוסאקר (Losacker), מושל מחוז לבוב בגנרלגוברנמן, הורה על הגבלת תחומי מגוריהם של יהודים במחוז גליציה עוד בחודש ספטמבר 1941. ידמציק הוציא את הצו בדבר הגבלת תחום התנועה של יהודים בדרוהוביץ', ב-20.11.1941, אולם הצו שהוציא לא היה בסמכותו ולא היה לו תוקף חוקי. אוטו באואר (Bauer), שהחליף בתפקיד את לוסאקר, חזר על הוראת המושל בחודש ינואר 1942 וידמציק חזר על הדרישה להאיץ את התהליך שלא בוצע בפועל עד אז. כחודש לאחר מכן, ב-5.2.1942, הצו פורסם בציבור על גבי פלקטים בשלוש שפות שנתלו ברחובות שתי הערים. למרות שהרחובות המיועדים כאזורי המגורים ליהודים בדרוהוביץ' סומנו ופורסמו, במכתבו ללשכת מושל הגנרלגוברנמן בלבוב ב-11.3.1942, דיווח ידמציק שצווי סגירת הגטאות בשתי הערים עדיין לא בוצעו. Berenstein, DALO, R-2042/1/155/3–3(rev); Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 248; "Eksterminacja," 14–15 7.1.1942, Behandlung der bisherigen Wohnsitzänderungen von Juden und Errichtung von Wohnbezirken für Juden DALO, R-2042/1/155/32; [טיפול בשינויי המגורים הקודמים של יהודים והקמת אזורי מגורים ליהודים] DALO, R-2042/1/156/10, An den Gouverneur des Distrikts Galizien, Abt. Innere Verwaltung, Betr.: Errichtung von Wohnbezirken für Juden [אל מושל מחוז גליציה, מחלקת המינהל הפנימי, הנדון: הקמת רובעי מגורים ליהודים], 11.3.1942, Kreishauptmann Drohobycz an den Stadt Komissar; DALO, R-1933/1/15/4, Boryslaw, Mollers, Betr.: Wohnbezirk, [מפקד המחוז בדרוהוביץ' אל מפקד העיר מולרס, הנדון: רובע מגורים, בוריסלב], 8.9.1942; "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות (Borystaw) | borystaw.org (תאריך גישה: 30.1.2024).

⁶⁴ עדויות סוניה ארמל, 3; יעקב גרסטנפלד, 4; לאון קנבל, 3; בנו רינגלר, 20.

הממונה על היהודים, אשר אנשיו עסקו בשוד רכושם של יהודים תוך כדי עקירתם מבתייהם.⁶⁵ בגטו נדחסו בין 7,000 ל-9,000 יהודים תושבי העיר, אליהם נוספו כ-1,000 יהודים תושבי הכפרים השכנים, וכן פליטים יהודים שהגיעו משטחי פולין במערב ולאחר חלוקת המגורים בגטו התגוררו שתיים עד שלוש משפחות בחדר אחד. רופאים יהודים שהתגוררו בעיר הועברו לבית קריגל (Kriegel), שהיה בניין מרווח ברחוב טרוסקביצקה ונמצא מחוץ לגטו.⁶⁶

מעבר היהודים לגטו דרוהוביץ' הסתיים ב-20 בנובמבר 1942. במשך חודשים ארוכים לאחר הקמתו, הגטו בדרוהוביץ' לא הוקף בגדר או חומה ונותר "גטו פתוח", "שכונה יהודית". הגטו סומן בשלטים בכניסה וביציאה מהרחובות שבשטחו, שהכריזו על איסור כניסתם של תושבים אריים לגטו ואיסור יציאה של יהודים ממנו, ועל הנכנסים והיוצאים פיקחה המשטרה האוקראינית.⁶⁷ יהודים רבים חמקו בדרכים שונות אל מחוץ לגטו בעיקר כדי להשיג מזון ואיכרים רבים מכפרי הסביבה נכנסו לשטחו כדי למכור מוצרי מזון תמורת חפצים ורכוש שהיהודים נאלצו למכור בתמורה. למרות שרפות ופגיעות שונות ותכופות בבתים בגטו שבוצעו על ידי הגרמנים ושוטרי משטרה אוקראינים, לא נפגע בית הכנסת הגדול שעמד על גבול הגטו, אך הוא הוסב על ידי הגרמנים למחסן רהיטים ורכוש יהודי אחר שנבזז.⁶⁸

⁶⁵ עדות איגנצי גולדווסר, 2; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 28–29; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 158; "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות, yadvashem.org, (תאריך גישה: 10.1.2024).

⁶⁶ עדות יעקב גרסטנפלד, 4; Henryk Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*, 67.

⁶⁷ עדויות מריאן נאדל, איו"ש O.3/1661, 6–7; לולה פינק ספוקיני, 3; יאנוש פליישר, איו"ש O.3/1314, 11; סופיה צוקר, 4; ביאנקה קרפף, 20–21; קז'ה שנקנדורף, 9; Alexander Goldwasser, Hildebrand trial 1951/52, Witness; DALO, R-2042/1/155; statement, ITS, 1.2.7.8, 82188468, 24, 19.5.1951.

גטו דרוהוביץ' כלל את הרחובות: סובייסקי (Sobieski), רייך (Reich), גרנצ'רסקה (Garnciarska), קומפיילובה (Kapielowa), צ'רנצקי (Czarnecki), זילונה (Zielona), קובלסקה (Kowalska). בגלל חיוניותם של בתי המלאכה המכניים, הוקם ברחוב ששקביצ'ה (Szaskiewiczza), סביב בתי המלאכה "גטו קטן" בנפרד מן הגטו הראשי. העובדים היהודים בבתי המלאכה הכינו מספר מקומות מחבוא ברחבי בתי המלאכה ונהגו להסתתר בהם בזמן האקציות.

Zydowski Instytut Historyczny w Polsce, *Faschismus - Getto - Massenmord Dokumentation Uber Ausrottung Und Widerstand Der Juden in Polen Wahrend Des Zweiten Weltkrieges*, ed. Tatiana Berenstein (Berlin: Rütten & Loening, 1960), 344–345. תיעוד ההשמדה וההתנגדות של היהודים בפולין במלחמת העולם השנייה.

⁶⁸ יומן ד"ר אמיל אורמן, 65.

גם בבוריסלב נדחתה הקמת הגטו בבוריסלב פעמים רבות. במרץ 1942 הכין מפקד העיר בורנמן תכנית מפורטת שכללה הקצאת אזור מגורים מיוחד ליהודים מומחים, אחר ליהודים עובדים ואזור נפרד לאלה שאינם עובדים. היהודים שעבדו בתעשיית הנפט שנוהלה על ידי קרפאטן אויל, היו אמורים להישאר במקומות מגוריהם הקודמים ליד מתקני הנפט.⁶⁹ גורמי שלטון שונים בבוריסלב ניצלו את ביקורו של הרופא המחוזי, ד"ר וילהלם דופאידה (Dopheide) בסוף מרץ 1942, והשיגו דחייה נוספת של ביצוע סגירת הרחובות ליהודים מתוך חשש שמעברי התושבים יגבירו את התפשטות מחלת הטיפוס בקרב האוכלוסייה הארית.⁷⁰ החלפתם של מפקד המחוז, ידמציק בגורגנס, ושל מפקד העיר בוריסלב, בורנמן במולרס באותם ימים גרמו לעיכוב נוסף של הקמת הגטו בבוריסלב. מעמדה של העיר כמרכז תעשיית הנפט היה גם הוא גורם משמעותי להשהיות בפעולות שיגרמו עיכובים בייצור: "בבוריסלב לא הקימו את הגטו במשך זמן רב. גרנו בתוך השכונות הקודמות שלנו. לבוריסלב היה מעמד מיוחד, בגלל בארות הנפט הרבים שהיו מפוזרים בכל מקום, ובגלל שיהודים רבים היו מומחים בתחום."⁷¹ גורגנס דרש ביצוע של הקצאת הרחובות המיועדים לגטו בבוריסלב ואת העברתם של היהודים עד ה-22 בספטמבר 1942.⁷² התנאים הטופוגרפיים המיוחדים של בוריסלב ומגדלי קידוח הנפט הרבים שהיו פזורים בה על פני שטח נרחב גרמו לכך, שלבסוף הוקמו בה בין החודשים אוקטובר-נובמבר 1942 שני גיטאות נפרדים, שלא ניתן היה לסגור אותם והם נשארו פתוחים ללא גדרות וללא שערי כניסה, ורוכזו בהם בין 8,000 ל-10,000 יהודים.⁷³ על השלב המוקדם בהעברת יהודי בוריסלב לגטאות סיפר אלכס הברמן: "בסתיו [1942] התחיל הפרק שנקרא 'דז'לניצה' (רובע, Dzielnica),

⁶⁹ Sandkühler, 'Endlösung'; Alexander Goldwasser, Hildebrand trial, ITS, 1.2.7.8, 82188468, 24, 19.5.1951 *in Galizien*, 327.

⁷⁰ עדות איגנצי גולדווסר, 1.

17.3.1942 DALO, R-2042/1/55/4-5, 32; 1942 DALO, R-1933/1/15/1-2, 23. 3. 1942 [דו"ח של מפקד העיר בבוריסלב אל מפקד המחוז בדרוהוביץ' בעניין יצירת הגטו בדרוהוביץ']; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 324.

⁷¹ עדות ראול הרמלין, תמליל, 11.

⁷² על גבי המסמך ששלח גורגנס למולרס, מפקד העיר בוריסלב ב-8.9.1942, בדרישה לסיים את הקמת הגטאות בעיר, הוא ציין לעצמו בכתב יד סדרה של דחיות ואת תאריך התחלת העברתם של היהודים לגטאות ב-12.10.1942, DALO, 8.9.1942 R-1933/1/15/4.

⁷³ עדויות אנה אנטלר, איז' M.49.E/4512, 3; סוניה ארמל, 4; ראול הרמלין, תמליל, 19; מרדכי מרקל, היציאה מהגיהנום, 7; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 98; 58; Chameides, *That War and Me*, 58; Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 53:07 min. and on Bunkers," in *The Last Witnesses, Children of the Holocaust Speak, Vol 2*, ed. Jakub Gutenbaum and Irene Horowitz, "Of Human Agnieszka Latala (Chicago: Northwestern University Press, 2005), 71-72. Agony" (New York: Shengold Publishers, 1992), 116-117.

שזה בעצם טרום-גטו, לפני הגטו. התחילו להעביר אנשים ולרכז אותם בשטח מסוים, אבל עוד לא סגרו את זה וגם אז עוד לא היה כמו גטו.⁷⁴ מבחינת חיי היום-יום, "אנשים יכלו עדיין ללכת בתוך העיר, כל זמן שענדו את סרט הזרוע שלהם. הם היו הולכים מהבית אל בארות הנפט ומקומות העבודה שלהם בבוקר וחוזרים בערב."⁷⁵ בהמשך, בהתאם לתוכניתו של בורנמן חולקו יהודי בוריסלב בין שני הגיטאות על פי מעמדם המקצועי. העובדים המקצועיים ובעלי כושר עבודה וכן אנשי היודנרט ומשפחותיהם שוכנו בשכונות האמידות יותר, פוטוק גורני (Potok Górny) ונובי שוויאט (Nowy Swiat) ושם פעל גם בית חולים יהודי ובו כ-55 מיטות.⁷⁶ לעומתם, דלת העם וחסרי כושר עבודה שוכנו בשכונות העוני, וולנקה (Wolanka) וויספי (Wyspy), שם שררה צפיפות קשה ותנאי הדיור והתברואה היו ירודים מאד.⁷⁷ על הגטו בוולנקה סיפר מאטס הייליג:

[גורני] ב"רובע יהודי" בחלק הצפוני של העיר, באחת השכונות המוזנחות ביותר. בנוסף לתושבי בוריסלב העבירו ל"רובע היהודי" גם יהודים מן הכפרים בסביבת העיר. הצפיפות הייתה נוראה. לרוב בחדר אחד שיכנו משפחות אחדות. היו כאלה שהצליחו להשתכן אצל מכרים, שהיו להם דירות קצת יותר מרווחות, אבל את האחרים היודנרט שיכן בכוח... יש לציין גם שבנוסף ל"תושבים חוקיים" בשכונה, מצאו מקלט אצל קרובים וידידים בגטו גם יהודים רבים שהגיעו מחוץ לבוריסלב, אשר מגוריהם הקודמים חוסלו, או שלא הצליחו למצוא מחבוא אצל אריים... וכולם חיו בסכנת מוות תמידית.⁷⁸

באוקטובר-דצמבר 1942 התארגנו בשטח גטו בוריסלב קבוצות התנגדות, שעסקו בחבלה ושרפה של חומרי גלם ותוצרת גמורה במתקני קרפאטן אויל.⁷⁹ פעילות מחתרית אחרת, שחבריה שאפו לחבור לפרטיזנים פולנים שפעלו נגד הגרמנים מתוך יערות בוריסלב, הובילו גצל פרידלנד, בן 24 ודז'ומק (דוד) ארלבאום, שניהם מבוריסלב. סיפר על כך דז'ומק ארלבאום:

אני החלטתי להקים יחידת פרטיזנים ביער. ב-15.10.1942 יצאתי עם אשתי ועם עוד חמשה עשר חברים מהגטו אל היער. היו לנו חיטה ומזון, אבל לא היה לנו ניסיון מספיק לחיים ביער. שגינו הרבה

⁷⁴ עדות אלכס הברמן, 7.

⁷⁵ Marion Speicher, Tape 2, Segment 45, 15: 25 and on.

⁷⁶ "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות, Boryslaw.org (האנציקלופדיה של הגטאות yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024).

⁷⁷ עדויות סוניה ארמל, 3-4; שמעון ניידק, 1-2; לאון קנבל, 2; ביאנקה קרפף, 17-18; מרדכי מרקל, היציאה מהגיהנום, 6-7; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 98.

⁷⁸ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 14-15.

⁷⁹ עדות אלינה באואר במשפטו של איש הס"ס, פאול בר, 5834, BArch B, B162/5832.

בעיקר בנושא המחתרתיות. זה הקל על האוקראינים לשים לב אלינו... ב-12.11.1942 הקיפו את הבקתה שלנו שוטרים אוקראינים וגרמנים, חמושים ברובים, תת מקלעים ורימונים... נלכדו שם ארבעה עשר אנשים, כולל אשתי.⁸⁰

לאחר שבסתו 1942 נאסרה עבודת יהודים במשרדים של חברות גרמניות, נוצר חשש לחייהם של העובדים היהודים שהיו החיוניים ביותר לקרפאטן אויל ואותם החברה בקשה לשמר, אשר עבדו במשרדי ההנהלה הראשית של החברה והנהלות מתקניה. בהתערבותם של בייץ ורדקה ארגנה החברה עבור יהודים אלה מגורים נפרדים מחוץ לגטאות בבוריסלב ובדרוהוביץ'. "מגורי מיוחסים" אלה, שכוננו ה"בית הלבן", הוקמו בבוריסלב בארבעה בניינים בפרוור מרז'ניצה, שהיו שייכים לפני המלחמה להנהלת חברת הנפט היהודית לוקשפיזר, והועברו אליהם כעשרים מומחים חיוניים בתעשיית הנפט ומספר רופאים. המשפחות שהתגוררו שם זכו לזכויות יתר, קבלו אספקת מזון קבועה, תשלום במזומן עבור עבודתם וניהלו בדירותיהם משקי בית פרטיים. "הבית הלבן" בבוריסלב לא היה נתון לפיקוח של הגסטפו והסיפ"ו וכאשר הגסטפו או השופ"ו הגיעו למקום לביקורת, הילדים ששהו שם עם הוריהם באופן לא חוקי, הוחבאו.⁸¹

בדרוהוביץ' ה"בית הלבן", שכונה גם "בלוק הפקידים", הוקם על גבול הגטו בעיר, היה גדול יותר ונתון לפיקוח הדוק יותר של הגסטפו. הועברו אליו כ-250 מומחים יהודים בתעשיית הנפט, ביניהם מהנדסים

⁸⁰ קבוצתו של ארלבאום עמדה בקשר עם המחתרת הפולנית, שניסתה לעזור להם להתבסס בעיר, אך חברה נתפסו ונורו. עדות דזימק ארלבאום, 6. על קבוצה זו ועל נדודיה ביערות בוריסלב קראו גם בספרו של שלמה (לשק) שפר שחבר לקבוצה, *הדרך מעובי היער*, 53–66.

⁸¹ עדויות סוניה ארמל, 4; ראול הרמלין, USHMM, תמליל, 19; יונס פריש, אי"ש 49.E/2465, 3; לאון קנבל, 3; Mike Rosenbaum, VHA Code: 47579, Tape; Etta Hauptman, USHMM, RG-90.028.0001, Transcript, 9-10 2, Segments 54–55, 23:40 min and on; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 23–25; Berenstein, "Praca Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 252; Przymusowa, 34.

מגורי "הבית הלבן" בשתי הערים נוצרו על פי הדגם של "רובע בעלי המקצוע" שהקימו בלבוב שלטונות העיר והמחוז הגרמנים, שאליו הועברו עובדי תעשיית החימוש היהודים בעיר וכך היו מוגנים במידה מסוימת מגירוש. תומס זנדקילר, "מדיניות כלפי יהודים ורצח יהודים בדיסטריקט גליציה, 1941–1942," 11.

כל הדירות בבלוק "הבית הלבן" בבוריסלב צוידו ברהיטים משובחים ולאחת הדירות הוכנס גם פסנתר, היות שהיהודי שגר בה, שהיה כלכלן בעל מוניטין, הצטיין גם בנגינה על פסנתר. פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, אי"ש – TR.10/471 II, 25.

בין דיירי ב"בית הלבן" בבוריסלב, שהביקורות בו לא היו תכופות, היו כאלה שהצליחו להחביא בני משפחה אחדים, כגון משפחתו המורחבת של ראול הרמלין שהתגורר ב"בית הלבן" עם אביו הרופא, שמצאה מקלט בטוח יחסית במרתף הבית כאשר בעיר התרחשו אקציות. ראול הרמלין, USHMM, תמליל, 19–20.

ועובדים טכניים חיוניים, עובדי הנהלה שעבדו בחברת קרפאטן אויל אצל ברטולד בייץ, ראשי היודנרט ומספר רופאים. כמו כן הועברו לשם יהודים שהועסקו בסדנאות העבודה העירוניות.⁸²

הטרנספורט השלישי לבלז'ץ מדרוהוביץ' ובוריסלב (אוקטובר 1942)

חברת קרפאטן אויל המשיכה במאמציה לשמר את עובדיה היהודים, אך נתקלה בלחץ הולך וגובר מצד הס"ס להפחית את מספרם. לפי דרישת הגסטפו בלבוב הכינה החברה בראשית אוקטובר 1942 רשימות של 700 עובדים יהודים בעלי מקצוע, שנועדו ל"יישוב מחדש", בתנאי שהם יוחלפו בעובדים אריים בעלי מיומנויות דומות.⁸³ למרות "היענותה" של קרפאטן אויל לדרישות הגסטפו, בוצע טרנספורט נוסף מדרוהוביץ' ובלז'ץ בין התאריכים 22 ו-24 באוקטובר, כשלושה שבועות לאחר ריכוזם של יהודי העיר בגטו. כ-2,300 יהודי דרוהוביץ' ועיירות הסביבה נשלחו אל מותם על ידי בטליון 133, יחידת המשטרה הגרמנית בפקודו של ארווין הנשל (Hentschel), שהגיעה לצורך משימה זאת מלבוב. רוב היהודים, שניסו לברוח בזמן האקציה מתוך גטו דרוהוביץ' למקומות מחבוא מחוץ לגטו ואף לגבול ההונגרי, נתפסו על ידי אנשי הגסטפו והוחזרו לגטו, צורפו לטרנספורט לבלז'ץ או נורו. באקציה זו נרצחו גם 180 יהודים, שהיו מאושפזים באותה עת בבית החולים היהודי והם נורו במקום, חלקם במיטותיהם.⁸⁴ אחרי האקציה של אוקטובר 1942 נותרו בחיים בדרוהוביץ' בין 4,500 ל-5,000 יהודים, הגטו צומצם והרופאים, שהתגוררו עד אותה עת ב"בית הרופאים" מחוץ לגטו, הועברו לתוכו.⁸⁵

האקציה המקבילה בבוריסלב בוצעה באותם תאריכים כמו בדרוהוביץ', בימים הראשונים לאחר העברתם של יהודי העיר אל הגטאות. על פי דיווחי היודנרט נמצאו בעיר באותו חודש 4,860 יהודים, שאליהם צורפו

⁸² ראו הרמלין, תמליל, 19; and Mike Rosenbaum, VHA Code: 47579, Tape 2, Segments 54–55, 23: 40 min. and ; Herman Szpanderfer, VHA Code: 28996, Tape 5, Segment 123, 02: 10 min. and on ; on Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt.44, TR.10/471–II, אי"ש 1952, "Galizien," 253.

⁸³ כשבוע לאחר האקציה באוקטובר 1942 הסתבר שלא נמצאו עובדים לא-יהודים בעלי מקצוע שנדרשו על ידי קרפאטן אויל, ובייץ החליט לפתוח בית ספר מקצועי להכשרת עובדים במקצועות תעשיית הנפט אליו התקבלו גם עובדים יהודים לא-מקצועיים. DALO, R-85/2/21/11, 21.

⁸⁴ "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות, [Drohobycz](https://www.drohobycz.org/), [yadvashem.org](https://www.yadvashem.org/), 1, USHMM, The Extermination of the Jews of Drohobycz Town and District, 159; Hoffman, *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*, 70; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 159; מבצע ריינהרד בדרוהוביץ', Ośrodek Brama Grodzka, Akcja "Reinhardt", [מבצע ריינהרד בדרוהוביץ'] [Drohobycz](https://www.drohobycz.org/) – [akcja „Reinhardt” - Akcja "Reinhardt" - Teatr NN](https://www.drohobycz.org/) (תאריך גישה: 30.1.2024).

זמן קצר לפני אקציית הגירוש עוד 140 מיהודי סחודניצה שנותרו בחיים עד אז.⁸⁶ על הידיעה שאקציה זו מתקרב בבוריסלב סיפרה בלימה המרמן :

התחלנו להבין שאקציה מתקרבת. ראשית, הסקנו על כך בגלל שהחליטו לרכז אותנו במקום אחד כדי שיהיה להם יותר קל לבצע את האקציה בתוך ימים ספורים... שנית, פקדו על יהודים מן העיירות והכפרים השכנים לעבור לגטו בבוריסלב באותו תאריך כמונו, אבל לא הקצו להם שום מגורים. שלישית, קצינים גרמנים בכירים אספו בחיפזון את המגפיים שלהם מתיקון אצל סנדלרים יהודים, גם כשהתיקון עדיין לא הושלם...⁸⁷

מאטס הייליג סיפר, שיום לפני תחילת האקציה בבוריסלב הגיעו לעיר קציני ס"ס מלבוב ולמחרת יצאו אנשי השופ"ו והפרשים עם שוטרים אוקראינים ושוטרים יהודים. הם סרקו בית אחר בית וחיפשו יהודים שלא היו להם אישורי עבודה. מאות יהודים נתפסו בעיר, בעיקר חולים, זקנים, נשים וילדים, ועמם עצרו גם עובדים יהודים, שמקומות עבודתם לא נחשבו חיוניים והם נשלחו בטרנספורט להשמדה בבלז'ץ.⁸⁸

באקציה בחודש אוקטובר 1942 גורשו מבוריסלב בין 1,000 ל-1,200 יהודים מבוריסלב, והם צורפו לרכבת הטרנספורט שהגיעה מדרוהוביץ' ובה כ-2,300 יהודים וכך, כ-3,500 יהודים משתי הקהילות צורפו למשלוח אחד ונשלחו אל מותם בתאי הגז בבלז'ץ ורק בודדים הצליחו לברוח ליער, רכשו ניירות אריים או ארגנו לעצמם או לבני משפחתם מקומות מחבוא אצל תושבים אריים בעיר ובסביבתה.⁸⁹ לפני יציאת הטרנספורט מבוריסלב הופרדו כ-500 צעירים מתוכם הופנו בדרך למחנה ינובסקה בלבוב וכתריסר רופאים שנעצרו במהלך האקציה ושחררו בתחנת הרכבת.⁹⁰

⁸⁶ Akeja „Reinhardt”, Ośrodek Brama Grodzka ; Sandkuhler, *‘Endlösung’ in Galizien*, 354 [מבצע ריינהרד בבוריסלב] [Boryslaw – akcja „Reinhardt” - Akcja „Reinhardt” - Teatr NN](#) (תאריך גישה : 30.1.2024).

⁸⁷ עדות בלימה המרמן, איור"ש M.1.E/2492, 17.

⁸⁸ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 16.

⁸⁹ עדויות גולדה בירגר, 1 ; אברהם האופטמן, "שולץ", בתוך *חוויות שזוכרים*, 25–26 ; אדלה הילזנרד-בר אלי, ראיון, 21 ; בלימה המרמן, איור"ש M.1.E/2492, 17 ; ראול הרמלין, תמליל, 16 ; נלי ליפהרט, 1 ; "בוריסלב", האנציקלופדיה של הגטאות, [Boryslaw](#) | [האנציקלופדיה של הגטאות](#) ([yadvashem.org](#)) ; Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw," 756; Kysla, "Surviving under Extraordinary Conditions: Holocaust in Boryslav (1941–44)," 14.

⁹⁰ עדות ראול הרמלין, USHMM, תמליל, 9, מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 158 ; Berenstein, "Eksterniacja," Table 4

עם תחילת אקציית הגירוש שלחה הנהלת קרפאטן אויל ועדה אל תחנת הרכבת בבוריסלב על מנת להוציא מן המשלוחים עובדים יהודים בחברה וכן ניסתה לשחרר יהודים בעלי תעודות עבודה שעבדו מחוץ לחברה. בין אנשי הועדה היו לודוויג קלר, בתוקף תפקידו כראש לשכת העבודה ליהודים והמהנדס פיק (Pik), שעבדו בשרות הגסטפו, והם הצליחו להוציא מן המשלוח כשלושים יהודים. בנוסף אליהם הגיעו לתחנת הרכבת ברטולד בייץ ופריץ זיגסמונד, שהוציאו ברציף הרכבת ומתוך הקרונות כמאה יהודים כל אחד.⁹¹ בין היהודים ששוחררו בתחנת הרכבת נמצאה ביאנקה קרפף: "עמד שם אותו מנהל גרמני, זיגסמונד, שקבל אותי לעבודה... ועלי ועל חברה שלי אמר: 'Das sind meine arbeiter' ('אלה עובדות שלי') ואמר לנו ללכת [לעבודה]. המשרד בו עבדתי היה ממש קרוב, מעבר לרחוב... עברתי את הרחוב... ונשאיתי בחיים."⁹²

המחלוקת על גורלם של ביאנקה קרפף ואחרים ביטאה את העימות, שהתחדד בחודשי סתיו 1942, בין הגסטפו שדרש לחסל את תושבי הגטאות ואסירי המחנות היהודים, ובין החברות האזרחיות, כולל קרפאטן אויל, שרצו להוסיף ולנצלם לצורכי פעילותם ולטובת כלכלת המלחמה הגרמנית.⁹³ מפקדת החימוש בלבוב, שהיה לה עניין באספקות דלק שוטפות, ניהלה באותו זמן משא ומתן עם מפקדת הס"ס הראשית בברלין על

ייתכן שבשחרורם של עובדים יהודים בעלי תג R שלא היו עובדי קרפאטן אויל אך שוחררו בתחנת הרכבת, היה מעורב בראונליך, ראש לשכות העבודה, שאף שלח הודעה לבייץ על האקציה המתקרבת. קז'יה היינברג שקנדורף העידה שבראונליך הציל אותה ואת בעלה מספר פעמים בעת האקציות בדרוהוביץ'. בזמן האקציה באוקטובר 1941 החביא אותה ויהודים נוספים שעבדו אצלו בלשכת העבודה במרתף בניין הלשכה. באפריל 1944 הוציא אותה, את בתה ומספר יהודים נוספים מן הטרנספורט לפלאשוב ועזר להם לארגן לכולם כרטיסי רכבת בעזרתם ברחו לורשה. איז'ש Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 253 ; 13–11, O.3/1356.

⁹¹ עדויות משה בלם, 3, 5–6; יוסף הנפלד, USHMM, חלק 2, 41:00 ואילך; ריטה הרמלין, USHMM, תמליל, חלק 1, צד 2, 15; מרדכי מרקל, 16; שפר, *הדרך מעובי היער*, 39; 18; Irene ; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 18 ; 39; Horowitz, "Of Human Agony," 117.

משה בלם סיפר על כך, שקלר ופיק (Pik), אזרחים ממוצא גרמנים שהתגוררו בבוריסלב והכירו אותו אישית לפני המלחמה, שהחזיקו בתפקידים בשרות הגסטפו, הצילו את חייו אז ולפחות פעמיים נוספות במהלך השואה. יוסף הנפלד סיפר על כך שפיק הוציא אותו מתוך קבוצת יהודים שהועלו בבוריסלב לרכבת לבלז'ץ באוגוסט 1942 בהוראת ברטולד בייץ, בטענה שהוא עובד חיוני להפעלת מחסני תעשיית הנפט, אך לא הצליח להוציא אותו בטרנספורט של אוקטובר 1942 וכך מצא עצמו בקרון יהודי בוריסלב שנשלחו למחנה יונובסקה. עדות יוסף הנפלד, USHMM, חלק 2, 41:45 ואילך.

⁹² עדות ביאנקה קרפף, 18–19.

⁹³ עדויות יעקב גרסטנפלד, 6; אברהם הרשמן צביאלי, 1; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 40–41; "דרוהוביץ'", *האנציקלופדיה של הגטאות*, Drohobycz.org (האנציקלופדיה של הגטאות) (yadvashem.org), (תאריך גישה: 10.1.2024).

זאב-וילהלם פליישר סיפר על כך שדודו, מהנדס מומחה בתחום היציקות, עבד בתקופת הכיבוש הגרמני במפעל היציקות שהיה שייך בעבר למשפחתו כעובד חיוני לתעשיית הנפט. המהנדס הגרמני שנשלח כדי לנהל את המפעל התרשם ממיומנותו המקצועית וסידר עבורו ניירות של יהודי-למחצה (halbjude), מעמד שהגן עליו לאורך כל תקופת השואה ואף אפשר לו להושיט עזרה ליתר בני משפחתו. Rodzina - Wilhelm Fleischer - fragment relacji świadka.

[historii \[WIDEO\] - Biblioteka Multimedialna Teatrnn.pl](http://historii [WIDEO] - Biblioteka Multimedialna Teatrnn.pl) (תאריך גישה: 30.1.2024).

יהודים בכל יום במשך עשרה ימים אל בית הכנסת קומרנר (Komarner) שברחוב גרברסקה (Garbarska) באיום, שאי עמידה במכסה היומית תכפיל את מספר היהודים, שיובאו על ידי אנשי הגסטפו עצמם. היודנט ביצע את הפקודה בעזרתם של אנשי משטרת הסדר היהודית, שלראשונה השתתפו בקנה מידה גדול בחטיפה של יהודים לצורך טרנספורט.⁹⁷ בתנאים הנוראים ששררו באולם בית הכנסת קומרנר במהלך אותו חודש מתו עשרות יהודים בצפיפות ומחנק והיו גם כאלה שהתאבדו במקום וב-30 בנובמבר 1942 הועלו כאלף יהודים מדרוהוביץ' על רכבת ונשלחו לבלז'ץ.⁹⁸

בבוריסלב חיו עדיין בראשית נובמבר 1942 בין 3,000 ל-4,000 יהודים. הגרמנים הקיפו את הגטו בין ה-6 ל-7 בנובמבר 1942 בפיקודו של מפקד השופ"ן, וופר, ובהשתתפות שוטרים אוקראינים ואנשי המשטרה היהודית.⁹⁹

האקציה הזאת נשאה אופי שונה מכל [האקציות] שהיו לפנייה... הגרמנים עצמם ביחד עם האוקראינים ניהלו את האקציה רק במשך היומיים הראשונים. לאחר מכן העבירו את הניהול לידי היודנט בליווי הצו הבא: 'אין לקחת יהודים שקבלו לאחרונה מלשכת העבודה סרטי זרוע שנושאים

אותו יום ולהגיע לוורשה בזהות ארית. סביב הריגתו של שולץ התפתח לימים מיתוס טרגי של יריבות אישית בין אנשי הס"ס בעיר, קארל גינתר ופליכס לנדאו שפרש חסות על שולץ. חיסול חשבוניות זה גרם להריגתו של שולץ על ידי גינתר תוך אמירה: "אתה הרגת את היהודי שלי, ולכן אני הרגתי את היהודי שלך". [ברונו שולץ: סופר ואמן יהודי שנרצח בשואה | יד ושם \(yadvashem.org\)](#) (תאריך גישה: 10.1.2024).

בין 230 היהודים שנרצחו גם הם ב"יום חמישי השחור" היו גם אחדים מנכבדי הקהילה הבולטים, ביניהם המהנדס הורניקר, עו"ד ברגטל ורופא השיניים לב (Löw). עדויות יעקב גרסטנפלד, 4; שמואל ברגמן (אמיל גורסקי) וחיים פטריד, בתוך, *Kandziora, Jerzy, Bruno Schulz w Oczach Świadców*, 304–305, 109–110; אריה מילרד, *הקפיצה הגורלית*, 79–77; 12–13, *Rothenberg, List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*.⁹⁷ עדויות הרש בטמן, 6; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 40–41; גרסטנפלד, 4; לאון צוקרברג, 2. במהלך השבועות בהם שהו היהודים העצורים בבית הכנסת, הצליח היודנט לפעמים לספק לחם לעצורים דרך הארובות.

⁹⁸ עדות גרסטנפלד, 4; 540, 20–58–7021, GARF; Berenstein, "Eksterminacja," Table 4; מבצע ריינהרד בדרוהוביץ', Ośrodek Brama Grodzka, *Drohobycz – akcja „Reinhardt” - Akcja „Reinhardt” - Teatr NN*, (תאריך גישה: 30.1.2024).

כנראה ששני היהודים היחידים מדרוהוביץ' ובוריסלב, שהצליחו לברוח מרכבות המשלוחים לבלז'ץ, היו שני ילדים מדרוהוביץ', יאן קולבינגר ויוסף רבאך, שהצליחו לקפוץ דרך חור שניסרו בקרון במהלך הטרנספורט של נובמבר 1942, ולהינצל. עדות יאן קולבינגר, איז"ש M.49.E/344, 2.

⁹⁹ עדות נלי ליפהרט, 1.

את האות A [Arbeitsjuden, עובדים יהודים נחוצים]. מתוך הנותרים, שאין ברשותם סרטים כאלה,

יש לאסוף ולמסור מספר של אנשים כפי שייקבע.¹⁰⁰

במהלך כל חודש נובמבר, במקביל לאקציה שבוצעה בדרוהוביץ', נתפסו בבוריסלב מאות יהודים, מרביתם נשים וילדים. גם גברים עובדים בעלי סרט זרוע A ותגי R שאך זה הונפקו נעצרו, אך מרביתם שוחררו.¹⁰¹ בדומה לדרישה בדרוהוביץ', דרש הגסטפו מהיודנרט בבוריסלב להמציא 100 יהודים נוספים בכל יום.¹⁰² כולם רוכזו בתנאים בלתי אנושיים באולם אחד בתוך בניין הקולנוע 'קולוסאום' בעיר, שעמד ללא שימוש מאז כניסת הגרמנים לעיר, והוחזקו שם כמעט ללא מזון ומים כארבעה שבועות בין ה-6 ל-30 בחודש. באולם הצטופפו בעמידה כאלפיים יהודים במשך ימי אותו חודש, הם הוכרחו לעשות את צרכיהם במקומם, רבים אבדו את הכרתם עקב התנאים הקשים והדוחק, היודנרט ניסה לספק מזון לתוך הקולוסאום, בעיקר לחם ומרק, שלא הספיקו להזנת הכלואים והם סבלו מרעב קשה ובדומה ליהודים העצורים באולם בית הכנסת בדרוהוביץ' היו גם כאן כאלה שהתאבדו.¹⁰³ בייץ התערב אישית מספר פעמים ושחרר כ-150 יהודים

¹⁰⁰ עדויות בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 18.

בספטמבר-אוקטובר 1942 עבדו בקרפאטן אויל 1,760 יהודים אשר קבלו סרטי זרוע נושאי האות A ומספר אישור אישי, שהיו אמורים להגן אליהם בזמן האקציות. עדות בלומה ושמואל ויינגרטן, 11; Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw," 756.

¹⁰¹ עדויות סוניה ארמל, 4; משה בלם, 6; מקס דונר, 8; בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 18; יוסף הנפלד, USHMM, חלק 3, 25: 10 ואילך; וולף טפר, 1; יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 5; לאון קנבל, 3; סלומון רוזנברג, 3; מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 25–26.

ניצולים מבוריסלב העידו שהיודנרט סחר בחיי האנשים שהובאו לקולוסיאום, ושניתן היה לצאת לשירותים ואפילו להינצל תמורת שוחד משמעותי לאנשי היודנרט או לשוטרי הסדר היהודים.

¹⁰² איגנצי גולדווסר סיפר, שבמהלך אחת מחטיפות היהודים בבוריסלב, עשרות פולנים שצעדו באותה שעה אל מקומות עבודתם, נכנסו באופן יזום אל תוך שורות היהודים שהובלו על ידי הגרמנים לקולוסיאום, ובמהומה שהשתררה הצליחו יהודים רבים לברוח וביניהם ברחא גם אימו. עדות איגנצי גולדווסר, 3.

¹⁰³ עדויות גולדה בירגר, 2; בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 18; לאון קנבל, 3.

שיטת פעולה זו של הגרמנים, שכללה התשה פסיכולוגית ופיזית של יהודים המיועדים לגרוש על ידי כליאתם בתנאים לא אנושיים וללא מזון ומים על מנת למנוע התנגדות בזמן הגרוש עצמו, חזרה על עצמה גם במקומות נוספים כגון בולחוב, סנייטין והורודיצה.

עם זאת, לאחר שרוקנו את דודי המרק ששלח היודנרט מדי פעם מרק לתוך הקולוסיאום, הצליחו להבריח החוצה מהקולוסיאום מספר ילדים שהוחזקו שם. נלי ליפהרט, שם; 72, Goldwasser, "In the Bunkers."

מהקולוסיאום ומתחנת הרכבת, בהציגו במרמה מכתב מדיניות של הפיקוד העליון בברלין, שעסק בנושא העסקת יהודים בתעשיית הנפט.¹⁰⁴

ב-30 בנובמבר 1942 צורפו 1,000 יהודי דרוהוביץ' ל-1,500 יהודי בוריסלב ומספר לא ידוע של יהודים מרחבי המחוז וכולם נשלחו לבלז'ץ. בדומה למשלוח של חודש אוגוסט, הופרדו כמה מאות מתוכם ונשלחו למחנה ינובסקה בלבוב.¹⁰⁵ ביחד עם אלה שנרצחו ברחובות העיר, נהרגו בבוריסלב כאלפיים יהודים במהלך האקציה בנובמבר 1942.

¹⁰⁴ Dean and Hecker (Eds), ; Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 253 ; "Boryslaw," 756.

¹⁰⁵ עדויות מאוריצי באואר, 1; שמשון קניגסברג, 4-6; עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 27-28; Berenstein, "Eksterminacja," 98; Chameides, *That War and Me.*, 67; Second ; Table 4; Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw," 756; Dean and Hecker (Eds), "Drohobycz," 775 ; World War in Galicia, [Second World War \(jewishgen.org\)](http://Second World War (jewishgen.org)).

שמשון קניגסברג, שהגיע לינובסקה במשלוח בסוף נובמבר 1942, הצליח לברוח עם שלושה יהודים נוספים לאחר כשלושה חודשים כשהם נעזרים באקדחים שהצליחו לרכוש. עדות שמשון קניגסברג, 2-4.

יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב במחצית השנייה לכיבוש (דצמבר 1942-אוגוסט 1944)

מחנה קושארי – מקלט ומלכודת

בספטמבר 1942 הורה הימלר להעביר את כל העובדים היהודים למחנות סגורים תחת פיקוח הס"ס.¹ הנהלת קרפאטן אויל החליטה לנסות לשמור על עובדיה היהודים תושבי בוריסלב בנפרד, במחנה שהוכשר עבורם בפרוור מרז'ניצה הסמוך לעיר על גבול יערות בוריסלב בבניינים שהיו שייכים בעבר לחברת הנפט לימנובה (Limanowa) וכונה בשם: 'קושארי' ("Koszary", "קסרקטינים").² הכשרתו של המחנה החלה כבר בספטמבר והואצה במהלך האקציה של נובמבר 1942.

בין היהודים שהעסיקה קרפאטן אויל בבוריסלב בזכות ניסיונם וכישוריהם המקצועיים ועליהם רצתה להגן, היו רבים שלפני המלחמה ובזמן הסיפוח הגרמני עבדו בתעשיית הנפט, ביניהם המהנדס והממציא מאוריצי רינגלר, המהנדס ומנכ"ל חברת הנפט מאוריצי שוורץ, המהנדס ומנכ"ל חברת הנפט 'פרמייר'-לשעבר הנריק אנגלברג, המהנדס הבכיר אלכסנדר גולדווסר, המהנדס ומנהל בארות הנפט 'קליפורניה' ו'תדאוש' וולף טפר, בעל באר הנפט יצחק ווגנר, בעל באר הנפט מרקוס-משה ויידמן, מנהלי חשבונות שעבדו לפני המלחמה בחברות הנפט וביניהם שמעון בורג, מנהל מתקן נפט בתקופת הסיפוח הרוסי, ותאודור וילף, המומחה לחלקי חילוף יוסף הנפלד, וטכנאי ההסקה הבולט, הרמן סובל.³

לאחר ששמעו על הקמת מחנה ליהודים עובדי הנפט בבוריסלב, השתדלו רבים מיהודי העיר, שנמצאו עד אז בגטו וחשו שחייהם בסכנה, להיכנס ל"מחנה של קרפאטן אויל" תוך הצגת כישורים שנתפסו כנדרשים בתעשיית הנפט, "מי שהיה לו איזשהו קשר עם הנפט, או שעבד בנפט, הייתה לו זכות להתגורר במחנה."⁴

¹ פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189153, Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," ITS, 1.2.7.8, 7 82189153, 1966/67.

² חברת הפקת הנפט לימנובה (Limanowa) עסקה בהפקת נפט והחזיקה משרדים ובתי מלאכה במרז'ניצה. בשנות השלושים הועבר שטח משרדי החברה לרשות הצבא הפולני שבנה במקום אורוות וקסרקטינים ("קושארי") ושיכן בהם את חיל הפרשים המחוזי. עדויות בלומה ושמואל ויינגרטן, איו"ש O.3/1771, 7; Daniel Hochman, VHA Code: 30625, Tape 4, Segment 102, 07: 18 min. and on; Baruch Pelts, Tape 2, Segment 54, 23: 55 min. and on; Mike Rosenbaum, Tape 1, 12: 30 min. and on; David Schneider, VHA Code: 15670, Tape 2, Segment 55, 24: 15 min. and on; Heiman Schubert, VHA Code: 19017, Tape 1, Segments 23-28, 24: 00 min. and on; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 26.

³ אברהם האופטמן, "רשימת קלר", בתוך *חוויות שזוכרים*, 15.

⁴ אברהם האופטמן, שם; זיכרונות אדלה ויינגרטן-קופל-שפרנק, *הדברים שחוויתי בזמן הכיבוש ההיטלראי* (ארכיון המחברת), 33-34; Genyah Lindner, Tape 2, Segment 48, 17: 00 min. and on.

בראשית דצמבר 1942 הועברו למחנה יהודים שנותרו בחיים לאחר האקציה בבוריסלב בחודש הקודם, כאלה שהועברו ממחנות העבודה הקטנים יותר בעיר וכאלה שהגיעו למחנה לאחר שנושאי תפקידים גרמנים התערבו למענם, כולל יהודים מדרוהוביץ.⁵

במחנה היו שלושה בניינים ראשיים ובהם נבנו בין ששים לשמונים חדרים גדולים בהם שוכנו הגברים. החדרים באגף הנשים היו קטנים יותר מאלה של הגברים ושוכנו בהם בין שש לשש עשרה נשים בחדר. מגורי הנשים והגברים הופרדו ובין הבניינים חיבר גשרון שהמעבר דרכו היה חופשי.⁶ בנוסף לבניינים אלה, היו במחנה מספר צריפים כמבני עזר. על מבנה המחנה סיפר מרדכי מרקל:

במחנה היה מגרש גדול וסביבו אורוות סוסים והרבה מבנים של חברת לימנובה. גדרו הכל מסביב בגדר תיל... היו חדרים קטנים... והיו גם אולמות גדולים באורוות הסוסים לשעבר... לאלה הכניסו כמאה איש בדרגשים דו-קומתיים, ארגנו מטבח, מרפאה, ושירותים ולאט לאט התחילו לזרום לשם אנשים... בהתחלה עוד אפשר היה להיכנס ולצאת מהמחנה בצורה חופשית, אבל כעבור כמה שבועות הכל נסגר הרמטית... רק כניסה ויציאה לעבודה בקבוצות גדולות... תחת שמירה צמודה של שוטרים אוקראינים.⁷

מחנה קושארי התמלא עד מהרה בעובדים יהודים של קרפאטן אויל ומספרם עלה מ-443 בראשית 1943 ל-1,200 איש בנובמבר אותה שנה, אליהם נוספו כמאה עובדים יהודים שעבדו בפלוגת העבודה העירונית

⁵ עדויות בלימה המרמן, אי"ש M.1.E/2492, 24; יוסף הנפלד, USHMM, חלק 2, 51:50 ואילך; David Schneider, 15. בתוך חוויות שזוכרים, 15. פריץ זיגסמונד, מנהל מחלקת הנהלת החשבונות של קרפאטן אויל, הוציא עובדים יהודים של החברה שהיו בטרנספורט לבלז' באקציה של נובמבר 1942 ואחדים מהם שלח למחנה קושארי, שהיה עדיין בהקמה, על מנת להגן עליהם ממשלוחים נוספים. ריטה הרמלין, USHMM, חלק 2, צד 1, תמליל, 22. לודוויג קלר, מנהל לשכות העבודה בשתי הערים, היה גורם בעל השפעה על העברתם לתוך מחנה קושארי של יהודים שהיו מעוניינים בכך, על פי רוב תמורת שוחד שהועבר לו אישית. אברהם האופטמן, "רשימת קלר", בתוך חוויות שזוכרים, 15-16.

⁶ עדויות אברהם האופטמן, USHMM, חלק 6, 02:50 ואילך; אלה ליבר-וייס, אי"ש O.3/6726, 14; ורדה-רוז'ה גריובר, 38-37; Mates Heilig, *Wspomnienia*, 19; Genyah Lindner, Tape 2, Segment 53, 22:25 min.; Louisa Rosenberg, VHA Code: 2151, Tape 1, Segment 16, 11:06 min. and on; Imanuel Shrek, Tape 3, Roza Symchowitz, VHA Code: 22849, Tape 2, Segment 40, 15:02; Segments 71-72, 08:55 min. and on; Deborah Donnelly, *Hank Brodt, Holocaust Memories, A Candle and a Promise* (Amsterdam; min. and on; Publishers, 2017), 30.

ראו מפה ותצלום של מחנה קושארי באיורים ט'1 וט'2, עמ' 174.

⁷ מרדכי מרקל, *היציאה מהגיטו*, 25.

"Stadtverwaltung") ועוד כמאה יהודים עובדי המנסרות בבוריסלב.⁸ על המחנה שמרו שני אנשי ס"ס, שני שוטרים אוקראינים, וחמישה עשר שוטרים מהמשטרה היהודית, שניהלו בקשיחות את הסדר בתוך המחנה. "בערב אנשים היו צריכים להסתדר בתור כדי לקבל את מנת האוכל שלהם, ויהודי ממשטרת הסדר היה מצליף בהם בשוט כדי שיעמדו בתור."⁹ מפקד המשטרה היהודית במחנה היה וולק אייזשטיין וראש המחנה היהודי היה איגנאצי פלאקס.¹⁰

מרבית הגברים והנשים היהודים שהוכנסו למחנה קושארי עבדו במתקני קרפאטן אויל בבוריסלב, באדמיניסטרציה, במכרות האוזוקריט, בעבודות קידוח בבארות הנפט בעיר ובסביבתה ובעבודות תשתית שונות, כגון חפירת תעלות להנחת צינורות נפט ובינוי. העובדים ששהו במחנה באופן חוקי היו יוצאים מהמחנה לאחר מסדר בשעת בוקר מוקדמת, כשהם מסודרים בטורים של רביעיות או חמישיות על פי מקום עבודתם בליווי שומרים אוקראינים. כשהגיעו למקום העבודה היו העובדים במקום נפרדים מן הטורים והיתר, ממשיכים בדרכם הלאה למקומות עבודתם. גברים עבדו כעשר שעות ביום ונשים - כשמונה עד תשע שעות. העובדים היהודים לא נמצאו תחת שמירה במקום עבודתם אלא תחת פיקוח מנהלי העבודה, ובזהירות הנדרשת יכלו לשוחח עם העובדים הלא-יהודים, להתעדכן בחדשות, לנסות לארגן עזרה ומחבוא ולהשיג מצרכי מזון ואפילו נשק. שעות סיום העבודה השתנו בין מקומות העבודה השונים ועל כן חזרת העובדים היהודים למחנה בערב הייתה פחות מסודרת, דבר שאפשר להם חופש תנועה מסוים, קשר עם בני משפחה ששהו מחוץ למחנה, רכישות מזון וציוד. העובדים במשמרות היו חייבים לשאת אישור תנועה מיוחד ללא ליווי מהמחנה אל מקום עבודתם וחזרה, דבר שאפשר גם להם חופש תנועה מוגבל. במחנה התקיים מסדר ערב לאחר חזרתם

⁸ על פי מכתב ששלחה קרפאטן אויל לס"ס בסוף ינואר 1943 (דרישות לתעודות מעבר לעובדיה היהודים, Passierscheine) היו במחנה קושארי באותו זמן 530 עובדים יהודים (354 גברים ו-176 נשים) ובגטו בוריסלב התגוררו עדיין 562 יהודים. DALO, R-85/2/28/30.

בנובמבר 1943 ציין שייע זיימר בדו"ח ששלח דרך בנו ל-ZSS בז'נבה, שבמחנה בבוריסלב נמצאים 1,200 יהודים. דו"ח ישעיהו (שייע) זיימר, איר"ש O.3/2718, 5.

⁹ עדות אלה ליבר-וייס, 16.

¹⁰ עדויות אנה אנטלר, 3; סוניה בקנרוט ארמל, 4; בלימה המרמן, עדויות, הרחבה ותרגום לאנגלית (ארכיון המחברת), 48; בלומה ושמואל ויינגרטן, 5; Ringler, *Krótkie ; Wspomnienia*, 27-28; Bela Tepper-Brawer, 11; שפר, *הדרך מעובי היער*, 51.

איגנאצי פלאקס היה פקיד בכיר בחברת הנפט 'פרמייר' לפני השואה, ולאחר הכיבוש הגרמני הועסק על ידי ברטולד בייץ במשרדי חברת קרפאטן אויל.

של מרבית העובדים לצורך ספירה. מדי פעם הגיעו למסדר מפקדים מהס"ס בדרוהוביץ' לצורך הודעות, צווים ועונשים.¹¹

מחנה קושארי היה מחנה עבודת כפייה שסיפק כוח עבודה איכותי וזול לתעשיית הנפט בניהולה של קרפאטן אויל. בניגוד לעובדים הלא-יהודים של קרפאטן אויל, "לא קבלנו שום שכר בעבור העבודה שעשינו. שכרנו היה בעצם אוכל."¹² מחנה קושארי נמצא בשטח שהיה שייך לחברת קרפאטן אויל וסווג מבחינה אדמיניסטרטיבית כאזור מחסנים של החברה ולכן לחברה הייתה השפעה על הנעשה במחנה. המשמעת והתנאים במחנה קושארי היו נוחים יותר מאשר במחנות בסקידן בדרוהוביץ', שהיו גם הם מחנות עבודת הכפייה עבור קרפאטן אויל, ונמצאו תחת פיקוח הדוק של הס"ס. אליהו קול שברח ממחנה בסקידן בדרוהוביץ' והצליח לעבור למחנה קושארי סיפר: "[בקושארי] בבוריסלב תנאי העבודה והחיים היו הרבה יותר קלים מאשר בדרוהוביץ'. הם נהנו כאן מחופש פעולה הרבה יותר גדול, השמירה על המחנה לא הייתה קפדנית והייתה להם אפשרות לצאת מהמחנה לכפרים כדי לרכוש מזון."¹³ השפעתה של קרפאטן אויל על הנעשה במחנה קושארי באה לידי ביטוי בין היתר בהסדרת נוהלי המטבח והתזונה. המטבח המרכזי במחנה סיפק שתי ארוחות ביום, בבוקר ובערב, וכן ארוחת צהרים לעובדי משמרות הלילה ולנשים שחזרו למחנה ממקומות עבודתן מוקדם יותר מהגברים. על פי דרישתו של בייץ מנות האוכל שחולקו במחנה היו זהות בגודלן לאלה שסופקו לעובדים אריים של קרפאטן אויל במקומות עבודתם.¹⁴ על התזונה במחנה קושארי סיפר לאון קנבל: "התפריט שסופק ליהודים בתקופה זו היה לא רע וכמעט מספיק, וכלל כ-750 גרם לחם לאדם ליום, ליטר קפה, מרק על בסיס עצמות

¹¹ עדויות אנה אנטלר, 3; אלה הנדלר, 14; פנינה צוקרברג-בהרב, 11; סגל, צו החיים, 58; Chameides, *That War and*; Joseph Hirsch, Tape 2, Segments 38–39, 05:45 min. and on; Daniel Hochman, Tape 4, Segment *Me.*, 95; David Schneider, Tape 2, Segments 55–56, 24:25; Louisa Rosenberg, Tape 2, 12:20; 121, 27:20 and on; Roza Symchowicz, Tape 1, Segments 15–16, 14:07 min. and on; min. and on.

¹² מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 25; 116–118; Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," 116–118; 25. הגברים היהודים שהוחזקו בקושארי אמורים היו לקבל בתמורה לעבודתם תשלום יומי של 5 זלוטי והנשים - 3.50 זלוטי, ובכסף זה הם שילמו עבור המזון שקבלו במחנה.

¹³ עדות אליהו קול, איז"ש O.3/867, 2.

במשפט הילדברנד העידו ברטולד בייץ ואריך רדקה, שחברת קרפאטן אויל שאפה ליצור במחנה קושארי תנאים שלטון יהודי עצמי. פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איז"ש TR.10/471-II, 47.

¹⁴ דוחות צריכת חומרי גלם של מחלקות המזון של קרפאטן אויל (1943) DALO, R-85/1/7/1–45. בייץ הקים גם מאפייה מיוחדת, שסיפקה בסתר לחם ליהודים במחנה שלא על פי הנהלים. באותו זמן הוא דאג גם למצבם התזונתי של לא-יהודים ובין היתר סיפק לחם לבית היתומים הפולני בדרוהוביץ' ללא תמורה. ברנרד שמלהאוזן, *אדם בתקופה לא אנושית: ברטולד בייץ ברייך השלישי* (ירושלים: יד ושם, 2006), 81–82; פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איז"ש TR.10/471-II, 31.

וקצת בשר עם גריסים.¹⁵ בין החדרים בבנייני המחנה הפרידו מסדרונות בהם יהודים נהגו לבשל ולמכור לאחרים אוכל נוסף שהצליחו לרכוש או להכין.¹⁶ בנוסף לביטחון תזונתי יחסי, סיפק מחנה קושארי ליהודים גם עזרה רפואית בגבולות היכולת ויהודים ממקומות מחבואם בבוריסלב ודרוהוביץ' נכנסו למחנה כדי לקבל עזרה רפואית במקרה הצורך.¹⁷ על שגרת החיים שהתפתחה במחנה סיפר מרדכי מרקל :

השוטרים האוקראינים פשוט עשו את עבודתם, ולא היו מתערבים בכלל בחיי אנשי הלאגר [מחנה]... מפקד הלאגר היה משחד אותם מדי פעם, כך שהחיים היו נסבלים... אנשי המשטרה היהודית דאגו כל יום לספק להם בחורות שלנו, בחורות מהלאגר אשר לא הייתה להן ברירה... האוכל במטבח הלאגר היה תמיד אותו דבר: בבוקר לחם, ריבה ומים צבועים [הכוונה לקפה דלוח]. בערב: מרק, מים, לחם וריבה... וכך היו עוברים ימים, שבועות וחודשים... בלאגר כבר הייתה שיגרה וכמעט לא בדקו מי נכנס ומי יוצא.¹⁸

היהודים ששהו במחנה קושארי היו ברובם אנשים צעירים, והחיים בערבים התנהלו במחנה באורח חופשי, התאפשר מעבר ללא הגבלה בין מגורי הגברים והנשים, תנועה חופשית של בני משפחה ושוהים לא חוקיים אחרים שהסתתרו במהלך היום במחנה, התקיים מסחר פנימי בין שוהי המחנה ובמהלך 1943 אף החלה לפעול במחנה תזמורת קטנה וסלון יופי.¹⁹ תנאי החיים המיוחדים במחנה קושארי שאפשרו קשר ישיר בין מגורי נשים וגברים, שנמצאו במתח מתמיד באשר לסיכויי הישרדותם, היוו כר פורה למערכות יחסים אינטימיות, כפי שספרה לימים בלימה המרמן :

במצב הזה נשברו לעתים כללי המוסר שהיו קיימים בעבר. רבים רצו לנצל עד תום את היום, שאולי יהיה האחרון בחייהם... נשים צעירות ובודדות, עם או בלי ילדים, שכן זוגן נעלם... בזמנים האיומים

¹⁵ עדות לאון קנבל, 4. מידע דומה על הארוחות שחולקו בקושארי בעדויותיהם של בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 24; פנינה צוקרברג-בהרב, איו"ש, O.3/6332, 11, and on; 25 min. and on; 11, O.3/6332, 24; David Schneider, Tape 2, Segment 2, 56, 25: 25 min. and on; 11, O.3/6332, 24; Roza Symchowitz, Tape 1, Segments 16–19, 15: 37 min. and on. עדות אלה ליבר-וייס, 15–16.

¹⁷ גולדה בירגר סיפרה בעדותה שחלתה בטיפוס במהלך חורף 1943–1944, נכנסה מרצונה למחנה קושארי ושהתה ב"חדר מרפאה" במחנה במשך ששה שבועות עד החלמתה. עדות גולדה בירגר, 2–3.

¹⁸ מרדכי מרקל, היציאה מהגיהנום, 41–42; על הנערות היהודיות הצעירות שדרשו לספק להם השומרים הגרמנים והאוקראינים במחנה קושארי סיפרו בעדויותיהן גם זלאטה באום, 1; ובלומה ויינגרטן, 6.

¹⁹ David Schneider, Tape 3, Segments 64–65, 03: 35 min. and on. סוניה בקנרוט ארמל, שניחנה בקול ערב במיוחד, נהגה לשיר לאנשי המחנה מדי פעם, ואף הוזמנה בתשלום לערב שירה ב"בית הלבן", שבו התגוררו היהודים "המיוחדים". עדות סוניה בקנרוט ארמל, 5. אברהם האופטמן סיפר על "סלון היופי" שניהלה במחנה קושארי "גברת סופיה, שהייתה מטפלת יופי, קוסמטיקאית, וספרית בלאגר לכל המרבה במחיר." אברהם האופטמן, מידע אישי, פברואר 2019.

שעברו עלינו, הן לקחו לעצמן בני זוג חדשים... היו נשים צעירות... שהרשו לעצמן לקיים יחסי מין גלויים בקושארי, לפעמים לעיני כל. היו מקרי הריון ולידה לא מעטים ואת הילודים הרגו וקברו... מפקד המחנה היהודי, פלאקס, הקצה מקום מיוחד לילודות באחד המרתפים במחנה, בו הן יכלו להסתתר במשך יומיים-שלושה [אחרי הלידה] ואחר כך היו חייבות להתייצב שוב לעבודה.²⁰

מגורי המומחים והרופאים ב"בית הלבן" הוגדרו כשטח של קרפאטן אויל.²¹ לאחר הקמת מחנה קושארי הופרד ה"בית הלבן" מן המחנה על ידי גדר גבוהה, אך היהודים שהתגוררו בו יצרו מספר מעברים סודיים, שאפשרו תנועה וקשר בינם ובין המחנה.²² בבניין סמוך אך נפרד ממחנה קושארי, ללא שמירה, התגוררו השוטרים היהודים.²³

מאוריצי רינגלר כתב בזיכרונותיו על התפקיד הגורלי שהיה למחנה קושארי בהשרדות היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב: "משטרת הפרשים [בבוריסלב] הייתה שולחת למחנה קושארי את היהודים שנתפסו ברחוב או אפילו במחבוא. כשהסתבר שלא יורים באלה שנתפסו, אנשים השתדלו להגיע בעצמם למחנה אפילו מדרוהוביץ' וסטריי. אחרי הכל, בקושארי יכלו למצוא מקום שינה ולקבל משהו לאכול."²⁴ המחנה שימש גם מקלט לא חוקי למאות אחדות של בני משפחה חסרי תעודות מתאימות וילדים של יהודים שנמצאו במחנה כעובדי כפייה חוקיים.²⁵ בזיכרונותיו סיפר רינגלר על מקומות מחבוא כאלה: "במחנה הראשי בנו הצעירים

²⁰ עדות בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 33.

²¹ כאשר הפיקוח על מחנה קושארי עבר מקרפאטן אויל לס"ס ב-1943, עדיין הוחרג "הבית הלבן" מתחום הפיקוח של הס"ס, היה אסור בכניסה אפילו לסיפיו והתנהל ללא שמירה. עדות סוניה בקנרוט ארמל, 4; תמר סוקל-דיאמנט, יומן 1944, 2; 132, Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen,"

²² קבוצת היהודים ב"בית הלבן" הצמוד לקושארי גדלה עם הזמן ונוספו יהודים שלא היו מומחים במקצועם. בין יתר האנשים שנוספו הייתה הילדה ברגר, יהודייה ילידת ברלין, שהגיעה לבוריסלב עם הוריה לפני פרוץ המלחמה ובזכות מיומנותה כקצרנית גרמנית, שימשה החל מאוגוסט 1942 כמזכירתו האישית של ברטולד ביץ ועד מהרה הפכה ליד ימינו בכל הנוגע לפעולות הגנה דיסקרטיות על עובדי היהודים ועובדי הנהלה אחרים כולל אלה שעבדו אצל אריך רדקה. פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איו"ש TR.10/471-II, 30-31; Reinhardt Hesse, 'Ich Schrieb Mich Selbst Auf'; 23, Schindlers Liste: Die Geschichte von Hilde Und Rose Berger (Giessen: Psychosozial-Verlag, 2013), 43 [ירשמתי את עצמי ברשימות שינדלר, סיפורן של הילדה ורזה ברגר]; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, Sandkuhler, 'Endlösung' in Galizien, 367; 23.

²³ ראיון עם רוז'ה גרינשפן-רחמן, אתר ארגון יוצאי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 20: 8 ואילך, [דרוהוביץ' בוריסלב והסביבה – גרינשפן-רחמן](http://drohobycz-boryslaw.org) (drohobycz-boryslaw.org) (תאריך גישה: 10.1.2024).

²⁴ Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 24.

²⁵ עדויות סוניה ארמל, 4; אלה הנדלר, 14; בלומה ושמואל ויינגרטן, 15-17; גינה ויסר, 6; לאון קנבל, 4; סגל, צו החיים, Immanuel Shrek, VHA Code: 7138, Tape 3, ; Baruch Pelts, Tape 2, Segment 54-56, 24: 55 min. and on ; 58. Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 22; Mates Heilig, *Wspomnienia*, 16 ; Segment 73, 10: 27 min. and on

מקומות מחבוא בתוך הבניינים, עליות הגג ומתחת לשטחי ריצפה, בהם הוחבאו זקנים, נשים וילדים וכל מי שלא היה לו תג R.²⁶

בדצמבר 1942, זמן קצר אחרי הקמתו, הגסטפו ערך מיני-אקציה במחנה קושארי בבוריסלב ובחיפושים אחר שוהים לא חוקיים ואנשים שלא עבדו, נתפסו כתשעים נשים ילדים וגברים והוצאו להורג ביחד עם עוד כשלוש מאות יהודים נוספים מכפרי הסביבה.²⁷

התחושה שסכנה המרחפת מעל ראשם של יהודי קושארי לא פסקה. לאחר שנודע ליהודים ששהו במחנה על התקדמות החזית הרוסית, חששו רבים שהמחנה היווה מלכודת בה הם רוכזו כדי שיקל על הגרמנים להשמיד אותם עם התקדמות הצבא האדום. באביב 1943 ברחו רבים מן המחנה כדי להסתתר בבונקרים שבנו בעיר וביערות הסמוכים. רבים מהם חזרו למחנה קושארי כעבור מספר שבועות מתוך הערכה שהסכנה בגילוי מקומות המחבוא גדולה יותר מן הסכנה הנשקפת להם בקושארי.²⁸

במאי 1943 התארגנה קבוצת צעירים יהודים במטרה לברוח מן המחנה להונגריה: "התארגנה קבוצה, שמנתה כעשרים אנשים צעירים, שהחליטו לנסות ולהגיע לגבול ההונגרי. הצטיידנו בנשק שהצלחנו לרכוש לפני כן. כשהתקרבו לגבול, מצאנו את עצמנו מוקפים על ידי אנשי ס"ס. החלו יריות משני הצדדים, אבל לגרמנים היה כמובן יתרון ברור. רק ששה מאתנו הצליחו לברוח ואני בתוכם."²⁹

מטרתו של ניסיון בריחה אחר ביולי-אוגוסט 1943, ביוזמת גצל פרידלנד ו-18 יהודים נוספים ממחנה קושארי, הייתה לחבור למחתרת הפולנית. הצעירים היהודים היו אמורים לארגן לעצמם נשק והפולנים התחייבו להבריא את חברי הקבוצה אל הפרטיזנים במערב פולין. לאחר שהקבוצה לא הצליחה להשיג נשק בזמן, הפולנים ניתקו מגע, הקבוצה ניסתה להתקדם ביערות בכוחות עצמה, נתפסה ורוב חבריה נורו על ידי הגרמנים.³⁰

²⁶ Ringler, *Krótkie* ; Samuel Wolf, VHA Code: 5083, Tape 3, Segments 67, 03:18 min. and on *Wspomnienia*, 26

²⁷ Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw," 756 ; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 25

²⁸ עדות סוניה ארמל בקנרוט, 5.

²⁹ עדות מרצ'ין וילדר, 2. עוד על התארגנות זו ניתן ללמוד בעדויותיהם של ארתור בירמן, (שהצליח לברוח ביחד עם וילדר) ומקס דונר, 13.

³⁰ שלושה חברי קבוצה שניצלו חברו לפרטיזנים של הגוורדיה העממית הפולנית (Gwardia Ludowa), שפעלה באזור בוריסלב וסמבור בשנים 1943-1944. עדות משה-מאוריצי קרפף, איז"ש M.49.E/4728, 1 ; Karel et al, "Responses by Jews and Others," in *Basic Historical Narrative of the Babyn Yar Holocaust Memorial Center*, 2018, 15, 165.

בניית בונקרים בתוך הערים

לאחר האקציות שהתחוללו בשתי הערים במחצית השנייה של שנת 1942 ובפברואר 1943, החלו היהודים שנתרו בחיים לחפש באופן נואש מקומות מחבוא מחוץ לגטאות ולמחנות העבודה, והתפיסה לגבי אסטרטגיית ההישרדות הרצויה השתנתה. במקום הישענות על הישרדות בעזרת עבודה תוך הסתמכות על מקומות מחבוא ארעיים להצלה בזמן אקציות, הלכה וגברה התפיסה שיש למצוא מקומות מסתור ארוכי טווח: "האנשים למודי הסבל, הבינו שאי אפשר לסמוך על שום תעודת מעבר או מכתב עבודה חתום, ושהמקום הטוב ביותר שנכון להיות בו, הוא מחבוא טוב לזמן ארוך."³¹ בעלי יכולת כספית ניסו לבנות "בונקרים", מקומות מחבוא מותאמים לשהות ארוכה, שנחפרו מתחת או סמוך לבתים, מפעלים, אסמים וחצרות בתוך שתי הערים או בשוליהן. חסרי מקורות מימון התארגנו בקבוצות, בנו בונקרים וחיפשו יהודים בעלי אמצעים שהתקבלו לבונקר לאחר ששלמו במזומן עבור הצטרפותם. בכסף שקבלו, השתמשו יוזמי הבונקר בעיקר לרכישת מזון לאורך תקופת ההסתתרות. בשתי הערים התפתחה מומחיות של בניית בונקרים, כולל מקורות לחומרי בניין, התקנת אוורור, שרברבות, חשמל, גז ודרכי מילוט. הבונקרים שנבנו היו בגדלים שונים, החל מחדר קטן ועד מערכות חדרים מחוברות.

השינה הייתה לאורך הקירות. בפינה אחת היה מטבח עם תנור בישול שפעל על גז שהגיע מבית הזיקוק... היה לנו חשמל. חיינו במשך הלילה וישנו במשך היום... יצאנו מן הבונקר בשעות הלילה כשירד גשם, התפשטנו והתקלחנו בגשם הקר... היו שירותים מופרדים על ידי וילון, שיכולנו לשטוף לתוך הביוב העירוני... 18 איש ישבו שם במשך שלושה חודשים.³²

אחד ממקומות המסתור הגדולים ביותר הוקם מתחת לתחנת הכוח לשעבר בבוריסלב, שהפסיקה לפעול לאחר שפוצצה על ידי הרוסים לפני נסיגתם. במקום נותר מבנה תת קרקעי רחב ממדים, ששופץ על ידי מהנדס בניין יהודי, שכונה "המלך" ובנה "יחידות דיור" עם מדפי שינה ומטבחונים ואפילו "חנות מכולת", שאספקתה מבחוץ נעשתה בידי אנשי-סוד. "המלך" מכר מקומות מסתור למשפחות יהודיות בעלות אמצעים, ושהו בו בין ספטמבר 1942 וינואר 1943 כחמישים איש. במהלך היום התקיימו מעל האדמה באזור תחנת הכוח עבודות של חברת הבנייה הגרמנית באודינסט (Baudienst) ולכן החיים בבונקר התקיימו בדרך כלל בלילות. המחבוא נתגלה, כנראה על ידי "צייד יהודים" פולני, וורכלובסקי (Warchalowski), נמסר לגסטפו וכמעט כל דייריו

³¹ עדות סופיה צוקר, 3–4.

³² בונקר משוכלל נבנה עבור משפחתו של הרב הראשי, יעקב אביגדור. הבונקר הכיל פתחי אוורור והיה מחובר למים ולביוב וכן לרשתות החשמל והגז. Isaac Avigdor, Tape 5, Segments 117-118, 01:47 min. and Segment 129, 14:00 min. and on תיאורים נוספים של בונקרים, אברהם האופטמן, "ניצול כוח עבודה זול של היהודים", בתוך *חוויות שזוכרים*.

נרצחו במקום או לאחר שהובלו לאזור בית המטבחים העירוני.³³ בדרוהוביץ' נבנו מספר בונקרים גדולים על ידי אהרון שפירו ושני אחיו. האחר מתחת לבית פרטי שהיה מצויד גם כן במים, שירותים, חשמל, גז וביוב. בבונקר זה הסתתרו כששים יהודים מאוקטובר 1942 עד יוני 1943, והוא נתגלה בעת חיסול הגיטו.³⁴ חלק מהאנשים שהסתתרו בו הצליחו לברוח אל היערות דרך תעלות הביוב שהחיבור אליהן נחפר מראש. בונקר גדול אחר שבנו שפירו ואחיו היווה מקום מסתור ל-48 יהודים ששרדו בו עד השחרור.³⁵ בונקר גדול נוסף נבנה בדרוהוביץ' מתחת למתקני בית הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר והסתתרו בו 45 יהודים, ששרדו בו עד השחרור.³⁶

בניית בונקרים ביערות בוריסלב

במהלך חורף 1943 נחשפו רוב מקומות המחבוא והבונקרים שבנו יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב בתוך שתי הערים ומיקומם נמסר לגרמנים על ידי שכנים ובני נוער אוקראינים, שחיפשו לעצמם עיסוק הרפתקני ומשתלם. לפיכך התפתחה בהמשך אסטרטגית הישרדות נוספת: להסתתר בתוך היערות ולנסות לשרוד שם לאורך זמן. יהודים רבים מאלה שנשארו בחיים בבוריסלב נמלטו אל תוך היערות הסמוכים לעיר ובנו שם בונקרים - מקומות מסתור בתוך מחפורות עמוקות בקרקע היער, אותם ציידו המסתתרים לשהות ממושכת. מיקומה הטופוגרפי של בוריסלב הקל על העבודה: "הרי הקרפאטים, בין יערות, נחלים, נהרות, עמקים ובקעות, הכל היה כל כך מתאים להכנת מסתורים".³⁷ בהמשך הצטרפו אליהם יהודים מגטו דרוהוביץ' וממחנה קושארי, אליהם הצטרפו במרוצת הזמן גם יהודים שהתגוררו ב"בית הלבן" בבוריסלב.³⁸ ליאון קנבל סיפר על הבונקר שהקימו הוא ואחד-עשר יהודים נוספים במרחק של כ-8 ק"מ בעומק יערות בוריסלב:

³³ עדויות סוניה ארמל, 5; מקס דונר, 11–12; אלכס הברמן, איו"ש O.3/7342, 20; בלימה המרמן, איו"ש M.1E/2492, 37; גינה ויסר, 7–8; בלומה ושמואל ויינגרטן, 17; יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 6; עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 34; Marion Speicher, Tape 3, Segment 68, 10:00 min. and on.

הפולני וורכלובסקי הוצא להורג בתלייה על ידי הרוסים לאחר שחרור דרוהוביץ' בשנת 1944.

³⁴ בנושא הבונקר הגדול מתחת לגטו דרוהוביץ', ראו גם בעמ' 157 והערה 52 שם.

³⁵ מאיר, קבורים בעודם בחיים, 135–165.

³⁶ פועלים אוקראינים אחדים, שעבדו בבית הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר, ידעו על הבונקר מתחת למתקני בית הזיקוק ואף עזרו ליהודים שהסתתרו בו על ידי אספקת לחם דרך ארובה סמוכה לבונקר. עדות לאון צוקרברג, 4.

³⁷ עדות בלומה ושמואל ויינגרטן, 9–10.

³⁸ עדויות אברהם האופטמן, USHMM, חלק 3, 39:07 ואילך; אלכס הברמן, איו"ש O.3/7342, 11–12; בלומה ושמואל ויינגרטן, 17–21; שמואל וכטל-נורדליכט, "מדור אחרון לשואה", חלק 4, 23:1 ואילך; אליהו קול, איו"ש O.3/867, 5; אברהם האופטמן, "מורדכה – מרקוס", בתוך חוויות שזוכרים, 38–39; Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 14:00 min. and on.

בנינו אותו מעל ערוץ... שזרם בו נחל... ואפשר היה להיכנס אליו בזחילה בלבד. את הפתח הסווינו בענפים. ממדי הבונקר היו 4X3.5X3 מטר בערך. הקירות דופנו בקרשים והתקרה בגזעי עץ אותם ניסרנו בעצמנו ביער. שמרנו בבונקר ארבעה דליי מי שתיה בכל יום בנוסף למזון שהכנסנו, שהיה צריך להספיק לנו לארבעה חודשים וכלל קמח, גריסים, שומן, מלח וסוכר. במהלך היום ישנו ושמרנו לפי התור. בלילה בישלנו, כיבסנו, הוספנו עצים למלאי וכולי.³⁹

במהלך חודשי אביב 1943 מספר היהודים שברחו מבוריסלב ודרוהוביץ' ליערות הלך וגדל, והגיע לכדי 1,200 איש, שחולקו ל"שכונת דרוהוביץ'" ו"שכונת בוריסלב".⁴⁰

הרחק בתוך היערות קמו "עיירות" שלמות של "קוצימוניה" [Kuczymunie, שם קוד לבונקרים]... כביסה הייתה תלויה לייבוש בין ענפי העצים ואנשים רבים הסתובבו ביער. נשמעו קולות של נשים וילדים... אנשים ויתרו על אמצעי הזהירות... והסתובבו הלך ושוב מהבונקרים אל העיר והקושארי... לבסוף הדבר עורר את תשומת לבם של הגרמנים, ועוד יותר מהם של שוטרי הסדר היהודים.⁴¹

עם ריבוי הבונקרים הופקדה על התיאום ביניהם "ועדת יער" בת כ-15 יהודים נושאי נשק שבראשה עמד מונדק שוורץ מבוריסלב, שנבחרה באופן מוסכם ותפקידה היה להסדיר שימוש בכלים משותפים, לתאם תורנויות שמירה ובעיקר לדאוג לילדים ומבוגרים יהודים, שהגיעו ליער מבלי להכין לעצמם בונקר או אפילו מקום מסתור ארעי.

היהודים שהסתתרו ביערות הבריחו לתוך הבונקרים מזון לתקופת שהייה ממושכת, אך ככל ששהותם בבונקרים התארכה, נזקקו רובם ככולם לאוכל נוסף. נציגים יצאו מהבונקר על מנת לרכוש מזון אצל כפריים ויערנים פולנים ואוקראינים, שלעיתים קרובות הלשינו עליהם לגרמנים. בין היהודים שנתפסו היו כאלה שבלחץ העינויים מסרו את מקומם של הבונקר שלהם ושל אחרים. סכנה מיוחדת נשקפה ליושבי הבונקרים מצד האוקראינים, ה"בנדורבצים" (Banderowcy), שהסתובבו ביער במטרה "לצוד" יהודים מסתתרים, וכשהסכנה גברה, החלו המסתתרים להצטייד בנשק להגנה עצמית ולהרחיק את הבונקרים שלהם יותר ויותר

מאוריצי רינגלר סיפר בזיכרונותיו על כך, שה"בית הלבן" ליד מחנה קושארי בו התגורר עם אחיו, היה צמוד ליער וחצצה ביניהם רק גדר עץ. שניהם חפרו בחשאי במשך חודש וחצי מנהרה, שהובילה מתוך דירתם ומתחת לגדר אל תוך היער. במרחק של כששה קילומטר בעומק היער בנו בונקר, בו הסתתרו עד השחרור עם עוד ששה יהודים, ביניהם בני משפחתם ויהודים נוספים מה"בית הלבן". Ringle, *Krótkie Wspomnienia*, 26.

³⁹ עדות ליאון קנבל, 4–5.

⁴⁰ עדויות איגנצי גולדווסר, 9–10; עדות יונס פריש, איו"ש 49.E/2465, 7; אליהו קול, 2–3; אדז'ה שפייכר, איו"ש M.49.E/3359, 4; פרידה קוך, "בגטאות", בתוך *ילדים מאשימים. עדויות ילדים* (ילקוט מורשת, 2004), 144.

⁴¹ עדות בלומה ושמואל ויינגרטן, 19–20.

אל עובי היער.⁴² מרבית הבונקרים, שנבנו בגל הבניה הראשון, נתגלו וחלק מן היהודים שנחשפו נרצחו ביער על ידי בנדרובצים או שוטרים אוקראינים. יהודים מסתתרים רבים חזרו מן היער לגטאות ולמחנות העבודה כשאזל המזון שאגרו, או לצורך קבלת סיוע רפואי.⁴³

בין היהודים שברחו לבונקרים שבנו בתוך יערות בוריסלב, היו כאלה שהצליחו להישאר בבונקרים שחפרו ביערות בוריסלב במשך תקופה ארוכה. מן העדויות עולה שאחד הראשונים שבנה בונקר ביערות בוריסלב בסוף קיץ 1942 היה היהודי יליד בוריסלב, הרמן קמרמן. הוא הסתתר בו עם אשתו, בתו הקטנה ושמונה אנשים נוספים במשך כ-22 חודשים. הבונקר נחשף בחורף 1943, הם הוחזרו לקושארי, ברחו בחזרה לבונקר ונשארו שם עד שחרור העיר על ידי הצבא האדום באוגוסט 1944; ארנולד דיסטלר וחבריו החזיקו מעמד ביערות בוריסלב במשך 15 חודשים ממאי 1943 עד אוגוסט 1944 בשלושה בונקרים שבנו בזה אחר זה מחדש בכל פעם שהיה נדמה להם שנתגלה מקומו של הבונקר בו נמצאו באותה עת; גרשון (גוסטב) הלמות-הלפרן וחבריו שהו בבונקר שבנו בעומק היערות עשרה חודשים מיוני 1943 עד אפריל 1944 במשך תקופות לא רצופות, בהן היו חוזרים לקושארי כשאזל המזון שהבריחו לבונקר, ובורחים אליו שוב כשהעריכו שמתקרב חיסול המחנה; קבוצתו של אברהם האופטמן בנתה את הבונקר הראשון שלהם באביב 1943. הם הסתתרו בו מספר חודשים וחזרו למחנה קושארי בכל פעם שמקורות המזון שלהם אזלו. בפברואר 1944 הקבוצה ברחה לבונקר חדש, שחפרו ביערות במרחק של כשלושים קילומטרים מבוריסלב, והסתתרו בו עד השחרור באוגוסט 1944.⁴⁴

⁴² עדויות אנה אנטלר, איי"ש M.49.E/4512, 3; אלינה באואר, משפטו של איש הס"ס פאול בר (Behr), BArch B.162, 5831-32; איגנצי גולדווסר, 11-13; מקס דונר, 12; בלומה ושמאל ויינגרטן, 12, 18-19, 21-23; רנטה-רינה פליישר, משפטו של איש הס"ס פאול בר, BArch B.162, 5834, 5836-37; הנריק קופילביץ', 21-22; Murray Bergman, Tape; Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 1: 31:00 min. and on; 4, Transcript, 45-46; Edmund Langerman, Tape 4, Segments 91-94, 28: 47 min. and on; 39; שפר, *הדרך מעובי היער*, 42; Chameides, *That War; and Me*, 95, 105, 111.

"בנדרובצי" (Banderowcy) היה הכינוי של חברי התנועה הלאומנית האוקראינית, UON. "כנופיות בנדרה" נהגו לשוטט ביערות בוריסלב בחיפוש אחרי יהודים, צוענים ופרטיזנים רוסים בשנים 1943-1944 והיו אחראים למעשי אכזריות קשים ביהודים אותם חשפו.

אחת הפעמים הבודדות, בהן נעשה שימוש בנשק חם על ידי יהודים ישירות נגד גרמנים בדרוהוביץ' ובוריסלב, היתה על ידי לונק הופמן ושמעון (שימק) בורג. לונק חיסל ביער את היערן שמסר לגרמנים את הבונקר בו הסתתרו אימו ואחותו. לונק ושימק נתפסו בעת שחזרו למחנה קושארי מן היער וניסו לירות באקדחים שהיו ברשותם באיש הס"ס סמר (Semmer), אחד משומרי המחנה. בפקודתו של הילדברנד הם הוכו קשות והוצאו להורג לראווה בעת מפקד בוקר במחנה. עדויות אוגניה וילדר, איי"ש O.3/1394, 5; תצהיר של 12 עדים ועדותו של הילדברנד עצמו במהלך משפטו בשנת 1952, איי"ש TR.10/471-I, 66-68.

⁴³ לינהרד, *האמנתי שאשאר בחיים*, 126; סגל, *צו החיים*, 60-61.

⁴⁴ Arnold Distler, "Why Did You Survive?" access date: 19 March, 2024, 1: 20:00 min. and on; Gershon Halmut, VHA Code: 19905, Tape 2, 20: 24 min. and on; Abraham Hauptman, USHMM, RG-50.120.0381, Transcript, 7; Herman Kamerman, USHMM, RG-50.583.0154, Part 1, 15: 15 min. and on.

חיסול הגטאות ומחנות העבודה בדרוהוביץ' ובוריסלב (מאי-יוני 1943)

במהלך חודשי אביב 1943 הוצאו להורג של קבוצות יהודים קטנות מדי פעם בבוריסלב ודרוהוביץ', בעיקר של אלה שמקומות מחבואם נחשפו ויהודים שנתפסו ללא תג R.⁴⁵ בראשית מאי 1943, היה מספרם הכולל של יהודים בבוריסלב ודרוהוביץ' כ-8,500, מתוכם 3,500 יהודים בדרוהוביץ' (בהם כ-2,000 במחנות העבודה ובני משפחותיהם, ואחרים, בגטו), כ-2,500 יהודים בבוריסלב במחנה קושארי, ועוד כ-2,500 יהודים שלא נמצאו במחנות ובגטאות, וביניהם אנשי משטרת הסדר היהודית.⁴⁶

חיסול גטו דרוהוביץ'

במחצית השנייה של מאי 1943 הגיעו לגטו דרוהוביץ' ידיעות על נפילת גטו ורשה וחיסול היהודים שם. ידיעות אלה זרעו דיכאון וייאוש בקרב הציבור היהודי, שהתעצמו על רקע המתח הכללי שהיה כרוך במאמצי ההישרדות היומיומיים, ההוצאות להורג התכופות של יהודים שנתפסו ברחובות העיר ושמועות שנפוצו על חיסולו הקרוב של הגטו בדרוהוביץ'. ב-21 במאי בפרץ של פאניקה המונית פרצו תושבי הגטו את שעריו כדי להימלט, אך רובם נתפסו על ידי אוקראינים בעיר והוחזרו לגטו.⁴⁷

באותו ערב הגיעו מסטניסלבוב לדרוהוביץ' כוחות גסטפו ושופ"ו מתוגברים. לאוכלוסייה הארית בעיר ניתנה פקודה לא לצאת מן הבתים בלילה ובשעה שתיים אחר חצות הגרמנים פרצו לגטו, עברו בשיטתיות מבית לבית, העבירו יהודים בעלי תעודות עבודה למחנות עבודה בעיר, וקבוצת יהודים נשלחה למחנה ינובסקה בלבוב. מאות יהודים אחרים, מרביתם נשים וילדים שלא היו להם אישורי עבודה, העמיסו הגרמנים על משאיות והסיעו אותם לעיר ברוניצה, שם הם נורו.⁴⁸ על פי סיכום מוקדם עם מפקד הגסטפו בעיר, חלק מאנשי היודנרט

⁴⁵ עדויות בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 22; גינה ויסר, 5; דו"ח שיע (ישעיהו) זיימר, 3, 5; עדויות יונס פריש, איו"ש M.49.E/2465, 6; Speicher, Tape 3, Segment 70, 14:10 and on; מבצע ריינהרד בבוריסלב, Ośrodek Borystaw – akcja „Reinhardt” - Akcja „Reinhardt” - Teatr NN, Brama Grodzka (תאריך גישה: 30.1.2024).

⁴⁶ מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 165.

⁴⁷ עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 41; מאייר, קבורים בעודם בחיים, 78.

⁴⁸ עדויות איגנצי גולדווסר, 6; עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 41; דו"ח ישעיהו (שייע) זיימר, 4; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 165; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 170.

לפני חיסול הגטו בדרוהוביץ' הזהיר ראש לשכת העבודה היהודית בדרוהוביץ', אדולף גילדנר, את יצחק אביגדור שעבד אצלו כפקיד, על הכוונה לחסל את הגטו ולהשאיר רק מחנה קטן של עובדי קרפאטן אויל. יצחק אביגדור ומשפחתו,

של דרוהוביץ' מצאו מקלט ביחד עם בני משפחותיהם בבניין היודנרט. לאחר זמן קצר הגיע למקום קצין גסטפו והורה לכולם לעזוב את הבניין ולהשאיר במקום רק את אנשי המשטרה היהודית ובני משפחותיהם. אנשי היודנרט ומשפחותיהם הובלו ביחד עם יהודים רבים אחרים לתחנת הרכבת, שם הופרדו מהם בני משפחותיהם ונשלחו אל מותם. חלק מחברי היודנרט שוחררו כעובדים חיוניים בתעשיית הנפט. יושב ראש היודנרט באותם ימים, ד"ר בורגמן וסגנו, ד"ר אברהם קריגר, שידעו מראש על החיסול, לא הגיעו כלל לבניין היודנרט באותו יום ועברו למקומות מחבוא.⁴⁹

לאחר הפוגה של מספר ימים חזרו הגרמנים לגטו דרוהוביץ' ב-3 ביוני 1943, העלו באש בתים רבים ולאחר מכן הציפו במים את מרתפי הבתים שנותרו על מנת לחשוף יהודים שהתחבאו במקומות מסתור שונים בגטו.⁵⁰ כעבור שלושה ימים הוצאו 28 אנשי משטרת הסדר היהודית בדרוהוביץ' להורג בירייה בבית הקברות היהודי בעיר לאחר שהספיקו לקבורו לפני כן את קורבנות חיסול הגטו.⁵¹ 170 עובדים יהודים בבתי הזיקוק של חברת 'גאליציה-לשעבר, חסרי תגי R, אשר נתפסו באקציה זו על ידי הסיפ"ו, שוחררו בהתערבותו של מנהל בתי זיקוק אלה, הגרמני אריק הוכסמן (Höchsman), בתיאום עם בייץ, שאף המציא למחרת בבוקר לכולם את תגי R של עובדים יהודים אחדים, שהיו בדרכם לבתי זיקוק אחרים, והוצאו להורג.⁵² בסיום האקציה, ב-12

ובכלל זה אביו, הרב יעקב אביגדור, נכנסו לבונקר בעיר, שהכינו מראש. Isaac Avigdor, Tape 3, Segments 83-84, 05: 25: 50 min. and on

יהודים בודדים, שהצליחו לברוח במהלך האקציה במאי 1943 מן הגטו והגיעו למחנות קרפאטן אויל בעיר, הצליחו למצוא שם מקלט והצטרפו אל יהודים שיצאו לעבודה בימים הבאים מן המחנה. עדות איגנצי גולדווסר, 7. זאב פליישר סיפר שבאקציה של מאי 1943 בדרוהוביץ' נשלח ביחד עם יהודים נוספים ליער ברוניצה והיה בין הצעירים שנצטוו לחפור שם בורות אליהם נפלו הקורבנות היהודים לאחר שנורו. הוא עצמו הצליח לברוח לאחר שהסתתר בעזרת נהג אוקראיני בתוך אחת המשאיות שחזרו העירה עם בגדיהם וחפציהם של היהודים לאחר שנרצחו. עדות זאב פליישר, אוסף העדויות של ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב, באר שבע, 10.11.2014, חלק 2, 4: 55 ואילך drohobycz-boryslaw.org (תאריך גישה: 10.1.2024).

בזמן האקציה בדרוהוביץ' במאי 1943 מאטס הייליג מבוריסלב צורף לקבוצת היהודים שנשלחו למחנה ינובסקה. לימים הוא תיאר בזיכרונותיו את התקופה הקשה במחנה ינובסקה ואת בריחתו כעבור חודשים אחדים בחזרה לבוריסלב. Heilig, *Wspomnienia*, 23–31. עדות יעקב גרסטנפלד, 5–6.

⁵⁰ "הפוגה" זו בין ראשית אקציית חיסול גטו דרוהוביץ' לסופה, נוצלה על ידי הגרמנים להוצאות להורג בכיכר העיר של קבוצות גדולות של פולנים שנחשדו בפעילות מחתרתית. עדות איגנצי גולדווסר, 7. ⁵¹ עדויות מאוריצי דורנשטראוך, משפט הילדברנד 1952, איו"ש I-471/10, 45–46; אברהם האופטמן, USHMM, Part 8, 04: 45 ואילך; Thorne, *Out of the Ashes*, 172; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 166. באותו יום חוסלו גם יהודי מדניצה, טרוסקביץ' והכפר אופרי (Opary) במחוז דרוהוביץ', ששרדו עד אז. סטלה הופמן-קווה, 6; אנה קרנטר, איו"ש O.62/840, 3; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 163–164; Thorne, *Out of the Ashes*, 172.

⁵² Sandkühler, 'Endlösung' in; Teodora Reifler, in Jerzy Kandziora, "Żydzi z Drohobycza," 161–163 *Galizien*, 375.

ביוני 1943, הוכרז גטו דרוהוביץ' כ"נקי מיהודים" וניתנה רשות לאוכלוסייה הארית בעיר להיכנס לשטח הגטו כדי לבזוז את שאריות הרכוש שנותר שם. הם מסרו לגסטפו עוד כמאה יהודים שנותרו במחבואים שונים בשטח הגטו, בין היתר במחבוא גדול ומצויד היטב מתחת לאחד מבנייני הגטו, בו הסתתרו במשך כתשעה חודשים למעלה מששים יהודים, בעיקר כאלה שהיו חסרי תעודות עבודה כלשהן.⁵³

חיסולו הממושך של גטו בוריסלב (מאי 1943 ואילך)

מאז הקמתו באוקטובר-נובמבר 1942, צומצם גטו בוריסלב בהדרגה על ידי אקציות חיסול של יהודים לא-עובדים והעברתם של העובדים למחנה קושארי. תחילה נסגר הגטו ברובע פוטוק, אחריו הגטו ברובע וולנקה ולבסוף רוכזו היהודים שנותרו בחיים, רובם עובדי קרפאטן אויל, בגטו מצומצם במרכז העיר.⁵⁴ החל מ-25 במאי ועד 2 ביוני 1943, במקביל לחיסולו של גאז דרוהוביץ', ערכו הגרמנים אקציה לחיסול הגטו בבוריסלב. כ-700 יהודים, רובם חולים, ילדים וזקנים וכן מרבית השוטרים היהודים בעיר, רוכזו בבית הקולנוע לשעבר גרז'ינה (Grzyzna) והובלו לשטח סמוך לבית המטבחיים בעיר ונורו שם. קבוצה של יהודים נשלחה למחנה ינובסקה בלבוב.⁵⁵ אך גם אחרי האקציה, בספטמבר 1943, נותרו עדיין קבוצות יהודים בגטו בוריסלב והתגוררו בבתים הנתושים. ביו אלה היו בעלי מקצועות חיוניים, שמסבות שונות לא הועברו עד אז למחנה קושארי ובני משפחותיהם שנותרו בחיים לאחר אקציית חיסול הגטו אך היו חסרי תעודות כלשהן. בנוסף אליהם התגוררה בבניין-לשעבר של עו"ד שיינברג על גבול הגטו קבוצה של שמונה בעלי מלאכה שהועסקו ישירות על ידי השופ"ו.⁵⁶

⁵³ עדויות איגנצי גולדווסר, 6; איסר רודורפר, מפעל התרגומים של עדויות השואה מיסודו של יוסלה כרמין, קיבוץ מגן, איו"ש M.1.E/2609, 7; עמליה בוכמן-שיינפלד, *שואת יהודי דרוהוביץ'*, 30–35, 42; אריה מילרד, *הקפיצה הגורלית*, 136–137; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 170–171; 166–167; Thorne, *Out of the Ashes*, מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 165–166.

⁵⁴ עדות שמעון נידק, 2.

⁵⁵ עדות לאון קנבל, 4; 756, Dean and Hecker (Eds), "Boryslaw".

⁵⁶ בין שמונה היהודים, כולם בעלי תג R, שהשופ"ו השאיר בחיים לצרכיו בגטו בבוריסלב היו חייט, סנדלר, מתקני אופניים ואוכפים וכן עובדים יהודים שתפקידם היה לאסוף ולרכז עבור הגרמנים את הרכוש היהודי שנותר בבתים של יהודים שנרצחו או עזבו את בתיהם למחבוא או בונקר.

בהיעדר מסמכי עבודה היה מצבם של יהודים ללא אישורי עבודה, שנשארו בגטו המצומצם בבוריסלב לאחר חיסולו, קשה מאד. בנוסף לחשש להיתפס על ידי הגרמנים ללא תעודות, היה להם קשה להשיג לעצמם מזון ולכן הם היו בין הראשונים שיצאו להסתתר בבונקרים ביערות בוריסלב. לינהרד, *האמנתי שאשאר בחיים*, 97; מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 24, 27–28.

כאשר פרידריך קצמן הכריז ב-30 ביוני 1943 על דרוהוביץ' ובוריסלב כ"נקיות מיהודים" נותרו עדיין בחיים כ-7,500 יהודים בשתי הערים, מתוכם כ-5,000 בדרוהוביץ' ועוד כ-2,500 בבוריסלב.⁵⁷

חיסול מחנות העבודה בדרוהוביץ'

במחצית הראשונה של 1943 ובמיוחד לאחר חיסול הגטאות, קבלו תעשיית הנפט ומחנות עבודת הכפייה ליהודים הקשורים בה תפקיד מכריע בהישרדותם של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב. בהמשך לדרישתה של חברת קרפאטן אויל להחלפה של מפקד מחנות עבודת הכפייה ליהודים, נשלח מלבוב לדרוהוביץ' בראשית חודש יולי 1943 איש הס"ס פרידריך (פריץ) הילדברנד כדי לפקח על ניצול כוח העבודה היהודי במחנות העבודה במחוז. התפקיד כלל פיקוח על הסדר במחנות ועל האינטרסים של קרפאטן אויל מול הס"ד. עם הגיעו הפעיל הילדברנד מדיניות של חיסול עובדים יהודים שלא הוגדרו כחיוניים, כולל אלה שנשארו עדיין בגטו בוריסלב, או שהוחזקו במחנות עבודה שלא היו שייכים לקרפאטן אויל.⁵⁸

חיסול מחנה דכובצ'ארניה בפיקודו של הילדברנד נערך בעת ביקורו בדרוהוביץ' של הנס פרנק, מושל הגנרלגוברנמן. במטרה לחסל את עבודתם של יהודים במפעל הרעפים, דכובצ'ארניה (Dachóweczarnia) בדרוהוביץ', התחוללה אקציה ב-15 ביולי 1943 במחנה עבודת הכפייה הצמוד למפעל. מתוך כ-800 היהודים שעבדו בו ונחשבו חיוניים ובעלי מקצוע נדרש, הועברו כמאתיים יהודים ישירות למחנות העבודה של חברת קרפאטן אויל על פי דרישתה, ורוב הנותרים הועלו על משאיות והוסעו ליער ברוניצה, שם נורו. בודדים נשלחו למחנות עבודת כפייה מרוחקים מן העיר. מתוך העובדים היהודים שנשארו בדכובצ'ארניה אחרי חיסול המחנה, כמאה נשלחו בספטמבר כבעלי מקצוע נדרשים למחנה בסקידן של קרפאטן אויל בדרוהוביץ' והיתר נרצחו.⁵⁹

⁵⁷ ברחבי גליציה המזרחית נותרו באותו זמן כ-21,000 יהודים, שרובם הוחזקו בתוך כעשרים מחנות עבודה.

⁵⁸ הילדברנד, שהיה עד העברתו מפקד אחראי על מחנות עבודת הכפייה ליהודים בלבוב, החליף את מפקד מחנות העבודה בבוריסלב עד אז, מינקוס, שהשתכר לעתים קרובות ונהג באכזריות קיצונית כלפי היהודים עובדי קרפאטן אויל. לאחר העברתו לדרוהוביץ' ובוריסלב היה הילדברנד מעורב ישירות ובעקיפין ברצח של יהודים רבים. הוא הועמד לדין בשנת 1952, נגזרו עליו ארבע שנות מאסר ושחרר בשנת 1955. בשנת 1966 הועמד שוב לדין על מעשי רצח נוספים ושנה אחר כך נידון למאסר עולם, אך שוחרר ב-1973. במהלך שני המשפטים העידו במשפטו רבים מניצולי שתי הערים. ברטולד בייץ, שהוזמן להעיד בשני המשפטים, בחר להעיד לטובתו של הילדברנד, שלדבריו העלים עין מהעסקת יהודים ללא אישורי עבודה מתאימים במשרדי קרפאטן אויל ומקומות אחרים. ראו פרוטוקולים ממשפט הילדברנד ITS, 1952/53, ITS, 82188839 – 82189257 1966/67 ומשפטו ב-1.2.7.8 82188843-88929, 82189039-89254.

⁵⁹ עדויות הרש בטמן, 7; איגנצי גולדווסר, 7–8; מרסל גולדווסר, פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 9030400 30; מאוריצי דורנשטראוך, משפט הילדברנד 1952, אייו"ש M.9/489, 9; עדה הולצמן, משפט הילדברנד 1952, אייו"ש TR.10/471-I, 55; עדות פריץ הילדברנד, משפט הילדברנד 1952, אייו"ש TR.10/471-I, 58; רותקה הירשברג, 2;

מחנה הירבקה (Hyrawka) חוסל ברובו ב-20 ביולי 1943 כאשר 260 היהודים שעבדו בו הוצאו בידי חמישים שוטרים אוקראינים למשאיות שהמתינו להם. למחרת בבוקר הם הוסעו ליער ברוניצה והוצאו שם להורג בירייה. הלמריך הצליח להעביר עובדים אחדים מהירבקה לעבודה במפעלי "גאליציה"-לשעבר של קרפאטן אויל ובסדנת המכונות של החברה. קבוצה קטנה נוספת של יהודים הוצאה מנקודת הריכוז בבית המשפט המחוזי, הוחזרו למחנה הירבקה, אולם בחודש אוגוסט 1943 הוצאו להורג.⁶⁰

לאחר בריחתו של ד"ר רורברג, סגן יו"ר היודנרט, מדרוהוביץ', נחלשו הקשרים הטובים שטיפח עם העירייה והגסטפו, שאפשרו לו למנוע במשך תקופה ארוכה את חיסולן של סדנאות העבודה העירוניות שבהן עבדו יהודים למורת ליבו של הס"ס. העובדים היהודים עברו סלקציות תכופות ונרצחו, כולל עובדים שהחזיקו באישורי עבודה.⁶¹ לפני חיסול מחנה העבודה שהיה צמוד לסדנאות, על מנת להפיג את חששם ולמנוע את בריחתם, נמסרו ל-155 העובדים היהודים בסדנאות הזמנות עבודה גדולות על ידי העירייה, ולמחרת הוקף הבניין בו הם נמצאו על ידי אנשי ס"ס ושוטרים אוקראינים מדרוהוביץ' והעובדים, צעירים ברובם, הובלו ליער ברוניצה ונרצחו בירייה ומיעוטם הועברו למחנה העבודה "בסקידן". המחנה חוסל סופית בין ה-21 וה-24 ביולי 1943.⁶²

בקיץ 1943 נותרו בחיים בשתי הערים בין 4,300 ל-4,500 יהודים. בדרוהוביץ' נמצאו באותה עת בין 1,800 ל-2,000 יהודים שהוחזקו בששה מחנות עבודת כפיה שהיו צמודים למפעלים שונים שעדיין פעלו בעיר, ועוד כ-2,500 יהודים נמצאו במחנה קושארי בבוריסלב (מתוכם כ-500 לא-לגאליים).⁶³ לאחר חיסול מחנות העבודה

וולף טפר, 1–2; אלפרד שרייר, ריאיון, 2012, אתר ארגון דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, חלק 1, 11:20 ואילך; עמליה בוכמן-שיינפלד, שואת יהודי דרוהוביץ', 31; לינהרד, האמנתי שאשאר בחיים, 76–77; Michael Abend, Segments 76–77; Marcel Goldwasser, 77, 17:25 min. and on; Oscar Wolfgang, Tape 3, Segments 63–67, 01:20 min. and on; Tape 2, 20:35 min. and on מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 162, 166–167; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 171, 169; "דרוהוביץ'", האנציקלופדיה של הגטאות, Drohobycz.org (תאריך גישה: 10.1.2024). Table 4, "Eksterminacja," Berenstein, Dean and Hecker, 10.1.2024; "Drohobycz," 757; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 383

⁶⁰ מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 167; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 171; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 379

⁶¹ ד"ר מאוריצי רורברג ברח מדרוהוביץ' אחרי האקציה בנובמבר 1942 למחבוא בוורשה, הוחזר לדרוהוביץ' על ידי הגסטפו, הצליח לברוח שוב ללבוב ושם נרצח. עדויות סולומון ברזליטן, פרטוקול משפט הילדברנד 1952, איו"ש TR.10/471-I, 48; דו"ח שייע (ישעיהו) זיימר, 5–6, 12; Thorne, *Out of the Ashes*, 117–118; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 171.

⁶² פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, שם; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 161, 167.

⁶³ עדות לאון קנבל, 4; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 165; Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 22.

בדרוהוביץ' ביולי 1943, נשלחו העובדים שהושארו בחיים אל המחנה היחיד של קרפאטן אויל שנותר בדרוהוביץ', מחנה 'בסקידן'.⁶⁴

קרפאטן אויל מתערבת שוב כדי להגן על עובדיה היהודים

במהלך 1943 הגיעה פעילות ייצור הנפט של חברת קרפאטן אויל בגליציה לשיא שנתי של 2,932,000 חביות נפט, מתוכן 1,852,500 (63%) חביות יוצרו במתקנים בבוריסלב ודרוהוביץ'.⁶⁵ שתי הערים היוו את מרכז הייצור הגדול והמשמעותי ביותר של קרפאטן אויל ועבדו בהן 12,666 עובדים יהודים ולא-יהודים, יותר מאשר בכל מרכזי ייצור הנפט של החברה בגליציה המערבית, ובכל המרכזים האחרים שלה בגליציה המזרחית מחוץ לדרוהוביץ' ובוריסלב.⁶⁶ ביוני 1943 עבדו בכל מתקני קרפאטן אויל 2,237 יהודים, מתוכם 1,275 עבדו בבוריסלב. בין העובדים היהודים בבוריסלב 848 יהודים הוגדרו על ידי החברה כעובדים מקצועיים, 208 כפועלי ייצור ועוד 214 יהודים הוגדרו כ"בעלי חשיבות משנית".⁶⁷

אחרי חיסול מרבית האוכלוסייה היהודית בגליציה המזרחית ב-1942 ובראשית 1943, נקטה הנהלת חברת קרפאטן אויל בפעולות שונות כדי לשמר את עובדיה היהודים בדרוהוביץ' ובוריסלב. לאחר הרחבת הפצצות בנות הברית על גרמניה בראשית 1943 ועלייה בדרישות הוורמאכט לאספקת דלק, אישר ד"ר קארל קראוך (Krauch), הממונה על התעשייה הכימית ברייך, באפריל 1943, תכנית שיפורי איכות התוצרים והרחבה של ייצור הנפט בדרוהוביץ'.⁶⁸ לביצוע התוכנית הוחלט לרכז ולהרחיב את הפעילות בשני מתקנים עיקריים: בתי הזיקוק 'פולמיין'-לשעבר ו'גאליציה'-לשעבר, ולצידם להמשיך לתחזק שני מתקנים קטנים יותר וביניהם

⁶⁴ עדויות איגנצי גולדווסר, 6-7; זאב הנדלר, אי"ש, O.3/ 7989, 11-12.

⁶⁵ 120 Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen," Table 12, ; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 300 מעובד על פי נתוני חברת קרפאטן אויל, סוף 1943, מתוך הארכיון ההיסטורי של חברת קרפאטן אויל (Historisches Archiv RWE-DEA, Hamburg).

⁶⁶ מרכזי ייצור נפט נוספים בגליציה המערבית כללו את קרוסנו (Krosno), יאסלו (Jasło), גורליצה (Gorlice) ואתרים קטנים נוספים. בגליציה המזרחית ייצרה קרפאטן אויל נפט גם בלבוב, סטריי (Stryj), נדבורנה (Nadwórna), קאלוש (Kaluź) וסטניסלבוב (Stanisławów).

⁶⁷ למרות מדיניות החיסול של הס"ס מספר העובדים היהודים המקצועיים ביוני 1943 עלה ב-280 (גידול של 28%) מאז ספטמבר 1942 ולדעתו של זנדקוהלר עלייה זו ביטאה את מדיניותה של קרפאטן אויל שהעדיפה להעסיק עובדים יהודים והגדירה אותם כ"מקצועיים" גם כשלא היו כאלה. 12.6.1943, 82187449, 2056000, ITS 1.2.7.8, ; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 380.

⁶⁸ Gunther, "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: The German Impact upon the Polish Crude Oil Industry, 1939-1944," (28.2.1948): 221 Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen. Die Geschichte der Karpatten Öl AG," 113.

נפטא'י-לשעבר, למקרה של תקלות. תכנית הרחבת חיפושי נפט נוספים הניבה בארות נפט חדשות בבוריסלב וסביבותיה, אך לא באזורים אחרים (בעיקר אזור רובנו Rowno), תוצאה שהדגישה עוד יותר את חשיבותן של שתי הערים לאספקת הנפט של גרמניה.⁶⁹ כדי ליצור מאגר עובדים יהודים קבוע ככל האפשר לקרפאטן אויל, פקד הילדברנד להפנות לתוך מחנה קושארי כל יהודי בעל כושר עבודה בדרוהוביץ' ובוריסלב, והחל מאביב 1943 המחנה קלט עובדים יהודים נוספים גם מדרוהוביץ'.⁷⁰ קרפאטן אויל דרשה להגדיל עוד את כוח האדם במתקניה כדי לבצע את תוכניות ההרחבה שאושרו, ולשכות העבודה היהודיות בדרוהוביץ' ובוריסלב שלחו עובדים יהודים ממקומות עבודה אחרים אל מפעלי החברה בשתי הערים ומספרם עלה בהרבה מעל מספר המחזיקים בתגי R. בלחץ החברה, נאלץ הילדברנד להגדיל את המספר הכללי של תגי R שהונפקו לעובדי החברה כולל העובדים היהודים. מנהלי קרפאטן אויל הגדילו עוד יותר את מספר היהודים בעלי תגי R על ידי כך שהעבירו ליהודים שהציגו עצמם כאנשי מקצוע, תגי R אותם לקחו לפני כן מיהודים שחוסלו.⁷¹ מספר העובדים היהודים במחנות בסקידן של קרפאטן אויל בשתי הערים עלה שוב וביוני 1943 עבדו במתקני החברה בדרוהוביץ' ובוריסלב 1,229 יהודים.⁷²

באותו זמן פנה ד"ר גרוס, יו"ר קרפאטן אויל, אל ד"ר קראוך, על מנת שיתערב בתהליך חיסול המומחים היהודים של החברה. קראוך פנה להימלר, ראש הס"ס, וקבל את הסכמתו לשימור זמני של 1,963 עובדים יהודים בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב, שאת עבודתם הגדיר כחיונית למאמץ המלחמה הגרמני.⁷³ בחודש אוגוסט 1943 החברה דווחה על מספר כולל של 1,892 עובדים יהודים בשתי הערים, שהיוו 97.5% מכלל עובדי

⁶⁹ Karlsch, Ibid. 114.

⁷⁰ עדות גוסטב אייזלר, איז"ש O.3/5060, 1; עדות בנו רינגלר, 20.

באביב 1943 הצפיפות במחנה קושארי גדלה ותנאי התברואה נעשו ירודים, כולל התפשטות פשפשים ופרעושים שהציקו מאד ליהודים ששהו במחנה. לאחר שנוצר חשש להתפשטות מגפות הוציא מפקד השופ"ו בבוריסלב, וופר, צו שאוסר על

אנשיו להיכנס למחנה. Budzyński, *Miasto Schulza*, 227.

⁷¹ אריך הוכסמן, מנהל בתי הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר, העסיק באותה תקופה למעלה מ-800 עובדים יהודים, מתוכם היו רק כ-500 בעלי תגי R. הוא דאג לספק תגים אלה לכל האחרים בעיקר על ידי העברתם מיהודים אחרים, להם אפשר להתחבא בשטח בתי הזיקוק אותם ניהל. עדות מאוריצי דורנשטראוך במשפט הילדברנד 1952, איז"ש II-TR.10/471, 30; עדות הוכסמן במשפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189156, DALO, R-2042/1/31/87-88;

StA Bremen, 29 Ks 1/66. Vol 23, 63.

⁷² ITS, "Judeneinsatz", 1.2.7.8, 2056000.

בהתערבותו של הילדברנד הועברו ב-25 ביולי 1943, לאחר חיסול קבוצות העבודה היהודיות האחרונות בסטרי, כשבעים עובדים יהודים מסטרי למחנה בסקידן בדרוהוביץ' לצורך הגדלת כוח האדם במתקני קרפאטן אויל בעיר. עדות פרלה

ברוניסלבה איידלר, איז"ש M.49.E/3938, 1; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 381.

⁷³ פרוטוקול משפט הילדברנד 1952, איז"ש II-TR.10/471, 42-41.

החברה היהודים בגליציה כולה, מתוכם 1,279 בבוריסלב ועוד 613 בדרוהוביץ'. הייתה זו עלייה של כ-50% במספרם בין החודשים יוני ואוגוסט 1943.⁷⁴

ב-22 ביולי 1943 הורה הימלר להאיץ של חיסול היהודים שנותרו בחיים בגטאות ובמחנות עבודה בגנרלגוברנמן. בניגוד לפנייה של קרפאטן אויל לדרגי ביניים בגנרלגוברנמן וברייך שנה קודם לכן (ספטמבר-אוקטובר 1942), הפעם פנתה החברה ישירות אל הדרגים הגבוהים ביותר ברייך על מנת למזער את הפגיעה בעובדיה היהודים בנימוק שהם נחשבים חיוניים להמשך אספקת נפט לגרמניה.⁷⁵ הפנייה הגיעה אל הימלר וב-6 באוגוסט 1943 הסכים משרדו שלא לפגוע זמנית בכ-2000 עובדים יהודים החיוניים של קרפאטן אויל בתנאי שיימצאו להם תחליפים אריים.⁷⁶ הילדברנד, שבתוקף תפקידו פיקח על העובדים היהודים במחנות קרפאטן אויל, הורה ב-28 באוגוסט להוציא להורג 60-80 יהודים "עודפים" מעל המכסה שאושרה, שהגיעו לפני כן למחנה בסקידן לאחר חיסול מחנה דכובצ'ארניה.⁷⁷ קרפאטן אויל החלה לרכז את עובדיה היהודים בבוריסלב, ובראשית חודש נובמבר 1943 עבדו במפעלי קרפאטן אויל בבוריסלב 1,615 יהודים, וחודש אחר כך מספרם עלה ל-1,715. באותה תקופה עבדו במתקני החברה בדרוהוביץ' עוד כ-700 יהודים.⁷⁸

קרפאטן אויל מתערבת כדי להגן על עובדיה היהודים בפעם האחרונה

לפי דו"חות קרפאטן אויל עבדו במתקניה בשתי הערים 1,963 יהודים, ובהם 1,226 בבוריסלב ו-737 בדרוהוביץ'.⁷⁹ מול מאמציו הנחושים של הס"ס לחסל את היהודים, המשיכה החברה לעשות מאמצים כדי

⁷⁴ ב-10.8.1943 דיווחה קרפאטן אויל על מספר כולל של 1,940 עובדים יהודים במפעליה במערב ומזרח גליציה. ITS, 1.2.7.8, "Judeneinsatz", 2056000.

⁷⁵ ITS, 1.2.7.8, 82187428-30, Telex 621, 22.7.1943; 82187431, Telex 629, 23.7.1943.

לאחר הוראתו של הימלר ביולי 1943 פנתה קרפאטן אויל מיד במברקים אישיים אל פרופ' אלפרד בנץ (Bentz), נציב תעשיות הנפט ברייך, אל הרמן גרינג, ראש התוכנית הכלכלית הארבע-שנתית וייצור הנפט במסגרת התוכנית, אל המפקד העליון של הס"ד, ארנסט קלטברונר (Kaltenbrunner) ובמקביל גם אל המפקדה הראשית של הוורמאכט בברלין, אשר היה לו עניין ישיר באספקה קבועה ומתמשכת של דלק לצרכיו הביצועיים. Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 256.

⁷⁶ ITS, 1.2.7.8, 82187333-34, 10.8.1943; ITS, 1.2.7.8, 82187423, Telex 461, 6.8.1943.

משרדו של הימלר, שבאותה תקופה דרש את חיסולם של כל היהודים, הסכים באופן חריג להשארתם בחיים באופן זמני של עובדים יהודים בקרפאטן אויל, בתנאי שהחברה תמצא עובדים לא-יהודים שיחליפו אותם בתוך פרק זמן שלא נקבע. ⁷⁷ עדות הילדברנד, משפט הילדברנד 1952, איו"ש I-10/471, TR. 57-58. הילדברנד טען להגנתו שאת הסלקציה של היהודים המוצאים להורג תיאם עם זקן מחנה בסקידן באותה עת, ויינטראוב.

⁷⁸ ITS, 1.2.7.8, 2056000, 82187519-22, 11.9.1942 ("Judeneinsatz").

⁷⁹ Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 258.

לשמר את עובדיה היהודים על ידי פניה בדרגים הגבוהים ביותר אל מפקדת החימוש של הוורמאכט בברלין. ב-18 באוקטובר 1943 פנה קארל קראוך אל הימלר בבקשה שיורה להשאיר בקרפאטן אויל את כל העובדים היהודים שלא נמצא להם תחליף עד אותה עת.⁸⁰ למחרת שלח בייץ מכתב אל ראש הס"ס בלבוב בצרוף רשימה שמית מפורטת של העובדים היהודים וכך כתב:

על ידי ריכוז היהודים במחנה עבודת כפייה, אנחנו מונעים את הסיכוי למעשי חבלה במפעלינו הרגישים ביותר... סילוקם של יהודים אלה, אפילו באופן חלקי, יגרום לשיבוש רציני של פעילותנו בגלל ההפרעה הנרחבת שהדבר יגרום וזאת משום שאיננו מצליחים למצוא להם מחליפים אריים, למרות מאמצינו הבלתי נלאים בכיוון זה. מתוך הכרה בכובד אחריותנו, ברצוננו להדגיש שבמצב כזה (של חיסול העובדים היהודים) נאלץ לסגור חלק מפעילותנו.⁸¹

אולם הפנייה לא הועילה, ובאותו יום הגיעה הודעה על העברת האחריות על מפעלי קרפאטן אויל בגליציה מידי ממשל הגנרלגוברנמן לידי הס"ס, ובהמשך פרסם הס"ס צווים ונהלים לגבי העסקת יהודים בתעשיית הנפט.⁸²

בסוף אוקטובר 1943 דיווחה המועצה לעזרת יהודים בלבוב (Żegota) על כ-2,400 יהודים שעדיין חיים במחנות בדרוהוביץ' ובוריסלב. ארכיון בית לוחמי הגיטאות, 20209, אוסף אדולף - אברהם ברמן, דוח מטעם סניף לבוב של "המועצה לעזרת היהודים", 30/10/1943.

⁸⁰ פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, 82189171, ITS, 1.2.7.8.

⁸¹ שם, 82187380-81, ITS 1.2.7.8.

בנושא ניסיונות החבלה במתקני קרפאטן אויל סיפר מאוריצי רינגלר בזיכרונותיו, שבמחצית 1943 התארגנו קבוצות של מהנדסים, מנהלי עבודה ואנשי קידוח פולנים שיצרו הפרעות ואף מעשי חבלה במתקני יצור הנפט הגרמנים, שכללו: חבלות בכבלים הראשיים של מגדלי קידוח חדשים, ואף הבערה מכוונת של מתקן קידוח חדש. הוא עצמו צורף כיהודי היחיד לאותה קבוצה בזכות הלגיטימציה שהייתה לנוכחותו בקידוחים חדשים בתוקף תפקידו. כעבור חודשים אחדים החלה הנהלת קרפאטן אויל לחשוד באפשרות של מעשי חבלה במתקניה והזמינה חוקרים של הגסטפו שיצרו רשימת חשודים, כולל העובדים הפולנים והיהודים הבכירים ביותר, וב-10.3.1944 נעצרו כ-150 מהם על ידי הגסטפו ונחקרו. אחדים שוחררו והיתר נשלחו לאושוויץ. המנהל הטכני של קרפאטן אויל בבוריסלב, רדקה, הציל את רינגלר בעת אותם מעצרים ואחריהם. Ringler, *Krótkie Wspomnienia*, 37-29.

אדמונד לנגרמן מבוריסלב סיפר בעדותו, שביוני 1944 אנשי וורמאכט שהגיעו לעיר, קראו לו וניסו לשכנע אותו לרגל עבורם בתוך קבוצת פרטיזנים וביניהם יהודים אחדים, שהתארגנה בהרים לא הרחק מן העיר ועסקה במעשי חבלה במתקני הנפט. ימים אחדים לאחר האירוע לנגרמן נשלח עם יהודי מחנה קושארי לפלאשוב. Edmund Langerman, VHA Code: 8388, Tape 4, Segments 115-124, 21:00 min. and on

על מעשי חבלה נוספים של המחתרת הפולנית בתעשיית הנפט בבוריסלב בתקופת הכיבוש הגרמני, ראו גם: Żarski,

Okupacyjne wspomnienia z Borystawia i opowiadania z ZSRR, 76-78.

⁸² ITS 1.2.7.8, 82187507-08, 19.10.1943.

באותה עת הגיעו ליהודי דרוהוביץ' ובוריסלב שמועות על חיסולם של יהודים עובדי תעשיית הנפט בסטיניסלבוב, לבוב וסטרי. שוב התעוררו חששות כבדים בקרב היהודים במחנות בסקידן וקושארי, שהגרמנים מתכוננים לפתוח באקציה לחיסולם, ורבים מהם ברחו ממחנות קרפאטן אויל למקומות מסתור בבונקרים אותם הכינו מראש בתוך שתי הערים וביערות בוריסלב.⁸³

שמנו לב גם שהגרמנים החלו להוציא מן המחסנים מכוונות וחומרים בעלי ערך. האווירה בקושארי נעשתה יותר ויותר מתוחה. כל הזמן חיסלו אתרי עבודה קטנים יותר ולדברי הגרמנים היו משלחים את העובדים למקומות עבודה אחרים. לאחר שקיימנו התייעצות, הגענו למסקנה שהמתנה נוספת מתחילה להיות מסוכנת... יצאנו מן הקושארי בפעם האחרונה ונפגשנו אחרי העבודה כדי ללכת למחבוא בבונקר שהכנו.⁸⁴

אמנם במבצע ארנטפסט, מבצעי ההשמדה במחוז לובלין בראשית חודש נובמבר 1943, עובדי היהודים של קרפאטן אויל לא נפגעו, אולם הנהלת החברה החלה להכין את עצמה לאפשרות שגם העובדים היהודים שלה בדרוהוביץ' ובוריסלב יחוסלו, והורתה למנהלי המתקנים בשתי הערים להיות מוכנים לגירוש של כשני שלישים מכוח האדם היהודי.⁸⁵ בלחץ שליח של הס"ס שהגיע מלבוב לשם כך, בייץ עצמו בחר 389 יהודים שעבדו בבוריסלב כמועמדים לגירוש. הנהלת החברה העלתה את מספרם ל-456, שהיו יותר משליש מכל היהודים שעבדו במתקנים בבוריסלב. בנוסף הוגשו שמותיהם של 160 עובדים יהודים במתקנים בדרוהוביץ', שהיו כמחצית מכלל 327 העובדים היהודים שהיו שם באותו זמן.⁸⁶ בייץ העביר הודעות לעובדי היהודים שהם מועמדים לגירוש ומאות מהם ברחו אל היערות.⁸⁷

לקראת סוף 1943 הגביר הס"ס את הלחץ על קרפאטן אויל לבצע סלקציות של יהודים "מיותרים" שאינם קריטיים להפעלת מתקניה, וב-14 בדצמבר 1943 התקיימו אקציות במחנות החברה בדרוהוביץ' ובבוריסלב בנימוק שמחפשים יהודים בעלי תעודות R לא מוצדקות לדעת הס"ס.⁸⁸ 200 יהודים עובדי קרפאטן אויל

⁸³ עדות בנו רינגלר, איור"ש O.33/4167, 26; מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 165.

⁸⁴ Mates Heilig, *Wspomnienia*, 44.

יהודים שהועברו אל מחנות קושארי ובסקידן ממחנות עבודת כפיה קטנים יותר בשתי הערים לאחר חיסולם על ידי הס"ס, היוו תוספות כח האדם חיונית לקרפאטן אויל לצורך פעילותה השוטפת ותוכניות ההרחבה שאושרו לה. Herman Szpanderfer, Segment 122, 01:00 min.

⁸⁵ ITS 1.2.7.8, 82187367, 22.11.1943.

⁸⁶ StA Bremen, 29 Ks 1/66 v. Hildebrand, supplementary files (רשימות עובדים בקרפאטן אויל בדרוהוביץ' ובוריסלב, 24 בנובמבר 1943).

⁸⁷ Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 260.

⁸⁸ Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen," 134.

בדרוהוביץ', שהיו בעלי תעודות R, ולכאורה היו מוגנים מאקציות, נורו ביער ברוניצה.⁸⁹ בתנאים שנוצרו הרגישו יהודי שתי הערים, שסכנת חיסולם על ידי הגרמנים גוברת ולעומתה גדלים גם סיכויי הצלתם על ידי הצבא האדום המתקרב.

החזית הרוסית התקרבה והרוסים עמדו ליד טרנופול. אנשים חשבו שאלה הימים האחרונים (לפני שחרור בוריסלב) והתחילו לבנות מחבואים ביער... זו הייתה עבודה קשה מאד, כי היינו לוקחים ביום כלי עבודה (ממקומות העבודה) ובאמצע הלילה מתגנבים מהמחנה עם עוד כמה בחורים. היינו הולכים כמעט 10 ק"מ בתוך היער. שם... היינו חופרים... וחוזרים לפנות בוקר.⁹⁰

חיסול מחנות קושארי ובסקידן (פברואר - יולי 1944)

בעוד הצבא האדום מתקדם מכוון מזרח אל תוך גליציה המזרחית, החל הפיקוד העליון בברלין להעריך מחדש את הצורך החיוני בהשאתם בחיים של אותם יהודים שעדיין עבדו בתעשיית הנפט שתוצריה היו קריטיים למאמץ המלחמה, והוחלט להתייחס בחיוב להגדלת מספר היהודים בקרפאטן אויל בדרוהוביץ' ובוריסלב. בהסכמת הס"ס החברה קבלה מעמד של מפעל-וורמאכט (W-Betriebe) והורשתה לקלוט עובדים יהודים נוספים שלא סווגו עד כה כחיוניים.⁹¹ בין החודשים ינואר למרץ 1944 הגיעו שמועות לדרוהוביץ' ובוריסלב על התקדמות הצבא האדום, ובעוד היהודים שנתרו בחיים עד אז התטלטלו בין ייאוש לתקווה, היה רושם שהגרמנים במקום לא ידעו מה לעשות איתם.

בחודש מרץ 44 הרוסים היו ליד העיר טרנופול, כ-150 קילומטר מבוריסלב. היה נראה שבעוד יומיים-שלושה הם יגיעו... בעבודה דברנו על זה באופן גלוי עם הגויים וגם בלאגר דברנו על זה. בוקר אחד בשעת המסדר, שני ראשי הלאגר הגרמנים אמרו לנו בפשטות: "לכו היום לכל הרוחות ואל תחזרו יותר ללאגר. אין לכם מה לחפש כאן." הם פשוט שחררו את כולנו וכל אחד היה חופשי ללכת לאן שרצה. לא יכולנו להאמין לנס שקרה לנו, יצאנו כולנו משערי הלאגר החוצה. לא הלכנו יותר לעבודה... רוב הבחורים והבחורות יצאו סתם כך לשדות, ליערות ואולי גם לגויים מכרים, כי חשבו כולם שבאמת בעוד יום-יומיים מגיעים הרוסים ונגמר כל הסיפור.⁹²

⁸⁹ מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית", 167; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 171.

⁹⁰ יוסף הנפלד, חלק 3, 15:18 ואילך; על ימים אלה שבין תקווה וייאוש ראו גם בעדותה של בלימה המרמן, איו"ש M.1.E/2492, 25-26.

⁹¹ Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 399.

⁹² מרדכי מרקל, היציאה מהגיהנום, 46.

לאחר נאום זה של מפקד המחנות, הילדברנד, ברחו מן המחנה בין 1,100 עד 1,500 יהודים שנמצאו בו באותו לילה ונותרו בו עשרות אחדות של יהודים בלבד. לחלק מהיהודים שברחו לא היה מסתור כלשהו, הם לא היו מצוידים לתקופה ארוכה, ורבים מהם נאלצו לחזור בתוך ימים אחדים למחנה מחוסר מזון וציוד מינימלי ואחרים נתפסו ביער לאחר הלשנות. בהתאם למדיניות קרפאטן אויל והוראות שקבל הילדברנד מלבוב, החוזרים למחנה לא נענשו אלא נשלחו מיד לעבודה בבארות הנפט. השמועה על אי-ענישה עשתה לה כנפיים וכ-900 איש חזרו למחנה עד ראשית אפריל 1944.⁹³

ב-31 במרץ 1944 הועברה הנהלת קרפאטן אויל מדרוהוביץ' ליאסלו. בראשית חודש אפריל עדיין נמצאו במחנה בסקידן בדרוהוביץ' 770 עובדים יהודים, ובבוריסלב, במחנה קושארי, נמצאו קרוב ל-1,000 יהודים, כולל השוהים הבלתי חוקיים וקבוצת עובדים קטנה שלא עבדו בקרפאטן אויל.⁹⁴ עם התקרב קו החזית הגרמני-רוסי למזרח גליציה ובהסתמך על הנחה שהצבא האדום המתקדם ייהדף במהרה, הכינה הנהלת חברת קרפאטן אויל בתמיכתו של יו"ר הדירקטוריון, ד"ר גרוס, תכנית להעברה זמנית של עובדיה היהודים מדרוהוביץ' ובוריסלב למחנה הריכוז בשבניה (Szebnie) הסמוכה ליאסלו.⁹⁵ לשם כך סיכמה קרפאטן אויל עם הס"ס שתתבצע העברה זמנית של עובדיה היהודים ממחנות קושארי ובסקידן למחנה פלאשוב ומשם

על אירוע חריג זה סיפרו בעדויותיהם גם איגנצי גולדווסר, 8; מרצין וילדר, 2; הנריק קופילביץ', 21; לאון קנבל, Genyah Lindner, ; Ludwik Hoffman, VHA Code: 20681, Tape 2, Segments 34–35, 03: 35 min. and on; 4 Tape 3, Segment 70, 08: 50 and on.

נאומו של הילדברנד במחנה קושארי לא מנעו ממנו להוציא להורג בירייה באותו זמן 80 ילדים יהודים קטנים שנמצאו על ידי הגסטפו במצוד ברחבי העיר בוריסלב. משפט הילדברנד 1952, איו"ש I-10/471, TR, 4, 54–55.

⁹³ עדויות סוניה ארמל, 6; איגנצי גולדווסר, 10–11; בלימה המרמן, עדויות, הרחבה ותרגום לאנגלית, 50–51; לאון לבקוביץ', איו"ש O.62/377, 1; הנריק קופילביץ', 21; לאון קנבל, 4; שמשון קניגסברג, 6; Jonas Frisch, VHA Code: ; 54098, Tape 2, Segment 103, 44: 50 min. and on ; 24161, Tape 3, Segments 14–15, 10: 10 min. and on and Segment 16, ; on Charlotte Wolf Szyf, VHA Code: 17: 05 min. and on.

⁹⁴ ב-18.4.1944 צרפה מנהלת קרפאטן אויל בדרוהוביץ' למכתב שנשלח אל מטה החברה בלבוב רשימה של 1,022 עובדים יהודים שנשלחו לפלאשוב ממחנות החברה בדרוהוביץ' ובוריסלב, והיא מתאימה לרשימת היהודים שהגיעו לפלאשוב מדרוהוביץ' ובוריסלב. ITS, 1.2.7.8, 82188306 ; ITS, 1.1.19.1 489023 ; ITS,

⁹⁵ מטרת ההעברה של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב למחנה עבודת הכפייה בשבניה הייתה, למלא את המחסור בעובדים מיומנים במתקני הזיקוק במקום לאחר שמרבית הפועלים היהודים הוצאו להורג בין החודשים ספטמבר-נובמבר 1943 והנותרים נשלחו לאושוויץ. ד"ר גרוס הניח שלאחר העברתם לשבניה, יהיו יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב כוח אדם מתאים להפעלת המתקנים והמנהלה באזור יאסלו, לשם הועברה בינתיים הנהלת החברה. מחנה הריכוז שבניה, עדויות, אוסף ד"ר לאורה אייכהורן, איו"ש O.33/745, מיקרופילם 99.701 ; זיכרונותיו של יעקב יהושע הרציג על קורות היישוב היהודי ביאסלו, איו"ש O.33/194, 4, 23 ; Wieliczko, "Wojenna Organizacja Gospodarki w Zachodnim Zagłębiu," 303 ; פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189136.

לשבניה לעבודה במתקני החברה, אך תוכנית זאת לא יצאה אל הפועל.⁹⁶ הפצצות הראשונות של בנות הברית הוטלו על דרוהוביץ' ובוריסלב ב-10 באפריל 1944 וארבעה ימים אחר כך הוקפו מחנות קושארי ובסקידן על ידי כוחות ס"ס. 1,022 עובדי הכפייה היהודים משני המחנות היו אמורים להישלח יחד עם מכונות וציוד אחר בעל ערך ליאסלו, אך בפועל נשלחו לפלאשוב. הטרנספורט כלל 489 יהודים ממחנה בסקידן בדרוהוביץ' ו-533 ממחנה קושארי בבוריסלב, בתוכם 245 נשים ו-777 גברים, כולל יהודים שנמצאו במחנה העבודה בטרנסקביץ' והועברו למחנה קושארי יומיים לפני המשלוח.⁹⁷

הקרונות הגיעו... אמרו לנו שיקחו אותנו לבית זיקוק אחר במערב המדינה, ביאסלו, ושכדאי לנו לקחת איתנו כל דבר שאפשר, כי שם נהיה באותם תנאים כמו במחנה כאן [מחנה בסקידן בדרוהוביץ']. העלו אותנו לקרונות ויצאנו לדרך. הנסיעה נמשכה בערך יום ולילה, ואז התברר שלקחו אותנו לפלאשוב... למחנה ריכוז ולא למחנה של בתי זיקוק.⁹⁸

⁹⁶ עדויות לורקה שור, איז"ש, M.49E, 2-5; Sandkühler, Joseph Hirsch, Tape 2, 8:25 min. and on; "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 259.

ימים אחדים לפני משלוח יהודי מחנה קושארי לפלאשוב באפריל 1944, אירגן ראש המחנה, איגנצי פלאקס, שידע על המשלוח המתוכנן, העברה של שמונה ילדים יתומים שהוחבאו במחנה לבונקרים ביער. תמר סוקל-דיאמנט, *יומן 1944*, אתר ארגון יוצאי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, 10-11.

⁹⁷ ב-12.4.1944 הועברו לבוריסלב אחרוני היהודים מטרנסקביץ', שנשלחו שנה לפני כן לעבודת כפייה בבארות הנפט שניהלה קרפאטן אויל סמוך לעיירה, והוכנסו למעין מחנה עבודה במספר חדרים בביתו של היערן המקומי. ה"מחנה" בטרנסקביץ' לא היה שמור ובהוראת קרפאטן אויל קבלו היהודים שנמצאו בו מנות מזון יומיות שהיו דלות, אך קבועות. רובם חוסלו בסוף 1943 והנותרים נשלחו באפריל 1944 לפלאשוב דרך מחנה קושארי. עדויות שמואל וולף במשפט הילדברנד 1966/67, 57, ITS 1.2.7.8, 82188911, 55 and ITS 1.2.7.8, 82188909, 55; Alexander Zwillich, Tape 3, Segments 72-76, 10:55 min. and on.

היהודים שגורשו ממחנה קושארי ב-14.4.1944 האמינו שהם נשלחים לעבודה ביאסלו, בין היתר בגלל צירופו לטרנספורט של המהנדס הראשי של תשלובת 'גאליציה'-לשעבר, ד"ר ארתור אורמן, שהחזיק ב"מכתב ברזל" בחתימתו של קצמן עצמו. אורמן הוזהר לפני כן על ידי הגסטפו, שאם יברח כדי להציל את עצמו, הם יוציאו להורג את כל היהודים שעבדו בבתי הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר. Leopold Lustig, Tape 4, Segments 111-113, 20:42 min. and on; Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 365.

⁹⁸ Aurelia Herschdorfer, Tape 3, Segments 66-67, 7:48 min. and on. השימוש בקרונות נוסעים בטרנספורט באפריל 1944 במקום בקרונות להובלת בהמות שהיו בשימוש בטרנספורטים הקודמים הטעה את היהודים, שהשתכנעו שהם אכן מועברים למקום עבודה חדש ולא להשמדה. David Schneider, Tape 3, Segment 71, 10:05 min. and on; Samuel Wolf, Tape 3, Segment 72, 07:35 min. and on.

כ-400 מיהודי מחנה קושארי ניצלו באותו לילה לאחר שהצליחו לברוח ממנו ליערות בחסות החשכה, או מצאו מקומות מחבוא בתוך המחנה מבלי שהתגלו.⁹⁹

בסוף אפריל 1944 חזרו למחנה קושארי, בשל מחסור במזון וחשש מהלשנות של פולנים ואוקראינים, אותם יהודים שהסתתרו עד אז בבונקרים ביערות ובמקומות מחבוא בתוך הערים. על תקופה זו סיפר איגנצי גולדווסר: "בשבועות האחרונים היה לנו מאד קשה. ללא מזון וללא מזומנים כלשהם, באפיסת כוחות אנשים רבים חזרו לקושארי, מאחר שביער היו צפויים למוות מרעב."¹⁰⁰ היהודים ששבו למחנה קושארי לא נעשו ונשלחו מיד לעבודה בקרפאטן אויל.¹⁰¹ במאי 1944 הצליח הילדברנד להחזיר יהודים נוספים מן הבונקרים ביערות למחנה קושארי בעזרת יהודים משתפי פעולה אותם החזיר ממחנה פלאשוב כדי שיאתרו את המסתתרים ויפתו אותם בהבטחות שונות לחזור לקושארי. הבולט בין משתפי פעולה אלה היה וולק אייזנשטיין, ראש המשטרה היהודית בבוריסלב, ומי שפיקד על השוטרים היהודים במחנה קושארי.¹⁰² מרבית החוזרים למחנה נשלחו למחרת שובם ללא ענישה לעבודה במתקני הנפט של קרפאטן אויל, אך בהיעדר השפעתו הממתנת של ברטולד בייץ, נורו אחדים מן החוזרים כאות אזהרה לאחרים.¹⁰³

מתקני הנפט בדרוהוביץ' הופצצו על ידי מטוסי בנות הברית לראשונה ב-9 באפריל 1944 ובבוריסלב בלילה שבין 2 ו-3 במאי.¹⁰⁴ עם זאת החליט הימלר במחצית אותו חודש להפעיל את מרבצי השעווה (אוזוקריט) של בוריסלב כדי לייצר מהם נרות למאור עבור גרמניה ואף פתח במשא ומתן עם קרפאטן אויל לביצוע המשימה.¹⁰⁵ החברה מצדה חידשה את דרישתה להעביר עובדים מפלאשוב כדי להפעיל את המתקנים בשבניה ובחודשים מאי ויוני 1944 נערכו משלוחים נוספים של קבוצות יהודים שנמצאו במחנה קושארי, אך הם שוב הוסבו

⁹⁹ עדות לאון קנבל, 4-5; מרדכי מרקל, *היציאה מהגיהנום*, 47; *פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב*, 167;

Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 365.

¹⁰⁰ עדויות אנה אנטלר, 4; איגנצי גולדווסר, 11.

¹⁰¹ עדויות בלומה ושמואל ויינגרטן, 22; נלי ליפהרט, 1.

¹⁰² אייזנשטיין הצליח להחזיר מאות יהודים מן הבונקרים ביערות אל מחנה קושארי ובכך גרם לשילוחם מן המחנה לפלאשוב ואחר כך למאוטהאוזן ואושוויץ. הוא עצמו הוחזר לפלאשוב על ידי הגרמנים, נשלח למחנה מאוטהאוזן ושם כנראה נרצח על ידי יהודי בוריסלב שהגיעו למחנה. עדויות אנה אנטלר, 3-4; מאוריצי באואר, 2; יוסף הנפלד, חלק 3, 20: 40 ואילך; בלומה ושמואל ויינגרטן, 35; שמשון קניגסברג, 6; בנו רינגלר, איור"ש O.33/4167, 17; Daniel Hochman, Tape 3, Segments 89-90, 26: 15 min. and on; Imanuel Shrek, Tape 3, Segments 74-76, 11: 40 min. and on.

¹⁰³ ברטולד בייץ גויס לוורמאכט בחודש אפריל 1944 ונשלח לחזית הרוסית. לפני גיוסו הספיק לעזור ליהודים אחדים להימלט, ביניהם היה מיכאל הלסקי, יליד בוריסלב, לו סיפק בייץ תעודות מעבר לצורך נסיעה לחופשה. ברנד שמלהאוזן, *אדם בתקופה לא אנושית: ברטולד בייץ ברייך השלישי* (ירושלים: יד ושם, 2006), 94.

¹⁰⁴ Gunther, "The German War for Crude Oil in Europe: The ;Brawer-Tepper, *Część Autobiografii*, 19

.German Impact upon the Polish Crude Oil Industry, 1939-1944," (28.2.1948): 222

¹⁰⁵ Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 260

לפלאשוב ולא המשיכו ליאסלו. חלק מ-522 היהודים, ביניהם 433 גברים ו-89 נשים, שנשלחו בחודשים אלה ממחנה קושארי לפלאשוב הועברו ב-21 ביוני 1944 למאוטהאוזן.¹⁰⁶

בתי הזיקוק בדרוהוביץ' הופצצו שוב בצורה מסיבית על ידי בנות הברית ב-26 ביוני 1944.¹⁰⁷ גם לאחר ההפצצות סבר אלברט שפר (Speer), שר החימוש הגרמני, שיש לשקם ולהרחיב את פעילות בתי הזיקוק בדרוהוביץ' לטובת המאמץ המלחמתי, אלא שכל משרדי הנהלת קרפאטן אויל בבוריסלב פונו בראשית יולי 1944 וב-19 ביולי פונו מרבית המתקנים. ביום בו פונו מתקני קרפאטן אויל בבוריסלב, עדיין התקיים מסדר במחנה קושארי, עליו סיפר מאטס הייליג: "במסדר פתאומי שנערך בפקודת המפקד הילדברנד ב-19 ביולי, כלומר 18 ימים לפני השחרור, ירו בקושארי בשלושה יהודים, דורפער, המרמן ובנו, שחזרו באותו לילה מן היער על מנת להשיג מזון. הילדברנד הצהיר, שהדבר נעשה כדי להרתיע אחרים."¹⁰⁸

הטרנספורט האחרון יצא ממחנה קושארי תחת פיקודו האלים של הילדברנד בין ה-21 וה-22 ביולי 1944 ובו נשלחו לאושוויץ 350 היהודים האחרונים ששהו במחנה, כולל חמישים יהודים שנשלחו לסטרי ביוני והוחזרו למחנה ימים אחדים לפני הטרנספורט לפלאשוב.¹⁰⁹ על המשלוח האחרון ממחנה קושארי סיפרה ונדה וינציגיסטר, שהייתה אז בת עשר: "באחד הלילות [ביולי 1944] התברר לנו, שהגרמנים מכתרים את המחנה מכל עבריו. הם ציוו עלינו לצאת אל מגרש המסדרים. מי שהיה מסוגל נמלט אל אחד ממקומות המחבוא בשטח המחנה. המחבוא שבו הסתתרתי נתגלה... הוציאו אותנו אל המגרש, שהיו בו כבר יהודים רבים. כל אחד מאיתנו קיבל כיכר לחם, ונצטוונו ללכת [לרכבת] תחת שמירה כבדה."¹¹⁰

¹⁰⁶ עדויות מאוריצ'י באואר, 2–3; עמליה בוכמן-שיינפלד, איז'יש M.49.E/340, 1–3; פנקס הקהילות - דרוהוביץ' ובוריסלב, 99; מברק ממשרדי קרפאטן אויל בלבוב למשרדיהם בקרקוב, 23.6.1944, אודות פינוי כל היהודים שנמצאו במחנה קושארי ב-21.6.1944, ITS 0002 0014_82187335_1, Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien," 260; Berenstein, "Eksterminacja," Table 4 (note 28).

¹⁰⁷ בהפצצת בנות הברית על דרוהוביץ' ביוני 1944 השתתפו כ-80 מפציצים אמריקניים, שהטילו קרוב ל-700 פצצות וגרמו לנזק ניכר בבתי הזיקוק. Gunther, "The German War for Crude Oil in Europe 1934–1945: The German Impact upon the Polish Crude Oil Industry, 1939–1944," (28.2.1948): 222. זיכרונות אדלה ויינגרטן-קופל, 87; עדות בלומה ושמואל ויינגרטן, 18–19; שפר, *הדרך מעובי היער*, 67–69.

¹⁰⁸ Heilig, *Wspomnienia*, 47.

¹⁰⁹ עדויות מאוריצ'י באואר, 3; נלי ליפהרט, 2; מרדכי מרקל, *היציאה מהגהנום*, 48; פרוטוקול משפט הילדברנד Sandkühler, "Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt StA Bremen, 29 Ks 1/66, 62–65, 1966/67. Galizien," 260.

בראשית יוני 1944 החליטו הגרמנים לבנות שדה תעופה בסטרי ולמקש את היקפו, והוציאו לצורך הבנייה חמישים יהודים מאלה שנותרו במחנה קושארי.

¹¹⁰ ונדה וינציגיסטר, *זיכרונות* (הוצאה פרטית, ארכיון המחברת), 35.

למרות שהנהלת החברה ומרבית המתקנים בדרוהוביץ' ובוריסלב פונו, המשיכה חברת קרפאטן אויל לקיים פעילות מוגבלת בשתי הערים עד אוגוסט 1944, ימים ספורים לפני כניסת הצבא הרוסי, אז העבירה ציוד ותוצרת מדרוהוביץ' ובוריסלב מערבה לכוון גרמניה.¹¹¹

עם שחרור בוריסלב על ידי הרוסים ב-6 באוגוסט 1944 התקבצו בעיר בין 200 ל-400 יהודים שיצאו מתוך בונקרים ומקומות מחבוא בעיר וסביבתה ואליהם נוספו יהודים בודדים ששרדו בזהות ארית או הצליחו להסתתר במחנה קושארי אחרי הטרינספורט האחרון ביולי 1944. בדרוהוביץ' שרדו במקומות מחבוא וזהות ארית עד השחרור, בין 400 ל-500 יהודים. מספרם הכולל של שורדי השואה בדרוהוביץ' ובוריסלב היה בין 600 ל-900 נפש ובמהלך החודשים הבאים הצטרפו אליהם עוד כ-350 יהודים, שהגיעו מתוך ברית המועצות לשם ברחו או נשלחו בתקופת הסיפוח הרוסי בין השנים 1939-1941.¹¹²

חלק מיהודי דרוהוביץ' ובוריסלב ניצלו בעזרתם של אנשים שסיכנו את חייהם וחיי משפחותיהם על מנת לספק להם מקלט בתקופת הכיבוש הגרמני. על עזרתם ללא תמורה של תושבי דרוהוביץ' ובוריסלב והמחוז בהצלת יהודים במהלך השואה, הכיר מוסד יד ושם כחסידי אומות העולם ב-102 אנשים, ובהם 85 פולנים, 13 אוקראינים וארבעה גרמנים.¹¹³ להלן שלושה סיפורי הצלה בולטים:

שמעון והלנה ניידיק (Najdek) היו פולנים קתולים שחיו בבוריסלב. לפני השואה היו מיוודים עם אנה ומנק וילף. שתי משפחות בקשו את עזרתם של בני הזוג לאחר הגרוש הגדול לבלז'ץ בחודש אוגוסט 1942. כוונתם של ששה בני משפחת וילף והזוג מאייר עם שני ילדיהם, הייתה להסתתר בביתם של בני הזוג ניידיק במשך שבועות ספורים, אך לבסוף הם נשארו שם עד השחרור, עשרים וארבעה חודשים מאוחר יותר באוגוסט 1944.¹¹⁴

ביתם של בני הזוג הפולנים גז'גורצ'יק (Grzegorzcyk), שחיו בדרוהוביץ', היה תחנת מעבר ומקום מסתור קבוע לשמונה עשר יהודים החל מסתו 1941 וביתר שאת במהלך שנת 1943. הם החביאו ילדים יהודים שהובאו

¹¹¹ ב-23.7.1944 היה אריך רדקה האזרח הגרמני האחרון שעזב את דרוהוביץ' ובוריסלב לאחר שפיקח על סגירת פעילות קרפאטן אויל באזור. לפני שעזב, קבל את פניהם של נציגים יהודים וקתולים שבאו להודות לו על העזרה שהושיט להם בתקופת הכיבוש. פרוטוקול משפט הילדברנד 1966/67, ITS, 1.2.7.8, 7 82189160.

חברת קרפאטן אויל הפסיקה את פעילותה וחדלה להתקיים בינואר 1945. Karlsch, "Ein vergessenes. 1945. Großunternehmen," 128; Wróbel, "Polish Ukrainian Relations during World War II," 231.

¹¹² Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 15; Dean, 168; and Hecker, "Drohobycz," 775 and "Boryslaw," 756.

¹¹³ The Righteous Among the Nations Database, [Yad Vashem Collections - righteous](#) (תאריך גישה: 10.1.2024).

¹¹⁴ The Righteous Among the Nations Database, [Najdek Szymon & Helena \(yadvashem.org\)](#) (תאריך גישה: 10.1.2024); עדות אנה וילף, איי"ש O.3/2567, 12-15.

אליהם או הגיעו אליהם בכוחות עצמם ונתנו מקלט ומסתור ליהודים אחרים, עבורם בנו שני חדרים מוסווים היטב בעליית הגג של ביתם.¹¹⁵

בחודש מרץ 1944 פנה ראש העיר האוקראיני, איוון מקאר (Makar) אל בנו, רומן, וכלתו, אנה, בבקשה להסתיר בביתם את ידידו, ד"ר הרמלין. רומן ואנה הסכימו והרחיבו לשם כך מרתף שהיה מתחת לרצפת ביתם, אליו נכנסו לבסוף חמישה בני משפחת הרמלין ושמונה יהודים נוספים, והסתתרו עד שהעיר שוחררה כעבור חמישה חודשים. בני הזוג דאגו לצרכיהם של שלושה עשר היהודים שהסתירו בעזרת בני משפחה נוספים שעזרו להם כאשר הגסטפו ערך חיפושים בבית בעקבות הלשנות.¹¹⁶

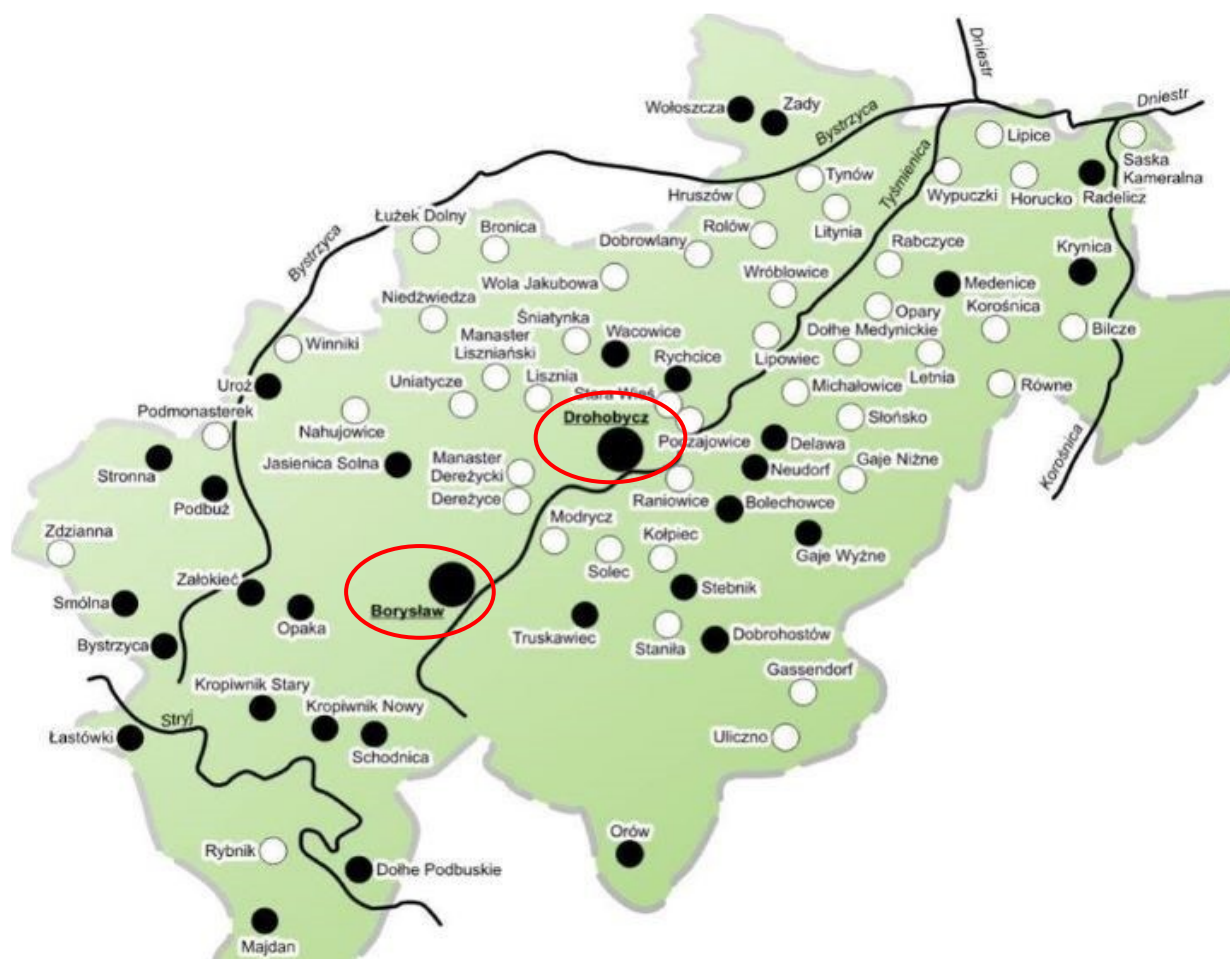
¹¹⁵ The Righteous Among the Nations Database, [Grzegorzcyk Władysław & Olga \(yadvashem.org\)](http://Grzegorzcyk.Wladyslaw.Olga.yadvashem.org) (תאריך גישה: 10.1.2024); דניאל הוכמן, זיכרונות, 14–15.

¹¹⁶ ראו הרמלין, תמליל, 14–16; [Makar Roman & Anna \(yadvashem.org\)](http://Makar.Roman.Annayadvashem.org); The Righteous Among the Nations Database, (תאריך גישה: 10.1.2024); Roman-Makar-EN_KB2.pdf; Roman Makar, access date: 30.1.2024, remembertogetheracrossborders.eu.

נספח ד: מפות ואיורים

מפה ה: מחוז דרוהוביץ' בשנות הכיבוש הגרמני, 1941-1944

מקור: מוזיאון הנפט, בוריסלב

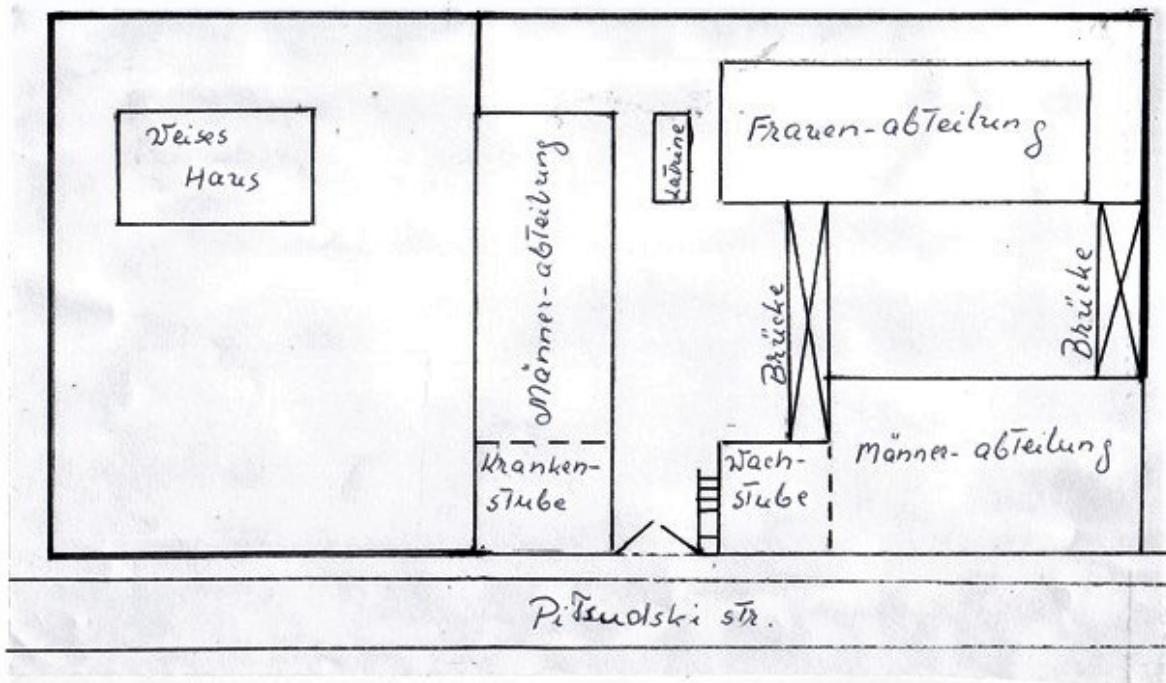
מקור: משפט הילדברנד 1966/67

איור ט: מחנה קושארי במרז'ניצה, בוריסלב.

איור ט 1: סכמה כללית

מקור: גוסטב הלפרין, משפט הילדברנד 1966/67

איור ט 2: מראה כללי, מגרש המסדרים, משמאל – מגורי נשים, מימין – מגורי גברים

מקור: ארגון יוצאי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה

Ehemaliger Appellplatz im Lager „Mrachnitz“

(Aufnahme von 1988)

איור י: מהנדסים יהודים שהתגוררו ב'בית הלבן', קושארי, 1943

מקור: אוסף ארגון יוצאי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה

איור יא: קריקטורות אנשי המשטרה היהודית בגלויה שהופצה במחנה קושארי ב-1943.
במרכז: מפקד המשטרה היהודית וולק אייזנשטיין

מקור: אוסף גלויות ממחנה קושארי, אברהם האופטמן, תל אביב

איור יב: קבוצת יהודים שהבונקרים שלהם נחשפו על ידי שוטרים אוקראיניים, יערות בוריסלב, יוני 1944
אוסף פרופ' צבי טאובר, תל אביב

סיכום

ממחצית המאה ה-19 עד מלחמת העולם הראשונה היו יהודי 'אגן הנפט' של דרוהוביץ' ובוריסלב מעורבים באופן אינטנסיבי בתעשיית הנפט. הרפובליקה הפולנית השנייה קידמה את פיטוריהם ההמוניים בשנים שבין שתי מלחמות העולם. השלטונות הרוסים, שסיפחו את שטחי גליציה במסגרת הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, חידשו את הביקוש לעובדי נפט יהודים והגדילו באופן ניכר את מספרם של עובדים אלה בשתי הערים על ידי תוכניות לימוד והדרכה בהן השתתפו יהודים רבים. ערב הפלישה הגרמנית לשטחי גליציה במבצע ברברוסה (יוני 1941) נוצר בשתי הערים מאגר מובחן של 2,500-3,000 בעלי מקצוע יהודים, שרובם היו בעלי השכלה גבוהה מזו של האוכלוסייה המקומית ובעלי ניסיון מקצועי וידע עדכני בעבודה בתעשיית הנפט.

מחקר זה בחן את דרכי הישרדותם של יהודי דרוהוביץ', בוריסלב והכפרים הסמוכים להן לאחר כיבוש שתי הערים על ידי הגרמנים ביולי 1941 ואת השאלה, האם חיוניותו האסטרטגית של הנפט למאמץ המלחמה הגרמני השפיעה על הישרדותם.

עוד טרם הפלישה לגליציה המזרחית, ראו הגרמנים בתעשיית הנפט של אזור 'אגן הנפט' של דרוהוביץ'-בוריסלב, יעד חיוני למאמץ המלחמה של הרייך. במזכר שנשלח ממשד הכלכלה בברלין ב-23 בדצמבר 1941, הודגש תפקידו המרכזי של ייצור הנפט בתוכנית הכלכלית הארבע-שנתית של הרייך. משימתן של חברת בסקידן ארדול, שהוקמה שלושה חודשים קודם לכן ושל קרפאטן אויל, שירשה באוגוסט 1942 את פעילותה של בסקידן ארדול, הייתה להוציא לפועל תכנית זו בגליציה המזרחית והמערבית.

כמו במחנות אחרים לעבודת כפייה בגנרלגוברנמן, גורלם של יהודים, שעבדו במפעלי הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב בין השנים 1942-1944, היה בין היתר תוצאה של מאבק בין הס"ס לבין משרד החימוש והוורמאכט ושיקולי כלכלת המלחמה, בהם נוספו שיקולי חברות גרמניות שונות. ההיסטוריונים שרה בנדר, כריסטופר בראונינג (Browning), וולף גרונר (Gruner) ואחרים עמדו על כך, שעל אף תהליכי "השמדה באמצעות עבודה" (Vernichtung durch Arbeit) של יהודים בשטחים הכבושים, היו מקרים בהם השלטונות הגרמנים היו מוכנים לקבל לפי הצורך שיבוץ לעבודה של יהודים בצורה מוגבלת ובהפרדה (Geschlossener Arbeitseinsatz).¹ היינריך הימלר, ראש הס"ס, התנגד להעסקתם של יהודים, כולל אלה שעבדו בתעשיית החימוש עבור הוורמאכט, אך גם הוא ויתר זמנית על השמדת יהודים עובדי כפייה במקרים של מחסור חריף

¹ בנדר, עבדים יהודים, נרטיבים של הישרדות: יהודים במחנות לעבודת כפייה במחוז ראדום, 1942-1945, 17-18; Nuremberg Document NO-626, in Wolf Gruner, *Jewish Forced Labor under the Nazis*, 31, 267; Christopher R. Browning, *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 76.

בכוח אדם וביוולי 1942 אישר את העסקתם של יהודים הדרושים למאמץ המלחמה של הרייך, בתנאי שיוכנסו למחנות סגורים ליד מקומות עבודתם.² הוורמאכט, משרד החימוש של הרייך, הס"ס והממשל האזרחי התחרו ביניהם על כוח העבודה היהודי והרווחים שנוצרו מעבודה זו. בנוסף, גם גורמים בתעשייה הגרמנית התערבו ולחצו על העסקת יהודים, והישרדותם של "יהודי הנפט" של דרוהוביץ' ובוריסלב בעבודת כפייה בשירות חברת קרפאטן אויל, היא מקרה בולט של ניצול כוח עבודה יהודי ו"הישרדות באמצעות עבודה" (Überleben durch Arbeit).

ביוולי 1942 הסכים הימלר לניצול כוח העבודה של יהודים בגנרלגוברנמן, שלא גורשו במסגרת "הפתרון הסופי", בעיקר למטרות ייצור נשק ותחמושת עבור הוורמאכט. אך קרפאטן אויל תבעה החרגות בכל הנוגע לגיוס כוח אדם וגורמי ייצור אחרים כבר בדצמבר 1941, בהתבסס על הנחיותיהם של הגנרל הרמן גרינג (Göring) ומשרד הכלכלה של הרייך, שהורו על מתן עדיפות גבוהה לכל פעילות שתגביר את ייצור הנפט.³ החברה ניסתה להפעיל את מתקניה בעזרת עובדים לא-יהודים בסוף קיץ 1941, חורף 1941-1942, סתיו 1942 וקיץ 1943, אך יעילות העבודה הנמוכה של העובדים המקומיים גרמה לכך, שהחברה פנתה מספר פעמים במהלך התקופה לגורמים שונים בממשל הגנרלגוברנמן ובברלין על מנת שיאפשרו לה לגייס יהודים ככוח עבודה במשרדים טכניים, באדמיניסטרציה וניהול חשבונות, בניהול מחסנים, במקומות עבודה המחייבים יכולות רב-לשוניות, וכפועלים לא-מקצועיים. פניותיה החוזרות ונשנות של קרפאטן אויל נענו לבסוף על ידי הימלר ואייכמן בספטמבר 1942 והגבילו את גירושם של עובדי כפייה יהודים שעבדו בתעשיית הנפט.⁴ על מנת להגן על עובדיה היהודים מפני גירוש על ידי הס"ס, דרשה קרפאטן אויל לסווגם כעובדי חימוש ובאוקטובר-נובמבר 1942 חולקו תגי R (יהודים עובדי תעשיית החימוש, "Rüstungs-Juden") לעובדי הכפייה היהודים של החברה. עמדתה של קרפאטן אויל באה לידי ביטוי במכתבו של ד"ר קארל קראוך (Krauch), הממונה על התעשייה הכימית של הרייך, להימלר, ראש הס"ס, בתאריך 18 באוקטובר 1943: "כוח עבודה של 300 יהודים (בתעשיית הנפט) שווה בתפוקתו ל-1,400 פולנים".

בראשית 1943 העסיקה קרפאטן אויל כ-33,000 עובדים, ביניהם כשני שלישים בגליציה המזרחית. כמחצית מהעובדים בגליציה המזרחית היו פולנים, כארבעים אחוזים - אוקראינים, שני אחוזים היו גרמנים ושמונה

² בנדר, עבדים יהודים, נרטיבים של הישרדות. יהודים במחנות לעבודת כפייה במחוז ראדום, 1942-1945, 17; Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen. Die Geschichte der Karpaten Öl AG," 58-60, 79-88.

³ DALO, R-1933/1/9/45-46. מזכר של משרד הכלכלה של הרייך אל מנהלי המשרדים בממשל, 23.12.1941: Durchführung des Erdölgewinnungsplanes [יישום של תכנית הפקת הנפט].

⁴ Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 347; Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen," 132.

אחוזים, כ-2,600 עובדים היו יהודים, כמעט כולם בדרוהוביץ' ובוריסלב. בנובמבר אותה שנה עלה מספרם והגיע ל-2,800 עובדים.⁵

החוקרים ריינר קארלש (Karlsch) וריימונד סטוקס (Stokes) ניתחו את החשיבות האסטרטגית שהייתה להפקה וייצור נפט למאמץ המלחמה הגרמני, ואת ייחודה של חברת קרפאטן אויל, שמדיניותה ופעולותיה נבעו לדעתם אך ורק משיקולים עסקיים, ובתוך כך מצאה עצמה מגנה על המומחים היהודים שהעסיקה.⁶ אולם, מן המחקר כאן עולה שיש להניח כי קרפאטן אויל פעלה בדרוהוביץ' ובוריסלב לא רק מתוך שיקולים עסקיים בהעדפת עובדים יהודים בעלי ניסיון מקצועי בתפעול מתקניה, וכאשר קיבלה אישור חריג להעסקתם, החברה דרשה מלשכות העבודה ליהודים בשתי הערים הפנייה לא רק של מומחים ובעלי ניסיון, אלא גם של עובדים יהודים לא-מקצועיים וחסרי ניסיון בתעשייה. ברטולד בייץ, המנהל המסחרי של קרפאטן אויל סיפר אחרי המלחמה, שבנוסף להחלטתם האישית שלו ושל אשתו לנסות להציל יהודים מתוך חמלה וגישה הומנית, הוא מצא את יכולותיהם של עובדיו היהודים ראויות לשבח בכל התפקידים. הוא עצמו הפקיד בידיו של רואה החשבון היהודי, יוסף הירש, שהיה בעל ותק ומוניטין ניהולי בתעשיית הנפט, את ניהולו היום-יומי של המשרד העסקי של החברה.⁷ לשכות העבודה בשתי הערים שיתפו פעולה עם דרישות החברה לעובדים יהודים בעלי ניסיון ועובדים לא מקצועיים כאחת, ובסתיו 1942 העסיקה קרפאטן אויל במתקניה בבוריסלב 1,700 עובדי כפייה יהודים, מתוכם פחות משליש היו עובדים מקצועיים.⁸

בנוסף לשיקולים עסקיים, שהתבססו על יעילות ואיכות עבודתם של יהודים בחברה, היו בקרפאטן אויל גרמנים לא מעטים, בדרגות ניהול שונות, שהיו מעורבים לעתים בניסיונות לעזור ליהודים שעבדו בה, דבר שהתאפשר לנוכח המעמד המיוחד שהחברה זכתה בו עקב החשיבות האסטרטגית של ייצור הנפט.⁹ "היו (גרמנים) בעלי מעמד גבוה בחברה, שעזרו ליהודים שהוחזקו במחנה. הם עזרו במהלך האקציות. כמה מהם אפילו הסתירו יהודים במקומות מחבוא ודאגו להם לאוכל במהלך האקציה... כשהם מסכנים את חייהם למען יהודים. היו ביניהם מהנדסים כימאים ומנהלי בנייה. איש מהם לא היה איש גסטפו. כולם היו אזרחים."¹⁰

⁵ Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen," 111, 133.

⁶ Rainer Karlsch and Raymond G. Stokes, *Faktor Öl: Die Mineralölwirtschaft in Deutschland 1859-1947* (München: C. H. Beck, Berlin, 2003), 203-250.

⁷ Karlsch, "Ein Vergessenes Großunternehmen," 111.

⁸ Sandkühler, 'Endlösung' in Galizien, 346; Karlsch, *ibid.*, 130.

⁹ Karlsch, *ibid.*, 138.

¹⁰ Philip Weiss, *Humanity In Doubt*, 28.

ברטולד בייץ היה הבולט בין עובדיה הגרמנים של קרפאטן אויל ביחסו המיטיב לעובדיו היהודים ונכונותו להושיט להם עזרה. במעמדו בראש ההיררכיה של הנהלת החברה בדרוהוביץ' ובוריסלב עזרתו הייתה קריטית במקרים בהם מיהר לבדו או ביחד עם מנהלים אחרים שצרף אליו אל תחנת הרכבת בבוריסלב ולתוך קרונות הטרנספורטים על מנת להוציא משם ולהחזיר אליו לעבודה את עובדיו וגם יהודים אחרים שלא עבדו אצלו כלל. בנוסף, דאג למצוא דרך להודיע לעובדיו וליהודים אחרים על אקציות מתוכננות ולהציע להם מקום מסתור. השפעתו האישית הקרינה מן הסתם על סביבתו בחברה ומחוצה לה, וניכרה בעיצוב אופיו הנוח יחסית של מחנה עבודת הכפייה של החברה בבוריסלב, קושארי, שהיה כנראה מעורב אישית בהקמתו ובאספקת המזון בו. לפי עדותו, הוא גם הפעיל מאמצי שכנוע על פריץ הילדברנד, שמונה על ידי הסי"ס כמפקד מחנות בסקידן וקושארי ביולי 1943, שנועדו למתן את פעולות הסלקציה שהתכוון הילדברנד לעשות בעובדי הכפייה בשני המחנות, בטענה שללא עובדיה היהודים, החברה לא תוכל לעמוד ביעדי ייצור הנפט שלה.¹¹

מן העדויות שנאספו לצורך מחקר זה עולה, שמנהלים נוספים בקרפאטן אויל השתתפו לעתים במאמצים לעזור ליהודים על ידי אזהרות לעובדיהם לפני אקציות מתוכננות, הוראות להישאר במשרדים או במקומות עבודתם ערב האקציות ואפילו המצאת מקומות מחבוא לבני משפחותיהם. בנוסף לבייץ הזכירו הניצולים גם את עזרתם של המנהל הטכני הראשי של החברה, אריך רדקה, שמעמדו בהיררכיה הניהולית של קרפאטן אויל היה דומה לזה של בייץ; מנהל האדמיניסטרציה, ד"ר אלפרד פישר; אריך הוכסמן, מנהל בתי הזיקוק 'גאליציה'-לשעבר; פריץ זיגסמונד, שהיה אחראי על מחלקת הנהלת חשבונות; אגון שולץ, ראש יחידת החשבונות; פיק, מנהל מחלקת הבינוי; וכן מנהלים בדרג ביניים וביניהם הגרמני דיטרמאיר, מנהל המחסנים של 'נפטא'-לשעבר ועובדי הנהלה אחרים. החברה השפיעה או מצאה דרך לעזור ליהודים גם דרך גרמנים שעבדו מחוץ לחברה, ביניהם: הלמות בראונליך, ראש לשכות העבודה בדרוהוביץ' ובוריסלב, לודוויג קלר, ראש לשכות העבודה בשתי הערים ואדולף גילדנר, ראש הלשכה בדרוהוביץ'. בנוסף לאנשים אלה, חובה להזכיר את אברהרד הלמריך, קצין הכלכלה, החקלאות והמזון של מחוז דרוהוביץ', שפעל רבות להצלת יהודי דרוהוביץ' ביחד עם אשתו ובנפרד.¹²

¹¹ משפט הילדברנד 1966/67, 82189170-2, 82189159-7, 82189155, 82189135-6, ITS, 1.2.7.8.

¹² ככל הנראה לא היה שיתוף פעולה גלוי בין אברהרד הלמריך וברטולד בייץ בנושא הצלתם של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב וכל אחד פעל בעניין זה בחשאיות ההכרחית בנסיבות אותו זמן. מידע אישי, קורנליה שמאלץ-יקובסן (Schmalz- Jacobsen), בתו של אברהרד הלמריך וסוזן הנלי (Henle), בתו של ברטולד בייץ.

ייתכן שבייץ ואחרים קבלו גיבוי בפועל או בשתיקה מד"ר קרל גרוס, יו"ר הדירקטוריון של קרפאטן אויל, שדאג אישית להעביר בדרגים הגבוהים ביותר של הרייך החלטות, שהגנו על עובדיה היהודים של החברה בדרוהוביץ' ובוריסלב.¹³

לצורך הערכת ההחרגה של "יהודי הנפט" של דרוהוביץ' ובוריסלב במהלך מלחמת העולם השנייה, מעניין להשוות את קורותיהם וגורלם בתקופת זו, לאלה של יהודים עובדי כפייה במתקני נפט אחרים בשטחים שנכבשו על ידי גרמניה.

קרפאטן אויל עצמה ניסתה להעסיק יהודים בשנים 1942-1943 גם בבתי זיקוק שניהלה בגנרלגוברנמן ביאסלו ובעיירות שבניה (Szebnie) ונייגלוביצה (Niegłowice), הסמוכות אליה. בניגוד ליהודי 'אגן הנפט' של דרוהוביץ' ובוריסלב בהן התפתח מאגר בעלי מקצוע מיומנים בתעשיית הנפט, יהודי יאסלו, שבניה ונייגלוביצה לא הצליחו לפתח שכבת בעלי מקצוע ומומחים כאלה לפני המלחמה עקב מדיניות פולנית מפלה, ולא "זכו" להתמקצעות נוספת תחת הסיפוח הסובייטי. באביב 1943 רוכזו במחנה עבודת הכפייה בשבניה כ-5,000 נפש ובסתיו אותה שנה היו ביניהם כ-3,000 יהודים שהועברו מגטאות שחוסלו ברחבי פולין. רובם המכריע עבדו במתקני הנפט כפועלים לא-מקצועיים ללא ערך כלכלי מיוחד, ונרצחו ביחד עם מרבית הפועלים היהודים הבלתי-מקצועיים במחוז לובלין במבצעי החיסול בחודשים אוקטובר-דצמבר 1943.¹⁴

גם באסטוניה התקיימה העסקה מסיבית של יהודים בעבודת כפייה במכרות הנפט ובדומה לשבניה, הם היו שונים באופן מהותי מכוח האדם המיומן והמנוסה בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב. מאגרי הנפט באסטוניה היו מטיפוס נפט-פצלים, והפקתם הייתה עתירת כוח אדם ועבודה פיזית קשה. לאחר הכיבוש הגרמני הופקדה על ניצול והפקת הנפט באסטוניה חברת באלטיק אויל (Baltische Öl GmbH, Baltic Öl), והקימה לשם כך מחנות עבודת כפייה אחדים בהם הוחזקו שבויי מלחמה רוסים, אסטוניים, ליטאים

¹³ ד"ר גרוס נעצר אחרי המלחמה על ידי הכוחות הבריטים והוחזק במעצר עד נובמבר 1946 עת שוחרר ללא הגשת כתב אשמה. לא נעצר איש מאנשי הנהלת של החברה האחרים שפעלו בדרוהוביץ' ובוריסלב באותן שנים. Karlsch, "Ein vergessenes Großunternehmen. Die Geschichte der Karpaten Öl AG," 113

¹⁴ עדות לורקה שור, אוסף לאורה אייכהורן, איו"ש O.33/745, מיקרופילם 99.701, 4; זיכרונותיו של יעקב יהושע הרציג על קורות היישוב היהודי ביאסלו, איו"ש, O.33/194, 23, 4, "Jasło", in *Encyclopedia of Jewish Communities in Poland*, Volume III (Yad Vashem, 1980), access date: 20.3.2024, [Pinkas Hakehillot Polin: Jasło, Poland Szebnie](https://www.pinkas.hakehillot.polin.gov.pl/Pinkas_Hakehillot_Polin_Jaslo_Poland_Szebnie) "(jewishgen.org); [Szebnie Concentration Camp](https://en.wikipedia.org/wiki/Szebnie_Concentration_Camp)," *Wikipedia*, access date: 20.3.2024 [.concentration camp - Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Szebnie_Concentration_Camp)

ולטביים, שהועבדו בפרך בתנאים קשים ותוך אבדות מסיביות.¹⁵ עם החרפת מצוקת כוח האדם במכרות הנפט דרשה החברה לקבל לצרכיה באסטוניה גם יהודים מרחבי אזורי הכיבוש, כולל גרמניה, פולין והונגריה.¹⁶ לאחר שהתברר שחלק גדול מהיהודים שנשלחו כפועלים למכרות, יעילים פחות מקבוצות פועלים אחרות, נשלחו רבים מהם להשמדה ונותרו בחיים רק פועלים יהודים בעלי יכולת עבודה פיסיית גבוהה מאד.¹⁷

בארבעה אתרי מכרות נפט אלה הועסקו יהודים בעיקר ככוח אדם לא-מקצועי שלא היה לו יתרון על פני פועלים לא יהודים ולא יכלו לתרום לשיפור יעילות העבודה בעזרת כישורים מיוחדים. זאת, בניגוד לקבוצה המובחנת של מומחים יהודים ושל בעלי מקצוע, ידע עדכני וניסיון בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב, אשר הביאו עמם מיומנויות בעלות ערך כלכלי משמעותי לגרמנים, שהצדיקו את החרגתם ממדיניות חיסול היהודים.

בין ה-23 וה-24 ביוני 1941 עזבו לברית המועצות עם הכוחות הרוסים הנסוגים בין 4,500 ל-5,000 יהודים משתי הערים. בספטמבר 1942, כחודשיים לאחר כניסת הגרמנים, חיו בדרוהוביץ' 12,500 יהודים ובבוריסלב עוד 12,200. בין ספטמבר 1941 ושלהי 1942 הושמדו למעלה משני שלישים מיהודי שתי הערים באקציות מקומיות ובטרנספורטים למחנה ההשמדה בבלז'ץ, ובדצמבר 1942 נותרו בחיים בגטאות ובמחנות העבודה כ-5,000 יהודים בדרוהוביץ' וכ-3,500 בבוריסלב. ביולי 1943 חוסלו הגטאות בשתי הערים וכ-3,000 היהודים בדרוהוביץ' ובין 1,200 ל-1,500 בבוריסלב ששרדו עד אותה עת, רוכזו במחנות עבודת הכפייה בסקידן וקושארי ועבדו במתקני קרפאטן אויל בשתי הערים. בין השורדים היו מאות אחדות של יהודים שברחו אל היערות הסמוכים לבוריסלב ולמקומות מחבוא שונים בתוך שתי הערים, וחלק מהמסתתרים ביערות ובתוך הערים שרדו עד שחרור הערים על ידי הצבא האדום באוגוסט 1944. באפריל, יוני ויולי 1944 נשלחו כ-2,000

¹⁵ חברת באלטיק אויל הייתה חברת בת של החברה הגרמנית קונטיננטל אויל, שהייתה גם בעלת המניות העיקרית של קרפאטן אויל, שניהלה את הפקת הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב.

Gunther, "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: Estonia and the Ukraine," (14.2.1948):

169.

¹⁶ Weiss-Wendt, "The Business of Survival," 54–57.

ב-1942 הועברו יהודים מברלין, פרנקפורט ומטריינשטט לעבודת כפייה במכרות הנפט באסטוניה וב-1943 מגטו קובנו. בשלהי 1943 נמנו במכרות הנפט באסטוניה כ-9,200 יהודים.

¹⁷ Ibid., 57–58.

עם התקדמות הצבא האדום לתוך אסטוניה, המשך עבודות הכרייה הפכו לבלתי אפשריות ובאוגוסט 1944 נשלחו אחרוני הפועלים היהודים משדות הנפט של אסטוניה למחנה שטוטהוף בגרמניה, שם הוצאו רבים מהם להורג.

יהודים שנותרו במחנות העבודה בשתי הערים בטרנספורטים למחנות פלאשוב ואחר כך לאושוויץ ומאוטהאוזן, וחלק מהם שרדו עד שחרור המחנות ב-1945.

אחת המטרות של מחקר זה הייתה לברר מה היו דרכי ההשרדות של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב, ולהעריך אם למעורבותם בתעשיית הנפט בשתי הערים הייתה השפעה משמעותית על דרכי הצלתם. בהעדר מידע ישיר ממקורות אחרים, סקרתי למעלה מ-850 עדויות, יומנים, ספרי זיכרונות של יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב שפורסמו וכן מסמכים ומידע אישי. עיון מדוקדק במידע העלה נתונים מפורטים לגבי דרכי ההשרדות של 608 מהם ומאפשר הערכה מעניינת של דרכי ההשרדות העיקריות של "יהודי הנפט" של שתי הערים.

א. 16% מיהודי שתי הערים שהשאירו עדות, עזבו ביולי 1941 לברית המועצות ביחד עם הרוסים שנסוגו לאחר במבצע ברברוסה. זהו שיעור גבוה פי כמה משיעור היהודים שנמלטו עם הרוסים הנסוגים מרחבי גליציה המזרחית (4-5%).¹⁸ על פי העדויות, מספר גבוה זה יכול להיות מוסבר בחלקו בהצעות ועידוד שקבלו יהודים שעבדו בתעשיית הנפט מהרוסים בשתי הערים לעבודה בתעשייה זו בברית המועצות, בעיקר בקזחסטן.

ב. 57% מהניצולים עבדו בכפייה בתעשיית הנפט בדרוהוביץ' ובוריסלב ושהו במחנות קושארי או בסקידן בין השנים 1942-1944. על פי העדויות, מרבית הניצולים מדרוהוביץ' ובוריסלב היו קשורים לתעשיית הנפט דרך קרפאטן אויל או דרך קבלנים נותני שירותים לחברה. אחרים היו בני משפחתם שהוסתרו, או שרדו בדרך אחרת.

ג. קרוב ל-62% מהניצולים, רובם ממחנה קושארי ובני משפחותיהם, נמלטו במהלך התקופה ליערות שגבלו במחנה ובנו שם בונקרים לשהייה ממושכת. הכרת היערות מחיפושי נפט קודמים וניסיון בחפירה, דיפון, ניקוז ופעולות דומות, היוו מיומנויות הכרחיות להצלחת יוזמת הינצלות זו. תנאי החיים הקשים ביער, בעיות הקשורות באספקת מזון לאורך זמן ומאמצים בלתי פוסקים של אוקראינים וגרמנים לחשיפת הבונקרים, גרמו לכל שרק חלק מן היהודים שברחו ליערות, שרדו בהם. אחרים נתפסו, הוחזרו למחנה קושארי או חזרו לשם מיוזמתם.

מבין 608 יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב ששרדו את השואה בתקופת הכיבוש הגרמני והשאירו מידע מפורט לגבי דרכי הישרדותם העיקריות –

1. כ-39% ניצלו במקומות מחבוא בתוך הערים. רבים מהשורדים לא נפגעו במהלך האקציות שנערכו בדרוהוביץ' ובוריסלב בין נובמבר 1941 ויוני-יולי 1943 מתוקף מעמדם כעובדי כפייה בתעשיית הנפט

¹⁸ לוי, *תקופה בסוגריים* (1939-1941), 393-394.

והמשיכו את עבודתם בקרפאטן אויל עד שלהי 1943 ותחילת 1944 וכשחשו שחייהם בסכנה, נמלטו למקומות מחבוא שהכינו מראש בתוך הערים. התקופה הקצרה יחסית - חודשים ספורים - בה שהו במקומות מחבוא לפני שחרור הערים על ידי הצבא האדום בראשית אוגוסט 1944, העלתה את סיכויי הישרדותם.

2. 16% מהניצולים שרדו בבונקרים ביער עד השחרור, רובם היו יהודי בוריסלב ששהו במחנה קושארי ובני משפחותיהם (23%) ומיעוטם מדרוהוביץ' (9%).

3. כ-26% מהניצולים שרדו לאחר שנשלחו למחנות פלאשוב ואחר כך אושוויץ ומאוטהאוזן בעת חיסול מחנות בסקידן וקושארי באפריל, יוני ויולי 1944. מתוך העדויות עולה, שהסיבות האפשריות לשיעור הגבוה יחסית של ניצולים ששרדו במחנות אלה היו כושר העבודה שלהם, מצבם הגופני הטוב בעת הגיעם למחנות, גילם הצעיר ופרק הזמן הקצר יחסית בו שהו במחנות.

4. קרוב ל-18% מניצולי שתי הערים שרדו בכפרים, בערים אחרות, בעזרת ניירות אריים ועוד.

בין 600 ל-900 יהודים הצליחו לשרוד בדרוהוביץ' ובוריסלב עד שחרורן על ידי הצבא האדום ב-6 באוגוסט 1944, אליהם הצטרפו במהלך 1944-1945 עוד כ-350 יהודים בני שתי הערים, שחזרו מתוך ברית המועצות. על פי העדויות ומידע נוסף לפחות 130 יהודים נוספים שרדו במחנות אליהם נשלחו באפריל-יולי 1944.¹⁹ ניתן להעריך בזהירות שמתוך 24,700 יהודי דרוהוביץ' ובוריסלב, שהתגוררו בשתי הערים בראשית הכיבוש הגרמני, נותרו בחיים לפחות 1,100 ל-1,400 נפש, או כ-4%-5.5. היה זה שיעור בין הגבוהים בערי גליציה המזרחית, בה שרדו כ-2% בלבד מתוך האוכלוסייה היהודית ערב הכיבוש הגרמני ביוני 1941.²⁰ להישרדותם של "יהודי הנפט" מדרוהוביץ' ובוריסלב תרמו נסיבות, שנוצרו מן השילוב שבין חיוניות הנפט שנמצא בשתי הערים ובסביבתן למאמץ המלחמה הגרמני ובין ריכוז גבוה של עובדים יהודים מיומנים ובעלי ידע בהפקתו היעילה. עובדת היותם עובדים חיוניים בעלי ערך כלכלי מובחן, ועזרה מסוימת שקבלו מאנשים שונים בחברת קרפאטן אויל, דחתה את חיסולם עד השחרור ב-1944 והעלתה את סיכוייהם לשרוד.

כ-23,500 (95%) מיהודי דרוהוביץ' ובוריסלב נרצחו בשואה.
יהי זכרם ברוך.

¹⁹ Dean ; 168, *פנקס הקהילות – דרוהוביץ' ובוריסלב*, Rothenberg, *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*, 15
and Hecker, "Drohobycz," 775 and "Boryslaw," 756.
²⁰ *פנקס הקהילות גליציה המזרחית, מבוא, כ"ט*.

I. מקורות ארכיוניים

ארכיון יד ושם (איו"ש) - ירושלים

JM – אוסף מיקרופילמים

עדות קבוצתית נגד טרלצקי, לינץ, 26.12.1945, חטיבה JM/3708 TR.17

Edward Jademczyk, חטיבה JM/3588 TR.17

הנחיות בקשר לעבודת כפיה של יהודים בגליציה, JM/15083, 2-1

M.1 - הועדה ההיסטורית המרכזית במינכן

M.1.E אוסף עדויות של הועדה ההיסטורית המרכזית במינכן

ישראל שרייבר, M.1.E/1282; דז'ומק (דוד) ארלבאום, M.1.E/1570; בלימה המרמן, M.1.E/2492; זלאטה

באום, M.1.E/1795; איסר רודורפר, M.1.E/2609

M.11 - ארכיון המחתרת בביאליסטוק

רגינה וילדר, M.11/170

M.20 - ארכיון ד"ר אברהם זילברשטיין, ז'נבה

הארי זיימר, M.20/136

M.31 - חסידי אומות העולם

Berthold Beitz, M.31/299

M.33 - הארכיון הממלכתי של הפדרציה הרוסית, הוועדה הממלכתית המיוחדת לחקר פשעי הנאצים,

מוסקבה (Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj) Fiedieracyi, GARF

M.33/JM/19698

M.49.E - אוסף תעודות מהמכון היהודי ההיסטורי (ŽIH) בוורשה

גינה ויסר, M.49.E/176; עמליה בוכמן-שיינפלד, M.49.E/340; יאן קולבינגר, M.49.E/344; לאון קנבל, M.49.E/679; בלימה המרמן, M.49.E/1091; מאוריצי באואר, M.49.E/1068; ארנה קלינגר, M.49.E/1096; רותקה הירשברג, M.49.E/1129; לאון צוקרמן, M.49.E/1162; רגינה וילדר, M.49.E/1277; משה-מאוריצי קרפף, M.49.E/1315; איגנצי גולדווסר, M.49.E/2193; יונס פריש, M.49.E/2465; סוניה בקנרוט ארמל, M.49.E/2575; סלומון רוזנברג, M.49.E/3119; אדולף שפייכר, O.93/33573; אדז'ה שפייכר, M.49.E/3359; סידה טורשיין-הנדלר, M.49.E/3618; רות שיף, M.49.E/3779; מאטס הייליג, M.49.E/3795; אוסוולד פליישר, M.49.E/3878; איגנצי גרבייץ, M.49.E/3904; פרלה ברוניסלבה איידלר, M.49.E/3938; הרמן וורונר, M.49.E/3984; שמעון נידק, M.49.E/4237; אנה אנטלר, M.49.E/4512; אלכסנדר ריבק, M.49.E/4909; בשה לנגרמן-לבקוביץ', M.49.E/5881; סופיה צוקר, M.49.E/6817.

M.49.P - אוסף יומנים מהמכון היהודי ההיסטורי (ŽIH) בוורשה

הנריק קופילביץ', M.49.P/51.

O.3 - אוסף עדויות יד ושם (להלן: איו"ש)

יאנוש פליישר, O.3/1314; מקס דונר, O.3/1323; קז'ה שנקנדורף, O.3/1356; אוגניה וילדר, O.3/1394; משה בלם, O.3/1814; סטלה הופמן-קווה, O.3/1866; הארי זיימר, O.3/2178; הרש בטמן, O.3/2187; אנה וילף, O.3/2567; שייע (ישעיהו) זיימר, O.3/2718; יוסף וייסמן, O.3/2744; טובה שטוק, O.3/3014; אמיל אורמן, O.3/3141; אליהו קול, O.3/4840; אלכס הברמן, O.3/5793 ו-O.3/7342; סופיה צוקר, O.3/6817; יונס פריש, O.3/6844; מינה וצבי הייליג, O.3/6932; ביאנקה קרפף, O.3/7199; אידה ראנד-וילף, O.3/7354; אדלה הילזנרד-בר אלי, O.3/7656 ו-O.3/10471; זאב הנדלר, O.3/7989; אליהו קול, O.3/10471; רוז'ה גריובר-וכטל O.3/13439; אולה הנדלר-איינזידלר, O.3/13710; מרילה שוורץ-בירמן, O.3/VT.5594; ארתור בירמן, O.3/VT.5760; אריה-ארתור פרוינד, O.3/VT.14710.

O.6 – אוסף פולין

ZSS O.6/857 בדרוהוביץ'

O.12 - אוסף פרלמן, עדויות פליטים מפולין

אברהם קירשנר, O.12/59

O.17 - אוסף עדויות ייווא (YIVO)

איגנצי שטרנבך, O.17/276

O.33 - זיכרונות, עדויות ויומנים

נתן לייבל, O.33/157; יעקב יהושע הרציג, O.33/194; אוסף ד"ר לאורה אייכהורן, איו"ש O.33/745, מיקרופילים 99.701; קורנל נאדל, איו"ש O.33/951; בניו (בולסלב) רינגלר, O.33/4167; ראובן טוך, איו"ש O.33/8796; אורי-ארנסט פרוינד O.33/9486

O.62 - אוסף בורוביץ'

נתן לייבל, איו"ש O.62/49

TR.10 - כתבי אישום, פסקי דין ודוחות חקירה במשפטים של פושעים נאצים

TR.10/471-I, II, משפט הילדברנד 1951/52, קובץ עדויות

מוסרי עדויות: קריסטינה אסטרייכר; סולומון ברזליטן; מאוריצי דורנשטראוך; עדה הולצמן;

ארכיון בית לוחמי הגטאות

סטלה ושולמית שטוק, 02529; סופיה צוקר, 20432; תמר סוקול-דיאמנט, 23053

אוסף אדולף-אברהם ברמן, דוח מטעם סניף לבוב של "המועצה לעזרת היהודים", 30/10/1943, 20209

הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (אמת"י), ירושלים

HM2/8904.19 דוחות כספיים, רשימות משלמי מסים לקהילה, בוריסלב 1932, 1935, 1937, 1938, דרוהוביץ' 1936, 1938

HM2/9003.26 צווים, פרוטוקולים ומסמכים אחרים של הקהילה היהודית, נתונים סטטיסטיים של הקהילה בדרוהוביץ', בוריסלב, כפרי ועיירות הסביבה, 1909-1937

HM2/9004.4 תקנות, פרוטוקולים ומסמכים אחרים של הקהילה היהודית, נתונים סטטיסטיים של הקהילה בדרוהוביץ', בוריסלב, הקמת קהילה נפרדת בבוריסלב, רשימת משלמי מסים לקהילה בבוריסלב, 1932-1938

ארכיון מכון מורשת, בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ', גבעת חביבה

ישראל וייס, A.407

ארכיון המכון היהודי ההיסטורי בוארשה, פולין (Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, AŻIH)

אוסף עדויות

יעקב גרסטנפלד, 301/1177 ; אנה קרנטר, 301/4628 ; ויקטור טייך, 301/6617

אוסף תעודות

ŻSS /210

JHK Drohobycz an ŻSS, 28. 3. 1942

ארכיון רשומות מודרניות, ורשה (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), פולין

263 (10-11.3.1939)

Raport Dzienny, Komenda Główna Policji Państwowej

ארכיון ויזואלי, מוזיאון פולין, ורשה (Wirtualny Sztetl / Portal Muzeum POLIN)

עדות אהרון וייס

מרכז שימור הזיכרון, "בראמה גרודסקה", לובלין (Ośrodek „Brama Grodzka”)

עדויות זאב-וילהלם פליישר

ארכיון מחוז לבוב, אוקראינה (Archives of Lviv Oblast, DALO)

DALO. R. 1933

Op. 1. Spr. 9, 228 arc.

Correspondence with Beskiden Erdol in Boryslaw regarding electricity and production topics

DALO. R. 2002

Op. 1. Spr. 1. 48 arc.

Executive Committee of Drohobycz Soviet of Working People's Deputies

Main statistical and economic indicators of Drohobycz Region for 1940

DALO. R. 5001

F. 1, Op. 1. Spr. 1. 59 arc.

Minutes of meetings № 1-3 of the Bureau of the Regional Committee of the Communist Party of Ukraine

F. 95, Op. 1. Spr. 95. 200 arc.

Profiles and lists of candidates to the local Soviets of Working People's Deputies

F. 115, Op. 1. Spr. 115. 141 arc.

Information regarding nominations of industry, transport and communications workers into management

F. 118, Op. 1. Spr. 118. 234 arc.

Transcript of the fourth plenum of the first term of the Regional Committee of the CP(b)U

DALO R. 5002

F.1, Op. 1. Spr. 1. 144 arc.

Transcript of the 1st City Party Conference

F. 3, Op. 1. Spr. 3. 63 arc.

Transcript of the 3rd Plenum of the City Committee of the CP(b)U

F. 4, Op. 1. Spr. 4. 213 arc.

Minutes of meetings № 1-21 of the Bureau of the City Committee of the CP(b)U

F. 7, Op. 1. Spr. 7. 79 arc.

Transcript of the 4th Plenum of the City Committee of the CP(b)U

F. 9, Op. 1. Spr. 9. 217 arc.

Minutes of meetings № 37-55 of the Bureau of the City Committee of the CP(b)U

F. 10, Op. 1. Spr. 10. 55 arc.

Transcript of the meeting of active members of the City Party Organization

DALO R. 5040

F. 1, Op. 1. Spr. 1. 82 arc.

Minutes of the reporting and electing meeting № 1 of the Communist City Party Meeting minutes of the 1st and 2nd plenum of the City Committee of the CP(b)U

F. 2, Op. 1. Spr. 2. 21 arc.

Minutes № 1-2 of the City Communist party organization members meeting

F. 3, Op. 1. Spr. 3. 82 arc.

Minutes of meetings № 1-14 of the Bureau of the City Committee of the CP(b)U

F. 4, Op. 1. Spr. 4. 166 arc.

Minutes of meetings № 2-15 of the Bureau of the City Committee of the CP(b)U

F. 5, Op. 1. Spr. 5. 164 arc.

Minutes of meetings № 16-31 of the Bureau of the City Committee of the CP(b)U

F. 6, Op. 1. Spr. 6. 39 arc.

Meeting minutes of the 2nd and 4th plenum of the City Committee of the CP(b)U, Minutes № 3, 4 of the City Communist party organization members meeting

F. 7, Op. 1. Spr. 7. 163 arc.

Minutes of meetings № 32-53 of the Bureau of the City Committee of the CP(b)U.

(Rossijskij Gosudarstwiennyj Wojennyj Archiw, RGWA) הארכיון הצבאי הלאומי הרוסי

RGWA

F.1275, Op.3 d.663 l.4

Report of the Ortskommandantur in Borislav, July, 1941.

F.1275, Op.3 d.661 l.1,2

Report of the Ortskommandantur in Drohobych, 8 August, 1941.

הארכיון המרכזי לחקר פשעי הנאצים, לדוויגסבורג, גרמניה (Bundesarchiv – Aussenstelle Ludwigsburg, BArch L)

B.162/ 5833, Bremen, 22.9.65, 442–443

Central Office of the National Judicial Authorities for the Investigation of National Socialist Crimes, Trial of SS Lieutenant Fritz Hildebrand, Proceedings of Indictment of the Prosecution Attorney

עדויות : איגנצי גולדווסר ; אריך הוכסמן, שמואל וולף

B.162/ 5831-32, 5834, 5836-37

Central Office of the National Judicial Authorities for the Investigation of National Socialist Crimes, Trial of SS Scharführer Paul Behr, Proceedings of Indictment of the Prosecution Attorney.

עדויות : אלינה באואר, רינה פליישר

(Bundesarchiv Berlin, BArch B) הארכיון הפדרלי, ברלין

B162/5831-32, 5834, 5836-37

Behr, Paul. Trial 1962/63

הארכיון הלאומי - ארכיון צבאי (Bundesarchiv-Militärarchiv) פרייבורג, גרמניה

RH 22/3

ארכיון ארולסן - מרכז בין-לאומי אודות רדיפות הנאצים (Arolsen Archives)

(International Center on Nazi Persecution), באד ארולסן, גרמניה

1.2.7.8 82188843-88929, 82189039-89254

Hildebrand, Friedrich. 1952/1953 Trial

1.2.7.8 82188839 - 82189257

Hildebrand, Friedrich. 1966/67 Trial

1.2.7.8, 2056000, 82187519–22

“Judeneinsatz”

ארכיון פורצ'ונוף לעדויות מהשואה של אוניברסיטת ייל, ניו הייבן, ארצות הברית

[Yale University, The Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies]

Anna Goldberg-Steuer, HVT-108; Eric Hauser, HVT-0574; Roney Halicher, HVT-1048

ארכיון מוזיאון השואה בושינגטון, ארצות הברית (USHMM)

תעודות

RG-67.034 - The Extermination of Jews of Drohobycz Town and District, The Jewish Agency for Palestine, June 7, 1945

עדויות

יוסף הנפלד, RG-50.120.0062; אברהם האופטמן, RG-50.120.0381; ריטה הרמלין, RG-50.462.0039; ראול הרמלין, RG-50.462.0084; אדלה הילזנרד-בר אלי, RG-2011.287.1.

Roney Halicher, RG-50.002.0086; Jadwiga Zoszak, RG-50.462.0602; Danuta Osikowicz, RG-50.488.0094; Herman Kamerman, RG-50.583.0154; Etta Hauptman, RG-90.028.0001.

ארכיון היסטוריה ויזואלית, קרן השואה של אוניברסיטת דרום קליפורניה (USC Shoah

Foundation)

ברוך פלץ, VHA 32096 ; הדסה הנדל ויגודני, VHA 40843

Joseph Hirsch, VHA Code: 581; Louisa Rosenberg, VHA Code: 2151; Stella Wolfgang, VHA Code: 4128; Oscar Wolfgang, VHA Code: 4130; Marion Speicher, VHA 2966; Samuel Wolf, VHA 5083; Imanuel Shrek, VHA Code: 7138; Edmund Langerman, VHA Code: 8388; Moshe Tamir-Leftensztil, VHA Code: 9287; Heimberg Joseph, VHA Code 9307; Anna Dichter, VHA Code: 11972; Alicia Adams-Melamed, VHA Code: 12917; Murray Bergman, VHA Code: 15542; David Schneider, VHA Code: 15670; Neomi Ekert-Korsan, VHA Code: 15753; Aurelia Herschdorfer, VHA Code: 17196; Artur Klinghoffer, VHA Code: 18164; Klara Bauer-Wirsk, VHA Code: 18175; Mark Weidman, VHA Code: 18960; Heiman Schubert, VHA Code: 19017; Alexander Zwillich, VHA Code: 20273; Ludwik Hoffman, VHA Code: 20681; Bernard Freilich, VHA Code: 22637; Jozef Lipman, VHA Code: 20408; Roza Symchowicz, VHA Code: 22849; Isaac Avigdor, VHA Code: 26184; Michael Abend, VHA Code: 28505; Solomon Braseliten, VHA Code: 28913; Herman Szpandoerfer, VHA Code: 28996; Daniel Hochman, VHA Code: 30625; Marcel Goldwasser, VHA Code: 31291; Rita Schorr Germain, VHA Code: 39814; Genyah Lindner, VHA Code: 41058; Wilhelm Zeev Hendler, VHA Code: 46687; Mike Rosenbaum, VHA Code: 47579; Jonas Frisch, VHA Code: 54098; Arnold Distler, VHA Code: 54746.

ארכיון הפרויקט להיסטוריה שבעל-פה, אוניברסיטת סנטה-ברברה (UCSB Oral History Project)

Alexander Schwartz (2004)

ארגון "גשר גליציה", ארצות הברית (Gesher Galicia)

דוד איינסידלר

עדויות וראיונות, ארגון יוצאי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה

רוז'ה גרינשפן-רחמן, תמר סוקול-דיאמנט, זאב פליישר, יעקב שטורד, שלמה (לונק) שפר, Ludwig Heublum

ארכיון פרטי – דניאלה מבור

ביץ, ברטולד. מכתבים ומידע מארכיון המשפחה. ברלין: 2019.
סוקול-דיאמנט, תמר. יומן 1944.

האוזר, יצחק. לואיזה פינקלר-האוזר וניצולים אחרים, תצהיר לקראת משפט גוסטב וופר, מינכן 1947. כפר סבא, ארכיון המשפחה.

האופטמן, אברהם. חוויות שזוכרים. תל אביב: פרטי, 2016.

_____. שרתי לך סחודניצה. תל אביב: פרטי, 2022.

הוכמן, דניאל. זיכרונות. ירושלים: הוצאה פרטית, ללא תאריך.

הלמריך, אברהרד. מסמכים ומידע מארכיון המשפחה. ברלין: 2021.

המרמן, בלימה. עדויות - הרחבה. ארכיון המשפחה.

וינגרטן-קופל-שפרנק. אדלה. הדברים שחוויתי בזמן הכיבוש ההיטלראי. כפר סבא: הוצאה פרטית, 2022.

וינציגיסטר, ונדה. זיכרונות. חולון: הוצאה פרטית, 2015.

זיימר, הארי. בזהות שאולה. ירושלים: הוצאה פרטית, ללא תאריך.

שיינפלד-בוכמן, עמליה-אנה. שואת יהודי דרוהוביץ'. חיפה: הוצאה פרטית, ללא תאריך.

ראנד-וילף, אידה. זיכרונות. קיבוץ אילון: הוצאה פרטית, ללא תאריך.

שרון, אלכסנדר. התכתבות, יוני 2018

Brawer-Tepper, Berta. *Część Autobiografii (w Skrócie)*. Private edition, n.d.

Mykulycz, Oleg. "Żydzi w Przemysle Naftowym Miasta Borysławia i Okolic w Latach 1853-1939." Boryslaw: Private edition. 2018.

Ringler, Maurycy. *Krótkie wspomnienia mojego przeżycia od wybuchu wojny w 1939 roku*, Ashkelon: Private edition, 1996.

אברהם האופטמן, ראיון מוקלט (דצמבר 2014), תל אביב.

משה לוביאניקר, ראיונות מוקלטים (יולי 2017), (ינואר 2018), רמת גן.

אולג מיקוליץ', מנהל מוזיאון של תעשיית הנפט והגז, בוריסלב, סדרת ראיונות, יולי 2019.

ראנד-וילף אידה, ראיון מוקלט, קיבוץ אילון, 2007.

II. מקורות בדפוס

קובצי תעודות

Białe Plamy ZSRR-Niemcy 1939-1941; Dokumenty i Materiały Dotyczące Stosunków Radziecko-Niemieckich w Okresie Od Kwietnia 1939 r. Do Lipca 1941 R. Wydanie Po. Vilnius, Latvia: Mokslas, 1990.

Faschismus - Getto - Massenmord Dokumentation Über Ausrottung Und Widerstand Der Juden in Polen Während Des Zweiten Weltkrieges. Żydowski Instytut Historyczny w Polsce, edited by Tatiana Berenstein. Berlin: Rütten & Loening, 1960.

Schupo-Kriegsverbrecher vor dem Wiener Volksgericht: Schutzpolizei Dienstabteilung in Boryslaw, Dokumentensammlung, edited by Tuvia Friedman. Haifa: Institute of Documentation in Israel for the Investigation of Nazi War Crimes, 1995.

Kruglov, Aleksandr. *Sbornik dokumentov I materialov ob unichtozhenii natsistamii evreev v 1941-1944 godakh*, Kyiv: Institute of Judaism, 2002.

ספרי יזכור

ספר הזיכרון ליהודי דרוהוביץ', בוריסלב והסביבה, בעריכת נתן מיכאל גלבר, ארגון יוצאי דרוהוביץ',

בוריסלב והסביבה, תל אביב: 1959.

- ____. אלמוני, "דרוהוביץ' תחת שלטון אוקראיני"
____. נתן מיכאל גלבר, "תולדות היהודים בדרוהוביץ"
____. נתן מיכאל גלבר "תולדות היהודים בבוריסלב"
____. חיים דויטשמיסטר, "מחיי הפועלים וההמונים היהודים בדרוהוביץ' ובבוריסלב: קטעי זיכרונות"
____. שמחה מרגלית, "חורבנה של דרוהוביץ' היהודית"
____. בנימין צבי גיל (פריליכמן), "התכונות הדמוגרפיות, החברתיות והכלכליות של יהודי דרוהוביץ'"
____. יוסף קיטאי, "בוריסלב עיר הנפט"
____. יוסף קיטאי, "סחודניצה"
____. שמואל רוטנברג, "דרוהוביץ' בתקופה בין שתי המלחמות"
____. יצחק שטיפל, "בוריסלב כמרכז תעשיית הנפט וחלקם של יהודי בוריסלב בתעשייה זו"

ספרי זיכרונות בדפוס ובמהדורה דיגיטלית

- הורוביץ, דוד. *האתמול שלי*. ירושלים ותל אביב: שוקן, תש"ל 1970.
וייס, שבח. *המשיח לא בא*. עורך שלמה גרפונקל. חיפה: הוצאת רנסנס, 1987.
וכטל-נורדליכט, שמואל. מדור אחרון של שואה לדור ראשון של תקומה. פרטי, ללא תאריך.
לינהרד, בצלאל (סאלק). *האמנתי שאשאר בחיים: מאבקו של נער לשרוד בגטו בוריסלב ובצבא האדום*. ירושלים: יד ושם, 2005.
מאייר, ברנרד. *קבורים בעודם בחיים*. הוצאת מורשת, 1994.
מילרד, אריה. *הקפיצה הגורלית*. ירושלים: יד ושם, 2006.
מרקל, מרדכי. *היציאה מהגיהנום*. חיפה: הוצאה פרטית, 1990.
סגל, חיים (אימק) וג'וליה דרינברג. *צו החיים*. ישראל: הוצאה פרטית, 2013.
קוך, פרידה "בגטאות", בתוך *ילדים מאשימים: עדויות ילדים*, 139-181. ילקוט מורשת, 2004.
קרנטר-אייזנשטיין, חנה. *תפילותיה של חנה קרנטר*. תל אביב: פרטי, 2023.
שניר, דפנה. *מאיר וצילה גלס: סיפורם של הורי ישראל: הוצאה פרטית*, אתר ארגון דרוהוביץ'-בוריסלב והסביבה.
שפר, שלמה. *הדרך מעובי היער*. תל אביב: מידן, 2015.

Chameides, Meir. *That War and Me*. Israel: Private, 2001.

Donnelly, Deborah. *Hank Brodt, Holocaust Memories, A Candle and a Promise*. Netherlands: Amsterdam Publishers, 2017.

Einsiedler, David. *I Remember Drohobycz*. The Galitzianer, 2018.

Goldwasser, Ignacy. "In the Bunkers." In *The Last Witnesses, Children of the Holocaust Speak, Vol 2*, edited by Jakub Gutenbaum and Agnieszka Latala, 71–85. Chicago: Northwestern University Press, 2005.

Hauptman, Michael. *Zapomniane Mogły*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Żydowski Instytut Historyczny, Ośrodek Karta, 2008.

Heilig, Mates. *Wspomnienia z Lat Okupacji Niemieckiej 1941-1944*. Lund, Sweden: Private, 1997.

Held, Leopold. *A Tyśmienica Nadal Płyynie*. Warszawa: Private, 1991.

- Hoffman, Henryk. *Z Drohobycza Do Ziemi Obiecanej*. Lublin: Norbertinum, 1999.
- Horowitz, Irene and Carl. *Of Human Agony*. New York: Shengold Publishers, 1992.
- Kandziora, Jerzy and Tadeusz Zatorski. "Żydzi z Drohobycza - Protokoły Relacji z Zagłady." *Schulz/Forum* 10 (2018): 157–166.
- Kaplan, Helene C. *I Never Left Janowska*. New York: Holocaust Library, 1989.
- Lipman, Jozef. "Memories of a Lost Childhood: the German Occupation of Poland in World War II from the Perspective of a Jewish Child," in *Vanished World*, a lecture held in Görlitz, 15.2.1997.
- [Memories of a lost childhood: the German occupation of Poland in World War II from the perspective of a Jewish child | Vanished World](#)
- Mordecai Markel's Remarkable Story of Survival, JewishGen KehilaLinks.
[Markel Family \(jewishgen.org\)](#)
- Ringler, Bolesław (Beno). *Wspomnienia Z Borysławia, Czas Zagłady*. Krakow: Wydawnictwo Radamsa, 1995.
- Rothenberg, Samuel. *List o Zagładzie Żydów w Drohobyczu*. Edited by Edmund Silberner. London: Poets and Painters Press, 1984.
- Schiff, Meilech. *Lost Boryslaw: Memories of a Galician Youth*. New York: Vantage Press, 1977.
- Schrayer, Benio. *Były Lata, Wspomnienia Ludzie I Wydarzenia*. Haifa: Private, 1989.
- Thorne, Leon. *Out of the Ashes*. New York: Bloch Publishing Company, 1961.
- Walker, Fay, and Leo Rosen. *Hidden: A Sister and Brother in Nazi Poland*. Edited by Caren S Neile. Madison, WI: The University of Wisconsin Press, 2002.
- Weiss, Aharon. Krzysztof Bielawski, Rozmowa a Aharonem Weissem z Borysławia, Wirtualny Sztetl, Portal Muzeum POLIN, 28.01.2013
[Rozmowa z Aharonem Weissem z Borysławia. - YouTube](#)
- Weiss, Maurycy. *Księga Pamięci Drohobycza* Podlaska Digital Library, 2000.
<http://pbc.biaman.pl/dlibra/docmetadata?id=37971&from=publication>
- Weiss, Philip. *Humanity In Doubt*. Independent Pub., 2007.
- Wróbel, Tadeusz. *Borysław Nie Śmieje Się: Opowieść o Rodzinnym Mieście*. Warszawa: Wydawn. LTW, 2003.
- Żarski, Adam. *Okupacyjne wspomnienia z Borysławia i opowiadania z ZSRR*. Wrocław: Centrix.pl s.c. Krzysztof Cebula i Tomasz Kalota, 2007.
- Zeimer, Harry. *Against All Odds: The Journey of a Jew Through 20th Century Europe*. Jerusalem: Private, 1998.

III מחקר ועיון

ספרים

- בנדר, שרה. עבדים יהודים: נרטיבים של הישרדות. יהודים במחנות לעבודת בפייה במחוז ראדום, 1942-1945. חיפה: פרדס הוצאה לאור, 2022.
- טרונק, ישעיה. יודנראט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי. ירושלים: יד ושם, 1979.
- לוי, דב. תקופה בסוגריים (1941-1939): תמורות בחיי היהודים באזורים שסופחו לברית המועצות בתחילת מלחמת העולם השנייה. ירושלים-תל אביב: בית לוחמי הגיטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989.
- לנדא, משה. מיעוט לאומי לוחם, מאבק יהודי פולין 1928-1918. ירושלים: מרכז זלמן שזר, 1976.
- מלצר, עמנואל. מאבק מדיני במלכות: יהודי פולין (1935-1939). תל אביב: המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל אביב, 1982.
- נצר שלמה. מאבק יהודי פולין על זכויותיהם האזרחיות והלאומיות (1922-1918). תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 1980.
- שולץ, ברונו. חנויות קינמון, בית המרפא בסימן שעון החול. תל אביב: שוקן, 1986.
- שמלהאוזן, ברנד. אדם בתקופה לא אנושית: ברטולד בייץ ברייך השלישי. ירושלים: יד ושם, 2006.
- Avigdor, Isaac. *One of the Holy Cast: Judaism and the Holocaust through the Eyes of a Survivor*. New York, NY: Judaica Press, 1987.
- Bartoszewicz, Stefan. *Wspomnienia z Przemysłu Naftowego 1897-1930*. Lwów: Drukarnia i Litografia Piller-Neumann, 1934.
- Bauer, Yehuda. *The Death of the Shtetl*, New Haven, Conn.: Yale University Press, 2009.
- Browning, Christopher R. *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Czastka, Jan J. *Nafta w Polsce*. Krakow: PWN, 1972.
- Ericson, Edward E. *Feeding the German Eagle: Soviet Economic Aid to Nazi Germany, 1933-1941*. Westport, Conn.: Greenwood Publishing Group, 1999.
- Frank, Alison Fleig. *Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2007.
- Friedman, Tuvia. *Tagebuch des SS-Hauptscharf. F. Landau über seine Tätigkeit in Drohobycz, 1941-1944 Dokumentensammlung*, Haifa: Institute of Documentation in Israel for the Investigation of Nazi War Crimes, 1995.
- Giza, Stanislaw. *Na Ekranie Życia: Wspomnienia z Lat 1908-1939*. Warszawa: Ludowa

- Spółdzielnia Wydawnicza, 1972.
- Gruner, Wolf. *Jewish Forced Labor under the Nazis: Economic Needs and Racial Aims, 1938-1944*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Grynberg, Henryk. *Drohobycz, Drohobycz*. Warszawa: W.A.B., 1997.
- Hesse, Reinhardt. *‘Ich Schrieb Mich Selbst Auf Schindlers Liste’: Die Geschichte von Hilde Und Rose Berger*. Edited by Reinhardt Hesse. Giessen: Psychosozial-Verlag, 2013.
- Kandziora, Jerzy, Maksymilian Wroniszewski, and Małgorzata Ogonowska. *Bruno Schulz w Oczach Świadców: Listy, Wspomnienia i Relacje z Archiwum Jerzego Ficowskiego*. Gdańsk : Fundacja Terytoria Książki. 2022.
- Karlsch, Rainer. “Ein vergessenes Großunternehmen. Die Geschichte der Karpaten Öl AG.” *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook*, 45: 95–138. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2004.
- Karlsch, Rainer and Raymond G. Stokes. *Faktor Öl: Die Mineralölwirtschaft in Deutschland 1859-1974*. Munchen: C. H. Beck (Berlin), 2003.
- Karpin, Michael I. *Tightrope : Six Centuries of a Jewish Dynasty*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, 2008.
- Kempner, Stanislaw Aleksander. *Dzieje Gospodarcze Polski Porozbiorowej w Zarysie : Dzieło Zbiorowe*. T. 2, 1922.
- Nicieja, Stanisław S. *Kresowe Trójmiasto, Truskawiec - Drohobycz - Borysław*. Edited by Halina Nicieja. 2nd ed. Opole: Wydawnictwo MS, 2009.
- Paldiel, Mordecai. *Saving One's Own : Jewish Rescuers during the Holocaust*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2017.
- Pohl, Dieter. *Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941-1944, Organisation Und Durchführung Eines Staatlichen Massenverbrechens. Studien Zur Zeitgeschichte*. Munchen: R. Oldenbourg Verlag, 1997.
- Popp, Ruslana, and Roman Melnyk. *Narysy z Istorii Drohobych (Vid Naidavnishykh Chasiv Do Pochatku XX I St.) [Essays on the History of Drohobych (from Ancient Times to the Beginning of the 21st Century)]*. Drohobycz: Kolo, 2009.
- Rąkowski, Grzegorz. *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie: Część Zachodnia*. Vol. 1. Piastów, Poland: Oficyna Wydawnicza Rewasz, 2013.
- Sandkühler, Thomas. *‘Endlösung’ in Galizien: der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944*. Bonn: J. H. W. Dietz Nachf, 1996.
- Schatzker, Valerie, and Julien Hirshaut. *The Jewish Oil Magnates of Galicia*. Montreal: McGill-Queens University Press, 2015.
- Schmalz-Jacobsen, Cornelia. *Two Trees in Jerusalem*. Brooklyn, NY: Humanity in Action Press, 2015.
- Tworowski, Stanisław. *Polska bez Żydów*, Stronictwo Narodowego Powiatu Warszawskiego.

Warszawa, 1939.

Wegner, Bernd. *From Peace to War: Germany, Soviet Russia, and the World, 1939–1941*.

Providence: Berghahn Books, 1997.

Warlimont, Walter. *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht, 1939 bis 1945. Band I: September 1939 - November 1942*. Augsburg: Weltbild, 1990

מאמרים

וייס, אהרון. "תמורות בחינוך יהודי גאליציה המזרחית בתקופת השלטון הסובייטי (1939-1941)." גלעד, מאסף לתולדות יהדות פולין ד-ה (1978): 442–427.

———. "חלקה של המשטרה המקומית בשואת יהודי אוקראינה." מיכאל, מאסף לתולדות היהודים בתפוצות י"ג (תשנ"ג/1993): ס"ט-פ"ד.

זנדקילר, תומס. "מדיניות כלפי יהודים ורצח יהודים בדיסטריקט גליציה, 1941-1942." בתוך מדיניות ההשמדה הנאצית 1933-1945: מחקר ופולמוס בהיסטוריוגרפיה הגרמנית החדשה. עורך אולריך הרברט, 51-125. ירושלים: יד ושם, המכון הבין-לאומי לחקר השואה, 2000.

פוהל, דיטר. "מחנות עבודות הכפייה ליהודים בגנרלגוברנמן." בשביל הזיכרון 32 (2000): 11–18.

"Bojkot Robotników Żydowskich." *Głos Drohobycko-Borystawsko-Samborsko-Stryjski* 30, 7 (1929): 1-17.

Bechtel, Delphine. "The 1941 Pogroms as Represented in Western Ukrainian Historiography and Memorial Culture." In *The Holocaust in Ukraine, New Sources and Perspectives*, 1-16. Washington D.C.: Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Museum, 2013.

"Soviet Rule in Eastern Poland 1939-1941", CIA Report, T Document, Jan. 23, 1943.

Curilla, Wolfgang. "Wie Viele Polizeibataillone Haben Am Holocaust Mitgewirkt?" in *Die Deutsche Ordnungspolizei Im Westlichen Europa 1940-1945*, 699–710. Paderborn: Ferdinand Schöningh, Brill Deutschland, 2020.

Davies, Norman and Antony Polonsky. "Introduction." In *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, edited by Antony Polonsky and Norman Davies, 1–59. London: Palgrave Macmillan UK in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1991.

Długosz, Władysław. "Wspomnienia z Boryslawia." *Przemysł Naftowy* 4 (June 1929): 329–31.

Evnine, Rachel. "Wild Spirit of the Forest." *The Galiziener* 23, 3 (2016): 32–35.

Filozof, Tomasz. "Przemysł Naftowy Na Terenie Zachodniej Ukrainy w XX Wieku." *Nowa Ukraina*, 13 (2013): 89–102.

Frank, Alison Fleig. "Galician California, Galician Hell: The Peril and Promise of Oil Production in Austria-Hungary." *Bridges* 10 (June 2006).

Friedrich, Klaus-Peter. "Polen: Generalgouvernement August 1941-1945." In *Die Verfolgung Und Ermordung Der Europäischen Juden Durch Das Nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, 427–429. Munich: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2014.

- Gross, Jan Tomasz. "The Sovietization of Western Ukraine." In *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, edited by Norman Davies and Antony Polonsky, 60–76. London: Palgrave Macmillan UK in association with the School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1991.
- Gunther, A. E. "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: German Geological Organisation in Europe 1939-194." *The Petroleum Times*. London, 8.11.1947, 1095-1099.
- . "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: Mobilisation Plan." *The Petroleum Times*. London, 10.12.1947, 1272-1276.
- . "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: Estonia and the Ukraine." *The Petroleum Times*. London, 14.2.1948, 169-171.
- . "The German War for Crude Oil in Europe 1934-1945: The German Impact upon the Polish Crude Oil Industry, 1939-1944." *The Petroleum Times*. London, 28.2.1948, 217-222.
- "Inż. S. Szczepanowski, Pogromca Masonów Naftowych," *Merkuriusz Polski Ordynaryjny*, 14 (1939): 371–77
- Iwanicki, Franciszek. "Niemcy Nad Polminem 1939." *Biuletyn SPZD* 22 (2018): 14–17.
- Jasiński, Alfred. "Borysławska Apokalipsa." *Karta*, 4 (1991): 98–114.
- Jicinsky, Wilhelm. "Das Vorkommen Und Gewinnung Des Bergöles Und Bergwachses Zu Borislav Bei Drohobycz in Ostgalizien." *Österreichische Zeitschrift Für Bergund Hüttenwesen* 13, 36 (1865): 289–297.
- Kandziora, Jerzy, and Tadeusz Zatorski. "Żydzi z Drohobycza - Protokoły Relacji z Zagłady." *Schulz/Forum* 10 (2018): 157–66.
- Kostrzewa, Paweł. "Ewakuacja Więzień i Aresztów w Województwie Lwowskim Latem 1941 r. Na Przykładzie Więzień We Lwowie, Drohobyczu, Dobromilu, Przemyślu, Samborze i Żółtkwi." In *Zbrodnicza Ewakuacja Więzień i Aresztów NKWD Na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej w Czerwcu-Lipcu 1941 Roku*, edited by Jamioma Mikoda, 122–130. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 1997.
- Kysla, Iullia. "Surviving under Extraordinary Conditions: Holocaust in Boryslav (1941-44)." *Holocaust i Suchasnist. Studii v Ukraini i Sviti*. 1, 11 (2012): 9–33.
- Lorenz, K., Szwed-Lorenz, J., and Ślusarczyk, S. "Rozwój i Upadek Przemysłu Naftowego w Galicji." *Hereditas Minariorum* 4 (2017): 201–207.
- Mahler, Raphael. "Jews in Public Service and the Liberal Professions in Poland, 1918-39." *Jewish Social Studies* 6, no. 4 (1944): 291–350.
- Majewski, Mariusz Wojciech. "Poszukiwania Złóż Ropy Naftowej i Gazu w Polsce 1919-1939." *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis-Studia Historica* 8, 66 (2009): 129–154.
- Mazur, Grzegorz. "Okupacja Sowiecka." In *Polski Wiek XX: II Wojna Światowa*, 85–118. Warszawa: Bellona i Muzeum Historii Polski, 2010.
- Mędykowski, Witold Wojciech. "The Pogroms in the Former Soviet Occupation Areas in the

- Summer of 1941.” In *Romania and the Holocaust: Events-Contexts-Aftermath*, edited by Simon Geissbühler, 115–129. Stuttgart: Ibidem Verlag, 2016.
- . “Jewish Labor in Galicia.” In *Macht Arbeit Frei?: German Economic Policy and Forced Labor of Jews in the General Government, 1939-1943*, 193–220. Brighton: Academic Studies Press, 2018.
- Melamed, Vladimir. “Organized and Unsolicited Collaboration in the Holocaust: The Multifaceted Ukrainian Context.” *East European Jewish Affairs* 37, 2 (2007): 217–248.
- Michlic, Joanna. “The Soviet Occupation of Poland, 1939-41, and the Stereotype of the Anti-Polish and Pro-Soviet Jew.” *Jewish Social Studies, New Series*, 13, 3 (Spring - Summer, 2007): 142.
- Morawski, Wojciech. “Galician Oilfields.” *Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace / Szkoła Główna Handlowa* 2 (2017): 15–32.
- Moskalets, Vladyslava. “The Importance of Connections: The Rise of Jewish Business Elites in Galicia.” *Jahrbuch Für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook* 60, 2 (2019): 473–496.
- Pierre, Andrew J., and Christopher Simpson. “The Splendid Blond Beast: Money, Law and Genocide in the Twentieth Century.” *Foreign Affairs* 72, 3 (1993): 194.
- Pohl, Dieter. “Niemiecka Polityka Ekonomiczna Na Okupowanych Terenach Wschodniej Polski w Latach 1941–1944.” *Pamięć i Sprawiedliwość* 1, 14 (2009): 93–102.
- Radwański, Andrzej B. “The Oil and Ozokerite Mine in Boryslav and Historical Monuments of Petroleum and Salt Industries in the Vicinity of Boryslav (Ukrainian Fore-Carpathian Region).” *Geoturystyka* 4, 18 (2009): 35–44.
- Rechter, David. “Galicia in Vienna: Jewish Refugees in the First World War.” *Austrian History Yearbook* 28 (January 10, 1997): 113–30.
- “Report of the Federal Oil Conservation Board to the President of the United States,” U.S. Federal Oil Conservation Board and Government Printing Office (Washington DC), 1928.
- Roth, Josef. “Das Polnische Kalifornien.” *Frankfurter Zeitung*. June 29, 1928.
- Sandkühler, Thomas. “Zwangsarbeit Und Judenmord Im Distrikt Galizien Des Generalgouvernements: Die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz.” In *Konzentrationslager Und Deutsche Wirtschaft 1939–1945*, 239–262. Wiebaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1996.
- . “Die Ingangsetzung Der Endlösung Im Generalgouvernement Am Beispiel Des Distrikts Galizien 1941/1942.” In *Lager, Zwangsarbeit, Vertreibung Und Deportation. Dimensionen Der Massenvernichtung in Der Sowjetunion Und in Deutschland 1933-1945*, edited by Dittmar Dahlmann and Gerhard Hirschfeld, 435–58. Essen: Klartext, 1999.
- Siekierski Maciej. “The Jews in Soviet-Occupied Eastern Poland at the End of 1939: Numbers and Distribution.” In *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, edited by Polonsky, Antony and Norman Davies, 110–15. London: Palgrave Macmillan UK in association with

- the School of Slavonic and East European Studies, University of London, 1991.
- Struve, Kai. "Pogrom w Borysławiu 3–4 Lipca 1941 R." In *Pogromy Żydów Na Ziemiach Polskich w XIX i XX Wieku, T. 4*, 137–57. Warszawa: Instytut Historii PAN, 2019.
- Szymonik, Danuta. "Kalifornia Galicyjska" w Prozie Iwana Franki." *Porównania* 12 (2013): 163–174.
- Thomas, Katarzyna. PhD diss., "Społeczność Żydowska Drohobycza w Latach 1918 - 1939," Uniwersytet Rzeszowski, Poland, 2015.
- Wacięga, Sebastian. "Galicyjscy Pionierzy Przemysłu Naftowego w II Połowie XIX Wieku." Kraków: Małopolski Instytut Kultury, 2016.
- [Galicyjscy pionierzy przemysłu naftowego w II połowie XIX wieku \[The history of Galician oil entrepreneurs in the second half of the nineteenth century\] | Sebastian Wacięga - Academia.edu](#)
- . "Oil City," Kraków: Małopolski Instytut Kultury, 2016.
- [Oil City - Małopolski Instytut Kultury \(mik.krakow.pl\)](#)
- Warmholz, Hugo. "Petroleum Und Erdwachs Revier von Boryslaw in Galizien." *Vom Fels Zum Meer, Spemanns Illustrierte Zeitschrift Für Das Deutsche Haus*, 1 (October 1884): 216–230.
- Weiss-Wendt, Anton. "The Business of Survival: Baltic Oil Ltd. and Jewish Forced Labor Camps in Estonia." In *On the Margins: Essays on the History of Jews in Estonia*, 1st ed., 45–71. Budapest: Central European University Press, 2017.
- Weiss, Aharon. "Some Economic and Social Problems of the Jews of Eastern Galicia in the Period of Soviet Rule (1939-41)." In *Jews in Eastern Poland and the USSR, 1939–46*, edited by Polonsky, Antony and Norman Davies, 77–109. London: Palgrave Macmillan, 1991.
- Wieliczko, Mieczysław. "Wojenna Organizacja Gospodarki w Zachodnim Zagłębiu." *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 50, F, Historia (1995): 285–310.
- Wierzbicki, Marek. "Sowiecka Polityka Ekonomiczna Na Ziemiach Wschodnich Przedwojennej Polski (Tzw. Zachodniej Ukrainie i Zachodniej Białorusji) w Latach 1939-1941." *Pamięć i Sprawiedliwość* 1, 14 (2009): 201–35.
- Włodarkiewicz, Wojciech. "Początki Okupacji Sowieckiej Powiatu Drohobycznego w 1939 Roku." *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 1, 228 (2008): 133–54.
- Wróbel, Piotr. "Polish-Ukrainian Relations during World War II, The Boryslaw Case Study: A Polish Perspective." *East European Politics & Societies* 26, 1 (February 2012): 1-23.
- Żbikowski, Andrzej. "Lokalne Pogromy Żydów w Czerwcu i Lipcu 1941 Roku Na Wschodnich Rubieżach II Rzeczypospolitej." *BŻIH* 2/3, 162-163, (June-September 1992): 3–18.

אנציקלופדיות

האנציקלופדיה של הגטאות, המכון הבינלאומי לחקר השואה, יד ושם, מהדורה מקוונת, ע"ע "דרהוביץ".

[דרהוביץ | האנציקלופדיה של הגטאות \(Drohobycz\) \(yadvashem.org\)](http://yadvashem.org)

האנציקלופדיה של השואה, גוטמן ישראל (עורך). מרכז המידע אודות השואה, יד ושם. מהדורה מקוונת, ע"ע "אופ"א - צבא המתקוממים האוקראיני."

[אופ"א – צבא המתקוממים האוקראיני \(yadvashem.org\)](http://yadvashem.org)

ע"ע "OUN"

[ukrainian_nationalists.pdf \(yadvashem.org\)](http://ukrainian_nationalists.pdf(yadvashem.org))

ע"ע "ריבנטרופ-מולוטוב, חוזה."

[ריבנטרופ-מולוטוב, חוזה \(yadvashem.org\)](http://yadvashem.org)

פנקס הקהילות: פולין, ב', גאליציה המזרחית. דומברובסקה, דנוטה, אברהם ויין, ואחרון וייס (עורכים). ע"ע "בוריסלב", וע"ע "דרהוביץ". ירושלים: יד ושם, תש"ס.

Pinkas Hakehilot Polin, (Yad Vashem, 1980), online edition, s.v. "Jasło".

[Pinkas Hakehillot Polin: Jasło, Poland \(jewishgen.org\)](http://pinkas.hakehillot.org)

Piesowicz, Kazimierz. "Ropa Naftowa." in *Encyklopedia Historii Gospodarczej Polski Do 1945*, 213–14. Wiedza Powszechna, Warszawa, 1981.

The United States Holocaust Memorial Museum Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933-1945, Vol. II, Dean, Martin and Mel Hecker (eds), online edition, s.v. "Boryslaw," and "Drohobycz." Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press and USHMM, 2012.

Wikipedia.

_____, "Борислав (Boryslaw)"

[Boryslav - Wikipedia](http://uk.wikipedia.org/wiki/Борислав_(Борислав)).

_____, "History of Oil and Gas Extraction in Western Ukraine"

[Історія нафтогазовидобування в Західній Україні — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_нафтогазовидобування_в_Західній_Україні)

_____, "Polish-Ukrainian War"

[Polish-Ukrainian War - Wikipedia](http://en.wikipedia.org/wiki/Polish-Ukrainian_War)

_____, "Szebnie Concentration Camp"

[Szebnie concentration camp - Wikipedia](http://en.wikipedia.org/wiki/Szebnie_concentration_camp)

מקורות אינטרנטיים

יד ושם, אתרי הריגה, מחוז לבוב.

[https://www.yadvashem.org/YV/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Lwow&title=Lwow%20region%20\(until%201939%20Poland\)](https://www.yadvashem.org/YV/en/about/institute/killing_sites_catalog_details_full.asp?region=Lwow&title=Lwow%20region%20(until%201939%20Poland))

ברונו שולץ, סופר ואמן

[ברונו שולץ: סופר ואמן יהודי שנרצח בשואה | יד ושם \(yadvashem.org\)](http://yadvashem.org)

Boryslaw - Akcja "Reinhardt", Ośrodek Brama Grodzka

[Borysław – akcja „Reinhardt” - Akcja „Reinhardt” - Teatr NN](#)

Drohobycz – Akcja “Reinhardt”, Ośrodek Brama Grodzka

[Drohobycz – akcja „Reinhardt” - Akcja „Reinhardt” - Teatr NN](#)

“Drohobycz”- “Historia Społeczności,” Muzeum Historii Żydów Polskich, POLIN.

[Historia społeczności | Wirtualny Sztetl](#)

Dylewski, Adam. “Żydzi w Życiu Gospodarczym II RP, Cz. 3. Przemysł Naftowy,” Virtual Sztetl, Museum of the History of Polish Jews, POLIN

[Żydzi w życiu gospodarczym II RP, cz. 3. Przemysł naftowy | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Backenroth Abraham

[Backenroth Abraham i Spółka w Schodnicy | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Bloch

[Bloch, Towarzystwo Naftowe w Borysławiu | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Blochówka

[Blochówka I, II, III, Kopalnie Nafty w Drohobyczu | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Borysławska Spółka

[Borysławska Spółka Akcyjna Przetworów Oleju Skalnego w Borysławiu | Virtual Shtetl \(sztetl.org.pl\)](#)

_____, Deteha

[Deteha, Dom Techniczno-Handlowy w Borysławiu | Wirtualny Sztetl](#)

_____, “Galicja”

[Galicja, Galicyjskie Towarzystwo Naftowe we Lwowie | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Lockspeiser

[Lockspeiser Emanuel, Przedsiębiorstwo Naftowe w Borysławiu | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Małopolska

[Małopolska Spółka Akcyjna dla Przemysłu Naftowego we Lwowie | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Petrolea

[Petrolea, Akcyjne Towarzystwo dla Przemysłu Oleju Skalnego we Lwowie | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Petropol

[Petropol, Spółka Górnicza w Drohobyczu | Wirtualny Sztetl](#)

_____, Towarzystwo Handlowe Przemysłu Naftowego

[Towarzystwo Handlowe Przemysłu Naftowego we Lwowie | Wirtualny Sztetl](#)

Klapchuk, Volodymyr. “Secrets of the Galician Subsoil. Oil Production in Galicia in the Austro-Hungarian Period of the Late XIX Century.” Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk

[Oil production in Galicia in the Austro-Hungarian period of the late XIX century • Photos of old](#)

[Lviv \(photo-lviv.in.ua\)](http://photo-lviv.in.ua)

Moskalets, Vladislava. "The Jewish Communities of Boryslaw and Drohobycz in the Late 19th Century as Examples for the Rise of a Jewish Middle Class"

[Moskaletz-Description English-ed - 2 \(jgaliciabukovina.net\)](http://jgaliciabukovina.net)

O'Neil, Robin. "The Rabka Four: Instruments of Genocide and Grand Lacerny, 2016.

[The Rabka Four \(Pages 122-150\) \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org)

Schatzker, Valerie.

"History of the Jewish Community in Boryslaw," JewishGen Kehila Links 2016.

[History of Boryslaw \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org).

———. "History of the Jewish Community in Drohobycz," JewishGen Kehila Links, 2016.

[Drohobycz \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org);

[History of Drohobycz \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org)

———. "Second World War in Galicia, Drohobycz Administrative District", 2016

[Second World War \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org)

———. "Who Was the Father of Petroleum? A Galician Mystery." The American Association for Polish-Jewish Studies | Galician Petroleum (n.d.).

[The American Association for Polish-Jewish Studies | Galician Petroleum \(aapjstudies.org\)](http://aapjstudies.org)

———. "Moses Gartenberg, the 'Oil King of Galicia', and His Family," 2016

[The Family of Moses Gartenberg \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org)

Schatzker, Valerie, Claudia Ardheim and Alexander Sharon. "The Galician Petroleum Industry," 2016

[Petroleum History in Gallcia \(jewishgen.org\)](http://jewishgen.org)

Jews Engaged in the Oil Industry in Drohobycz and Borysław in East Galicia

and Modes of Their Survival During the Holocaust

Daniela Mavor

Abstract

Since the mid-nineteenth century until the beginning of the twentieth century, Jews who resided in Drohobycz and nearby Boryslaw were deeply involved in the local oil industry. Between 1853 and 1900, both towns in Eastern Galicia became a center of oil production which was one of the world's largest and most productive at the time. It included oil wells and Ozokrite (mineral wax) mines in Boryslaw and large refineries in Drohobycz. Jews in both towns were groundbreaking, discoverers, inventors, entrepreneurs and workers, who, developed the oil industry and its associated products together with the Poles and others. At the end of WWI, 12,000 Jews lived in Drohobycz, comprising 45% of the town population, and 10,000 Jews lived in Boryslaw, approximately 32% of the local population.

The Versailles Agreement following the conclusion of the war transferred Eastern Galicia to the Poles. The Second Polish Republic proclaimed the Oil Industry as its top priority national goal, and during the 1920s, the 'Boryslaw Oil Basin' became the center of Poland's oil industry. In the 1930s, the Polish government supported an extensive dismissal of Jews who worked in the oil industry in Drohobycz and Boryslaw, and by 1938 only 700 Jews (as compared with 3,500 in 1921) were engaged in the local oil industry. In the same year, only 40 companies were owned or partially owned by Jews (compared with 250 such companies in 1921).

Following the conclusion of the Ribbentrop-Molotov Pact, which *inter alia* guaranteed oil supply from the 'Oil Basin' by Russia to Germany, the Red Army entered Drohobycz on September 24, 1939. As of the beginning of 1940, the Russians encouraged the employment of Jews in the oil industry in both towns and ran extensive training courses for technical and engineering functions

which were widely attended by local Jews. On the eve of German invasion of Eastern Galicia in June 1941 there was a distinctive group of 2,500-3,000 Jewish professionals in the two towns combined, who worked as technicians, as well as mid-level and high-level managers in the oil industry. Many of them had a better educational background than the other local workers, had hands-on work experience in the industry and familiarity with state-of-the-art technology and know-how.

Soviet occupation of the region ended with in the Barbarossa Operation in June 1941. Between 4,500-5,000 Jews from Drohobycz and Boryslaw joined the Russians upon their retreat to the Soviet Union in June 23-24, 1941, a much larger proportion (16%) of the Jewish population than in Eastern Galicia overall (4-5%). The total Jewish population in September 1941 was estimated at 12,500 in Drohobycz and 12,200 in Boryslaw. Approximately two thirds of them were killed between September 1941 and the end of 1942 in local *Aktions* conducted by the Gestapo with the aid of the Ukrainian police. Most were sent to the Belzec Extermination Camp, and by December 1942, only 5,000 Jews survived in Drohobycz and 3,500 in Boryslaw. Most of the remaining Jews were imprisoned in ghettos and in forced-labor camps in both towns and endeavored to save their lives by working in various work initiatives organized by the Judenrats, or in factories ran by German companies, the most prominent of which was Beskiden Erdol AG.

The exploitation of oil resources from Drohobycz and Boryslaw was a strategic goal of the Third Reich, and after conquering both towns their oil facilities were quickly set to work by Beskiden Erdol, which had been established in September 1939 for that purpose. Jews who were known to be experts in the oil industry were employed by Beskiden Erdol within a few months following the German occupation, and other Jewish professionals were subsequently brought in despite the SS policy of precluding Jews from working in industries other than Arms industry.

In September 1942, Beskiden Erdol was reorganized as Karpathan Ol and became a critical factor in the survival of Jews in Drohobycz and Boryslaw. The company tried to operate its facilities with non-Jewish workers but failed to achieve the desired productivity. Based upon directives set forth by Herman Goring and the German Ministry of Economy to prioritize all activities related to oil production, the company demanded exemptions regarding the labor recruitment and the deployment of other factors of production. As a result, the company addressed various parties in

the *Generalgouvernement* and in Berlin to allow the recruitment of Jewish professionals. In July 1942, Heinrich Himmler agreed to allow the exploitation of Jews, who were not deported and killed until that time as part of the Final Solution, to be employed primarily in the production of arms and ammunition for the *Wehrmacht*. In September 1942, Himmler and Eichmann limited temporarily the deportation of Jewish forced laborers working in the oil industry, and in October 1942, they were officially classified as workers for the German Arms Industry. Following this approval, Karpathen Ol requested that the employment offices in town send in Jewish oil experts and professionals as well as non-skilled workers. In the autumn of 1942, the company employed some 1,700 Jews as forced-laborers, only one-third of whom were professionals.

At times, Berthold Beitz, Karpathen Ol's commercial manager, and some other company managers were able to protect their Jewish workers during *Aktions* and transports. In the autumn of 1942, two forced-labor camps were established adjacent to the company's facilities in both towns. The Beskiden Camp, near the Drohobycz refineries under the charge of the SS, housed 2,400 Jews. Despite the strict management of the camp, tens of family members of camp inmates, who lacked work permits, were hidden within the camp facilities. Approximately 1,800 Jews were imprisoned in the "Koszary" camp in the Mraznica suburb of Boryslaw. The Koszary camp was not that strictly guarded, living conditions were somewhat easier than in the Beskiden Camp and nutrition was better. The physical proximity of Koszary to the surrounding Boryslaw forests facilitated a certain freedom of movement, as camp's Jewish inmates could cross over to the forest, dig hiding places ("bunkers"), and escape when necessary.

This research examines the modes of survival of Drohobycz and Boryslaw Jews during the German occupation of both towns following July 1941. It explores whether Germany's pivotal demand for oil to further its war effort had an impact on Jewish survival in both towns.

For the purpose of this research, more than 850 testimonies, diaries, memoirs, as well as additional documents pertaining to survivors from Drohobycz and Boryslaw were reviewed and more than 600 contained sufficient information to compile the following estimates -

- a. Approximately 16% of the towns' Jewish survivors fled to Russia in July 1941 alongside the retreating Russians.
- b. After the Germans invaded, approximately 57% of the survivors worked as forced laborers

in the oil industry in Drohobycz and Boryslaw and were imprisoned in either the Beskiden or Koszary camps during the period 1942-1944.

- c. Close to 62% of (mainly Koszary) camp inmates and their family members at some point escaped to forest bunkers they prepared for long-term hiding.

As for their modes of surviving the German occupation -

1. Some 39% of the survivors continued their work in Karpathen Ol until the last minute, when they considered that their life was in danger, and then joined family members or others who had been hiding in hiding places in town.
2. 16% of the survivors succeeded in hiding in the forest until the towns were liberated by the Red Army in August 1944.
3. 26% of all survivors endured until 1945 in Plaszow and then Auschwitz and Mauthausen camps after the Beskiden and Koszary camps were liquidated in April, June and July 1944.
4. Approximately 18% survived by escaping to the countryside, to other towns, by forging Aryan documents etc.

4-5.5% of the Jews who lived in Drohobycz and Boryslaw survived the Holocaust, compared to 2% in Eastern Galicia overall. Circumstances arising from both Germany's critical need for oil from Drohobycz and Boryslaw and the high concentration of professional Jews in those towns who could facilitate its exploitation, contributed to this relatively high survival rate. They were considered essential workers and were exceptionally aided by Germans who managed and worked in Karpathen Ol, and thus increased their chances of survival and delayed, and sometimes prevented their liquidation.

In total, approximately 23,500 Drohobycz and Boryslaw's Jews (95% of their pre-war Jewish population) were murdered during the Holocaust.

**Jews Engaged in the Oil Industry in Drohobycz and Boryslaw in East Galicia
and Modes of Their Survival During the Holocaust**

By: Daniela Mavor

Supervised by: Prof. Sara Bender

**A THESIS SUBMITTED FOR THE DEGREE
"DOCTOR OF PHILOSOPHY"
Monograph**

**University of Haifa
Faculty of Humanities
Department of Jewish History**

November, 2024

**Jews Engaged in the Oil Industry in Drohobycz and Borysław in East Galicia
and Modes of Their Survival During the Holocaust**

Daniela Mavor

**A THESIS SUBMITTED FOR THE DEGREE
"DOCTOR OF PHILOSOPHY"
Monograph**

**University of Haifa
Faculty of Humanities
Department of Jewish History**

November, 2024